

LIETUVOS TEISĖS UNIVERSITETAS

Vladimiras Obrazcovas
Emanuel Steve Savas
Eduardas Enrikas Jančauskas

**VALSTYBĖS IR SAVIVALDYBIŲ TURTO
VALDYMAS IR PRIVATIZAVIMAS:
TEORIJA IR PRAKTIKA**

Monografija

1 knyga

©

Vilnius 2003

UDK 338.24
Ob 59

1 ir 2 dalį parengė E. S. Savas, 3 dalį – V. Obrazcovas, 4 dalį – V. Obrazcovas, E. S. Savas ir E. E. Jančiauskas. 1 ir 2 dalis iš anglų kalbos vertė V. Obrazcovas

Recenzavo:

Vilniaus Gedimino technikos universiteto Tarptautinės ekonomikos ir vadybos katedros vedėjas profesorius habil. dr. *Boriss Melnikas*;

Asociacijos „Infobalt“ viceprezidentas, UAB „Kabelinis radijas ir televizija“ valdybos pirmininkas dr. *Juozas Šarkus*

Lietuvos teisės universiteto Valstybinio valdymo fakulteto Viešojo administravimo katedros 2001 m. gruodžio 12 d. posėdžio sprendimu (protokolas Nr. 3) leidinys rekomenduotas spausdinti

Lietuvos teisės universiteto vadovėlių, monografijų, mokslinių, mokomųjų, metodinių bei kitų leidinių aprobavimo spaudai komisija 2003 m. balandžio 17 d. posėdyje (protokolas Nr. 2L-4) monografiją patvirtino spausdinti

ISBN 9955-563-35-4

© Lietuvos teisės universitetas, 2003

TURINYS

Lentelių sąrašas	5
Paveikslų sąrašas	6
Pratarmė	7
1. Bendros privatizacijos prielaidos	10
1.1. Įvadas	11
Privatizacijos veiksniai	13
1.2. Valstybinės valdžios aparato didėjimas	23
Vyriausybės aparato dydis	23
Kodėl vyriausybės valdžia plečiasi?	28
Diskusija	44
2. Privatizacijos teorija	47
2.1. Pagrindinės prekių ir paslaugų savybės	48
Atskyrimas	48
Vartojimas	50
Prekių ir paslaugų klasifikacija	51
Individualios prekės	57
Bendrai mokamos prekės	58
Visiems prieinamos prekės	59
Kolektyvinės prekės	61
Kolektyvinių prekių keliamos problemos	61
Santrauka	70
2.2. Alternatyvūs aprūpinimo prekėmis ir paslaugomis	
mechanizmai	72
Paslaugų organizavimas ir teikimas	74
Paslaugų srities mechanizmai	75
Įvairūs, mišrieji ir daliniai mechanizmai	93
Privatizacija	100
Viešojo ir privačiojo partnerystė	103
Mechanizmų įvertinimo kriterijai	105

3. Teisinis privatizacijos reguliavimas ir patirtis Lietuvoje	115
3.1. Valstybės ir savivaldybių turto valdymo ir privatizavimo teisinės bazės sukūrimas	116
Valstybės ir savivaldybių turto valdymo ir privatizavimo sistema	116
Privatizacijos mechanizmas ir jo funkcionavimo principai	139
Privatizavimo institucijos, jų kompetencija, funkcijos, atsakomybė ir veiklos sritys	156
3.2. Privatizavimo objektų reklama ir jų vertinimo mechanizmas	169
3.3. Valstybinio turto pardavimo metodai, būdai ir privatizavimo sandoriai	181
3.4. Privatizacijos problemos ir efektyvumas	213
3.5. Valstybei nuosavybės teise priklausančio turto valdymas ir atstovavimas valstybės interesams	235
Nekilnojamasis turtas	235
Vertybiniai popieriai	241
Vertybinių popierių viešosios apyvartos tarpininkai	248
Vertybinių popierių biržos samprata ir paskirtis	251
Vertybinių popierių komisija – vertybinių popierių rinkos priežiūros institucija	255
Tiesioginės užsienio investicijos	261
4. Privatizacijos ateitis	266
Pagrindiniai privatizacijos pranašumai	267
Naujos kryptys	270
Infrastruktūra	273
Socialinis draudimas	275
Priedas	279
Literatūra	294
Summary	321
Apie autorius	326

Lentės

- 1.1.1 lentelė. Privatizacijos veiksniai
- 1.1.2 lentelė. Valstybinio sektoriaus vaidmuo planinės ir rinkos ekonomikos šalyse
- 1.2.1 lentelė. Vyriausybės padalinių skaičius JAV
- 1.2.2 lentelė. JAV centrinės, valstijų ir vietinės valdžios išlaidos
- 1.2.3 lentelė. Bendros vyriausybių išlaidos proc. nuo BNP
- 1.2.4 lentelė. JAV Vyriausybės darbo vietos
- 2.1.1 lentelė. Individualių ir kolektyvinių prekių savybės
- 2.1.2 lentelė. JAV Vyriausybės subsidijos, skiriamos individualioms ir bendrai mokamoms prekėms, bilijonais dolerių (pagal 1988 m. dolerio kursą)
- 2.2.1 lentelė. JAV miestų ir apygardų paslaugos, teikiamos pagal tarpžinybinį susitarimą
- 2.2.2 lentelė. JAV miestų ir apygardų sutartys su privačiomis firmomis dėl paslaugų teikimo
- 2.2.3 lentelė. Miestų ir apygardų, sudariusių sutartis su privačiomis firmomis, skaičius
- 2.2.4 lentelė. Miestų ir apygardų, teikiančių privilegijas privačioms firmoms, skaičius
- 2.2.5 lentelė. Organizacinių mechanizmų, taikomų administruojant miestą, pavyzdžiai
- 2.2.6 lentelė. Funkcinis veiklos išskyrimas paslaugų srityje
- 2.2.7 lentelė. Privatizacijos mechanizmų klasifikacija
- 2.2.8 lentelė. Organizaciniai viešųjų paslaugų teikimo mechanizmai
- 2.2.9 lentelė. Įvairūs mechanizmai
- 3.1.1 lentelė. Privatizacijos tikslų priežastys
- 3.2.1 lentelė. 2000 m. įvertintų privatizavimo objektų suvestinė
- 3.2.2 lentelė. Objektai, įtraukti į privatizavimo objektų sąrašą.
- 3.2.3 lentelė. 2001 m. paskelbta valstybei priklausančių objektų privatizacijos programų
- 3.3.1 lentelė. 2002 m. privatizavimo suvestinė
- 3.3.2 lentelė. Didžiausi 2002 m. pasirašyti privatizavimo sandoriai
- 3.3.3 lentelė. Atstovavimas valstybei nuosavybės teise priklausančioms akcijoms akcinėse ir uždarosiose akcinėse bendrovėse 2001 m.
- 3.3.4 lentelė. 1991-2001 m. privatizacijos proceso apžvalga
- 3.3.5 lentelė. Valstybės ir savivaldybių turto privatizavimas Lietuvoje 1996-2002 m.

- 3.3.6 lentelė. Valstybės ir savivaldybių turto privatizavimas Lietuvoje 1996- 2002 m.
3.4.1 lentelė. Prognozių tyrimų, atliktų privatizuotose firmose rezultatai
3.4.2 lentelė. Šalių įmonių, kurioms būdinga įprasta įstatymų sistema įmonių palyginimas su įmonėmis šalių, kurioms būdinga kitokio tipo įstatymų sistema
3.5.1 lentelė. Valstybinio turto fondo valdomi nekilnojamojo turto objektai

Paveikslų sąrašas

- 1.1.1 pav. Sąlyginė vartojamųjų paslaugų sritis, padalyta į valstybinį ir nevalstybinį (privatųjį) sektorius
2.1.1 pav. Transporto paslaugų atskyrimo bei vartojimo savybės
2.1.2 pav. Vandens tiekimo paslaugų atskyrimo ir vartojimo savybės
2.1.3 pav. Įvairių prekių ir paslaugų vartojimas ir atskyrimas
2.1.4 pav. Keturių prekių rūšys ir joms būdingos savybės
2.2.1 pav. Paslaugų srities mechanizmai
3.1.1 pav. Valstybės ir savivaldybių turto valdymas
3.1.2 pav. Savivaldybės turto administravimas
3.1.3 pav. Lietuvos nacionalinis turtas
3.1.4 pav. Valstybės turto klasifikacija
3.1.5 pav. Valstybės turto fondo valdymo struktūra
3.3.1 pav. Objektų privatizavimas pagal privatizavimo būdus Lietuvoje 1996-2001 m. vnt.
3.3.2 pav. Objektų privatizavimas pagal privatizavimo būdus Lietuvoje 1996-2001 m. mln.litų
3.3.3 pav. Privatizuotų įmonių skaičius
3.3.4 pav. Privatizuotas kapitalas mln. litų
3.3.5 pav. Objektų privatizavimas 1996-2001 m. pagal ūkio šakas vnt.
3.3.6 pav. Objektų privatizavimas 1996-2001 m. pagal ūkio šakas tūkst. litų
3.3.7 pav. 1996-2001 m. privatizuota iš viso valstybės ir savivaldybių turto tūkst. litų pagal pradinę, pardavimo ir nominaliąją turto kainą
3.3.8 pav. 1996-2001 m. privatizuota savivaldybių turto tūkst. litų pagal pradinę, pardavimo ir nominaliąją turto kainą
3.3.9 pav. 1996-2001 m. privatizuota valstybės turto tūkst. litų pagal pradinę, pardavimo ir nominaliąją turto kainą

PRATARMĖ

Lietuva – viena iš pirmųjų pokomunistinių šalių, kurios ėmėsi dideliu mastu valdyti ir privatizuoti valstybės ir savivaldybių turta. Kai kalbame apie valstybės ir savivaldybių turto valdymą, paprastai turime omenyje privatizaciją. Bet tai daug platesnė sąvoka.

Privatizacija yra kolektyvizavimo (nacionalizavimo) priešybė¹. Plačiau sia prasme tai reiškia privačios nuosavybės atkūrimą – asmens teisės gyventi savo protu pripažinimą, o siauresne – kolektyvinių materialinių išteklių perdavimą iš valstybės rankų į privačias rankas, valstybės nuosavybės pakeitimą privačia nuosavybe, centralizuotos biurokratinės kontrolės pakeitimą komerciniais santykiais rinkoje.

Kiti autoriai mano, kad tai nėra paprastas valstybės nuosavybės perdavimas privatiems asmenims. Tai greičiau procesas, kai pati nuosavybės institucija iš naujo įdiegiama Rytų Europos šalyse. Tai labai sudėtinga socialinė ir ekonominė reforma, turinti pakeisti kiekvienos organizacijos veikimo pobūdį bei kiekvieno sprendimo priėmimo būdą. Be paties privatizavimo proceso, svarbi kontrolė. Jos tikslas – prižiūrėti, kad būtų paisoma savininkų (akcininkų) interesų, o netiesiogiai – ir visuomenės interesų placiaja prasme.

Pagrindinis privatizavimo proceso tikslas – sėkmingai privatizuoti valstybei priklausančius objektus, pritraukti investicijas, kurios pagyvintų Lietuvos ekonomiką, skatintų išlaikyti esamas ir sukurtų naujas darbo vietas, atnaujintų gamybą ir sukurtų tam tikrą infrastruktūrą, kurią pačią derėtų privatizuoti.

Kokia yra valstybės funkcija ir kokia yra privačių, nevyriausybinių organizacijų paskirtis privatizavimo procese? Kas ką turi daryti, kas kam turi „tarnauti“ tam tikru metu ir tam tikroje vietoje? Kaip paskirstyti atsakomybę tarp šių labai skirtingų organizacijų? Tai pagrindiniai klausimai, į kuriuos knygoje ir bandoma atsakyti.

---

¹ Privatizavimas. Atsakymai į jūsų klausimus, VTF.

² Frydman R., Rapaczynski A. Privatizacija Rytų Europoje: Ar mažėja valstybės įtaka? – Vilnius: Litterae Universitatis, 1996.

Privatizacijos procesą veikia įvairios jėgos: pragmatinės, ideologinės, komercinės ir populistinės. Aptariamas kiekvieno šių veiksnių poveikis privatizacijai bandoma nustatyti koreliacijas tarp valstybės tarnautojų skaičiaus ir valstybės bei savivaldybių valdomo turto apimties, jų funkcinės paskirties. Kol kas valstybės tarnautojų skaičiaus didėjimo tendencija pastebima visose šalyse. Pavyzdžiui, JAV viešajame sektoriuje dirbančių skaičiaus didėjimas pastaruoju metu lenkia privačiajame sektoriuje dirbančių skaičiaus didėjimą. Lietuvoje išvardyti procesai yra kontraversiški dėl specifinių pereinamojo laikotarpio priežasčių.

Trys svarbiausi veiksniai lemia viešojo sektoriaus plėtros priežastis:

- a) didėjanti viešojo sektoriaus paslaugų paklausa nesant kitų alternatyvų;
- b) didėjantis viešojo sektoriaus paslaugų pasiūlos potencialas;
- c) menki viešojo sektoriaus darbuotojų administraciniai gebėjimai.

Neefektyvus darbas reikalauja didinti darbuotojų skaičių. Suprantama, didėja ir jiems išlaikyti skiriamos išlaidos norint suteikti poreikius atitinkančias paslaugas.

Bendraujant su prof. E. S. Savu³ iš JAV (Niujorko universiteto) gimė idėja parašyti knygą, skirtą savarankiškomis studijoms. Jos tikslas – parodyti, kad plečiantis valstybiniam aparatui ir didėjant jo išlaikymo išlaidoms viena iš išeičių yra privatizacija.

Didelės apimties medžiaga suskirstyta į dvi knygas. Pirmoji knyga skirta privatizacijos teorijai, alternatyviems aprūpinimo prekėmis ir paslaugomis mechanizmams bei Lietuvos valstybės ir savivaldybių turto valdymo ir privatizacijos teisinės bazės patirties analizei. Tai bandymas apžvelgti teisinę ir ekonominę informaciją. Pateikiamas privatizacijos mechanizmas, nagrinėjamos privatizacijos institucijos, jų kompetencija, funkcijos, atsakomybė ir veiklos sritys, aprašomi privatizacijos etapai ir problemos. Nagrinėjamas privatizacijos efektyvumas, prognozuojama privatizacijos ateitis ir aptariamas naujasis viešasis valdymas. Privatizacija yra naujojo viešojo valdymo sudėtinė dalis.

Antrojeje knygoje apžvelgiama pasaulio ir Lietuvos patirtis privatizuojant geležinkelį, telekomą, paštą, kalėjimus, komunalinį ūkį ir transportą, naftos ūkį ir t.t. Pateikiami JAV kalėjimų privatizavimo pavyzdžiai ir problemos. Nagrinėjamas Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Lietuvos ir kitų valstybių telekomų privatizavimas.

---

³ Savas E. S. Privatization and Public-Private partnerships. Chatham House Publishers. – New York, 2000.

Liūdna „Lietuvos telekomo“ privatizavimo patirtis, kai įmonė buvo parduota privačiam kapitalui be jokių sąlygų, nepaisant vartotojų teisių, rodo, kad vartotojai buvo parduoti kartu su monopoline kompanija. Abonento mokestis ir papildomas mokestis už pokalbius (gana dideli tarifai) padarė vartotojus vergais. Tokia privatizacija nekelia pasitikėjimo valstybe ir didina visuomenės nusivylimą.

Panašiai nutiko ir privatizuojant „Mažeikių naftą“ (priedas). Tokia privatizacijos patirtis – rimtas signalas Lietuvos Vyriausybei ir visuomenei. Neapgalvota, neaiški ir neskaidri valstybės politika privatizacijos srityje kelia piliečių pasipriešinimą. Turėtų būti aktyviai, dalykiškai ir abipusiškai bendradarbiuojama tarp privačiojo ir viešojo sektoriaus. Pasaulio patirtis rodo, kad atsakinga ir protinga valstybės politika privatizacijos srityje ginant vartotojų teises teigiamai veikia žmonių mąstymą, mažina biurokratijos galias ir skatina žmonių iniciatyvą.

Esame dėkingi Valstybinio turto fondo generaliniam direktoriui Povilui Mališauskui ir darbuotojams: turto valdymo direktoriui Andriui Šukiui, vyr. specialistei Jolitai Butkienei ir specialistei Linai Rudzianskienei už vertingą informaciją ir geranorišką bendradarbiavimą. Taip pat dėkingi Valstybės kontrolės darbuotojams Romai Masiulionienei ir Kęstučiui Širvaičiui už privatizacijos idėjas.

Ypač dėkingi Lietuvos teisės universiteto Valstybinio valdymo fakulteto Viešojo administravimo katedros bendradarbiams – doc. dr. Sauliui Žukauskui, doc. dr. Arvydui Guogiui, dr. Aleksandrui Patapui, vyr. dėstytojui Antanui Bukauskui, Daugiui Gudeliui ir Valdymo teorijos katedros dėstytojams – prof. Stasiui Puškoriui, prof. Juozui Lakiui, doc. dr. Algirdui Oreniui, doc. dr. Konstantinui Sasnauskui, doc. dr. Malvinai Arimavičiūtei ir kt.

Reiškiamo padėką Lietuvos teisės universiteto magistrams Linai Vaškevičiūtei, Birutei Surplytei, Erikai Vilmontaitei, Aandriui Vyšniauskui už pagalbą rengiant knygą spaudai.

Dėkingi Lietuvos teisės universiteto rektoriui prof. Alvydui Pumpučiai ir prorektoriui prof. Egidijui Vidmantui Kurapkai už kūrybinę aplinką ir naujovišką mąstymą.

PIRMA DALIS

BENDROS PRIVATIZACIJOS
PRIELAIIDOS

1.1. Įvadas

Žmonių bendrijos sukūrė keletą skirtingų institucijų savo poreikiams tenkinti. Šeima, klanas arba gentis – visuomenės pagrindas, įvairių tipų savanoriškos grupės (įskaitant religines, labdaros, kaimynų, piliečių, verslo, susivienijimo, poilsio, etines, bendrų interesų grupes), rinka ir su ja susijusios organizacijos, vyriausybė – svarbus tarpininkas plėtojant kolektyvinius veiksmus.

Kokia yra vyriausybės, visuomeninių ir privačių organizacijų paskirtis? Kas ką turi daryti, kas kam turi „tarnauti“ tam tikru metu ir tam tikroje vietoje? Kaip paskirstyti visuomeninę atsakomybę tarp šių dviejų galingų, bet labai skirtingų veikėjų? Ką šeima gali atlikti geriausia? Koks yra savanoriškų grupių vyriausybės vaidmuo?

Visame pasaulyje vyksta struktūriniai poslinkiai. Žlugus socializmui, kaip sistemai, atsirado globalizmas. Daugelį funkcijų, kurias vykdė valstybė, perima kitos institucijos. Gerovės būseną dar netvirta ir Europoje, ir Amerikoje. Šeimyninės vertybės ir religija, kaip galingos jėgos, išitvirtina ne tik JAV bet ir kitose šalyse. Taigi padėtis pasaulyje privatizacijai labai palanki.

Privatizacija – tai naujas, sparčiai populiarėjantis žodis. Siaurąja prasme privatizuoti reiškia „paversti privačia nuosavybe, t. y. reorganizuoti visuomeninio valdymo formą, atskiros įmonės nuosavybę arba jo sritis į privačią nuosavybę“ (1). Plačiąja prasme šis žodis tapo naujo požiūrio į visuomenės vystymosi poreikį ir vyriausybės vaidmenį jį tenkinant simboliu. Tai reiškia, kad visuomenė šiame procese labiau orientuojama į privačias ir mažiau – į valstybines institucijas.

Privatizacija yra įvairių priemonių įgyvendinimas siekiant, kad valstybės veiklos mastai mažėtų, o privačiojo sektoriaus vaidmuo fondų bei įmonių valdymo veikloje didėtų (plačiau ši samprata ir su privatizacija susiję procesai aptariami toliau).

Kai kurie privatizacijos priešininkai supaprastintai vaizduoja ją kaip siūlymą susiaurinti valstybės veiklą ir grįžti į tuos laikus, kai išgyvena tik stipriausieji, o vargšai ir ligoniai paliekami likimo valiai. Iš tikrųjų juk privatizacija gali užtikrinti labdarą ne blogiau nei labdaros organizacijos; tinkamai atlikta, ji suteikia daug daugiau galimybių tiems, kurie „verčiasi sunkiau“.

Privatizacijos formų yra įvairių. Privatizacijos pavyzdys gali būti sutarčių sudarymas su privačiomis firmomis dėl vandens tiekimo sistemų arba kalėjimų finansavimo, statybų, eksploatacijos organizavimo, gatvių tvarkymo, medžių genėjimo arba laivų remonto. Sutarčių sudarymas su nekomercinėmis agentūromis dėl maisto „ant ratukų“ pristatymo vienišiams ir seniems žmonėms arba neturtingųjų namų eksploatavimo – dar viena privatizacijos forma. Privatizacijos procesui galima priskirti ir maisto talonų išleidimą į apyvartą bei jų paskirstymą, ir mokesčio už būstą užtikrinimą sunkiai besiverčiantiems asmenims.

Visa tai iš esmės skiriasi nuo valstybės įmonių, maisto parduotuvių išlaikymo bei nuo gyvenamųjų namų statybos programų įgyvendinimo. Miesto gyventojai, sudarydami sutartis su privačiomis saugos struktūromis ir paskirdami patrulius gyvenamųjų kvartalų saugumui užtikrinti, lygiai kaip užmiesčio gyventojai įkurdami geranorišką priešgaisrinę apsaugą, įgyvendina privatizaciją. Aviakompanijų, gamyklų arba anglies šachtų pardavimas ir perdavimas privačiajam sektoriui irgi yra privatizacija; valstybės pasitraukimas iš gyvybės draudimo fondo veiklos arba miesto transporto funkcijos perdavimas organizacijai, užtikrinančiai šias paslaugas, taip pat yra privatizacija.

Skirtumas tarp *visuomeninio* ir *privačiojo sektoriaus* vos pastebimas. Apie miesto poilsio parką arba valstybės įstaigos pastatą kalbame kaip apie visuomeninę nuosavybę, bet tą patį galima pasakyti ir apie žinomą kompiuterių kompaniją IBM, kurios akcijų gali įsigyti bet kuris visuomenės narys. Taigi IBM – privati firma, turinti bendrą nuosavybę. Restoranas laikomas visuomeniniu, nors jo savininkas gali būti privatus asmuo. Dažnai painiojamės tuo pačiu žodžiu *visuomeninis* apibūdinami tris visai skirtingus objektus: valstybės nuosavybę, bendrą nuosavybę

ir prieinamumą. Žinotina, kad ši semantinė painiava nereiškia, jog visuomeninė nuosavybė ir visuomeninė veikla plačiąja prasme būtinai atneš bendrą (t. y. visiems visuomenės nariams) naudą. Privatizacija iš šios painiavos pelnosi kapitalą. Ji naudoja visų egzistuojančių nuosavybės santykių ir formų pranašumus siekdama tarnauti visuomenės interesams, tenkinti žmonių norus ir poreikius.

Čia reikėtų paaiškinti terminų „paslauga“ ir „visuomeninė paslauga“ vartojimą. Jie vartojami ne tik apibūdinant paprastąsias paslaugas (pvz., šiukšlių išvežimą, pašto pristatymą, gaisrų gesinimą arba geležinkelių eksploataciją), bet ir aprūpinimą pensijomis, maisto tiekimą, visuomenės apsaugą nuo vidinės grėsmės, gyventojų aprūpinimą drabužiais, pramoninių prekių gamybą ir vandenyno apsaugą. Taigi siūloma analizės metodika priimtina visoms kultūroms ir socialinėms ekonominėms sistemoms.

Privatizacijos veiksniai

Privatizaciją veikia keletas visuomeninių jėgų – pragmatinių, ideologinių, komercinių ir populistinių. Pragmatinio judėjimo tikslas – tobulinti valstybinio valdymo sistemą ir pirmiausia – didinti jos ekonominę efektyvumą. Ideologinio požiūrio šalininkai yra už centralizuoto (valstybinio) valdymo apribojimą bei privačių struktūrų kūrimą. Komercinių jėgų tikslas – plėsti savo veiklą ir biudžeto išlaidas paskirstyti savo naudai. Populistų tikslas – pagerinti visuomenės gyvenimą, suteikti žmonėms daugiau galimybių patiems tenkinti savo bendrus poreikius mažinant valstybines ir privačias biurokratinės struktūras.

Nurodytų visuomeninių jėgų savybės pateikiamos 1.1 lentelėje, o toliau plačiau apžvelgiama kiekviena iš jų.

1.1.1 lentelė. Privatizacijos veiksniai

Veiksny	Tikslas	Apibendrinimas
Pragmatinis	Gerinti valstybinio valdymo sistemą	Protingai atlikta privatizacija didina visuomeninių paslaugų srities ekonominių efektyvumą
Ideologinis	Mažinti valstybinio valdymo mastą	Valstybinis valdymas tapo pernelyg valdingas, per daug kišasi į žmonių gyvenimą ir kelia pavojų demokratijai. Vyriausybės priimami sprendimai susiję su politika, todėl susilaukia mažesnio pasitikėjimo nei sprendimai, kuriuos siūlo laisvoji rinka.
Komercinis	Plėsti privatųjį sektorių	Vyriausybės išlaidos sudaro stambų ekonomikos sektorių, vis didesnė jų dalis turėtų tekti privačioms firmoms. Valstybinės įmonės ir kapitalas gali būti panaudoti privačiojo sektoriaus reikmėms.
Populistinis	Tobulinti visuomeninį aparatą	Visuomeninių paslaugų srityje žmonėms turi būti suteiktas pasirinkimas. Jiems turi būti suteikta galimybė apibrėžti ir konkretizuoti savo poreikius, įvertinti bendruomeniškumą, vis labiau pasitikėti šeima, bendruomene, bažnyčia, etninėmis arba savanoriškomis asociacijomis ir vis mažiau remtis biurokratinėmis struktūromis.
Ekonominis	Mažiau pasitikėti vyriausybe	Didėjantis pragyvenimo lygis leidžia žmonėms patiems rūpintis savo reikalais ir jie tampa daug jautresni privatizacijai.

Pragmatinis veiksnys

Kai vyriausybei kyla didelių finansinių problemų, ypač kai didėja valstybės išlaidos, o kartu ir visuomenės pasipriešinimas ir taip didelių mokesčių didinimui, administracija bando rasti abiem šalims priimtina

sprendimą. Tokiu atveju dažniausiai griebiamasi įvairių buhalterinės apskaitos gudrybių, stengiamasi paslėpti pajamų ir išlaidų skirtumus. Dažnai naudojama priemonė deficitui padengti yra paskola. Tačiau kreditoriai nenoriai teikia paramą išlaidžioms valstybės įmonėms, ypač besivystančiose šalyse. Išsivysčiusios pramonės šalyse visuomenės nepasitenkinimas didėjančiomis vyriausybės išlaidomis lemia neigiamą rezultatą balsuojant dėl paskolos suteikimo. Ten plačiai paplitę visuotiniai principai dėl griežtos atsakomybės valstybės valdymo srityje, o tai siaurina buhalterinio išradingumo galimybes. Taigi valstybės administratoriams lieka tik du gelbėjimosi būdai: arba susiaurinti veiklą, arba didinti jos našumą.

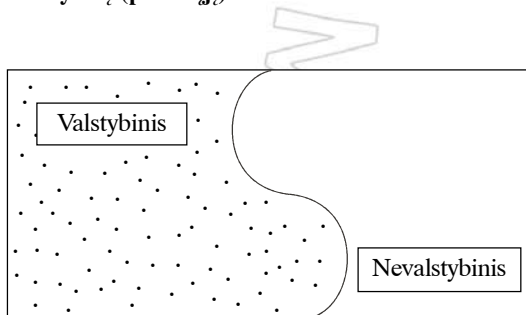
Suprantama, kad valstybės valdymo panaikinimas arba jo sumažinimas nėra labai populiarus tarp jo subjektų, todėl politine prasme patrauklesnis yra našumo didinimas. Tačiau veikiant šia kryptimi taip pat susiduriama su opozicija, nes tokia veikla kelia atitinkamų valstybės tarnautojų nepasitenkinimą ir bet kuriuo atveju yra sunkiai įgyvendinama. Šiuolaikinės visuomenės valstybės valdymo istorijoje ne kartą buvo bandyta ją tobulinti taikant centralizacijos, decentralizacijos, reorganizacijos, operatyvaus biudžeto planavimo, biudžeto planavimo ir programavimo, nulinio lygio biudžeto, tikslinio valdymo įvedimo, vadybinių rengimo metodus. Valstybės valdymo tobulinimo problema reikalauja fundamentalesnio, strateginio požiūrio (2).

Privatizacija ir yra ta strateginė išeitis gerinant valstybės institucijų veiklą ir didinant pajamas iš visuomenės gaunamas pajamas. Pateikiami įtikinami argumentai, jog tinkamai atlikta privatizacija labai padidina visuomeninių paslaugų kokybę arba išsaugo jos buvusį lygį. Ekonominiais terminais mėstančius administratorius veikia dvi jėgos – vienos yra valstybinio valdymo tobulinimo, kitos – privatizacijos šalininkės. Dėl anksčiau minėtų privatizavimo pranašumų administratoriai naudojami juo kaip svarbiausia priemone valstybinio aparato veiklos efektyvumui didinti.

Ideologinis veiksnys

Valstybinės institucijos įvairiose visuomenėse atlieka įvairius vaidmenis ir netgi toje pačioje visuomenėje jų veikla bėgant dešimtmečiams ir amžiams keičiasi. Šis procesas pavaizduotas 1.1.1 paveiksle. Taškais pažymėtos prekės ir paslaugos (plačiąja prasme) teikiamos visuomenei, o linija atitinka ribą, skiriančią valstybinio ir privačiojo sektoriaus atsakomybę užtikrinant minėtas prekes ir paslaugas. Linijos (ribos) tarp dviejų sektorių padėtis skirtingose šalyse skiriasi. Pavyzdžiui, Tarybų Sąjungoje valstybinis sektorius užimdavo beveik visą plotą.

1.1.1 pav. Sąlyginė vartojamųjų paslaugų sritis, padalyta į valstybinį ir nevalstybinį (privatųjį) sektorius

Ilgainiui riba taip pat keičia savo formą ir padėtį. Pavyzdžiui, JAV pašto siuntų vežimą vis dažniau užtikrina privatusis sektorius, o valstybinės pašto tarnybos vaidmuo atitinkamai siaurėja. Sveikatos apsaugos srityje, priešingai, valstybės vaidmuo labai padidėjo. Taigi sektorių ribos tuo pat metu įvairiose srityse gali persipinti.

1.1.2 lentelėje parodyta vyriausybės vaidmuo ekonomikoje skirtingose šalyse, pavyzdžiui, buvusioje Tarybų Sąjungoje valstybinis sektorius pagamindavo 96 proc. bendrojo nacionalinio produkto (BNP) ir todėl riba (1.1.1 pav.) tarp valstybinio ir nevalstybinio sektoriaus pasitumia į dešinę. Kaip matome, valstybinio sektoriaus vaidmuo rinkos ekonomikoje kur kas mažesnis ir didelė prekių bei paslaugų gamybos dalis yra privačiose rankose.

Nepaisant šių priešingybių, JAV valstybinių struktūrų vaidmuo greičiau didėjo, nei mažėjo. Toliau pateikiami duomenys apie valstybinio sektoriaus didėjimą, apžvelgiamos to didėjimo priežastys. Daugelis iš šių procesą žvelgia su nerimu, nes mato pavojų demokratijai. Jų šūkis – „Šalin vyriausybę nuo mūsų pečių ir jos rankas iš mūsų kišenių“.

1.1.2 lentelė. Valstybinio sektoriaus vaidmuo planinės ir rinkos ekonomikos šalyse*

	BNP dalis, pagaminta valstybiniame sektoriuje, proc.	Metai
<i>Buvusios planinės ekonomikos šalys:</i>		
Čekoslovakija	97	1986
Rytų Vokietija	97	1982
Tarybų Sąjunga	96	1985
Jugoslavija	87	1985
Lenkija	82	1985
Kinija	74	1984
Vengrija	65	1984
Vidurkis	85	
<i>Rinkos ekonomikos šalys:</i>		
Prancūzija	7	1982
Austrija	15	1978–79
Italija	14	1982
Naujoji Zelandija	12	1987
Turkija	11	1985
Didžioji Britanija	11	1983
Vakarų Vokietija	11	1982
Portugalija	10	1976
Australija	9	1978–79
Danija	6	1974
Graikija	6	1979
Ispanija	4	1979
Olandija	4	1971–73
JAV	1	1983
Vidurkis	9	

* Į BNP valstybinio sektoriaus procentą neįeina valstybinės institucijos. Parengta pagal: *Milanovič B. Liberalization and Entrepreneurship: Dynamics of Reform in Socialism and Capitalism. Armonk – New York: M. E. Sharpe, 1989. P. 15, 20.*

Šio požiūrio šalininkai savo poziciją grindžia politine ir ekonomine filosofija. Kuo daugiau žmonių uždirbtų pinigų pasiima vyriausybė, tuo labiau atsirbojama nuo liaudies priimančią sprendimus apie pinigų panaudojimą, o tai atlieka vis neatsakingesnės valdžios institucijos. Laisvės prarandama tiek, kiek valstybė veikia žmonių veiklą. Amerikos Konstitucijos ir teisių bilio kūrėjai stengėsi apginti piliečius nuo vyriausybės. Civilizacijos istorija mums parodė, kad valstybė gali sukelti didelį pavojų savo piliečių, kuriuos ji gina, teisėms. Vadovaujančios institucijos gali tapti tironijos priemonėmis net demokratinėje visuomenėje: tie, kuriems pavykdavo gauti daugumos palaikymą, galėdavo naudoti priverstines valstybines sankcijas mažumos atžvilgiu. Todėl Konstitucijos autoriai sukūrė principus tokios sistemos, kurioje įmanoma tik minimali valstybės prievarta, būtina palaimintajai laisvei užtikrinti. Kiekviename etape valstybės galybė buvo ribojama investicinių čekių valdžia ir būtinybe pasiekti pusiausvyrą.

Asmeninė laisvė yra ne vienintelė vertybė, kuriai gali kelti grėsmę valdingoji vyriausybė. Teisingumas – dar viena vertybė, o lygybė yra svarbi teisingumo dalis. Protingi, humaniški žmonės skirtingai vertina lygį, kuriuo socialinė nelygybė yra toleruotina pagal teisės principus. Dėl to akivaizdu, kad valstybė daro milžinišką poveikį teisingumui gerąja ir blogąja prasme turėdama galimybę atimti iš vieno ir duoti kitiems.

Ribotų išteklių pasaulyje efektyvumas yra svarbus visuomenės pažangos tikslas. Mes privalome gauti maksimalią naudą iš kiekvienos tonos žaliavos, iš kiekvienos darbo valandos. Efektyvus darbas sudaro realią galimybę pagerinti gyvenimo lygį. Tiek laisvei bei teisingumui, tiek ir efektyvumui valstybės galybė kelia realią grėsmę.

Laisvė, teisingumas ir efektyvumas – gyvybiškai svarbios vertybės. Jos glaudžiai susijusios, nors turi skirtingus, o kartais net prieštarigus tikslus. Todėl pusiausvyrą tarp jų gali būti palaikoma atsisakant dalies individualios laisvės arba ekonominio efektyvumo, kad didesnė dalis tektų teisingumui. Valstybė yra priemonė, kurią visuomenė naudoja norimiems tikslams pasiekti bei kompromisiniams sprendimams priimti. Tačiau ta pati valstybė kelia ir grėsmę minėtoms vertybėms.

Ideologinis susirūpinimas centralizuota valdžia kylo dėl nepasiti-

kėjimo valstybe. Šiuolaikinė civilizacija reikalauja, kad gyvybiškai svarbūs procesai būtų laipsniškai perduoti neutralioms institucijoms. Asmenybės autonomiškumas pastaruoju metu akivaizdžiai susiaurėjo, atsakomybė už žmonių gerovę dabar pavesta kolektyvinėms, dažniausiai valstybinėms, struktūroms. Tačiau centrinė valdžia nelabai paiso individo poreikių. Todėl, jei valstybė pradeda dirbti savarankiškai, žmonės jaučia, kad ji nesiekia jai patiktų, bendrų su visuomene tikslų. Vyriausybė turi spręsti visuomenines problemas, antraip žmonės praranda pasitikėjimą ja. Apie tokias nuotaikas liudija tyrimų, atliktų 1980 m. Jungtinėse Valstijose, rezultatai (5). Tik 21 proc. apklaustųjų tikėjo tuo, kad Vyriausybė dirbo bendrai gerovei (6). Padėtis šiek tiek pagerėjo 1982 m., kai šis rodiklis padidėjo iki 29 proc. (7). Yra šalių, kuriose valstybė suprantama kaip blogis, su kuriuo neišvengiamai reikia taikstyti, ir kaip savaime didėjanti valstybės tarnautojų ir valdininkų gauja.

Nuo 1958 iki 1980 m. (8) antivyriausybines nuotaikas Jungtinėse Valstijose stiprėjo daug sparčiau, palyginti su nusiteikimu prieš privačias įmones. Šios nuotaikos pradėjo silpnėti po 1980 m. Tuo pat metu naujoji administracija ėmėsi priemonių federalinei Vyriausybei reorganizuoti. Tikėtina, kad minėti reiškiniai yra susiję.

Visuomenės nuomone, privatusis sektorius geriau nei valstybinės institucijos moka pagaminti prekę, todėl juo ir pasitikima labiau. Paslaugų kokybės požiūriu vietinės valdžios institucijos ir viešasis transportas vertinami labai prastai (kaip ir firmos, užsiimančios nekilnojamoju turtu – kartais jos vertinamos net blogiau už automobilių remonto dirbtuves) (10).

Neigiamą visuomenės reakciją į valstybės valdžios stiprėjimą atspindi prezidentų Džimo Karterio bei Ronaldo Reigano išrinkimas prezidentais. Pastarasis buvo išrinktas net dviem kadencijoms. Svarbu prisiminti, kad Dž. Karteris prezidentu buvo išrinktas nevašingtoninio rato atstovų, o R. Reiganas – visuotinai pripažintas kaip antivašingtoninis kandidatas, esantis prieš centralizaciją. Anksčiau atliktas socialines bei ūkinės reformas dėl padarytų klaidų buvo būtina reformuota (11).

Aptarti ideologinės koncepcijos argumentai kyla iš politinės filosofijos. Kiti argumentai pagrįsti ekonomine filosofija. Ilgalaikė vi-

suomeninė gerovė gali būti pasiekta tik tuo atveju, jei ekonominių sprendimų priėmimo teisė suteikiama rinkai. Tačiau valstybė pagal savo statusą gali stipriai veikti ekonomiką, tada ją veikiantys sprendimai priimami politiniu, o ne ekonominiu pagrindu. Todėl plataus masto valstybinės struktūros lemia laipsnišką visuomenės skurdimą (12).

Aptartų pažiūrų šalininkai, remdamiesi politine ir ekonomine filosofija, siekia „patraukti“ ribos liniją kuo toliau į kairę, kad sumažėtų vyriausybinių struktūrų vaidmuo ir plėstųsi privatusis sektorius (1.1.1 pav.). Paradoksalu, tačiau ideologai, prieštaraujantys valstybinės valdžios efektyvumo didėjimui (nes tai tik padidintų jos vaidmenį), yra vienos nuomonės su pragmatikais, palaikančiais privatizaciją kaip efektyvumo didinimo priemonę. Privatizacijos ideologijos skleidėjai siekia, kad būtų sumažinta vyriausybės veiklos sritis; pragmatikai siūlo sumažinti vyriausybės išlaidas tam, kad padidėtų jos efektyvumas.

Komercinis veiksnys

Privatizaciją palaiko ir komerciniai interesai. Samprotaujama čia tiesiai ir nedviprasmiškai. Valstybės išlaidos milžiniškos, daug lėšų skiriama darbo užmokesčiui. Didelę darbo dalį, kurią atlieka tarnautojai, galima priskirti komercinei veiklai – tai pastatų, teritorijų, transporto priemonių, laivų ir lėktuvų išlaikymas; mašinarščio darbai ir duomenų apdorojimas; draudiminių ieškinių pateikimas ir sąskaitų išsiuntimas; miesto gatvių tvarkymas ir išlaikymas. Veiklūs žmonės yra už plačią privatizaciją šioje valstybės vidaus ūkio srityje, už įstatymų, draudžiančių naudoti valstybės tarnautojus šiems darbams, priėmimą. Minėtus darbus gali atlikti privatūs verslininkai – mokesčių mokėtojai.

Privačiojo sektoriaus atstovai mato realias galimybes dalyvauti dideliuose, valstybės užsakomuose projektuose. Privačios firmos gali finansuoti, statyti arba eksploatuoti tokias sritis kaip įkalinimo vietos, nuotekų valymo gamyklos, iš atliekų energiją gaminančios įmonės. Finansavimas šiuo atveju yra naujas reiškinys; esant daugeliui aplinkybių šį būdą vyriausybė gali panaudoti kaip papildomas pajamas, ypač kai jai sunku rasti lėšų perpildytiems kalėjimams sutvarkyti arba nuotekų valymo gamyklai pastatyti, kad būtų išvengta aplinkai gresiančio pavojaus.

Nacionalizuotos pramonės šalyse komercinės iniciatyvos kyla iš pažangių verslininkų, kurie susiduria su konkurencijos stokos lemiamu neūkiškumu, netinkamu gamybos priemonių panaudojimu. Šie verslininkai skatina privatizacijos plėtrą: jei gamykla arba įmonė yra parduodama ir perduodama privačiajam sektoriui, akivaizdžiai keičiasi jos perspektyvos – atsiveria galimybės atsinaujinti. Tuo tarpu viešojo sektoriaus įmonės ir toliau išgyvena sąstingį. Šios išvados gali būti pritaikytos daugeliui kompanijų, įkurtų visuomeninės nuosavybės srityse. Joms priskiriama apdirbamoji pramonė, šachtos, naftos verslovės, transportas, ryšio sistemos, bankai, medžio perdirbimo gamyklos.

Kaip jau minėta, komercininkai yra aktyvūs privatizacijos šalininkai, nors jų interesai daugeliu atveju skiriasi nuo pragmatinių interesų.

Populistinis veiksnys

Dar vieną privatizacijos palaikymo šaltinį galima būtų pavadinti *populistiniu*. Populistai yra ir prieš galingą vyriausybę, ir prieš stambų verslą (13). Tokią poziciją atspindi ši nuomonė.

Šioje šalyje (14) (t. y. JAV – autoriaus pastaba) visuomeninėse, valstybinėse ir privačiose sistemose yra per daug biurokratizmo, profesionalizmo, o savų interesų atžvilgiu klesti protekcionizmas... Būtina siekti, kad šios pagrindinės sistemos tiesiogiai dirbtų tik žmonių labui... Visiškai įmanoma modifikuoti organizacinius mechanizmus tam, kad visuomenės aprūpinimo sistemos taptų konkurencingos ir visiems prieinamos... Turi plėstis pasirinkimo galimybės... Nei privatūs subjektai, nei visuomenė (kaip pirkėjas) neturėtų pasitikėti vieninteliu aprūpinimo šaltiniu (15).

Išskirtini du populistų pozicijos elementai: žmonėms turi būti suteikta didesnė pasirinkimo laisvė visuomeninių paslaugų srityje nei dabar; žmonės turi turėti galimybę patys apibrėžti savo poreikius ir adresuoti juos tiesiogiai suinteresuotiems vykdytojams apeidami biurokratinės institucijas. Jie veikiausiai labiau gali pasitikėti šeima, kaimynais, bažnyčia, etninėmis arba savanoriškomis asociacijomis. Visuomeninių poreikių nustatymo procesas ir veikla kartu su tradicinėmis vietos

struktūromis tenkinant šiuos poreikius sustiprins šiandien ypač svarbų bendruomenės jausmą (16).

Vis dėl to tokioms struktūroms gresia pavojus. Išsiskojusi ir galinga valstybinė valdžia gali jas užgniaužti ir pašalinti. Šeima užleidžia vietą Sveikatos apsaugos, Švietimo, Socialinio aprūpinimo, Būsto ir Humanitarinių paslaugų departamentams. Šventiko vaidmuo apribojamas tik psichikos ligonių rūpinimusi. Savanoriškas grupes išstumia lobistai. Apibrėžtų tikslų jie siekia naudodamiesi Vyriausybės jėga ir autoritetu ir taip savo vertybes primeta kitiems.

Išvardytos struktūros yra daugialypės ir daugiasluoksnės. Būtent dėl to jos gali užtikrinti visuomenės saugumą ir pasiekti priimtina pusiausvyrą tarp besigrumiančių tikslų – laisvės, teisingumo ir efektyvumo. Vyriausybė, stiprindama savo pozicijas, apriboja kitų institucijų galimybę prisidėti prie minėtų tikslų įgyvendinimo, naikina jų daugialypiskumą, todėl visuomenė, nustatydama santykį tarp laisvės, teisingumo ir efektyvumo, tampa priklausoma nuo vyriausybės.

Šios pasaulėžiūros šalininkai pritaria privatizacijai, nes ji skatina pasirinkimo laisvę, lemia tradicinių institutų, kartu ir vietos bendruomenės jausmo stiprėjimą. Populistų tikslas – sudaryti sąlygas tobulai bendruomenei atsirasti, todėl jie ragina spartinti privatizaciją ir vienijasi su jėgomis, kurios ideologiniais sumetimais siekia apriboti valstybinę veiklą. Vienijasi su pragmatikais, kurių tikslas – tobulinti valdymą, ir su komercinių idėjų šalininkais, siekiančiais vykdyti didžiąją Vyriausybės funkcijų dalį.

Ekonominis veiksnys

Didėjančios finansinės galimybės leidžia žmonėms patiems rūpintis savo reikalais ir jie tampa daug jautresni privatizacijai. Tai reiškia, kad žmonės daugiau gali sau leisti pirkti knygų ir mažiau naudotis bibliotekų paslaugomis, labiau pasitiki asmeniniu nei viešuoju transportu, patys moka už galimybę sportuoti, prižiūrėti savo sveikatą. „Dėl šios gausos daugelis žmonių mano, jog jie patys gali mokėti už savo vaikų mokymą ir savo sveikatą daug efektyviau, su didesnių pasitenkini-

mu ir galbūt netgi pelningiau paskirstyti savo vertybinius popierius arba asmeninį kapitalą tarp konkuruojančių organizacijų, valstybinių ir privačių įstaigų negu mokėdami mokesčius“ (3).

Tuo pačiu metu tik turtingieji gali apginti save nuo nelaimingų atsitikimų, o žmonės reikalauja minimalių valstybės socialinių garantijų. Kitaip tariant, didėjant valstybės ekonominiams pajėgumams pasiturintys žmonės gali aprūpinti patys save, tačiau valstybė turi garantuoti tam tikrą socialinių garantijų minimumą.

Geresnės kokybės prekes ir paslaugas, kurių reikalauja žmonės, nepatenkinti valstybės siūlomomis prekėmis ir paslaugomis, gali tiekti rinka (4). Ekonominiai veiksniai suteikia žmonėms galimybę mažiau priklausyti nuo valstybės siūlomų prekių ir paslaugų, ir jie į privatizacijos procesą žiūri daug palankiau.

1.2. Valstybinės valdžios aparato didėjimas

Penki veiksniai, turintys įtakos privatizacijos procesui, turi atitinkamą tikslą – sumažinti vyriausybės galią. Šiame skyriuje nagrinėjamas Jungtinių Valstijų Vyriausybės aparato dydis ir jo plėtra. Toliau išsiaiškinsime priežastis, turinčias įtakos vyriausybės aparato didėjimui.

Vyriausybės aparato dydis

Vyriausybės aparato dydis apibrėžiamas trimis skirtingais matmenimis: vyriausybės padalinių skaičiumi, jų išlaidomis ir darbuotojų skaičiumi. Kiekvieną iš jų aptarsime atskirai.

Vyriausybės padalinių skaičius

Žmonės kartais mano, jog vyriausybė – viena didžiulė organizacija, bet iš tikrųjų Jungtinėse Valstijose yra daugybė Vyriausybės padalinių – 1997 m. jų buvo 87 454; 1.2.1 lentelėje parodytas skirtingų Vyriausybės padalinių skaičius ir jų kaita per atitinkamą laikotarpį (1942–1997 m.).

1.2.1 lentelė. Vyriausybės padalinių skaičius JAV

Vyriausybės padalinio rūšis	1942	1957	1967	1977	1987	1997
Federalinė (Centrinė)	1	1	1	1	1	1
Valstijos	48	50	50	50	50	50
Apskritis	3050	3050	3049	3042	3042	3043
Rajonai	18 919	17 198	17 105	16 822	16 691	16 629
Municipalitetai (savivaldybės)	16 220	17 215	18 048	18 862	19 200	19 371
Seniūnijos	108 579	50 454	21 782	15 174	14 721	13 726
Rajonų specialūs padaliniai*	8 299	14 424	21 264	25 962	29 532	34 683
Iš viso	155 116	102 392	81 299	79 913	83 237	87 454

* Rajonų specialūs padaliniai gali būti gaisro gesinimo organizacijos, kurios gali aptarnauti keletą seniūnijų, arba regioninio parko padalinys su savo biudžetu. Parengta pagal: Bureau of the Census, U.S. Department of Commerce, 1997 census of Governments, Washington, D. C.: Government Printing Office, 1998. Vol. I Parengta pagal: Facts & Figures on Government Finance. 31st ed. Washington, D. C.: Tax Foundation, 1997. Tables A4, B1, B25.

Dėl didėjančios urbanizacijos miesto bendrijų mažėjo, o savivaldybių (municipalitetų) daugėjo, susijungė atskiri rajonai. Nepaisant to, kad po ilgo nuosmukio pradėjo jungtis seniūnijos, Vyriausybės padalinių ėmė daugėti.

Vyriausybės padalinių išlaidos

Nors pastaraisiais dešimtmečiais bendras Vyriausybės padalinių skaičius išliko beveik toks pat, tačiau jų išlaidos labai padidėjo. Bendros visų Jungtinių Valstijų Vyriausybės lygių išlaidos 1996 m. buvo 2993 trilijono JAV dolerių (žr. 1.2.2 lentelę). Į šias išlaidas neįeina „nebiudžetinės išlaidos“, tokios kaip neapmokėtos valstybinės paskolos, laiduotos paskolos ir valstybės remiamų įmonių skolos (atsiradus trūkumų sąžininga buhalterija reikalauja, kad jie kur nors figūruotų kaip išlai-

dos). Mažiau kaip per 40 metų išlaidos (pagal dolerio kursą) padidėjo daugiau nei keturgubai, arba 32,2 proc. (beveik patrigubėjo vienam gyventojui), ir sudarė daugiau kaip pusę BNP.

1.2.2. lentelė. JAV centrinės, valstijų ir vietinės valdžios išlaidos

Metai	Bendrai bilijonų JAV dolerių	1992 m. pastoviu dolerio kursu bilijonų JAV dolerių	Vienam asmeniui 1992 m. pastoviu dolerio kursu tenka dolerių	BNP proc.
1960	151,3	649,4	3 622	23,1
1970	333,0	1 088,2	5 353	28,3
1980	958,7	1 587,3	7 008	30,2
1990	2 218,8	2 370,5	9 532	31,4
1996	2 993,3	2 728,6	10 375	32,2

Reali valstybės skola padidėjo nuo 2600 JAV dolerių keturių asmenų šeimai 1900 m. iki 40 950 JAV dolerių 1950 m. ir iki 62 000 JAV dolerių 1992 m. (1990 m. pastoviu dolerio kursu) (2). Jungtinių Valstijų Vyriausybė išrašo sąskaitas savo piliečiams ir už jas gauna apie tūkstantį milijardų dolerių per metus mokesčių pavidalu, t. y. daugiau kaip pusę valstybės biudžeto (3). Šie statistiniai duomenys leidžia išmatuoti greitai besiplečiantį Vyriausybės sektorių ir jo vaidmenį.

1.2.3 lentelėje palyginti pateikiamos kitų užsienio šalių vyriausybų išlaidos, sudarančios tam tikrą BNP dalį procentais. Jungtinių Valstijų ir Japonijos duomenys pateikiami lentelės gale. Dauguma Vakarų Europos šalių didelę ekonomikos dalį yra sutelkusios vyriausybės rankose. Palyginti su 1980 ir 1996 m., matyti, kad ta dalis didėja. Bet ji ima mažėti, kai šalys perima produktyvios ekonomikos politiką, praktikuotą Jungtinėse Valstijose (4). Pavyzdžiui, viešasis Olandijos sektorius, 1983 m. pasiekęs iki 67 proc. BNP, 1996 m. sumažėjo iki 50 proc.

1.2.3 lentelė. Bendros vyriausybinių išlaidos proc. nuo BNP

Šalis	1980	1996
Švedija	60,1	65,4
Danija	56,2	61,6
Suomija	38,1	57,2
Belgija	58,3	54,5
Prancūzija	46,1	54,1
Italija	42,1	53,4
Austrija	48,1	52,2
Olandija	55,8	50,0
Vokietija	47,9	49,6
Graikija	30,4	46,2
Kanada	38,8	45,6
Norvegija	43,3	44,8
Portugalija	23,8	43,5
Ispanija	32,2	43,1
Jungtinė Karalystė	43,0	41,6
Airija	49,2	39,7
Grenlandija	32,5	38,0
Australija	31,4	36,4
Japonija	32,0	36,2
Jungtinės Valstijos	31,4	33,3
Vidutiniškai	42,0	47,3

* Į bendrąsias išlaidas įeina įprastos vyriausybės funkcijos, neskaitant išlaidų vyriausybės verslo įmonėms. Parengta pagal: Facts & Figures on Government Finance, 31st ed. (Washington, D.C.: Tax Foundation, 1997), Table G8.

Vyriausybės darbo vietos

Kitas Jungtinių Valstijų Vyriausybės dydžio matmuo – darbuotojų skaičius, parodytas 1.2.4 lentelėje.

1.2.4 lentelė. JAV Vyriausybės darbo vietos

Metai	Darbuotojų skaičius milijonais*	Nuo visų gyventojų skaičiaus proc.**	Nuo visų dirbančiųjų skaičiaus proc.***
1970	13 028	9,36	17,3
1980	16 213	9,58	16,9
1990	18 389	9,72	14,6
1995	19 521	9,83	14,8

* Dirbantys visą ir ne visą darbo dieną, centrinės, valstijų ir vietinių vyriausybės padalinių civiliai darbuotojai.

** Gyventojai nuo 16 metų ir vyresni.

*** Skaičiuojami tik ne žemės ūkio sektoriuje dirbantys civiliai darbuotojai (16 metų ir vyresni).

Parengta pagal: Statistical Abstract the United States, 1990 and 1997. Washington, D.C.: U.S. Department of Commerce. Derived from tables 487 and 624 in 1990 edition, tables 507 and 619 in 1997 edition.

1995 m. visą darbo dieną dirbančių Vyriausybės darbuotojų, neskaitant kariškių, buvo 19,5 milijono, t. y. apytiksliai vienas iš septynių ne žemės ūkio srityje dirbančių darbuotojų. Per keturiasdešimt penkerius metus, nuo 1950 iki 1995 m., Vyriausybės darbuotojų skaičius padidėjo (kasmet iki 2,8 proc., t. y. keturis kartus daugiau nei bendras gyventojų skaičius (0,6 proc.) ir (2,1 proc.) daugiau negu darbuotojų, dirbančių privačiajame sektoriuje. 1992 m. daugiau darbuotojų dirbo Vyriausybės sektoriuje nei gamybos bei pramonės sektoriuje.

L. Salamonas (6) paaikšino įdomų faktą, kad valstybės sektoriuje darbuotojų skaičius padidėjo 50 proc., o Vyriausybės išlaidos nuo 1950 iki 1978 m. – 400 proc. Šiuo laikotarpiu ypač didėjo „trečiasis Vyriausybės sektorius“. Padidėjo netiesioginės Vyriausybės ir kitų institucijų, turinčių teisę teikti paskolas bei subsidijas, išlaidos.

Neįtikėtina, tačiau 30 000 iš 82 000 Vyriausybės padalinių 1982 m. Jungtinėse Valstijose neturėjo darbuotojų! Šitos „nulinių darbuotojų vyriausybės“, dažniausiai aptarnavusios labai mažas bendruomenes, derybų metu naudojosi savanorių paslaugomis rengiant sutartis, bendradarbiaujant su didesnėmis bendruomenėmis (seniūnijomis) (7).

Kodėl vyriausybės valdžia plečiasi?

Jau įrodėme, kad vyriausybės aparatas ir jo išlaidos didėja. Dabar svarbu išsiaiškinti, kodėl? Dažnai teigiama, kad vyriausybės išlaidos nuolat didėja, o žmonės, jausdami simpatiją savo valdžiai, tam neprieštarauja. Tačiau šis teiginys labai lengvabūdiškas. Toliau šį klausimą aptarsime plačiau.

Svarbiausi veiksniai – padidėjusi esamų ir būsimų viešojo sektoriaus paslaugų gavėjų paklausa, viešojo sektoriaus paslaugų teikėjų pasiūla ir nekokybiškos paslaugos (dėl to didėja viešojo sektoriaus darbuotojų skaičius ir išlaidos) – atskleidžia vyriausybės aparato plėtros priežastis.

Padidėjusi paslaugų paklausa

Viešojo sektoriaus teikiamų paslaugų paklausa padidėjo dėl keleto priežasčių: dėl gyventojų demografinių pokyčių, dėl didėjančių pajamų, dėl pajamų perskirstymo politikos, dėl ketinimo sumažinti visuomenės nesėkmes, išvengti rizikos ir pabrėžti kultūros reikšmę, dėl finansinės iliuzijos, dėl esamų programų išsaugojimo.

Demografiniai pokyčiai

Infliacija, gyventojų skaičiaus didėjimas ir padidėjusios, su saugumu susijusios išlaidos, be abejonės, turėjo įtakos viešojo sektoriaus plėtrai, tačiau tikroji plėtra buvo netgi didesnė. Vienas iš paaiškinimų yra susijęs su gyventojų sudėties pokyčiu, kai didesnė jų dalis reikalauja daugiau viešojo sektoriaus teikiamų paslaugų. Pavyzdžiui, jei padaugėtų pensinio amžiaus žmonių ir pensijos jiems būtų mokamos iš bendro valstybinio pensijų fondo, o ne iš priskaičiuotų privačių pensijų fondų,

vyriausybės išlaidos padidėtų, net jei visos kitos išvardytos sąlygos nepasikeistų.

Toks pats fenomenas pastebimas savivaldybėse – miesto gyventojų sudėtis keičiasi ir didžioji dalis tampa priklausomu nuo viešojo sektoriaus teikiamų socialinių paslaugų, netgi jei gyventojų skaičius išlieka nepakitęs. Dėl šios padidėjusios paklausos išlaidos, susijusios su socialinėmis paslaugomis, didėja. Niujorko miesto biudžetas, skirtas socialinėms paslaugoms teikti, per dešimt metų padidėjo iki 3,9 bilijono JAV dolerių. Šiam padidėjimui turėjo įtakos 40 proc. infliacija ir didesnis darbo krūvis, 60 proc. – kiti veiksniai, daugiausia – didėjantis neefektyvumas (8).

Urbanizacija taip pat sukuria paslaugų poreikį. Didėjant urbanizacijai dažniau susikerta žmonių interesai. Reikia daugiau policijos pareigūnų. Atsiranda poreikis kurti naujas vyriausybės institucijas, galinčias reguliuoti bei neutralizuoti žmonių šalutinės, kenksmingos arba potencialiai kenksmingos veiklos padarinius. Pavyzdžiui, kontroliuoti taršą, mažinti ir reguliuoti triukšmą, tikrinti maistą, testuoti vaistus, tikrinti restoranus, atriboti atskirų veiklų zonas. Visa tai reikalauja didesnių vyriausybės išlaidų.

Pajamų didėjimas

Pajamų didėjimas vienam gyventojui taip pat didina vyriausybės išlaidas. Žmonės reikalauja ir gali sau leisti pasinaudoti proporciškai didesniu vyriausybės teikiamų paslaugų skaičiumi. Gali būti reikalaujama skirti daugiau lėšų švietimui (pvz., specialiems kursams, brangiems įrenginiams, mokyklinėms priemonėms, įrangai ir baldams), bibliotekoms ir kultūriniais renginiams, rekreacijos programoms, aplinkos apsaugai bei tokioms paslaugoms kaip pavyzdingas gatvių tvarkymas.

Galimas ir priešingas fenomenas. Gaunantys daugiau pajamų žmonės mažiau reikalauja viešojo sektoriaus paslaugų. Užuoat naudojęsi viešaisiais baseiniais, jie įsirengia nuosavą. Važinėja ne autobusais, o nuosavais automobiliais, taksi, susikuria mėgstamas laisvalaikio leidimo formas, lanko teniso arba golfo klubus. Knygas jie perkasi, o ne skolinasi iš bibliotekų, patys pasirūpina savo asmenine apsauga, įsiren-

gia signalizaciją, specialias spynas arba samdosi apsaugą. Aiškindamasis šiuos prieštarigus veiksnius Borcheringas (9) pažymėjo, kad šiame amžiuje tik ketvirtadalis padidėjusių realių išlaidų gali būti priskiriamos padidėjusioms žmonių pajamoms.

Pajamų perskirstymas

Viena iš teorijų pažymi vyriausybės plėtrą ir atspindi faktą, kad vidutinės pajamos yra mažesnės nei pajamų vidurkis. Tai reiškia, kad daugumos rinkėjų pajamos mažesnės už pajamų vidurkį. Vadinasi, „turintys mažiausias pajamas, norėdami jas padidinti, naudojami politine padėtimi. Politikai, <...> norėdami patraukti rinkėjus, kurių pajamos beveik vidutinės, žada jiems paramą <...> apmokestindami tuos, kurių pajamos didesnės nei vidutinės“ (10). Tai ypač lengva atlikti, kai taikoma progresinė mokesčių sistema. Galima daryti išvadą, kad viešojo sektoriaus įtaka didėja, nesvarbu, ar dauguma išreiškia savo nuomonę, ar ne. Nesvarbus ir tas faktas, kad didelė vyriausybės įtaka apriboja laisvę.

Ši niūri prognozė nėra visada teisinga. Nors viešasis sektorius padidėjo, pajamų perskirstymas pagal šią teoriją nepasitvirtino. Bendras pajamų santykis pagal gyventojų grupes, turinčias didžiausias ir mažiausias pajamas, JAV buvo pastovus, tik pastaruoju metu skirtumas ėmė didėti, o ne mažėti.

Pajamų perskirstymo programa yra pagrindinė spartesnio arba lėtesnio viešojo sektoriaus (pajamų apsaugos, sveikatos, būsto, išsilavinimo ir socialinės gerovės) įtakos didėjimo sritis. Bet iš dalies galima sutikti su šiomis ypatingomis programomis. Vyriausybė moka už vaikų priežiūrą (dienos metu), bet ar ji turėtų mokėti už vidurnaktį vykstančias krepšinio varžybas? Humaniška, nauja socialinė programa yra iniciuojama, bet ją skaldo daugybė skandalų. Praradusieji darbą gauna nedarbingumo pašalpas ir draudimą, mokyklų darbuotojai ir girininkai per atostogas gauna subsidijas. Veikia kūdikių sveikatos priežiūros klinikos, bet kyla klausimas dėl įstatymų numatytų medicinos testų. Rengiami neįgaliųjų specialieji kursai bei neraštingų žmonių skaitymo kursai (vidurinio išsilavinimo pakraipos viešuosiuose universitetuose). Pasakys „skurde yra daug pinigų“ yra teisingas, bet dauguma jų nepasiekia

vargšų, jie patenka abejotinos reputacijos karjeristams ir šie juos panaudoja „nepelningoms“ kaimynystės programoms, kurių tikslai nežinomi, o rezultatai – neskelbiami.

Specialių interesų tenkinimas

Specialių interesų grupės – atsargiai Mancuro Olsono (11) vadinamos paskirstymo koalicijomis, naudoja jų lobizmo jėgas vyriausybės politikai paveikti, kad gautų didesnę socialinės gerovės dalį. Toks lobizmas efektyvesnis, labiau atsiperka nei tiesiog gaminti produktus arba paslaugas, bet žalingesnis bendruomenei.

Dėl lobizmo įtakos nuostatos, taisyklės tampa sudėtingesnės, padidėja vyriausybės veiklos reikšmė. Lobistai, kurie išsikovoja, kad būtų mažinami pajamų mokesčiai, tam tikrais būdais padaro mokesčių tarifus didesnius ir sudėtingesnius; lobistai, dėl kurių įtakos didėja tarifai gamintojams, ypač specialios paskirties prekių, sukuria sudėtingas verslo reguliavimo taisykles, net jei iš viso nebūtų nustatytų mokesčių tarifų <...>. Kažkas turėtų valdyti sudėtingas taisykles <...>, o tai didina biurokratijos ir vyriausybės įtaką ir taip pat <...> veda prie vyriausybės valdžios aparato didėjimo ir programų, kurios palankios tik specialioms suinteresuotoms grupėms.

Socialinės atskirties prevencija

Reikia keisti vyriausybės veiksmus arba bent šalinti pastebėtus trūkumus. Tai priklauso nuo:

- 1) visuomenės susitarimo, kuriuo vadovaujantis gerinama pageidaujama padėtis;
- 2) priemonių, kuriomis galima gerinti padėtį, žinojimo;
- 3) vyriausybės galių gerinti padėtį, tačiau per daug pasitikima vyriausybės veiksmingumu (12).

Šio proceso tikslas – nustatyti politinėje arenoje didėjančių problemų ir inicijuojamų programų priežastis (13). Brangūs, simboliniai gestai, tokie kaip siekimas „išrauti“ skurdą, sukurti gerai mokamus darbus nekvalifikuotiems darbininkams ir suteikti jiems koledžo išsilavinimą

mą, politikams būdingi (14). Deja, ne visus neigiamus reiškinius galima įveikti vyriausybės programomis.

Antipatija rizikai

Vyriausybės programos inicijuojamos siekiant sumažinti socialinę riziką. Pavyzdžiui, vyriausybė vykdo rizikingas investicijas į pagrindinius tyrimus, tokius kaip branduolinis skaidymas ir kosminiai tyrimai. Visa tai svarbu ir gerai, bet vyriausybė išitraukia ir į etanolio degalų gamybą iš kukurūzų bei atliekų, tačiau čia jos įtaka labai abejotina: produktas, iškeliaęs iš laboratorijos, turi pats išsilaikyti rinkoje.

Rizika, būdinga individui, taip pat primetama vyriausybei. Pavyzdžiui, rinkos garantijos gamintojams, nepaklausiams gaminiam, bankų sąskaitų garantijos blogai valdomoms institucijoms, išperkamosios nuomos draudimai žmonėms, norintiems įsigyti namus, už kuriuos jie negali susimokėti patys. Tai atspindi suprantamą pasiaukojimą norint sumažinti riziką, bet nerizikingos visuomenės apskritai nėra. Gyvenimas yra rizikingas, neapgaltotas ketinimas kolektyvizuoti riziką. Jis lemia didžiulius nuostolius (15) ir žlugusios paskolos kainuoja mokesčių mokėtojams šimtus milijardų dolerių.

Kultūros kėlimas

Kai kuriose šalyse vyriausybės, norėdamos išlaikyti aukštą kultūros lygį, išitraukia į teatrų, televizijos, menų veiklos valdymą. Jei ši veikla būtų palikta privatiems mecenatams, tai, tikriausiai, kultūros lygis nebūtų toks aukštas.

Finansinė iliuzija

Kalbant apie vyriausybės išlaidų didėjimą susidaro iliuzija, kad viešojo sektoriaus teikiamos paslaugos yra pigios, nes vyriausybė negauna jokios naudos (pelno). Studijos apie komunalines paslaugas paneigė šį teiginį. Kainos, kurias nustato pelno siekiančios organizacijos, teikiančios viešąsias paslaugas, yra realiai mažesnės už vidutines, palyginti su viešai atliekamų darbų kainomis, kurias nustato ne pelno siekiančios organizacijos (16).

Net vyriausybės pareigūnai dažniausiai nežino viešojo sektoriaus teikiamų paslaugų kainų. Plataus masto tyrimai parodė, kad tikrieji viešojo sektoriaus teikiamų paslaugų kaštai yra 30 proc. didesni už pateiktuosius miestų biudžetuose (17).

Paprastiems piliečiams dažnai pateikiama klaidinga informacija apie vyriausybės išlaidas. Tyrimai rodo, kad nuolat pervertinamas mokesčių, kuriuos jie moka, dydis dėl išradingų „išlaidų atsiradimo priežasčių“, kurias naudoja vyriausybė, norėdama padidinti nepastebimai gaunamas pajamas neatkreipdama į tai mokesčių mokėtojų dėmesio (18). Komunaliniai mokesčiai yra pagrindinis šaltinis, naudojamas santykinai „nematomiems“ mokesčiams didinti. Turto mokesčiai taip pat slaptai įskaičiuojami į nuomos arba išsimokėtinos nuomos mokesčius. Pirkimo mokesčiai renkami padedant kiekvienam pardavėjui. Kainų „užmaskavimo“ politika ypač veiksminga siekiant gauti rinkėjų balsų nedidinant mokesčių. Ūkininkai užsidirba iš derliaus apribojimo programų, tačiau kainų didėjimo nepastebima. Vartotojai padengia kainų skirtumą pirkdami brangesnius produktus ir visuomenės reakcija būna ne tokia stipri kaip padidinus tiesioginius mokėjimus.

Naujausios fiskalinio pobūdžio priemonės yra vyriausybės bylos, nukreiptos prieš lupikavimą. Štai tabako gamintojų grupės 1998 m. sumokėjo JAV valstijoms 206 milijardus JAV dolerių. Tai galima paaiškinti tuo, jog rūkaliams, kurie ignoruoja išpėjimus dėl keliamos žalos ir suserga, buvo gydomi pagal vyriausybės programas, be to, tai yra tik įrodymas, kad šita gamybos šaka turi mokėti valstijoms mokesčius. Tai gi legalus šios produkcijos pardavimas buvo kriminalizuojamas. (Niekas nedrįsta pasiūlyti, kad žmonės, kurie savanoriškai išitraukia į rizikingus įpročius, turėtų patys skirti daugiau lėšų medicinos draudimui.) Paskelbti didesnius mokesčius yra politiškai nepopuliaru, tačiau taip vyriausybė surado būdą paimti pinigus iš kiekvieno, kas perka gaminius, kuriuose yra tabako. Šaunamųjų ginklų, kaip ir alkoholinių gėrimų bei maisto prekių, gamyba – labai opus klausimas. Alkoholinių gėrimų gamintojai, be abejonės, turi būti atsakingi už girtus vairuotojus, o maisto gamintojai – už maisto, kuriame yra riebalų ir cholesterolio, pardavinėjimą. Vietoj politikos, kurią kuria demokratiškai išrinkta įsta-

tymų leidžiamoji valdžia, sukuriama politika, kai masiškai grasinama paduoti į teismą.

Pagrindinė finansinė iliuzija buvo vykdoma buvusioje Tarybų Sąjungoje, kur patyrę individai pasakodavo savo draugams iš užsienio, kad jie mokėdavo mažus mokesčius ir kad tik nedidelė dalis iš visos sumos būdavo išskaičiuojama. Kai visi dirba valstybei, nėra darbo rinkos ir kai visi darbuotojai žino, kad savo uždarbį jie parsineš namo – jie iš tikrųjų nežino savo uždirbtos sumos, nei sumos, kuri yra išskaičiuojama.

Programų išsaugojimas

Laikas ir poreikiai keičiasi, turi atsirasti naujos programos, o senosios išnykti. Tačiau naujosios kuriamos gana lėtai. Politikos lyderiai seniai žino, kad atimti iš kažko esamą naudą (privilegijas, pašalpas) yra tas pats, kaip atimti iš motinos liūtuką. Madsenas Pirie (19) papasakojo linksmą istoriją apie viešąsias pirtis Anglijoje. Svarstomas jų uždarymo klausimas sukėlė nemažą sambrūzdį. Keli pirčių lankytojai ėmė grasinti save prirakinti prie viešųjų pirčių durų ir reikalauti jų neuždaryti. Biudžeto išlaidų mažintojams pristigus jėgų klausimas liko neišspręstas. Panašus visuomenės iššūkis privertė Niujorko merą atsisakyti savo plano panaikinti pasenusią mikrorajonų priešgaisrinės apsaugos signalizaciją. Dėl jų melagingų iškvietimų ugniagesių komandos vėluodavo atvykti į tikrusius iškvietimus.

Padidėjusi paslaugų pasiūla

Padidėjusi paklausa „išsireikalauja“ daugiau viešojo sektoriaus teikiamų paslaugų, paslaugų teikėjų noras teikti daugiau paslaugų lemia jų „išstūmimą“.

Laimėti rinkėjų balsai

Išrinktieji tarnautojai, plečiantis viešajam sektoriui, gauna didelį politinį kapitalą, jiems daug naudingiau imti mokesčius ir paskirstyti juos kaip subsidijas, negu nerinkti mokesčių neišskiriant geresnių arba blogesnių piliečių. Politikų požiūriu ideali programa yra tokia, kurią taikant mokesčiai surenkami kaip galima neskausmingiau.

Didėjančios pajamos, kurios turėtų būti perskirstytos, labai dažnai nuslepiamos, išskirstomos ir bendrai pasidalijamos, o išlaidos yra matomos ir nukreipiamos ypatingiems naudos gavėjams. J. Q. Wilsonas (20) nagrinėjo išlaidų ir pajamų paskirstymą viešojo sektoriaus programoms. Pagal daugelį mokesčiais apmokestintų programų išlaidos arba pelnas yra išdalijami dideliam skaičiui individų arba išlaidos plačiai paskirstomos, o pajamos išdalijamos mažoms suinteresuotoms grupėms. Abi šios programos būsimiems tarnautojams yra patrauklios.

Įstatymų leidėjai nori paaitrinti suinteresuotų grupių požiūrį į gaunamą naudą ignoruojant išlaidas. O. Nashas (21) savo požiūrį išreiškė sarkastišku ketureiliu „Politikas“:

„Jis gauna rinkėjų balsus nuolatos, vis iš naujo

Ima pinigus iš visų ir išdalina nedaugeliui,

Aiškindamas, kad kiekvienas centas.

Paimtas iš nedaugelio ir padalintas daugeliui!“

Žmonės renka atstovus, kad šie jų vardu pasirūpintų vyriausybės veikla. Atstovaujamoji vyriausybė palengvina šiuos rezultatus. Dauguma žmonių nekreipia dėmesio į kasdieninę vyriausybės veiklą, išskyrus lemiamus veiksmus. Pavyzdžiui, 100 milijonų dolerių vertės Greitkelių statybos įstatymo projektas. Tai reikštų statybos įmonių ir statybinių medžiagų tiekėjų sutartis, darbo vietas tūkstančiams statybos darbuotojų ir naudą vietiniams greitkelių naudotojams. Toks projektas vidutiniam mokesčių mokėtojui kainuotų tik vieną dolerį, todėl nėra priežasties dėl šios programos nerimauti. Eilinis gyventojas labai mažai informuojamas apie šią programą ir svarstomą įstatymo projektą greitai pamiršta, nes jis tiesioginės įtakos jam neturi.

Tiesioginiai naudos gavėjai, tikriausiai padėję parengti projektą, tiksliai žinodami visas svarstomo įstatymo projekto smulkmenas bei galimą painiavą, stengsis, jog jis būtų be kliūčių priimtas. Įstatymų leidėjai žino, kad remdami įstatymo projektą iš tiesioginių naudos gavėjų gaus daugiau rinkėjų balsų per kitus rinkimus. Tačiau jie nepelnys pasitikėjimo tų gyventojų, kurie nesidomi įstatymo projektu (22). Trumpai tariant, politikai, naudodamiesi žmonių pinigais, nusiperka sau balsus.

Apskritai išlaidos yra pripažįstamos kaip naudos atsvara ir tai pri-

verčia politinį lyderį atpažinti, apibendrinti rinkėjų susirūpinimą šiuo klausimu. Pavyzdžiui, prezidentas R. Reiganas, sugebėjęs suburti judėjimą prieš didžiulius mokesčius ir išpūstą viešąjį sektorių, laimėjo rinkimus.

Kongreso rūmų atstovai pelno rinkėjų pasitikėjimą ne tik kurdami įvairias federalines programas, bet ir jas interpretuodami:

Įstatymų leidyba yra planuojama labai bendrais terminais, todėl kai kurios agentūros turi parengti veikiančią programą. Tai procesas, kuris priverčia paskelbti taisykles ir nuostatas... Kitame etape nuliūde ir/arba dėkingi rinkėjai prašo savo kongresmenų įsikišti į sudėtingą biurokratijos procesą. Ciklas nutrūksta, kai kongresmenas nepitaria biurokratijos sprendimams ir juos smerkia, sustabdo arba pateikia įstatymo pataisas. Taip kongresmenas įgauna rinkėjų pasitikėjimą (23).

Biudžetinis imperializmas

Nobelio premijos laureatas J. Buchananas nurodo kitus vyriausybės narių skatinimo tobulėti būdus. Kuo daugiau viešasis sektorius dirba ir kuo didesnės viešojo sektoriaus išlaidos, tuo didesnės atlyginimo, aukštesnio statuso, papildomo uždarbio, pelno galimybės ir tuo didesnė korupcija (24). Kuo didesnė organizacija, kurią reikia valdyti, ir kuo didesni bendrieji ištekliai, už kuriuos kažkas yra atsakingas, tuo didesnis darbo užmokestis. Kuo didesnė imperijos veiklos sritis, tuo didesnių ir gražesnių reikia darbo kabinetų, tuo daugiau asistentų, automobilių ir vairuotojų, įžymių asmenybių monumentų (biustų) ir nuotraukų ant darbo kabinetų sienų, kvietimų į vyriausybės rūmus ir Baltuosius Rūmus ir kitų išskirtinės padėties simbolių.

Didelių viešųjų įstaigų įtaka gali būti pastebima ir švietimo sektoriuje. Mažoms apylinkių mokykloms susijungus į didesnes reikia didesnio skaičiaus viešųjų administratorių vienam mokiniui ir, priešingai nei tikimasi, – didesnių darbo užmokesčių. Neturint jokių įrodymų, kad moksleivių skaičius ir švietimo sektoriaus įstaigų efektyvumas yra susiję, lyginant išlaidas vienam mokiniui, bendrosios švietimo išlaidos didėja (25).

Tolesnę biudžetinio imperializmo paramą atspindi pajamų duomenys: didžiausios vidutinės pajamos šalyje yra Vašingtono priemiesčiuose, ir infliacijos rodikliai atskirose ekonomikos srityse turėjo įtakos

daug didesniai darbo užmokesčiui viešajame sektoriuje negu panašiose darbo vietose privačiajame sektoriuje (26).

Kaip Williamas Niskenenas (27) išvalgiai pažymėjo, biudžeto maksimizavimas yra stipri varomoji jėga valstybinėse institucijose ir biudžeto didėjimas gali būti priskirtas šiai sričiai. Biurokratai imasi veiksmų, didinančių jų biudžetą ne tik dėl piniginių motyvų, aprašytų J. Buchano, bet ir dėl kilnių tikslų, kurie sutampa su viešaisiais interesais. Valstybės tarnautojai savo įstaigos efektyvumą gali padidinti ją plėsdami. Sukurti naujus padalinius, samdyti naujus darbuotojus, gauti daugiau pinigų yra daug paprasčiau nei atsikratyti nekompetentingumo, keisti paveldėtus įpročius, kurti kryptingus padalinio tikslus ir šokiruoti seniai dirbančius, neveiklius darbuotojus. Trumpai tariant, netgi nesavanaudiškiausias valstybės tarnautojas gali sąžiningai pasakyti, kad jis geriau atliktų savo pareigas ir tarnautų viešiesiems interesams, jei jam būtų skiriamas didesnis biudžetas, tačiau galutinis rezultatas – biudžeto maksimizavimo biurokratija.

Taigi pagrindinė šio poskyrio mintis – smagu leisti kitų žmonių pinigus. Tie, kurie dirbo viešajame sektoriuje ir priimdavo su išlaidomis susijusius sprendimus, gali su pasitenkinimu pripažinti savo svarbą nieko neaiškindami mokesčių mokėtojams, kur ir kam išleisti jų pinigai.

Darbuotojų skaičiaus didinimas rinkimų kampanijose

Didelis viešasis sektorius suteikia ir kitokios politinės naudos. Viešųjų įstaigų valdytojai gali panaudoti savo darbuotojus rinkimų kampanijose. Kuo didesnė įstaiga, tuo daugiau darbuotojų dirba rinkimų kampanijoje.

Problema – elitas

Mūsų visuomenėje yra nemažai išsilavinusių žmonių. Dauguma jų santykinai geriau veikia viešajame sektoriuje nei privačiajame (28). Jie sudaro žmonių grupę, vadinamą problemų paieškos elitu. Ši grupė didėja ieškodama problemų priežasčių ir būdų spręsti problemas (29). Problemų paieškos grupė gali būti neprofesionalūs biurokratai, kurie gerai gyvena neefektyviai dirbančiose įstaigose ir institucijose, įstatymų

leidėjai, ieškantys sau prieglobsčio, mokslininkai, besinaudojantys fondais, arba žurnalistai, ieškantys temų, kurias galima parduoti. Ar viešasis sektorius yra tinkama priemonė naujoms problemoms pateikti – tai jau kitas klausimas (31).

Terapinė visuomenės padėtis

Besiplečiančio viešojo sektoriaus teisėtumą imta svarstyti vis aktyviau. Pamažu gimė nauja misija: viešasis sektorius tapo jautrus žmogaus skausmui. Taigi visuomenės padėtis tapo terapinė (32). Naujoji terapinė misija legalizuoja viešojo sektoriaus plėtrą naujose visuomenės ir atskirų individų gyvenimo srityse. Gerovės švietimo politika susirūpinusi ne tik žmonių elgesiu, bet ir vidiniu jų pasauliu. „Užjaučianti vyriausybė darbo niekada neatlieka iki galo. Tas darbas, kurio ji imasi, yra beribis“ (33).

Valdymo ir kontrolės politika

Daugelyje išsivysčiusių šalių, ypač tų, kurios turi kolonijinę istoriją, tautos kūrimo problema reikalavo centralizuoto planavimo ir kontrolės. Tik keletas išsilavinusių žmonių buvo įtraukti į vyriausybę vadovauti ekonomikai. Viešojo sektoriaus plėtrai buvo daroma įtaka, kai vyriausybė bandė valdyti išskirtinai viską: žemės ūkį, fabrikus, kasyklas, viešbučius, komunalines paslaugas, transporto sistemas ir visų rūšių verslo šakas. Tik taip, buvo manoma, galima greitai pasiekti pažangą.

Rinkos alternatyva atrodė nekoordinuojama, lėta ir neatsižvelgianti į tautos vadovybę; žinoma, rinka buvo nepatikima šalies menkiems, svarbiausiems ištekliams. Ekonomikos valdymas ir kontrolė vyravo valstybės įstaigose. Deja, laikas daugumą šių pastangų pasmerkė žlugti. Taip buvo geriau valdantiejiems, bet blogiau – visiems kitiems. Valstijų valdomų kompanijų ir vadovų padaugėjo, tačiau gyvenimo standartai sustingo arba nusmuko.

Vyriausybės monopolijos

Daugelis vyriausybinių institucijų veikia kaip monopolijos dėl keleto veiksnių (34). Pirmiausia, pagrindinė vyriausybės veikla – teikti pa-

slaugas, kurios iš prigimties yra monopolinės. Antra, siekiant administracinio efektyvumo ir racionalaus vadovavimo ir vengiant veiklos dubliavimo kelios institucijos turėtų būti sujungtos, o kitoms institucijoms suteiktas monopolio statusas. Trečia, vietiniu (savivaldybių) vyriausybės valdymo lygiu suvienijimas, mokyklų sujungimas ir miestų plėtra turėjo įtakos plačiam tų sričių teritoriniam monopoliui (35).

Trūkstant varžovų monopolijos gali išnaudoti savo poziciją įvairiausiais būdais (36). Viena vertus, biudžetas yra ypač atsparus mažinimui. Kai prašoma sumažinti jo išlaidas, institucijos gali pateikti ir mažesnius populiariausių programų biudžetus. Tai žinoma kaip Vašingtono monumento strategija. Nacionalinio parko prižiūrėtojai paslaugiai siūlo apkarpyti savo biudžetą uždarydami labiausiai turistų lankomą objektą.

Vienas iš privačių monopolijų ydingos praktikos būdų yra „jungtinė prekyba“, skatinanti vartotojus be pagrindinių prekių pirkti nepažeidžiamas prekes ir paslaugas. Jei vartotojai neperka šių prekių, tai negali įsigyti reikiamų pagrindinių prekių. Vyriausybės monopolijos gali elgtis taip pat. Toks pavyzdys gali būti miesto policijos departamentas, kurio darbuotojai teigia: „Jei norite, kad uniformuoti policijos pareigūnai dirbtų patrulių darbą, jums taip pat prireiks uniformuotų policijos pareigūnų, kurie atsilieptų į telefono skambučius ir užtikrintų automobilių statymo taisykles“. Tokios institucijos priešinasi tam, kad būtų kuriami atskiri, specializuoti, nebrangūs civiliniai padaliniai, kurių funkcija yra užtikrinti automobilių stovėjimo taisyklių laikymąsi. Pasipriešinimo priežastys yra noras iki maksimumo padidinti tiek policijos pareigūnų skaičių ir departamento biudžetą, tiek įrodyti savo galią ir išpūstą paslaugumą įstatymų pažeidėjams bei policijos fondų aukotojams.

Tarnautojų balsavimas

Patiems viešųjų įstaigų tarnautojams rūpi vyriausybės aparato plėtra. Kiekvienas iš jų yra suinteresuotas balsuoti, ypač už tuos kandidatus, kurių programos padidins valstybės aparatą. Be to, jie yra tiesioginiai naudos gavėjai, besinaudojantys vyriausybės išlaidomis, išskyrus gyventojus ir įmones, gaunančius tiesiogines subsidijas iš vyriausybės. Jų yra gana daug ir jų įtaka rinkimų rezultatams neabejotina.

Vyriausybės tarnautojai yra linkę balsuoti už vyriausybės aparato didėjimą ir jų balsavimas labai reikšmingas. Nustatyta, kad valstybės tarnautojai atstovauja vienai šeštajai darbo jėgos daliai, ir tai atitinka daugiau nei vieną ketvirtadalį visų balsų (39). Apskritai Niujorko mieste kiekvienas municipalinis tarnautojas balsavimo metu turi įtakos trims savo draugams arba giminaičiams, taigi gali kontroliuoti milijonus balsų, kurie gali lemti pergalę bet kuriuose mero rinkimuose.

Valstybės tarnautojų ir jų sąjungų politinė jėga ir įtaka neapsiriboja tik balsavimu. Politinių kampanijų bendrininkai ir rinkimų kampanijų darbuotojai labai veikia siekiančius atitinkamo posto. Padėtis pakrypsta į šamokslą, kai užimantys tam tikrą postą asmenys rinkimų metu gali padidinti kai kuriems darbuotojams darbo užmokestį. Padidėjęs darbuotojų nebuvimas darbo vietose per rinkimus gali likti miesto valdžios nepastebėtas. Kitaip tariant, administraciniai ištekliai rinkimų metu išnaudojami iki galo.

Pripažindama šį pavojų Hacho aktu JAV uždraudė valstybės tarnautojams dalyvauti tiesioginėje politinėje veikloje. Bet aktas negalioja savivaldybių lygiu, jo galia buvo susilpninta teismo sprendimais. Panašūs svarstymai, be abejonės, buvo reikšmingi bent jau iš dalies iki 1961 m., kai Vašingtono apylinkių gyventojai neturėjo teisės balsuoti federaliniuose rinkimuose; buvo teigiama, kad jie yra tiesioginiai arba netiesioginiai vyriausybės valdžios tarnautojai.

Darbo vietų vyriausybės institucijose paklausa

Kitas vyriausybės plėtros veiksnys yra paprasčiausia vyriausybinių darbo vietų paklausa. 1990 m. buvo paduota 101 000 prašymų dėl 1000 neužimtų darbo vietų Niujorko miesto sanitarijos departamente. Paklausus, kodėl tiek daug žmonių nori šluoti gatves, kad ir koks būtų oras, vienas iš kandidatų atsakė: „Pinigai, pašalpos, darbo valandos, saugumas“. Per penkerius metus atlyginimų, įskaitant ir viršvalandžius, už darbą, kuris reikalauja tik vidurinės mokyklos diplomo ir vairuotojo pažymėjimo, suma sudarė 50 000 JAV dolerių (40).

Paskelbus kelis šimtus laisvų policijos pareigūnų darbo vietų daugiau nei 100 000 žmonių pateikė prašymus laikyti valstybės tarnautojų

egzaminus. Dešimtys iš tūkstančių išlaikė testus, bet, žinoma, tik nedaugelis dėl ribotų miesto poreikių buvo priimti dirbti; kitų pavardės buvo įtrauktos į galimų kandidatų, kuriems galbūt bus pasiūlyta kita darbo vieta, sąrašą. Tolesni įvykiai – lyg iš absurdo teatro: žmonės, kurie buvo įtraukti į kandidatų sąrašą, sukūrė asociaciją, rengė demonstracijas, energingai užsiėmė lobistine veikla reikalaudami išplėsti policijos departamentus ir surengti daugiau susitikimų su policijos pareigūnais (41).

Daugelis besivystančių šalių neišlaikė tokios paklausos spaudimo ir didelę dalį užsienio pagalbos skyrė valstybinėms darbo vietoms sukurti nesitikėdamos darbo rezultatų iš daugelio tokių glbojamų darbuotojų ir neužtikrindamos jiems tinkamo darbo krūvio.

Produkcijos, paslaugų perviršis

Yra dar vienas vyriausybės aparato didėjimo veiksnys – per didelis teikiamų paslaugų skaičius. Tai pasakytina apie vyriausybės institucijų, nesusijusių su visuomenės paklausa, pasiūlą. Tais atvejais, kai vyriausybė už paslaugas sumokėdavo per mokesčių sistemą arba samdydavo privačią firmą, paslaugos būdavo teikiamos greičiau. Pavyzdžiui, šiukšlės būdavo surenkamos daug dažniau negu miestuose, kur paslaugos buvo privalomos, bet kiekvienas namų ūkis galėjo sudaryti savo atskirą sutartį su privačia įmone ir už paslaugas sumokėti vėliau (41). Akivaizdu, kad glaudus ryšys tarp išlaidų ir naudos minėtuose miestuose lėmė taupesnę pasirinkimą.

Padidėjęs neefektyvumas

Trečiasis veiksnys, kuris pateisina vyriausybės sektoriaus plėtrą, – tai didėjantis neefektyvumas: išleidžiama daugiau pinigų, priimama daugiau darbuotojų tam pačiam darbui atlikti. Žinoma, taip atsitinka ir privačiose įmonėse, bet jos šias tendencijas greitai pakreipia norima linkme. W. Baumolas (42) teigia, kad tam tikrų profesijų atstovai produktyvumo padidinti negali, pavyzdžiui, smuikininkas negali griežti greičiau arba surengti daugiau koncertų per vieną dieną, tačiau jo darbo užmokestis didės didėjant profesionalumo lygiui. Pasak W. Baumolo, viešojo sektoriaus veiklos našumas negali būti didinamas, bet jo išlai-

dos, atliekant tą patį darbą, didėja. Šis paaiškinimas nėra visiškai teisingas kalbant apie policininkų, gaisrininkų arba dirbančių viešuosius darbus apčiuopiamas paslaugas. Pavyzdžiui, daugiausia naudos teikia technologijų pokyčiai, gerinantys pramonės darbą. Netgi tokios paslaugos kaip konsultacijos tapo produktyvesnės sukūrus kompiuterizuotas duomenų bazes ir informacijos teikimą telefonu.

Per didelis darbuotojų skaičius

Viešojo sektoriaus institucijos ir valstybei priklausančios korporacijos nuolat pateikia per didelio darbuotojų skaičiaus duomenis; kartais tas skaičius viršijamas net keliais šimtais procentų. Akivaizdus pavyzdys – Niujorkas. Ne todėl, kad ten Vyriausybės atstovai blogai dirba – priešingai, jų darbas atviras ir skaidrus visuomenei. Per dvidešimt penkerius metus policijos pareigūnų skaičius padidėjo nuo 16 000 iki 24 000, bet bendros metų darbo valandos net sumažėjo. 50 proc. padidėjusiam darbuotojų skaičiui įtakos turėjo sutrumpinta darbo savaitė, pailginta pietų pertrauka ir atostogos, taip pat daugiau laisvų dienų bei atleidimų dėl ligos. Be to, neefektyvus darbuotojų priėmimas į darbą buvo teisėtas atsižvelgiant į valstijos įstatymus, kuriuose buvo reikalaujama, kad kiekvienoje pamainoje būtų vienodas policijos pareigūnų skaičius. Nusikalstamumo statistikos duomenimis, nusikaltimai nebuvo tiriami anksti rytą (tai kam tada reikalinga visa darbuotojų pamaina?). Daugiau policijos pareigūnų reikėtų skirti vakarais, kai padaroma daugiausia nusikaltimų (43).

Niujorko miesto mokyklose, kai atliekama nuolatinė naujų mokinių registracija, 50 proc. padidėja mokytojų ir asistentų skaičius, bet dėl to mokinių skaičius klasėje sumažėja labai nedaug. Nepaisant to, darbo valandos, kurias mokytojas turi praleisti klasėje, buvo sutrumpintos ir mokytojų pareiga buvo padėti bei mokyti savo asistentus. Žinoma, tai nereikalavo papildomų išlaidų, o rezultatas buvo akivaizdus, mokytojai geriau pasirengdavo dirbti ir mokiniai įgydavo geresnę išsilavinimą.

Biurokratai kuria biurokratus. Administracija ėmė plėstis dėl glaudžios vadybinio darbo prigimties. Kuo daugiau vadovų, tuo daugiau

susirinkimų; taigi atsiranda dauginimosi efektas: dirbantis 40 valandų per savaitę vadovas gali padidinti vidutinį darbo laiką iki 37,9 valandos per savaitę. Taigi priėmus dirbti vieną vadovą gali kilti kito vadovo poreikis ir taip iki begalybės (44).

Per didelis darbo užmokestis

Kai kurie tyrimai rodo (45), kad vidutiniškai viešojo sektoriaus darbuotojams mokama daug daugiau (net iki 41 proc.) nei privačiojo sektoriaus darbuotojams. Nors šie tyrimai buvo kritikuojami, tačiau jais nebuvo susidomėta. Kito tyrimo duomenimis, tiek privačiojo, tiek viešojo sektoriaus darbuotojai atlieka iš esmės tuos pačius darbus (funkcijas); padaryta išvada, kad žemesnio lygio viešojo sektoriaus darbuotojams mokama daugiau nei jų kolegoms, dirbantiems privačiajame sektoriuje, o aukštesnio lygio darbuotojams, dirbantiems privačiajame sektoriuje, mokama daugiau nei viešajame sektoriuje (46). Tačiau šis teiginys abejotinas, nes neįvertinamas bendras vienos valandos užmokestis. O tai vienintelis būdas tiksliai apskaičiuoti ir palyginti darbo užmokestį.

Darbo statistikos biuro atliktas tyrimas patvirtina, kad papildomos viešojo sektoriaus lengvatos yra gana didelės; valstybinio federalinio sektoriaus darbuotojai net 27 proc. gauna daugiau lengvatų nei privačiojo sektoriaus (47) (ne žemės ūkiu užsiimantys darbuotojai). „Viešojo sektoriaus profesinės sąjungos gauna sau naudos darbo užmokesčio hierarchijoje išnaudodamos savo monopolinę poziciją derybose“ (48). „Profesinių sąjungų įtaka municipalitetų darbuotojų kompensacijoms didesnė nei darbo užmokesčiams“ (49). Valstybės tarnautojų vidutinis metinis darbo užmokestis (be kariškių) buvo 5,7 proc. didesnis negu privačiojo sektoriaus darbuotojų, bet šie skaičiai atlikti neįvertinus darbo intensyvumo skirtumų (50).

Neefektyviai veiklai įtakos turi per didelis darbuotojų darbo užmokestis. Kaip pavyzdį galima pateikti viešojo transporto sektorių. Kadangi didžiausias judėjimas yra piko valandomis, tai ne piko valandomis reikalingi tik keli vairuotojai, todėl akivaizdu, kad reikėtų vairuotojų, kurie dirbtų ne visą darbo dieną. Dėl to kai kurie Niujorko miesto vairuotojai viešojo transporto vadovybės leidimu dirbdavo keturias va-

landas iš ryto, paskui darydavo keturių valandų mokamą pertrauką vidurdienį ir vėl dirbdavo keturias valandas po pietų kaip viršvalandžius; taigi iš viso jie dirbdavo aštuonias valandas, bet jiems buvo mokama kaip už keturiolika. Vėliau modelis buvo pakeistas: jiems buvo mokama tik už dvylika valandų, bet tada jie dirbdavo tik šešias valandas. Į tai labai skaudžiai reagavo mokesčių mokėtojai. Tačiau viešojo transporto viceprezidentas šį darbo valandų sumažinimą aiškino kaip tobulesnę sistemą.

Nuoseklus sveikatos, švietimo, socialinės gerovės, išlaidų didėjimo tyrimas pateikė išvadas, kad didelės papildomos sumos buvo išleidžiamos darbo užmokesčiui didinti, naujoms darbo vietoms kurti iš esmės nedidinant paslaugų skaičiaus arba negerinant kokybės (53).

Didelės statybos

Kitas neefektyvios veiklos veiksnys – vyriausybės nuostata skirti daugiau lėšų kapitalinei statybai ir mažinti einamojo remonto išlaidas. Ši nuostata geriausiai gali būti suprantama svarstant esamą padėtį. Viešos kalbos arba naujų įstaigų iškilmingi atidarymai yra gera galimybė atkreipti visuomenės, žiniasklaidos ir televizijos dėmesį. Taigi kapitalinių investicijų sąmata sukuria politinį kapitalą ir užtikrina politinius ryšius.

Diskusija

Trys aptartieji veiksniai – paslaugų gavėjų paklausa, paslaugų teikėjų spaudimas ir neefektyvumas – glaudžiai susiję. Šių veiksmų rezultatas kuriant koalicijas turėjo įtakos programų plėtrai. Kūrybiškumą ir programų plėtotę formuojančios koalicijos susideda iš keturių grupių: naudos gavėjų; paslaugų teikėjų (pvz., statybos įmonių ir darbuotojų, įsipareigojusių ir glaudžiai susijusių su kelių tiesimo programomis); viešųjų administratorių; aktyvių politikų (pvz., einančių įtakingas pareigas, siekiančių aukštų postų). Partneriai koalicijose bendradarbiauja tikėdamiesi įgyti laipsnišką savo programų įtaką. Neefektyvumas įtraukiamas į žaidimą remiantis naudos gavėjais, paslaugų teikėjais ir administratoriais.

Išlaidas administruojančios koalicijos yra linkusios remti dideles, neefektyvias programas prisidengdamos mažomis efektyviomis programomis. Teigiama, kad „pasaulyje konkuruojant biurokratams dėl svarbių sutarčių gerai mokamų lobistų vyriausybės įstaigos remia ir gina stambias programas apkarpydamos mažąsias“ (56).

Vadovaujantis įrodymais teigiama, kad perdėta valstybinio sektoriaus plėtra stabdo ekonomikos augimą: „Kai Jungtinėse Valstijose valstybinis sektorius išsiplėtė, BNP nuolat mažėja <...> 1990 m. BNP priaugis siekė pusę 1960 m. BNP priaugio ir buvo mažesnis nei auringaisiais 1970 m.“ (57).

Kai Vyriausybės ekonominės kooperacijos ir raidos organizacijos (OECD) išlaidos 23 šalyse padidėjo vidutiniškai nuo 27 proc. BNP 1960 m. iki 48 proc. 1996 m., vidutinis metinis ekonomikos augimas nukrito nuo 5,5 iki 1,9 proc. (kuo didesnė vyriausybės išlaidų dalis nuo BNP, tuo lėčiau plėtojama ekonomika). Toks pat modelis buvo taikomas ir Honkonge, Singapūre, Pietų Korėjoje, Taivanyje ir Tailande, kai šios šalys pasaulyje ekonomiškai vystėsi greičiausiai: vyriausybės išlaidos vidutiniškai siekė tik 20 proc. BNP ir tas skaičius iš esmės pasikeitė per 20 metų (58).

Pasaulio banko atliktos tarptautinės apžvalgos duomenimis, didelis ir vis dar didėjantis Vyriausybės vaidmuo per pastaruosius 50 metų buvo akivaizdžiai neproduktyvus. Manoma, kad „rinkų žlugimas“ buvo pagrindinė problema, stabdžiusi ekonomikos plėtrą ir klestėjimą. Vyriausybė norėjo tai ištaisyti. Didelė Vyriausybės įtaka pasirodė esanti neefektyvi. Reikia, kad Vyriausybės vaidmuo pasikeistų iš esmės. Tuomet būtų galima tikėtis didesnio gyventojų, bendruomenių ir rinkų pasitikėjimo (59).

Vyriausybės aparato didėjimas atsižvelgiant į visuomenės poreikius – tai atsakas į paslaugų teikėjų norą teikti daugiau paslaugų, priešprieša neefektyvumui. Jei nebūtų kontrolės, šie veiksniai lemtų nestabilią ir nekontroliuojamą nuolatinio didėjimo spiralę: kuomet didesnis viešasis sektorius, tuo didesnę galią jis įgauna. Biudžetai taip pat padidėtų ir tai turėtų įtakos dar didesniai biurokratų ir viešojo sektoriaus darbuotojų skaičiui. Biurokratai dar labiau padidintų savo biudžetą, priimtų

dar daugiau darbuotojų, reikalautų dar didesnių mokesčių, balsuotų už dar brangesnes programas drąsindami savo rinkėjus ir pasekėjus daryti tą patį. Prognozės būtų grėsmingos: anksčiau ar vėliau visi dirbtų vyriausybei ir vyriausybė išleistų visą tautos BNP.

Viešasis sektorius negali didėti viena kryptimi. Pradedama veikti pusiausvyros jėgos: mokesčių mokėtojai maištauja, kaip tai įvyko Kalifornijoje 1978 m. (padidėjus nuosavybės mokesčiams). Visuomenė staiga nusivilia savo išrinktais atstovais, pareiškia norą, kad jie sumažintų išlaidas ir imtųsi darbo, kad būtų sumažintos Vyriausybės pajamos.

Politiniai lyderiai gali būti labiau remiami, jei apribotų programų išlaidas ir neinicijuotų naujų programų. Miestuose, kurių finansinė padėtis sunki, buvo sumažintos municipalinės institucijos. Vyriausybės pajamų apribojimas, reguliavimas, Vyriausybės performavimas, privatizacija yra politiškai populiarūs veiksmai. Rinkėjai atmets pasiūlymus didinti išlaidas, išrenka taupesnius atstovus ir išsigelbsti nuo didelių mokesčių jurisdikcijos. R. Reiganas buvo išrinktas gubernatoriumi ir prezidentu dėl savo antivyriausybinių požiūrių. Jis pakiliai nuteikė visuomenę, teikė nepartinę paramą, drastiškai sumažino savo asmeninius pajamų mokesčius ir atsikratė nuogaštavimų, kad mokesčiai padidės daugiau nei infliacija. Neaišku, ar tai iš tikrųjų jis turėjo omenyje. Prezidentas Klintonas paskelbė, kad didelio Vyriausybės aparato nebėra, tačiau, kaip rodo 1.2.4 lentelė, Vyriausybės aparatas ir toliau didėjo.

Tačiau viešojo sektoriaus darbuotojai nėra vieningai nusiteikę šios tendencijos atžvilgiu. Kaip ir kiti mokesčių mokėtojai, jie taip pat jaučiasi aukomis gaudami prastas ir brangias paslaugas už savo sumokėtus mokesčius. Dėl biudžeto lėšų stokos Vyriausybės padaliniais neįprasta, kad užuot bendrai siekę padidinti biudžetą jie kovoja vienas su kitu dėl didesnės „mažėjančio pyrago“ dalies (60).

ANTRA DALIS

PRIVATIZACIJOS TEORIJA

MRU

©

MRU

©

MRU

2.1. Pagrindinės prekių ir paslaugų savybės

Nustatant viešojo ir privačiojo sektorių vaidmenis šiuolaikinėje visuomenėje pirmiausia tikslinga nustatyti prekes ir paslaugas, kurios yra būtinos žmonėms.

Žmonėms reikia daug įvairių prekių ir paslaugų. Žmogus negalėtų gyventi be oro, vandens, maisto ir būsto; tačiau jeigu kalbama ne apie laukinius žmones, būtinos kitos, papildomos prekės ir paslaugos: apsaugos ir banko paslaugos, išsilavinimas ir socialinės garantijos senatvėje, transporto ir ryšio paslaugos, laisvalaikis, sveikatos apsauga ir šiukšlių vežimas, teatrai, muziejai ir grožio salonai, architektūra ir drabužių siuvimas, knygos ir pinigai, satelitai ir t. t. Šiuolaikinė visuomenė ne mažiau nei akmens amžiaus gentys ieško pagalbos nuo priešų ir remia ginklo gamintojus bei trokšta būti palaiminti, todėl kreipiasi į kunigus.

Tyrinėjant šių ir kitų prekių bei paslaugų pagrindines savybes galima nustatyti, kad kai kurios prekės turi tam tikrų, ypatingų požymių, reikalaujančių ypatingos kolektyvinės veiklos. Tokią analizę prasminga pradėti nuo aibės prekių ir paslaugų klasifikacijos pagal labai svarbius kriterijus – atskirimą ir vartojimą (1).

Atskyrimas

Prekės ir paslaugos – toliau šie terminai bus vartojami sinonimiškai – yra atskyrimo subjektai, jeigu potencialiam vartotojui prekės yra neprieinamos arba neprieinamos tol, kol jis nesusipažįsta su potencialaus tiekėjo sąlygomis. Kitais žodžiais tariant, prekės gali eiti iš rankų rankas tik tuomet, jei ir pirkėjas, ir pardavėjas susitaria dėl pardavimo ir pirkimo sąlygų.

Visos įprastos prekės, kurias mes perkame, turi atskyrimo savybę. Jūs galite išsinešti iš parduotuvės visą krepšį maisto produktų, jei už jas sumokate (žinoma, čia nekalbama apie vagystės atvejus). Tačiau yra daugybė prekių, kurios neturi šios paprastos savybės. Žmogus gali vartoti ir pačios gamtos tiekiamas prekes (pvz., gaudyti žuvis) arba naudotis kito tiekėjo paslaugomis, už kurias nereikia mokėti.

Atskyrimas labiau susijęs su kaina nei su logika. Įsigis vartotojas prekę ar ne, priklauso nuo prekės kainos. Vadinasi, reikia pripažinti, kad atskyrimas yra laipsniškas. Uždrausti žvejoti atvira vandenyne beveik neįmanoma. Žinoma, žvejai prekybininkai galėtų būti tikrinami prieplaukose, bet tam reikėtų daug pastangų. O štai parduotuvėje prekių atskyrimas įmanomas.

Kai kurias prekes suskirstyti labai keblu. Pavyzdžiui, stadione rengiama fejerverkų šventė. Prie įėjimo parduodami bilietai norintiems pamatyti šį reginį. Suprantama, fejerverkus matys ir už stadiono ribų esantys žmonės, nenusipirkę biletų. Paprasčiausia neįmanoma aptverti teritorijos taip, kad neįsigijusieji biletų nematytų fejerverkų, išskyrus tuos atvejus, kai fejerverkai aukštai nekyla. Ši prekė gali būti traktuojama dvejopai: gera vieta, kurios neturi tie, kurie už ją nesumoka, bei bloga vieta (už stadiono ribų), tačiau nė vienas žmogus negali būti nuo jos atskirtas.

Švyturys – dar vienas pavyzdys. Ant uolėto kranto už dideles lėšas pastatytas ir naudojantis daug energijos švyturys siunčia signalinę šviesą jūrininkams, kad šie aplenktų pavojingas kliūtis. Jūrininkui tai ypač vertinga paslauga, tačiau jis švyturio prižiūrėtojiui nieko nemoka; jūrininkas nemokamai gali naudotis šia paslauga ir negali būti nuo jos atskirtas. Ką daryti švyturio prižiūrėtojiui? Išjungti signalinę šviesą, kai sužino, kad nemokantis vartotojas yra pavojingoje teritorijoje? Iš tikrųjų vartotojas negali būti atskirtas nuo šios prekės, tačiau Anglijoje iki 1842 m. švyturiai priklausė ir buvo valdomi privačių savininkų: laivų savininkai turėjo mokėti tam tikrą mokestį (2). Tiesą sakant, nemokama švyturio paslauga turi būti prieinama visiems jūrininkams, o uostai – ne. Kompanijos, draudžiančios laivus, į draudimo kainą gali įtraukti ir mokestius už švyturius, nors tai – netiesioginis mokestis.

Arba ežero vanduo. Žmonės gali nevaržomai gerti ežero vandenį niekam už tai nemokėdami, nes vandens gėrimas (prekės vartojimas) negali būti besąlygiškai nutrauktas.

Dėl tobulėjančių technologijų atskyrimas tampa vis sudėtingesnis. Pavyzdžiui, naudojant elektronines kelių mokesčių sistemas, kompiuterius, filmavimo kameras iš automobilių vairuotojų imami mokesčiai už naudojimąsi miesto keliais.

Vartojimas

Kita svarbi prekių ir paslaugų savybė – vartojimas. Vienos prekės gali būti vartojamos vienu metu daugelio vartotojų, dėl to nesumažėja jų kiekybė arba nepablogėja kokybė. Tuo tarpu kitas prekes galima vartoti tik individualiai, t. y. jos vartojamos tik vieno asmens ir tuo pat metu negali būti prieinamos kitiems vartotojams. Pavyzdžiui, žuvis ir kirpėjo paslauga yra individualaus vartojimo pavyzdys. Jei žuvį valgo vienas asmuo, ji nėra prieinama kitiems arba jei kirpėjas aptarnauja vieną klientą, jis negali aptarnauti kito. Tačiau kaip kitą žuvį gali valgyti kiti žmonės, taip ir kitas kirpėjas gali apkirpti laukiantį klientą. Bet to paties kirpėjo paslaugos vienu metu yra teikiamos tik vienam vartotojui.

Visiškai priešingas atvejis – televizijos transliacija. Pavyzdžiui, mano šeimos pasirinktos tam tikros programos „vartojimas“ neriboja kitų asmenų „vartojimo“. Kiti milijonai žmonių taip pat gali žiūrėti televizorių. Programa tuo pat metu yra vienodai prieinama daugeliui vartotojų ir jos „vartojimo“ negalima sumažinti žiūrint televizorių.

Pažymėtina, kad tą pačią žuvį kokio nors vakarėlio metu gali valgyti daug žmonių; toks veiksmas nesuteikia žuviai visiems prieinamos prekės savybės. Panašiai yra ir televizijos transliacijos atveju – atskiro asmens televizoriaus žiūrėjimas nepaverčia televizijos transliacijos individualia preke.

Kiti visiems prieinamų prekių pavyzdžiai yra parkai ir gatvės. Vieno asmens naudojimasis JAV didžiojo tarpeklio nacionaliniu parku (*Grand Canyon National Park*) arba Vingio parku Vilniuje nedraudžia

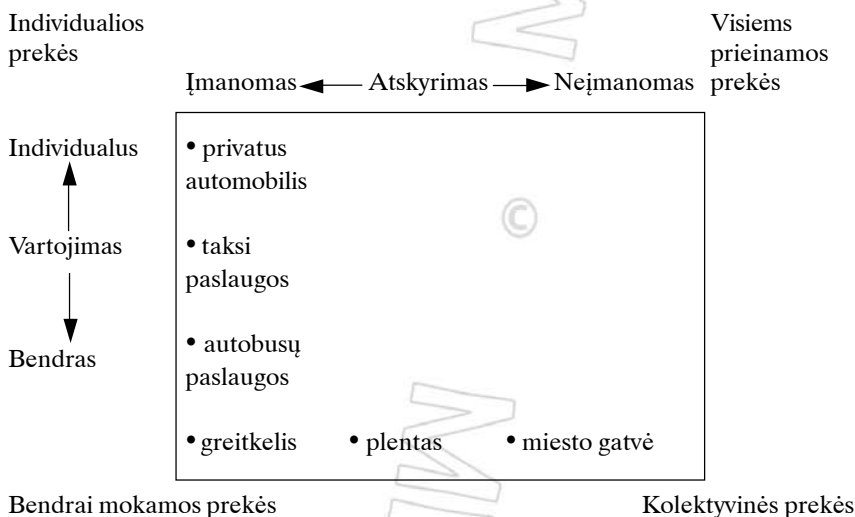
jais naudotis kitiems žmonėms. Tai visiems prieinama prekė, tokia kaip ir miesto gatvė. Tačiau abiem atvejais, esant dideliam parkų arba gatvių vartotojų skaičiui, vartojamos prekės kokybė ir kiekybė mažėja. Kitaip tariant, parkai ir gatvės yra negrynos visiems prieinamos prekės, ne tokios kaip televizijos transliacija. Tam tikra prasme jos panašios į kirpėjo paslaugą, t. y. individualaus vartojimo prekę. Iš tikrųjų tik kelios tokio tipo prekės priklauso gryno vartojimo prekėms; dauguma jų yra tarp grynai individualių ir grynai visiems prieinamų prekių.

Prekių ir paslaugų klasifikacija

Pasitelkus transporto paslaugų pavyzdžius 2.1.1 paveiksle pavaizduota tai, kas buvo pasakyta anksčiau. 2.1.2 paveiksle panaši diagrama iliustruoja vandens tiekimo paslaugas. Dvi savybės – atskyrimas ir vartojimas – sudaro du diagramos matmenis ir yra pavaizduotos kaip kintami dydžiai. Didžiausia jų vertė yra skalių gale. Kaip parodyta transporto paslaugų diagramoje, atskyrimas yra labiau tikėtinas, kai einama iš gatvės į plentą, o iš čia – į greitkelį (ribojamas važiuojamosios kelio dalies naudojimas). Vartojimas pamažu tampa bendresnis, kai einama iš privataus automobilio į taksį, iš čia į autobusą – visi šie atvejai yra atskyrimo objektai.

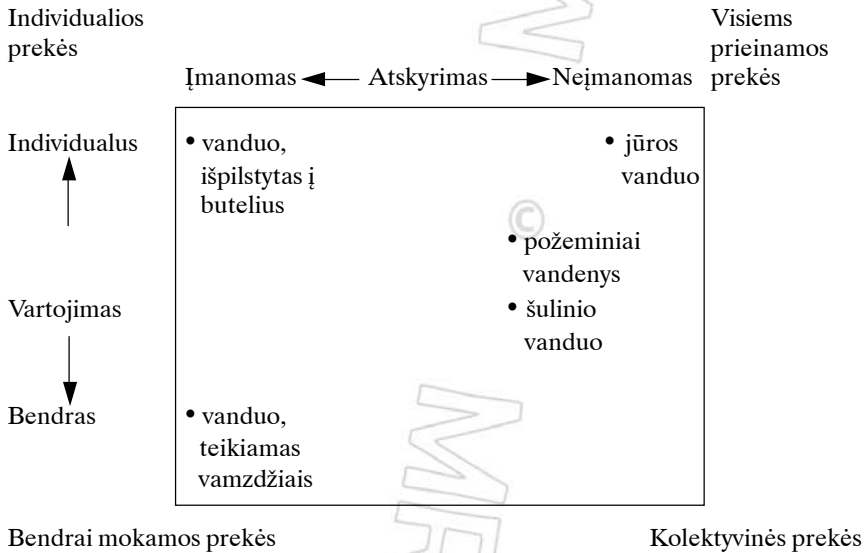
2.1.3 paveiksle naudojamas tas pats diagramos pagrindas ir iliustruojama papildomų prekių bei paslaugų samprata. Prekės ir paslaugos išdėstytos atsižvelgiant į atitinkamus atskyrimo ir vartojimo laipsnius. Žinoma, subjektyvūs sprendimai taip pat įtraukti į paslaugų diagramą: kiekvienas skaitytojas kviečiamas pateikti savo versiją.

2.1.1 pav. Transporto paslaugų atskyrimo bei vartojimo savybės

Visuose keturiuose kampuose pavaizduotos pagrindinio diagramos modelio grynosios prekių formos: 1) grynos individualios prekės, kurių atskyrimas įmanomas; 2) grynos visiems prieinamos prekės, kurių atskyrimas įmanomas; 3) grynos individualios prekės, kurių atskyrimas neįmanomas; 4) grynos visiems prieinamos prekės, kurių atskyrimas neįmanomas. Šie keturi prekių ir paslaugų tipai yra svarbūs. Jais remdamesi, kaip parodyta diagramoje, prekes vadinsime taip: 1) individualios prekės (dažnai vadinamos privačiomis); 2) bendrai mokamos prekės; 3) visiems prieinamos prekės; 4) kolektyvinės prekės (dažnai vadinamos viešosiomis). Monografijoje specialiai vengiama plačiai paplitusių terminų „privačios gėrybės“ ir „viešosios gėrybės“. Pirmia, abu terminai yra klaidingi, antra, žodis „viešasis“, kaip jau minėta pirmame skyriuje, turi daug reikšmių. Ir apskritai Aronas Wildavsky ir Jesse Malkin siūlo atsisakyti tradicinio skirtumo tarp viešųjų ir individualių prekių (3). Naujoji prekių klasifikacija yra fundamentinė: pati prekių prigimtis nustato sąlygas, kurioms esant paslaugos teikiamos vartotojams.

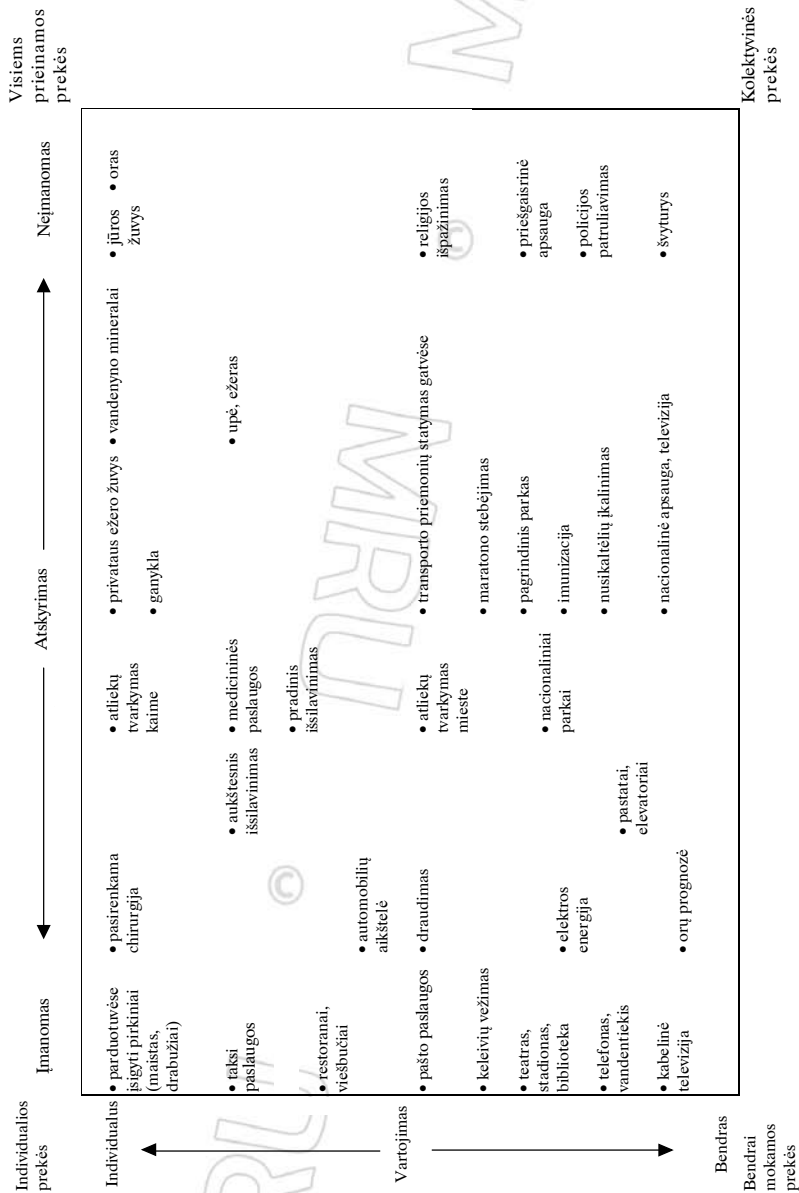
2.1.2 pav. Vandens tiekimo paslaugų atskyrimo ir vartojimo savybės

2.1.3 paveikslo diagramos kampuose esančios prekės gali būti nagrinėjamos kaip individualios, bendrai mokamos, visiems prieinamos, nors nė viena rūšis nepriklauso grynų prekių tipui. Viršutiniame kairiajame diagramos kampe išdėstytos įprastos prekės ir paslaugos, kurias mes perkame rinkoje: batai, duona, automobiliai, buto reikmenys, plaukų kirpimas, drabužių valymas, laikrodžių taisymas ir t. t. Jos yra gynos arba beveik gynos prekės.

Apatiniame dešiniajame diagramos kampe nurodytos kolektyvinės prekės. Oro taršos kontrolė, be abejo, suprantama kaip kolektyvinė paslauga. Nacionalinis saugumas – kolektyvinė prekė, tačiau net ir jos negalime laikyti gryna: kariuomenės paslaugos, teikiamos vienam šalies regionui, gali būti prieinamos ir kitam krašto regionui. Policijos apsauga gali būti traktuojama kaip beveik gryna kolektyvinė prekė, tačiau ribotos patruliuojančios pajėgos gali būti pasitelkiamos individualių iškvietimų atveju, dėl to jos gali būti laikinai neprieinamos kitiems žmonėms. Dėl šios priežasties policijos apsauga yra aukščiau ir kairiau nei nacionalinis saugumas.

2.1.3 pav. Įvairių prekių ir paslaugų vartojimas ir atskyrimas

Kita vertus, priešgaisrinė apsauga kadaise buvo mokama ir netgi individuali prekė, nes XIX a. privačios kompanijos rūpinosi konkrečių savo užsakovų, kurių namai būdavo pažymėti specialiais atpažinimo ženklais, priešgaisrine apsauga, o klientai mokėdavo už jiems teikiamą paslaugą. Šiandien padėtis pasikeitusi: jeigu užsidega namas, žmonės nelaukia, kol liepsna išplis, o puola ją gesinti. Be to, nėra netgi techninių galimybių neteikti paslaugos kuriam nors daugiabučio namo gyventojui. Žmonėms persikėlus gyventi į miestus pasikeitė ir priešgaisrinės apsaugos paslauga – ji tapo kolektyvine preke.

Nacionalinis Niujorko parkas iš pradžių priklausė bendrai mokamų paslaugų tipui. Parką supo siena, į ją buvo galima įeiti tik pro vartus ir tik už tam tikrą mokestį. Iki šių dienų išliko siena ir vartai, tačiau ją galima lankyti nemokamai. Atskyrimas nėra praktikuojamas, o parku naudojama (ir piktnaudžiaujama) kaip kolektyvine preke. Nacionaliniai parkai apribojo įėjimo vietas, todėl tapo mokama preke, tačiau, tarkime, turistai gali keliauti per dykumą ir to jam niekas neturi teisės uždrausti. Kadangi parkų kokybė priklauso nuo vartotojų skaičiaus, parkai paveiksle pavaizduoti kaip individualesnio vartojimo prekė nei kitos bendrai mokamos arba kolektyvinės prekės.

Oras yra bendra prekė. Jis yra laisvai vartojamas, tačiau suslėgtas oras tampa privačia preke. Panašiai ir jūros žuvis yra bendra prekė, o privataus ežero žuvis yra tarpinė prekė tarp bendros ir privačios prekių (nes žvejyba gali būti leidžiama tik įsigijus licenciją), bet sužvejotos žuvis tampa privačia preke.

Požeminiai vandenys yra visiems prieinama prekė, jei kas nors mažame žemės lopinėlyje virš požeminių vandenių įtaiso čiaupą. Bet jei vanduo priklauso vandens paskirstymo sistemai, jis yra bendrai mokama prekė. Upės, ežerai ir kiti vandenys yra visiems prieinamos prekės neatsižvelgiant į tai, ar jie naudojami kaip vandens šaltiniai, ar kaip nereikalingų žaliavų vietos. 2.1.3 paveiksle aiškiai parodyta, jog vanduo yra visiems prieinama prekė, nes atskyrimas yra visiškai neįmanomas.

Kanalizacija ir elektros energija yra bendrai mokamos prekės kaip ir tiltai, greitkeliai, stadionai, teatrai, bibliotekos, nors nė viena jų nepriklauso visiškai grynomis bendrai mokamoms prekėms kaip, pavyzdžiui, televizija, nes jų per didelė paklausa.

Radio ir televizijos transliacija atitinka kolektyvinių prekių kriterijų, dabar jos tiekiamos klausytojams ir žiūrovams nemokamai; už transliaciją moka reklamų skelbėjai.

Galime susipainioti žiūrėdami į 2.1.3 paveikslą, kuriame orų prognozė įvardijama kaip bendrai mokama prekė, nes JAV gyventojai orų prognozę įpratę sužinoti per radiją, televiziją, iš laikraščių nemokamai. Taip yra todėl, kad JAV orų prognozės biuras, teikiantis šią mokamą prekę, veikia kaip viešoji įstaiga. Suprantama, biuras galėtų teikti žiniasklaidai mokamą informaciją kaip, pavyzdžiui, ją teikia tarptautinės telegrafo stotys. Privачios firmos galėtų žiniasklaidai pranešinėti orų prognozes mokamai arba mainais už reklamą. JAV karinis jūrų laivynas, kaip ir orų prognozė, yra išlaikomas mokesčių mokėtojų, tačiau, priešingai nei orų prognozė, jis yra kolektyvinė prekė, nes negali būti atskirta: karinis jūrų laivynas už savo apsaugą negali reikalauti mokesčio, o piliečiai negali atsisakyti jo apsaugos.

Keleivių vežimas yra bendrai mokama prekė, taksi paslaugos – individualesnė prekė, o privatus automobilis – grynai individuali prekė. Apskritai automobilių aikštelės mieste yra kolektyvinė prekė. Ten, kur įrengti mokėjimo aparatai, ji yra mokama, tačiau ne gryna prekė, nes aikštelių vietos gatvėse yra ribotos. Gatvės yra kolektyvinė prekė. Uždrausti ja naudotis sunku, nes įvairios užtvaros brangiai kainuoja.

Kalbant apie pradinį išsilavinimą pažymėtina, kad visiems prieminamas išsilavinimas yra dalinis, nes kai kurie vaikai neina į mokyklą, jie mokosi namuose, tačiau ir išsilavinimo, kaip prekės, atskyrimas taip pat yra dalinis. Vidurinė mokykla yra individualesnė prekė: vieno vaiko prašymas priimti į tam tikrą mokyklą gali būti tenkinamas, kito – atmestas. Aukštesnysis išsilavinimas yra grynai individuali prekė. Pradinio ir aukštesniojo išsilavinimo pozicijos pavaizduotos 2.1.3 paveiksle.

Medicinos paslaugos iliustruoja dar vieną labai įdomų pavyzdį, kurio negalima nagrinėti neapsvarsčius atskirų gydymo atvejų. Bendrosios praktikos, nelaimingų atsitikimų gydymas, kosmetinė chirurgija, organizmo stiprinimas vitaminais ir medžiagų apykaitos sutrikimų gydymas yra individualios prekės. Tačiau tokios sveikatos apsaugos pa-

slaugos kaip kova su žiurkėmis, apsauga nuo vabzdžių, infekcinė imigrantų kontrolė, yra kolektyvinės prekės.

Imunizacija ir užkrečiamųjų ligų gydymas iš pirmo žvilgsnio atrodo atitinka visus privačios prekės kriterijus. Žmogus, susirgęs tokia liga, gali būti negydomas, o jei jis hospitalizuojamas, ligoninės vieta, kurią jis užima, taip pat teikiamos jam slaugos paslaugos gali tapti neprieinamos kitiems ligoniams. Akivaizdu, kad gydyti tokias ligas naudinga, nes kiti žmonės nerizikuoja susirgti. Žinoma, ši paslauga turi kolektyvinės prekės požymių. Kalbant apie chirurgiją galima teigti, kad jos paslaugos irgi gali būti naudingos kitiems, jei pasveikęs žmogus galės geriau dirbti, aprūpinti šeimą ir kurti naujas darbo vietas. Tačiau akivaizdu, kad sveikatos apsaugos sistemos paslaugos turi atskyrimo savybę ir yra arba privati, arba neprivati bendrai mokama prekė.

Ši prekių klasifikacija aiškiai rodo, kad prekės – privačios, neprivачios, bendros arba kolektyvinės – esmė apibrėžia vartotojų norą mokėti už ją. Iš čia – gamintojų noras ją gaminti. Prekės esmė taip pat nustato, reikia ar nereikia kolektyvinio tarpininkavimo tiekiant patenkinamos kokybės ir kiekybės prekes.

Individualios prekės

Tiekti individualias prekes nesunku, jomis rūpinasi rinka. Nuosavybės teisės, įvykdomos sutartys ir laisvas rinkos mechanizmas – tai viskas, ko reikia. Vartotojams reikia prekių. Gamintojai gamina prekes ir parduoda jas pirkėjams abiem šalims priimtina kaina. Kalbant apie individualias prekes pažymėtina, jog kolektyvinis veiksmas reikalingas tik tam, kad užtikrintų vartotojų saugumą (pvz., aprūpintų individus maistu, vaistais, pasirūpintų piliečių saugumu lėktuvuose ir pastatuose), teiktų teisingą informaciją (apie prekės dydį ir svorį), garantuotų sutarčių laikymąsi, antimonopolines teises ir kovotų su terorizmu. Žinoma, nė vienas individas nepajėgus nusipirkti visų prekių, jis gali tik jų norėti, o kai kurie žmonės neišgali nusipirkti net pačių būtiniausių ir paprasčiausių prekių (4).

Kartais individualias prekes tiekia ir valstybė, nors, kaip minėta, ir rinka gali jomis pasirūpinti. Pavyzdžiui, Sovietų Sąjungoje valstybė

tiekę visas individualias prekes. Kai kuriomis individualiomis prekėmis, pavyzdžiui, socialine apsauga, rūpinasi ir JAV Vyriausybė. Sovietų Sąjungoje kilo žmonių nepasitenkinimas dėl nuolatinio prekių stygiaus, tai buvo viena iš daugelio priežasčių, dėl ko SSRS žlugo.

Bendrai mokamos prekės

Kaip ir individualias prekes, bendrai mokamas prekes gali tiekti rinka. Jas atskirti visada įmanoma, nes vartotojai turi už jas mokėti. Asmenys bei pelno ir ne pelno siekiančios organizacijos gali apmokėsinti ir tiekti net tokias mokamas prekes kaip bibliotekos arba prekes, susijusias su pramogomis.

Vis dėlto kai kurios bendrai mokamos prekės kelia problemų, reikalaujančių kolektyvinio veiksmo. Tai tokios prekės, kurias galima laikyti natūraliomis monopolijomis, nes daugėjant vartotojų išlaidos vienam vartotojui mažėja. Tad ekonomiškiausia turėti vieną, pavyzdžiui, kabelinės televizijos, komunikacijų tinklo, elektros energijos, dujų, vandens tiekimo sistemos, kanalizacijų tinklo tiekėją. Kolektyvinio veiksmo imamasi norint sukurti ir pripažinti šias monopolijas, o paskui jas reguliuoti taip, kad jų savininkai nesinaudotų monopolijos privilegijomis.

Vis daugiau ekonomistų nepritaria tokiam reguliavimo pagrindimui (5). Jie remiasi faktu, jog daug bendrai mokamų prekių šiandien jau nėra monopolinės. Geležinkeliai konkuruoja su oro linijomis, transportu, krovinius gabenančiais laivais, kabelinė televizija rungtis su palydovinėmis sistemomis ir vaizdajuostėmis. Pasigirsta argumentų, jog jeigu monopolija yra „natūrali“, jos nereikia saugoti įstatymais. Be to, net natūrali monopolija gali konkuruoti: ribotą laikotarpį ją gali nuomotuoti bei reguliuoti konkursą laimėjęs asmuo (6). Kolektyvinis veiksmas reikalingas rengiant tokį rinkos sąlygomis veikiančių pretendentų konkursą.

Bet kokių atveju bendrai mokamos prekės, kaip ir individualios, gali būti tiekiamos tiek rinkos, tiek ir valstybės.

Visiems prieinamos prekės

Visiems prieinamos prekės, kitaip nei individualios ir bendrai mokamos, kelia tiekimo problemą. Kadangi šios prekės nemokamos, be to, uždrausti jomis naudotis netikslinga, jos vartojamos, kol išsenka. Protingas tiekėjas niekad negamins tokių prekių; jos egzistuoja, nes gamta joms palanki. Banginių, tigrų, dramblių egzistavimas, tiksliau jų nykimas, rodo, jog kyla daug problemų, kai visiems prieinamomis prekėmis rūpinasi kas tik nori. Taip bus tol, kol minėti gyvūnai išnyks, nors juos galima ir dauginti.

Rinkos mechanizmai negali tiekti visiems prieinamų prekių. Vienintelis būdas išsaugoti natūralų tiekimą – kolektyvinis veiksmas. Būtinios tarptautinės pastangos, kad vartojimas būtų sąmoningai ribojamas (tai pasakytina ir apie Antarktidą, kuri šiandien yra visiems prieinama prekė). Kitas bandymas išsaugoti šio tipo prekes – uždrausti jas pardavinėti. Žinoma, ne visoms prieinamoms prekėms gali būti tai taikoma. Štai JAV buvo uždrausta prekiauti įvairiais produktais, pagamintais iš krokodilų odos, tigrų kailio, stručių plunksnų ir kitų nykstančių rūšių gyvūnų. Kenijos Vyriausybė stengiasi uždrausti prekybą dramblių iltimis ir raganosių ragais. Komisijos, agentūros, reguliavimo korporacijos, sąjungos kuriamos tam, kad spręstų visiems prieinamų prekių tiekimo problemą.

Banginiai ir tigrų gali būti atskirti nuo visiems prieinamų prekių bei vartojami kaip individualios prekės, o kai kurios upės ir ežerai yra visiems prieinamos prekės, nemokamai naudojamos kaip kenksmingų atliekų sąvartynai. Taip jos praranda savo vertę, tampa mažiau prieinamos ir tik iš dalies individualios prekės. Toks visiems prieinamų prekių naikinimas, vandens tarša sukėlė kolektyvinį veiksmą. Imta kontroliuoti taršos šaltinius – statyti įvairius vandens valymo įrenginius. Nauja paslauga – vandens taršos kontrolė (kolektyvinė prekė) sukurta tam, kad garantuotų visiems prieinamą paslaugą – švaraus vandens tiekimą.

Mėnulis – dar vienas visiems prieinamos prekės pavyzdys. Jis galėtų būti naudojamas kaip natūrali žaliava, kaip ryšio perdavimo priemonė arba net karinė bazė, bet jis laikinai apsaugotas nuo visiško išnaudojimo, nes naudojimasis Mėnuliu labai brangus. Nepaisant to, kos-

mosas, kaip visiems prieinama prekė, jau yra praradęs savo vertę. Atliekama vis daugiau nereikalingų tyrimų stebint aplink Žemę skriejančias orbitas.

Šie pavyzdžiai gerai iliustruoja visų prieinamų prekių būdingą problemą – išeikvojimo pavojų. Valstybės institucijos priima įstatymus siekdamas apsaugoti visiems prieinamas prekes.

Kadangi problemos sprendžiamos neadekvačiai, vis daugiau dėmesio skiriama visiškai priešingai alternatyvai: visiems prieinamomis prekėmis leidžiama rūpintis rinkai. Ši koncepcija pagrįsta nuosavybės teisėmis ir rinkos mechanizmu (7). Kitaip tariant, visiems prieinamą prekę išsaugoti ir ja naudotis tampa įmanoma tada, kai ji paverčiama savininką turinčia individualaus vartojimo preke. Dramblių, dykumos arba vandens savininkas, norėdamas maksimizuoti ilgalaikę savo nuosavybės vertę, stengsis apdairiai naudoti jam priklausančią, tačiau visiems prieinamą prekę. Dėl šios pačios priežasties požeminiai naftos ištekliai būtų naudojami efektyviau, jei teisės ją eksploatuoti priklausytų vienam, o ne daugeliui savininkų. Žemė, kurios savininkas yra „visuomenė“, po kiek laiko bus sunaikinta – tokia yra visuomeniškumo „tragedija“ (8). Aristotelis jau prieš 2000 metų yra pasakęs: „Tai, kas yra valdoma daugelio žmonių, sulaukia mažiausiai dėmesio“ (9).

Įdomiai šios idėjos gali būti pritaikytos kalbant apie žvejybą vandenyne. Žuvies kaina JAV labai greitai padidėjo net pakrantėje. Paradoksas – žuvis pabrango, nes ji prieinama nemokamai. Tai ir yra visiems prieinamų prekių esmė: nemokamai sužvejojamų žuvų atsargos senka, todėl žuvies kaina didėja. Pradėta siūlyti, kad žuvis, sugautos prie kranto, būtų vertinamos kaip ir nafta, aptinkama pakrantėje, t. y. kaip visų JAV piliečių nuosavybė; turėtų būti kuriamos moksliskai pagrįstos metinės kvotos, o teisės gaudyti žuvis neperžengiant kvotos ribų turėtų būti parduodamos aukcione. Visiems prieinamos prekės pavertimas individualia preke kuriant kilnojamosios nuosavybės teises, pavyzdžiui, žuvininkystės privatizacija, padeda išspręsti problemą: visos žuvis neišgaudomos (10).

Kolektyvinės prekės

Kolektyvinės prekės yra didžiulė problema. Rinka negali tiekti tokių prekių, nes jau dėl savo prigimties jos vienu metu yra vartojamos daugelio asmenų ir nė vienas vartotojas negali būti atskirtas. Kiekvienas individas ekonomiškai paskatinamas „nemokamai pajodinėti“, t. y. naudotis tokiais prekėmis be jokio užmokesčio, jis gauna prekių neįdėdamas savo indėlio. Tad kaipgi visuomenė gali pasirūpinti kolektyvinėmis prekėmis? Ogi turi būti įvestos savanoriškos ir priverstinės kontribucijos.

Kolektyvinės prekės gali būti tiekiamos savanoriškai. Mažų, vienosdomis vertybėmis besidalijančių grupių nariai, jausdami visuomenės spaudimą, sumoka savo dalį tam, kad užtikrintų kolektyvinės prekės tiekimą. Savanoriai rūpinasi priešgaisrine apsauga ir greitosios pagalbos paslaugomis, jie renka mokesčius iš kaimynų, kad padengtų išlaidas. Filantropai rūpinasi parkais, vietiniai komersantai – gatvių apšvietimu, gatvių valymu ir patruliais, nacionaliniai reklamų skelbėjai – televizijos transliacija.

Bet jei socialinės grupės didelės, skirtingos ir savanoriško veiksmo tiekiant kolektyvines prekes trūksta, turi būti taikomi priverstiniai, bet teisėtai sankcionuoti mokesčiai, pavyzdžiui, privaloma karinė tarnyba. Tai laisvą „jojiką“ padaro priklausomą. Štai čia reikalinga vyriausybė. Žmonės mano, kad demokratinė vyriausybė gali apsvarstyti savanoriško veiksmo rezultatus. Tačiau reikia suprasti, kad kolektyvinėms prekėms nebūtinai reikia vyriausybės kišimosi. Štai kodėl vietoj bendresnio, bet klaidinančio termino „viešosios prekės“ čia vartojamas „kolektyvinių prekių“ terminas.

Kolektyvinių prekių keliamos problemos

Kolektyvines prekes paprastai labai sunku įvertinti ir jų pasirinkimas labai mažas. Be to, kolektyvinės prekės kelia pagrindinį kolektyvo, kuris priima sprendimus dėl kolektyvinių prekių, dydžio ir sudėties klausimą.

Kolektyvinių prekių vertinimas ir pasirinkimas

Kitaip nei individualių prekių, kurias galima daugmaž suskaičiuoti ir pristatyti į pardavimo vietas, kolektyvinių prekių pardavimo sąlygos daug sudėtingesnės. Kiek nacionalinės gynybos padalinių, kiek policijos ekipažų reikia įsteigti? Galima suskaičiuoti, kiek yra gaisrininkų Gaisrinės saugos departamente, tačiau spręsti, kiek patikimos ir efektyvios jų paslaugos, negalima. Parko dydis mažai ką pasako apie patį parką. Parko išvaizda, jo išlaikymas, priežiūra yra neatskiriamos jo, kaip prekės, savybės. Gatvės ilgis gali būti išmatuojamas myliomis, automobilių srautai gali būti apskaičiuojami, bet tai neapibūdina pagrindinės gatvės, kaip kolektyvinės prekės, savybės. Oro taršos kontrolės departamento veiklos produktas gali būti išmatuotas tik netiesiogiai, nes oro kokybė priklauso nuo daugelio išorinių veiksnių, pavyzdžiui, stipraus vėjo. Dėl šių priežasčių sunku, bet įmanoma apibrėžti ir išmatuoti organizacijos, besirūpinančios kolektyvinių prekių tiekimu, vaidmenį. Sunku todėl, kad nelengva tiksliai nustatyti prekės dydį ir įvertinti, kiek prekė turėtų kainuoti.

Pati kolektyvinės prekės prigimtis reiškia, kad šio tipo prekių pasirinkimas labai mažas, ir individas turi priimti šias prekes neatsižvelgdamas į jų kiekybę ir kokybę. Paprastas pilietis gali reikalauti, kad patruliuojantis policininkas stovėtų priešais jo namą, kad gatvės būtų valomos kasdien ir kad parkas atrodytų kaip karališkasis sodas, tačiau jo norų nepaisoma. Nors mokesčiai didėja, tačiau kolektyvinės prekės nesikeičia. Nei asmuo, pageidaujantis didelės savo krašto kariuomenės, nei asmuo, teigiantis, kad karinės pajėgos yra per didelės, nebus patenkinti, nes neturės individualaus pasirinkimo.

Nesant galimybės tiesiogiai imti mokesčių už kolektyvines prekes, mokesčiai už jas negali būti suderinti pagal pasiūlą arba paklausą. Todėl norint nustatyti, kiek turi mokėti kiekvienas vartotojas ir kiek jų gaus nuolaidą, orientuojamasi ne į rinkos mechanizmus, o į politinius sprendimus. Be to, turi būti priimami politiniai sprendimai dėl kolektyvinių prekių gamybos ir konkrečių jų vartotojų, nes tam tikru laipsniu galima jas vartoti individualiai. Todėl tikslinga apibendrinti ir susumuoti esminius skirtumus tarp kolektyvinių ir privačių prekių tam, kad būtų galima tiksliau apibrėžti šių skirtumų prigimtį (2.1.1 lentelė).

Kokio dydžio turi būti kolektyvas?

Kokio dydžio turi būti kolektyvas, sprendžiantis kolektyvinių prekių naudojimo klausimą? Apie tai nuolat diskutuojama įvairiais vyriausybės lygiais. Galima sutikti, kad reikalingas kolektyvinių prekių apmokestinimas norint užtikrinti jų tiekimą, tačiau kyla kitas klausimas: kokio dydžio turi būti apmokestinama bendruomenė, visa tauta, regionas, valstybė, miestas, kaimynų grupė, nuosavų namų gyventojai ar daugiabučio namo savininkai?

Pagrindinis visuomeninių finansų principas yra tas, kad už kolektyvines prekes turi būti mokoma. Problema – kaip nustatyti jų vartotojus? Aišku, pavyzdžiui, kad nacionalinis saugumas naudingas visiems, todėl kiekvienas pilietis turi už jį mokėti, tačiau aptarkime kitą prekę, esančią skalės gale – kelio duobę. Nepastebėjęs duobės vairuotojas gali susižaloti, be to, gali būti deformuoti automobilio ratlankiai arba ašis. Be abejo, kelio remontas yra kolektyvinė prekė, tačiau kas turi už tai mokėti? Duobių yra visuose šalies keliuose, vadinasi, kelių remontas yra nacionalinė problema, kurią turi rūpintis vyriausybė – skirti lėšų iš valstybės biudžeto. Tačiau klausimas nėra toks paprastas, kaip atrodo iš pirmo žvilgsnio. Dėl šios priežasties stengiamasi kuo daugiau problemų palikti spręsti vyriausybei.

Galima atlikti ir išsamesnę analizę. Pagrindinis principas, kuriuo vadovaujamosi, yra tas, kad reikia nustatyti patį mažiausią kolektyvo, besinaudojančio kolektyvine preke ir turinčio už ją sumokėti, vienetą.

Grįžkime prie duobėtų kelių klausimo. Gatvių remontu rūpinasi miesto taryba, kuri ir yra pagal dydį tinkantis vienetasis. Todėl už remontą turi mokėti miesto mokesčių mokėtojai. Tai pasakytina ir apie miesto svečius: jie nemokamai naudojami miesto gatvėmis, bet pirkdami benzina, kitas prekes, mokėdami už viešbučio paslaugas papildoma (tiesiogiai arba netiesiogiai) miesto biudžetą.

Pirkėjams, perkantiems prekes iš kitų miestų, taip pat naudinga gera miesto gatvių būklė, nes vežamos prekės nesugadinamos. Jie, žinoma, apmoka tą naudą, nes didmeninę kainą sudaro vietiniai mokesčiai, kuriuos moka gamintojai ir vežėjai ir kurie naudojami miesto gatvėms tvarkyti. Taigi galima daryti išvadą, kad net didelio kolektyvinio

vieneto vartotojai moka už kolektyvines prekes, kad ir kur jie būtų. Pagrindinis principas, aprašytas anksčiau, galioja bendrai.

2.1.1 lentelė. Individualių ir kolektyvinių prekių savybės

Charakteristika	Individuali prekė	Kolektyvinė prekė
Vartojimas	Vartoja vienas individas	Vienu metu vartoja daugelis žmonių
Prekių apmokėjimas	Susijęs su vartojimu; apmoka vartotojas	Nesusijęs su vartojimu; už prekę moka kolektyvas
Nemokančiojo atskyrimas	Lengvas	Sudėtingas
Prekių kiekybės ir kokybės nustatymas	Lengvas	Sudėtingas
Prekių gamintojo veiklos vertinimas	Lengvas	Sudėtingas
Individualus pasirinkimas vartoti prekę ar ne	Taip	Ne
Individualus pasirinkimas vartoti prekę atsižvelgiant į jos kiekybę ir kokybę	Taip	Ne
Sprendimo paskirstymas	Rinkos mechanizmai	Politiniai mechanizmai

Kolektyvinių prekių gausėjimas

Kolektyvinių prekių tiekimo problema tampa vis aktualesnė, nes per pastaruosius dešimtmečius kolektyvinių prekių smarkiai padaugėjo. Tai įvyko dėl trijų priežasčių. Pirmiausia, individai kuria kolektyvines prekes keisdami privačias prekes ir mokesčių už jas perduodami ko-

lektyvui. Pavyzdžiui, žmogus, išmesdamas šiukšlės tiesiai į gatvę, atsiskako privačios prekės (šiuo atveju šiukšlių išvežimo) ir sukuria kolektyvinės prekės – gatvių tvarkymo atsiradimo prielaidą.

Kaime šiukšlių tvarkymas yra individuali prekė, bet mieste ji jau tampa kolektyvinė, nes ir aš, ir mano kaimynas už šiukšlių išvežimą mokame.

Antra priežastis, susijusi su kolektyvinių prekių gausėjimu, yra ta, jog jos imtos kurti siekiant išsaugoti visiems prieinamas prekes. Įvesta oro ir vandens taršos kontrolė, derėtasi ir priimti susitarimai dėl banginių, tigrų ir Antarktidos, kurie tapo kolektyvinėmis prekėmis, naudojimo.

Įvertinkime kitą prekių statuso keitimo aspektą. Kaip jau minėta, žuvis jūroje yra tipiškas kolektyvinės prekės pavyzdys. Pavyzdžiui, būtent taip buvo vertinamos žuvis už 12 mylių tarptautinių vandenų zonos prie JAV pakrantės iki 1977 m. Paskui JAV, siekdama aprūpinti savo piliečius žuvimi, pavertė ją kolektyvine preke ir padidino teritorinių vandenų zoną iki 200 mylių, kurią saugo pakrantės apsauga. Pateiktas pavyzdys – kolektyvinė ir politinės veikla – rodo, kaip didėja centralizuotos valdžios įtaka.

Trečia, žmonės gali kurti ir kuria kolektyvines prekes transformuodami privačias prekes. Tačiau taip jie keičia mokesčių sistemą – visa našta tenka kolektyvui. Pavyzdžiui, kokio nors mažo miestelio gyventojas meta šiukšlės į gatvę užuot pasinaudojęs šiukšlių išvežimo paslaugomis. Taip jis išvengia individualios prekės, vadinamos atliekų tvarkymu, ir sukuria kolektyvinę prekę – gatvių tvarkymą.

Tačiau vyksta ir atvirkštiniai procesai. Kai kurios kolektyvinės prekės, nors ir iš dalies, gali virsti individualiomis prekėmis. Spynos, karatė pamokos, apsaugos sistemos ir namuose esantys gesintuvai yra individualios prekės, vis dažniau naudojamos kaip kolektyvinių prekių – policijos ir priešgaisrinės apsaugos – pakaitalai. Be to, turtingi žmonės gali sau dar daugiau leisti, pavyzdžiui, samdytis sargybą, įsirengti baseinus ir pasodinti sodus. Technologinė pažanga kolektyvines prekes paverčia bendrai mokamomis arba individualiomis prekėmis. Tarkime, Williamas Vickrey siūlo tam tikrose gatvėse imti mokestį už važinėjamą piko valandomis (11).

Vertingos prekės

Kaip jau minėta, pagrindinė priežastis, dėl ko JAV ir visoje Europoje taip padidėjo vyriausybės vaidmuo, yra visuomenės nuomonė, jog individualios ir bendrai mokamos prekės – maistas, išsilavinimas, viešasis transportas yra tokios vertingos, kad jų vartojimas žmonėms turi būti užtikrintas nepaisant vartotojų mokumo. Tad šias vertingas prekes vyriausybė ėmė arba subsidijuoti, arba tiesiogiai gaminti ir tiekti jas didesniai pageidaujančiųjų skaičiui (kartais prievarta, pvz., išsilavinimą). Jei individualios ir bendrai mokamos prekės neatskiriamos, t. y. už naudojimąsi jomis neimamas net simbolinis mokestis, tai iš tikrųjų tokios prekės traktuojamos kaip visiems prieinamos arba kolektyvinės prekės.

Galimi du prekių transformacijos nagrinėjimo būdai. Vienas jų – laikytis pagrindinių nuostatų. Dėl savo įgimtų atskyrimo ir vartojimo savybių individualios ir bendrai mokamos prekės negali būti paskirstytos ir negali migruoti.

Pokyčiai, susiję su vertingomis prekėmis, paaiškinami labai paprastai: visuomenė, veikdama per vyriausybę, nusprendė tam tikras privačias ir neprivačias prekes teikti visiškai arba iš dalies nemokamai.

Kitas būdas pasireiškia tam tikrų privačių ir neprivačių prekių, tapusių kolektyvinėmis prekėmis, skaičiavimu. 2.1.1 ir 2.1.3 paveiksluose šios prekės yra apatiniame dešiniajame kampe. Toks pakitimas paaiškinamas tuo, kad kiekvienam žmogui tam tikru laipsniu naudinga, kai vartojamos vertingos prekės ir todėl jų vartojimą galima vertinti kaip iš dalies bendrą. Tai lemia kritimą (diagramoje): atskyrimas netaikomas dėl ypatingos prekės vertės, todėl diagramoje prekės ir paslaugos pasislenka į dešinę; dėl to atsiranda daugiau kolektyvinių prekių. Šias dvi skirtingas formuluotes galima vertinti kaip papildančias viena kitą, o ne kaip prieštaraujančias.

Politinis sprendimas tiekti vertingas prekes nepaisant vartotojo galimybių arba noro mokėti už jas lėmė tai, jog: 1) imta skirti subsidijas privatiems asmenims arba įmonėms; 2) pačios vyriausybės įstaigos pradėjo tiekti tam tikras paslaugas. Tokių pavyzdžių labai daug: sporto arenos, stadionai, kultūros centrai, muziejai, parodų rūmai statomi ir valdomi mokesčių mokėtojų lėšomis. Žemės ūkis bei kitos pramonės sritys

gauna vyriausybės dotacijas ir subsidijas. Individams suteikiamos įvairių rūšių socialinės garantijos.

Kitos bendrai mokamoms prekės, tokios kaip elektra, dujos, pokalbių telefonu paslaugos, gali būti apžvelgiamos panašiu principu. Pavyzdžiui, būtinybė tam tikromis aplinkybėmis šias prekes tiekti nemokamai kilo tada, kai Naujojoje Anglijoje (JAV) vieną žiemą nutiko nelaimingas atsitikimas: pagyvenusi ir nesugebanti savimi pasirūpinti atsispyrėlių pora mirtinai sušalo, nes dėl nesumokėtų mokesčių buvo išjungtas jų namo šildymas.

Visai neseniai išsilavinimas buvo laikomas individualia preke. Atskyrimas ir individualus vartojimas – akivaizdžios šios prekės savybės. Išsilavinimas jos vartotojui tapo akivaizdžiai naudingas, tad ši vertinga prekė įgijo didelį poreikį ir buvo pardavinėjama rinkoje. Tačiau ilgainiui pakito žmonių supratimas apie šią prekę: visa visuomenė laimėtų, jei kiekvienas jos narys įgytų išsilavinimą (panašiai kaip ir skiepydamasis nuo kokios nors ligos). Nuspręsta, kad išsilavinimas turi būti prieinamas daugumai. Nors išsilavinimas ir netapo prieinamas visiems, tačiau iki tam tikro amžiaus asmenims jis tapo privalomas ir šią paslaugą imta teikti nemokamai.

Dar geresnis pavyzdys, rodantis socialinių vertybių pasikeitimą bei individualių prekių virtimą vertingomis prekėmis, kurios vartotojui tiekiamos nemokamai, gali būti viena svarbiausių prekių – maistas. Ar dar egzistuoja kokia nors grynesnė individuali prekė? Tačiau jei maistą suprasime kaip visiškai gryną individualią prekę, neišvengsime neigiamų padarinių – kas nors turės badauti. Todėl taikoma kolektyvinė veikla skiriant maistą labiausiai nuskriaustiems visuomenės sluoksniams. Svarstoma, kas turėtų rūpintis šia veikla: vyriausybė ar kitos socialinės institucijos? Kita individuali prekė – gyvenamųjų namų statyba taip pat buvo apibrėžta kaip vertinga prekė ir neturtingiems vartotojams buvo pastatyti visuomenės fondų daugiabučiai namai. Plačiau šios vertingos prekės nagrinėjamos tolesniame skyriuje.

Iš tiesų galima teigti, jog bet kuriai prekei būdingas bendras vartojimas, jei turėsime galvoje, kad pilietis, stokojantis tam tikros individualios prekės ir nepatenkinantis savo poreikių, visiškai atsisako visuomenės poveikio; toks reiškinys kelia visuomenės nepastovumą, pavojin-

gą kiekvienam individui. Dėl šios priežasties visos individualios prekės iš dalies turi vertingų savybių, kurios teikia žmonėms naudos, todėl kai kuriais atvejais individualios prekės turi būti tiekiamos ribojant viešojo sektoriaus prekes.

Tačiau tokios iškreiptos interpretacijos turėjo ir neigiamų padarinių. Kaip jau minėta, visos prekės iš dalies yra individualaus vartojimo subjektai. Jei skiriamos subsidijos, sumažinamos prekių kainos arba prekės tiekiamos nemokamai, prekių poreikis didėja, taip pat didėja ir viešos išlaidos, susijusios su šių prekių tiekimu: nemokamos prekės tampa labai brangios. Bet dažnai atsitinka taip, kad šios prekės tampa neatskiriamos nuo visiems prieinamų prekių ir tuomet kyla nerūpestingo jų eikvojimo, ir galiausiai visiško sunaikinimo pavojus. Kiekvienas, susijęs su nemokamų pietų programomis mokyklose, žino, kaip švaistomas maistas. Per moksleivių vasaros atostogas JAV didžiuosiuose miestuose surengtus nemokamus pietus į viešumą iškilę skandalai atskleidė dar vieną dalyką: išmesta daug maisto, panašiai kaip Sovietų Sąjungoje nu-piginta duona būdavo sušeriama kiaulėms, nes ji ūkininkams pigiau kainuodavo nei įprastas gyvulių pašaras. „Pigaus pašto“ paslaugos, siū-lomos mažomis kainomis, priklauso negrynomis, bendrai mokamoms prekėms (kurias žmonės vartoja nereguliariai). Prie jų galima priskirti visiems prieinamas prekes, tokias kaip gyventojams tiekiamas vanduo.

Medicinos paslaugos JAV taip pat iliustruoja šį procesą. Kaip jau minėta, medicinos paslaugos galėtų būti apibūdinamos kaip individualiai vartojamos prekės, kurioms būdingas atskyrimas. Vis dėlto laipsniškai keičiantis socialinėms vertybėms kito ir supratimas apie medicinos paslaugas. Pastebėta, kad jos turi bendro vartojimo savybių: daugelis žmonių pasigydę jaučiasi geriau. Todėl po įvairių kolektyvinių sprendimų, kurie buvo priimti kaip įstatymų aktai, medicinos paslaugas pradėta subsidijuoti arba tiekti nemokamai. Kartu padidėjo ir jų poreikis. Taigi medicinos paslaugos tapo visiems prieinama preke, kaip, pavyzdžiui, žuvis jūroje. Kai kurie žmonės medicinos paslaugas nori paversti grynai kolektyvine, visiems nemokamai prieinama preke. Kiti pabrėžia medicinos priežiūros, kaip individualios prekės, prigimtį ir teigia, kad norint apsaugoti jos kokybę ir išlaikyti kainą reikia, jog ją rūpintųsi rinka. Rezultatai akivaizdūs.

Galima suformuluoti bendrą taisyklę: individualios ir negrynos, bendrai mokamos prekės, subsidijuojamos iki tam tikro laipsnio arba tiekiamos vartotojui be jokio užmokesčio (t. y. tokios prekės, kurioms svetimas atskyrimas), bus vartojamos kaip visiems prieinamos prekės ir iškels būdingas tokioms prekėms problemas. Besaikį tokių prekių vartojimą stabdo tik jų išsekimas ir jų gavimo išlaidos. Kalbant apie medicinos paslaugas pažymėtina, kad slaugių, gydytojų ir lovų ligoninėje gali trūkti, gali kilti nepasitenkinimas laukiant eilėse užsiregistruoti pas gydytojus, rašant įvairius prašymus kompensacijoms gauti.

Vis dėlto humaniškoje visuomenėje priimta vargšus išlaikyti – duoti jiems maisto, suteikti pastogę bei medicinos paslaugas, aprūpinti minimaliomis lėšomis. Nuolat diskutuojama dėl to, kam reikėtų padėti, kokios turėtų būti sąlygos pašalposms gauti bei kokio dydžio socialines kompensacijas reiktų skirti.

2.1.2 lentelė. JAV Vyriausybės subsidijos, skiriamos individualioms ir bendrai mokamoms prekėms, bilijonais dolerių (pagal 1988 m. dolerio kursą)

Sritis	1962	2000 (buvo numatyta)
Žemės ūkiui skiriamos subsidijos	3222	7541
Mokymas ir įdarbinimas	0,189	8005
Socialinės paslaugos	0,110	17 841
Sveikatos apsauga	0,528	132 659
Medicinos paslaugos	0	216 868
Nedarbo pašalpos	3809	28 230
Pagalba įsigyjant būstą	0,165	29 174
Parama maistu	0,275	39 833
Kitos uždarbio garantijos	2338	81 230
Socialinė apsauga	14 365	412 640
Transporto paslaugos	4290	43 131
Iš viso	29 291	1 017 156
Išlaidos proc.	27	57

Parengta pagal: *U.S. Budget for Fiscal Year 1999* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1998), table 2.2 p. 50–64.

Vyriausybės tiekiamų individualių ir bendrai mokamų prekių skaičius pakeitė Vyriausybės išlaidų modelį. Kaip parodyta 2.1.2 lentelėje, subsidijos, skiriamos žemės ūkiui, mokymui ir įdarbinimui, socialinėms paslaugoms, sveikatos apsaugai, transporto paslaugoms ir pan., 2000 m. sudarė 57 proc. visų Vyriausybės subsidijų, o 1962 m. – 27 proc. Pagrindinis Vyriausybės tikslas ir jos egzistavimo sąlyga – piliečių aprūpinimas kolektyvinėmis prekėmis.

Santrauka

Norint apibrėžti, koks vaidmuo turėtų atitekti viešajam ir koks privačiajam sektoriui, pirmiausia būtina iširti, kokių prekių ir paslaugų reikalauja šiuolaikinė visuomenė. Skirstydami prekes ir paslaugas turime atkreipti dėmesį į pagrindines jų savybes: vartojimą ir atskyrimą. Prekė gali būti apibūdinama kaip turinti atskyrimo savybę, jei tiekėjas neleidžia jos įsigyti arba vartoti. Pavyzdžiui, šią savybę turi drabužiai, tačiau jos neturi jūros žuvis. Prekė, atsižvelgiant į tai, gali ar negali ją vienu metu vartoti daugelis vartotojų, laikoma bendro vartojimo arba individualia preke. Pavyzdžiui, televizija yra bendro vartojimo prekė, o duonos riekė nėra bendro vartojimo prekė.

Prekės gali būti skirstomos atsižvelgiant į tai, kokio laipsnio savybes (vartojimą, atskyrimą) jos turi. Pagal tai skiriamos keturios prekių rūšys: individualios (būdingas atskyrimas ir individualus vartojimas), bendrai mokamos (būdingas atskyrimas ir bendras vartojimas), visiems prieinamos (nebūdingas atskyrimas, tačiau būdingas individualus vartojimas) ir kolektyvinės (nebūdingas atskyrimas, tačiau būdingas bendras vartojimas) prekės. Visa tai pavaizduota 2.1.4 paveiksle.

Individualias ir bendrai mokamas prekes gali tiekti rinka, o kolektyvinis veiksmas nevaizduoja svarbaus vaidmens. Jis nustato bendras rinkos taisykles, rūpinasi vartotojų individualių prekių saugumu ir reguliuoja bendrai mokamų prekių, laikomų natūraliomis monopolijomis, tiekimo priemones. Kolektyvinis veiksmas būtinas norint užtikrinti kolektyvinių ir individualių bei tokių mokamų prekių, kurias visuomenė nusprendė laikyti subsidijuojamomis, tiekimą. Įmanoma net prie-

2.1.4 pav. Keturių prekių rūšys ir joms būdingos savybės

	Lengva atskirti	Sunku atskirti
Individualus vartojimas	Individualios prekės (pvz., maistas, drabužiai, pastogė)	Visiems prieinamos prekės (pvz., jūros žuvis)
Bendras vartojimas	Bendrai mokamos prekės (pvz., kabelinė televizija, telefonas, elektra)	Kolektyvinės prekės (pvz., nacionalinis saugumas)

varta kovojant su „nemokamo jojiko“ problema. Kolektyvinis veiksmas dažnai padeda apsaugoti natūralias visiems prieinamas prekes, nors kartais vadovaujantis privačios nuosavybės teisėmis galima pasiekti ir geresnių rezultatų. Kolektyvino veiksmo gali griebtis ir privačios, ir savanoriškos organizacijos, tik ne vyriausybė.

Vis daugiau ir daugiau individualių bei mokamų prekių, apmokestinamų mokesčiais, yra laikoma „vertingomis“, todėl jos vertinamos kaip kolektyvinės arba visiems prieinamos prekės. Vis didėja JAV Vyriausybės išlaidos, skiriamos individualioms ir bendrai mokamoms prekėms. Nuo 1962 m. jos padidėjo 30 proc. (1962 m. individualioms ir bendrai mokamoms prekėms skirta 27 proc. visų biudžeto išlaidų, o 2000 m. – 57 proc.). Jos sudaro net 62 proc. visų biudžeto išlaidų nacionaliniam saugumui ir paskolų palūkanų mokėjimams. Kitais žodžiais tariant, šiandien atsisakoma ilgai vyravusios nuomonės, jog pagrindinė vyriausybių atsiradimo priežastis – natūralių prekių ir paslaugų tiekimas.

Kitai tariant, prekių ir paslaugų, pagal savo prigimtį esančių individualiomis ir bendrai mokamomis prekėmis, tiekimas tapo viena iš vyraujančių valstybės struktūrų veiklos sričių.

2.2. Alternatyvūs aprūpinimo prekėmis ir paslaugomis mechanizmai

Ankstesnėje dalyje aptarėme kolektyvinės veiklos vaidmenį aprūpinant žmones šių rūšių prekėmis: individualiomis, bendrai mokamomis ir visiems prieinamomis prekėmis. Kolektyvinė veikla pirmiausia reikalinga prekėms paskirstyti.

Atsižvelgiant į kolektyvines prekes kolektyvinė veikla neišvengiamai mokant už prekes ir paslaugas. Kolektyvinė veikla reikalinga sprendžiant: 1) kokios individualios ir bendrai mokamos prekės yra vadinamos vertingomis? 2) kiek jų reikia teikti? 3) kaip jas apmokėti? Todėl kolektyvinės veiklos esmė susideda iš sprendimų priėmimo ir mokesčių surinkimo.

Kolektyvinė veikla jokių būdu nereiškia valstybinės veiklos. Žmonių grupės gali ir sąmoningai priimti kolektyvinius sprendimus, taip pat ir dėl kolektyvinio fondo mokesčių surinkimo netgi be formalių metodų ir sankcijų, būdingų administracinėms institucijoms. Pavyzdžiui, rekreacinės paslaugos, tokios kaip paplūdimiai, baseinai, golfo klubai, teniso kortai, skverai ir kultūros institucijos dažnai atstovauja valstybei, nors tokias pačias paslaugas teikia ir savanoriškoms narių asociacijoms. Žmonės, kurie yra suinteresuoti viena arba daugiau iš minėtųjų rekreacinių paslaugų, susitaria dėl klubo įkūrimo ir už norimus patogumus kolektyviniam fondui moka stojimo ir narystės mokesčius.

Galima paprieštarauti, kad savanoriškos kolektyvinės veiklos pavyzdžiai galimi tik todėl, kad prekės iš esmės yra bendrai mokamos ir dėl to jas galima išskirti. Ar gali savanoriškos asociacijos vykdyti kolektyvinę veiklą norėdamos gauti kolektyvines prekes, kurias išskirti nepriimtina? Privačias gatves prižiūri ir išlaiko namų savininkų, kaimynų įkurtos narių asociacijos. Pinigai, skirti gatvėms prižiūrėti ir sniegui valyti, kartais net privačiam policininkui patruliuoti, gaunami iš vietinių gyventojų mokesčių ir proporcingų mokėjimų už naudojimąsi tomis gatvėmis.

Kolektyvinė veikla gali būti įtvirtinama specialiu reikalavimu arba susitarimo aktu, įrašomu į turto nuosavybės dokumentą, pagal kurį kiekvienas žmogus, nurodytoje teritorijoje turintis nuosavybę, įsipareigo-

ja įstoti į asociaciją ir mokėti atitinkamą mokestį. Tai būdinga gyvenamųjų namų kooperatyvams ir privatiems daugiabučiams namams.

Kita vertus, kolektyvinė veikla gali būti visiškai savanoriška ir ganėtinai efektyvi tiekiant kolektyvines prekes. Jei kolektyvinė organizacija yra santykinai maža ir jos nariai vadovaujasi vienomis vertybėmis ir interesais, visuomenė gali būti neformaliai spaudžiama, kad kiekvienas, turintis dalį, mokėtų įnašą ir kad nė vienas negalėtų ja naudotis veltui. Savanoriška gaisrininkų komanda – geras ir plačiai žinomas pavyzdys. Gyventojų patruliai ir patruliai gyvenamuosiuose didelių miestų rajonuose, kuriuose kriminogeninė padėtis bloga, yra dar vienas sėkmingos kolektyvinės veiklos aprūpinant viešosiomis paslaugomis pavyzdys. (Apmokestinimas gali būti vykdomas ne pinigine, o natūralia įnašo už atliktas paslaugas forma.)

Visiškai savanoriška veikla nėra adekvati tiekiant kolektyvines prekes, kai besidominčiųjų atsiranda ganėtinai daug, o jų interesai skiriasi ir prieštarauja vienas kitam. Dėl panašių aplinkybių asociacijos turi kurtis drauge su valdžios institucija, kontroliuojančia pinigus ir nuosavybę tiekiant kolektyvines prekes. Trumpai tariant, vyriausybė yra įrankis, kuris priima ir įgyvendina sprendimus, susijusius su kolektyvinėmis prekėmis: kuriomis prekėmis reikia aprūpinti, kurios prekės (iš tų, kurios pagal savo esmę yra individualios prekės arba iš dalies bendrai mokamos prekės) turi būti nors iš dalies finansuojamos iš būtinųjų kolektyvinių įnašų, kaip paskirstyti išlaidas arba mokėjimus, kaip paskirstyti prekes, jeigu jos nėra visiškai kolektyvinės.

Tikriausiai atkreipėte dėmesį į tai, jog norėdami apibūdinti valstybės vaidmenį, susijusį su prekėmis, vartojome veiksmažodžius *aprupinti*, *garantuoti*, *organizuoti* mokėjimą ir t. t. Tai, kas buvo pasakyta, dar nereiškia, kad kolektyvines prekes turi pristatyti valstybės darbuotojai. Jos gali būti gaminamos nesikišant valstybės tarnautojams. Bet egzistuoja ir kiti organizaciniai mechanizmai tiekiant kolektyvines prekes, pavyzdžiui, valstybinės įstaigos gali pirkti kolektyvines prekes iš privačių firmų. Todėl reikia atsargiai elgtis argumentuojant, kad paslauga „būdinga valstybei“ ir kad jos pristatymas yra „valdžios funkcijos pagrindas“. Be abejo, kai kurios funkcijos, pavyzdžiui, įstatymų kūrimas ir įgyvendinimas, valstybės fondų naudojimas ir priežiūra, turtas, laisvė ir kt., priklauso tik vyriausybei.

Paslaugų organizavimas ir teikimas

Prieš aptariant skirtingus organizacinius aprūpinimo prekėmis mechanizmus būtina išskirti tris svarbiausius prekių tiekimo proceso dalyvius: *paslaugos vartotoją, paslaugos gamintoją ir organizatorių, aprūpinantį paslauga, arba tiekėją.*

Vartotojas tiesiogiai įsigyja arba gauna paslaugą. Vartotojas gali būti individas, šeima, atskiros geografinės apskrities gyventojas, valstybinė institucija, privati organizacija arba individų klasė, turinti bendrų savybių (pvz., neturtingi žmonės, studentai, darbininkai, ūkininkai).

Paslaugos gamintojas tiesiogiai atlieka darbą arba pasirūpina gamintoju, kuris aptarnauja vartotoją. Gamintojas gali būti, bet ne visada valstybinė įstaiga, vietinė arba federalinė savivalda, apygarda, valstija, savanoriška gyventojų asociacija, privati firma arba atskirais atvejais ir pats vartotojas. Nacionalinės gynybos ministerija teikia nacionalinės gynybos paslaugą, kaip tai daro „Boingas“. Apygardos administracija gali suteikti viešąją sveikatos apsaugos paslaugą. Butų nuomos asociacija sukuria paslaugą saugodama vykstančias statybas. Gydytojas teikia paslaugą gydymas ligonius. Privatus asmuo, vežantis savo šiukšles į miesto sąvartyną, veikia ir kaip vartotojas, ir kaip paslaugos gamintojas.

Paslaugos organizatorius (kartais vadinamas tiekėju) yra agentas, kuris paskiria gamintoją vartotojui ir atvirksčiai arba išrenka gamintoją, kuris aptarnauja vartotoją.

Jei paslaugos gamintojas ir organizatorius yra tas pats, neišvengiamos biurokratinės išlaidos, reikalingos hierarchinei sistemai palaikyti ir veikti, jei ne, reikalingos lėšos sandėriui įgyvendinti (samdymo išlaidos ir išlaidos santykiams su nepriklausomų paslaugų gamintojais palaikyti).

Jei miesto organizacija pasamdo rangovą gatvei išasfaltuoti, miestas tampa organizatoriumi, firma – gamintoja, o žmonės, kurie naudojami ta gatve, yra konkrečios pateiktosios kolektyvinės prekės vartotojai. Valstijos administracija, pasirašanti sutartį su bažnyčios organizacija – gamintoja dėl vaikų darželio išlaikymo (dirbančios moterys – vartotojos), yra paslaugų organizatorė. Pavyzdžiui, nacionalinė prestižinės stipendijos laimėtojas yra ne tik švietimo paslaugų vartotojas, bet ir paslaugos organizatorius, nes pasirenka koledžą, o šis sukuria tą švietimo

paslaugą, panašiai kaip ir federalinė Vyriausybė samdo rangovą nacionalinės laboratorijos veiklai valdyti.

Organizatoriaus atsakomybė už kolektyvines prekes yra gana didelė. Jis turi surinkti mokesčius, nuspręsti, kokios paslaugos turi būti numatytos, koks bus paslaugų lygis bei išlaidos. Organizatorius šiuos sprendimus priima netgi tada, kai kolektyvinės sąjungos narių nuomonė nesutampa.

Tarp aprūpinimo arba organizavimo ir paslaugų pristatymo yra esminių skirtumų. Skirtumas sudaro visos privatizacijos koncepcijos šerdį ir nustato perspektyvų valstybės vaidmenį. Dažniausiai kolektyvinių prekių organizatorė yra vyriausybė (valdžia) – visuomenės įrankis, sprendžiantis, kas turi būti kolektyviai padaryta, kam ir kaip turi būti mokama. Pavyzdžiui, ji gali įvesti mokesčius už šaligatvių priežiūrą, arba gali pareikalauti, kad savininkai pasirūpintų šia paslauga ir patys už ją sumokėtų.

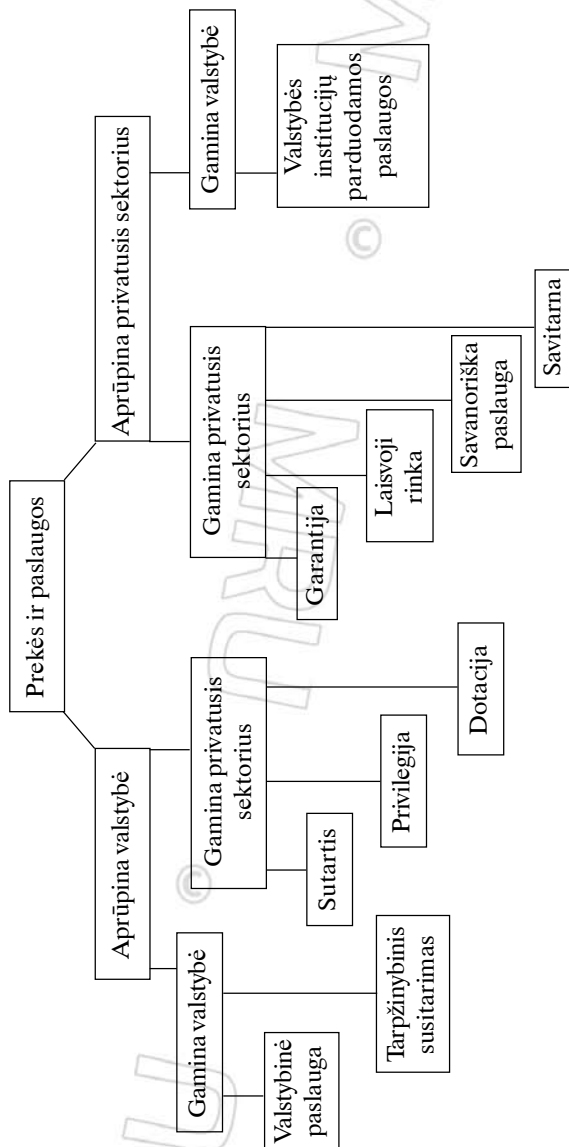
Paslaugos teikimas yra jau kitas klausimas. Valstybė, priimanti sprendimą dėl konkrečios paslaugos teikimo už valstybės pinigus, neprivalo teikti šios paslaugos, naudoti valstybinius išteklius ir savo tarnautojus. Kaip jau minėta, egzistuoja skirtingi potencialūs gamintojai. Privatizacijos priešprieša paprastai išaiškėja tada, kai nesuprantamas skirtumas tarp aprūpinimo ir gaminimo (tiekimo) ir klaidingai manoma, kad jeigu valstybė atsisako gamintojo funkcijų, tai ji automatiškai privalo atsisakyti ir organizatoriaus vaidmens. Tuomet atsiranda nepagrįsta panika dėl privatizacijos paslaugų, kurios laikomos „būdingomis valstybei“; vyriausybė gali išsaugoti atsakomybę už paslaugų teikimą, bet valstybė neprivalo jas toliau gaminti (teikti).

Paslaugų srities mechanizmai

Žinant, kuo skiriasi paslaugų teikimas ir gaminimas, galima aptarti ir skirtingus organizacinius mechanizmus, užtikrinančius paslaugų teikimą.

Kadangi tiek valstybė, tiek privatusis sektorius gali būti ir gamintojas, ir organizatorius, egzistuoja skirtingi aprūpinimo mechanizmai. Remiantis tuo galima išskirti keturias mechanizmų klases, kurios savo ruožtu skirstomos į dešimt konkrečių mechanizmų tipų pagal organizatoriaus, gamintojo ir tiekėjo specifinį sąveikos būdą (2.2.1 pav.).

2.2.1 pav. Paslaugų srities mechanizmai

Ypač daug dėmesio skiriama septyniems mechanizmom, kai gamintojas yra privatusis sektorius. Privatizacijos procese paprastai naudojamas vienas arba keli iš šių mechanizmų. Toliau dešimt mechanizmų bus nagrinėjami tokia seka: 1) valstybinė paslauga; 2) valstybės institucijų paslaugų pardavimas; 3) tarpžinybinis susitarimas; 4) sutartis; 5) privilegija; 6) dotacija; 7) garantija; 8) laisvoji rinka; 9) savanoriška paslauga; 10) savitarna (3).

Valstybinė paslauga

Terminas „valstybinė paslauga“ reiškia paslaugą, kurią teikia valstybės institucijos tarnautojai; valstybės institucija yra paslaugos organizatorė ir gamintoja (tiekėja). Egzistuoja daug paslaugų pavyzdžių, kuriuos tradiciškai pristato tokios institucijos kaip municipalitetas, apygarda, valstija ir valstybė apskritai.

Būtina atkreipti dėmesį į nacionalizuotas, arba valstybės, įmones. Pavyzdžiui, Prancūzijos automobilių kompanija „Reno“ buvo suvalstybinta tuoj po Antrojo pasaulinio karo. Keletas Graikijos ir Meksikos privačių firmų buvo gavusios paskolas iš valstybės. Nepajėgusios jų gražinti tapo valstybės nuosavybe. Taigi daugelis viešbučių, kasyklų, gamyklų, prekybinių laivų bei kitas komercinis verslas priklauso valstybiniam sektoriui, nors tradiciškai šis vaidmuo jam nebūdingas.

Miestų valdžios buvusioje Tarybų Sąjungoje valdė viešbučius, kepyklas, alaus daryklas, mažmeninę prekybą ir gamyklas, kurios gamino prekes namų ūkiui. Vykdančią nacionalizaciją Egipte, valdant prezidentui Nasserui, valstybė gamino alų ir „Coca-cola“.

Valstybės institucijų parduodamos paslaugos

Yra galimybė gauti prekių ir paslaugų ir iš valstybės institucijų. Pavyzdžiui, galima nusipirkti teisę naudotis vandeniu, naudingomis iškaskenomomis, mišku. Arba, tarkime, sporto stadiono savininkas gali susitarti su vietine policija, kad ši pasirūpintų žiūrovų saugumu, o ne samdyti privačią saugos tarnybą; už šią paslaugą jis moka valstybei. Parke organizuojamo renginio rėmėjas už šiukšlių sutvarkymą pasibaigus renginiui gali sumokėti komunalinei įstaigai. Dėl šios priežasties panašius

darbus atliekančios valstybinės įstaigos konkuruoja su privačiomis firmomis. Privati kompanija arba asmuo yra organizatorius, o valstybė – gamintoja.

Valstybinių įstaigų parduodamos paslaugos neatitinka nustatyto mokesčio, kurį už jas moka vartotojas. Valstybė, imdama mokestį už vandenį, elektros energiją, naudojimąsi viešuoju transportu, tiesiog ima pinigus iš vartotojo kaip už valstybinę paslaugą. Valstybė šiame procese yra organizatorė. Pats vartotojas valstybinėms įstaigoms parduodant paslaugas yra organizatorius.

Tarpžinybinis susitarimas

Viena valstybės institucija gali pasamdyti kitą valstybės instituciją ir sumokėti jai už suteiktą paslaugą. Vietinė mokyklos rajono vadovybė daro štai ką: trūkstant vidurinių mokyklų rajone susitaria, kad mokiniai mokytųsi gretimame rajone. Už šią paslaugą sumokama. Nedidelėse vietovėse plačiai paplitęs būdas įsigyti bibliotekos, rekreacines ir priešgaisrinės tarnybos paslaugas iš valstybės specializuotos įstaigos. Apygardos kartais pasirašo sutartis su miesto valdžia ir jai moka už miesto gatvių priežiūrą. Valstijos sudaro sutartis su miestais ir apygardomis dėl socialinių paslaugų šeimoms ir atskiriems piliečiams. Taigi skirtingos įstaigos pasiskirsto atsakomybę už paslaugų teikimą siekdamos sukurti kuo geresnes sąlygas regiono problemoms spręsti ir išlaidoms mažinti. Viena valdymo institucija pagal panašų susitarimą yra gamintoja, kita – paslaugos organizatorė.

Tarpžinybinis susitarimas yra įprastas reiškinys. 1992 m. ištyrus 1504 JAV municipalitetus paaiškėjo, kad ne mažiau kaip 62 proc. iš jų buvo oficialiai arba neoficialiai susitarę dėl paslaugų teikimo padedant kitoms institucijoms. Be to, 43 proc. visų miestų municipalitetų teikė paslaugas kitiems administraciniams vienetams. Vaidmenų pasiskirstymas tarp skirtingų paslaugų gamintojų parodytas 2.2.1 lentelėje. Dažniausios paslaugų gamintojos pagal tarpžinybinį susitarimą buvo apygardos institucijos. Municipalitetai aptarnavo 40 proc. miestų, pasirašiusių tarpvyriausybinių susitarimą (7).

1992 m. pagal JAV miestų ir būstų plėtros ministerijos užsakymą atlikus tyrimą dėl 1780 vietinių valdymo institucijų buvo nutarta plėsti tarpžinybinį susitarimą naudojant atskirų rūšių vietines paslaugas. (Ty-rime dalyvavo 1504 respondentai iš 64 vietinės valdžios institucijų.)

2.2.1 lentelė. JAV miestų ir apygardų paslaugos, teikiamos pagal tarpžinybinį susitarimą

Paslauga	Proc.
Psichinės sveikatos programos	67
Vaikų socialinio aprūpinimo programos	63
Visuomenės sveikatos programos	57
Kalėjimai	53
Narkomanijos ir alkoholizmo gydymo programos	52
Mokesčių apmokestinimas	51
Keleivinio transporto paslaugos	49
Higienos (sanitarinė) inspekcija	48
Benamių prieglaudos	40
Bibliotekos	39
Ligoninių veiklos valdymas	39
Mokesčių rinkimas iš teisės pažeidėjų	38
Oro uosto veikla	35
Pagyvenusių žmonių programos	34
Nuotekų surinkimas ir valymas	33
Gyvūnų prieglauda	29
Kietųjų atliekų naikinimas	27
Vandens apdorojimas	26
Muziejai	26

Parengta pagal: Rowan Miranda and Karlyn Andersen, „Alternative Service in Local Government, 1982–1992,“ *Municipal Year Book 1994* (Washington, D.C.: International City Management Association, 1994), table 3/6. P. 26–35.

Pavyzdžiui, Leikvudo miesto (JAV) plėtros plane paslaugų teikimo mechanizmui skiriama daug dėmesio. 1981 m. Leikvudas, esantis Los Andželo apygardoje, iš apygardos institucijų nusipirko keturiasdešimt vieną skirtingų rūšių paslaugą; dar septyniasdešimt šeši miestai nusipirko vieną arba keletą paslaugų. Visi šie miestai iš apygardos įsigijo tam tikrų rūšių paslaugų. Kitoms parduotosioms paslaugoms priskyrė: gyvūnų laikymo reguliavimą; greitąją medicinos pagalbą; sveikatos apsaugos sugriežtinimą; inžinerines paslaugas; priešgaisrinę ir policijos apsaugą; bibliotekos paslaugas; kanalizacijos išlaikymo paslaugas; parko išlaikymo paslaugas; pramogas; mokesčių rinkimą; miesto kalinių hospitalizaciją; pastatų inspekciją; automobilių aikštelių priežiūrą; pieno inspekciją; kovą su graužikais; psichologinės pagalbos tarnybą; medžių pjovimą; tiltų išlaikymą; kelio ženklų įrengimą; gatvių valymą; kelių žymėjimą; eismo taisyklių priežiūrą.

Sutartys

Valdžios institucijos sudaro prekių ir paslaugų teikimo sutartis ne tik vienos su kitomis, bet ir su privačiomis firmomis bei nekomercinėmis organizacijomis. Veikiant tokiame mechanizme privatus asmuo yra gamintojas, valstybės įstaiga – organizatorė, mokanti gamintojui. Tokia „vidinė“ sutartis dažnai naudojama buitiniams, socialiniams paslaugoms privatizuoti (išskyrus valstybės įmonių privatizavimą).

Būtų galima pateikti tūkstančius valstybinių sutarčių pavyzdžių. Didžiąją materialinių prekių (išteklių, įrangos, aptarnavimo būdų), kurias naudoja skirtingos JAV valdžios institucijos, dalį tiekia rangovai ir tik mažą produkcijos (apdirbimo, statybų ir maisto produktų) dalį gamina valstybinės organizacijos. Tai taip pat būdinga sudėtingai karinei technikai. Nors dalis karinio turto yra iš federalinių arsenalų, vis dėlto daugiausia karinės technikos gaunama iš privačių gamintojų. Karinė technika perkama iš rangovo, nors kai kuriais atvejais įtakos turi ir administracinis aplaidumas. Vietos kelių, mokyklų ir administracinių pastatų valdymą paprastai prižiūri privatūs statybos rangovai, o kanceliarines prekes, baldus, gaisrams gesinti naudojamas žarnas, uniformas,

maistą (mokiniais, pacientams, kaliniams), automobilius, ginklus, šiuokščių surinkimą ir kompiuterius perka iš privačių asmenų.

Kad papildytų šias materialines prekes, valdžios institucijos sudaro „vidines“ sutartis dėl panašaus pobūdžio paslaugų t. y. dėl teritorijos priežiūros, vietovių tvarkymo, kavinių, kanceliarinio darbo, transporto paslaugų ir t. t.

Egzistuoja daug neįprastų pavyzdžių. JAV monetų kalykla sudaro „vidines“ sutartis su privačiomis firmomis dėl dalies monetų gamybos (8). Daugelį metų privatūs rangovai rūpinosi lėktuvų ir raketų eksploatacija. JAV vadovybė iš privačios firmos nusipirko paslaugą – nuslopinti ugnį Sinajuje. Nuo seno samdomi kariai atlieka skirtingų organizacijų slaptuosius kovinius veiksmus. Analogiški pavyzdžiai gali būti privačios oro pajėgos, atsiradusios pastaraisiais metais ir pagal sutartį naudojamos kariniams tikslams.

Municipaliniu lygmeniu sutartys sudaromos su privačiomis firmomis dėl šiukšlių išvežimo, greitosios medicinos pagalbos, gatvių ir kelių apšvietimo ir kelių asfaltavimo. Sutartys plačiai naudojamos socialinių paslaugų srityje, paprastai jos sudaromos su nekomercinėmis organizacijomis.

2.2.2 lentelėje nurodytas visų privačių firmų sąrašas, teikiamas JAV gyventojams pagal sutartis su miestų municipalitetais arba su apygardomis.

2.2.2 lentelė. JAV miestų ir apygardų sutartys su privačiomis firmomis dėl paslaugų teikimo

<p>Žalingų įpročių gydymas, oro taršos mažinimas, oro uosto valdymas, gaisrų ir avarių oro uoste likvidavimas, oro uosto paslaugos, signalizacijų priežiūra, alkoholizmo gydymas, greitoji pagalba, gyvūnų, architektūros priežiūra, auditas.</p>	<p>Priėjimas prie duomenų, duomenų apdorojimas, skolų rinkimas, dokumentų rengimas, alkoholizmo ir narkomanijos gydymo programos.</p>
---	---

<p>Paplūdimių administravimas, tiltai (statyba, priežiūra, išlaikymas), pastatų griovimas, jų atstatymas, sodybų sklypai (valymas, išlaikymas, apsauga), statybų priežiūra, neturingųjų laidojimas, autobusų parko valdymas, autobusų priežiūra.</p>	<p>Ekonomikos plėtra, rinkimų organizavimas, elektros, elektrinių jėgainių tikrinimas, keltuvų priežiūra, nenumatytų, kritinių situacijų valdymas, paslaugos įvykus nelaimingiems atsitikimams, aplinkosaugos paslaugos, planavimas, vandentiekio priežiūra, ryšiai su policija, uostų valdymas, spausdinimas, kalinių vežimas, tyrimai, turtinės nuosavybės įsigijimas, viešojo administravimo paslaugos, viešosios sveikatos paslaugos, viešieji ryšiai ir informacija, viešieji darbai.</p>
<p>Kavinių ir restoranų valdymas, baseinų valymas, kapinių administravimas, vaikų apsauga, mokesčių rinkimas vaikams išlaikyti, piliečių apsauga, dvasininkų, susisiekimu išlaikymas, bendruomenės centro valdymas, šiukšlių vežimas, kompiuterių valdymas (operacijos), konsultavimo paslaugos, kriminalinės laboratorijos, kriminalinė prevencija ir apsauga, saugos tarnybų paslaugos.</p>	<p>Dokumentų priežiūra, rekreacinės paslaugos, rekonstrukcijos, išteklių atkūrimas, rizikos valdymas.</p> <p>Mokyklų autobusai, sekretoriaus paslaugos, apsaugos paslaugos, nutekamųjų vandenų priežiūra, kanalizacijų išlaikymas, šaligatvių priežiūra (sniego valymas, barstymas smėliu), socialinės (visuomeninės) paslaugos, žemės saugojimas, gatvių paslaugos (remontas, išlaikymas, tiesimas, dangos keitimas), gatvių apšvietimas (priežiūra ir išlaikymas), laukų matavimas.</p>

Paslaugų pagal sutartis įvairovė galima tada, kai valstybės institucija pasilieka sau atsakomybę dėl aptarnavimo būdo ir suteikia įgaliojimus privačiai firmai dirbti pagal sutartį. Taip kartais daroma, pavyzdžiui, sudarius sutartis su gamyklomis dėl nuotekų valymo (t. y. kanalizacijos), garažų priežiūros, oro uostų, kultūros centrų eksploatacijos. Įdomių sutarčių pavyzdžių galima aptikti ir užsienyje. Prancūzijoje autostrados atiduotos į privačias rankas. Už kelių, kuriuos tiesia ir išlaiko

privачios firmos, eksploataciją moka jais besinaudojantys.

Didžioji dauguma Danijos miestų sudaro sutartį su privačia firma „*Falk Company*“ dėl priešgaisrinės apsaugos ir greitosios pagalbos paslaugų. Maždaug dviem trečdaliams Švedijos gyvenviečių priešgaisrinės apsaugos paslaugas teikia privačios įmonės.

Kompleksinės paslaugos paprastai skirstomos į sudedamąsias paslaugas, teikiamas naudojant skirtingus mechanizmus. Pavyzdžiui, galima išskirti tokias policijos paslaugas kaip policijos ryšį, patruliavimą, kelių kontrolę, automobilių aikštelių priežiūrą, automobilių buksyravimą, žmogžudysčių tyrimą, nusikaltėlių priežiūrą ir išlaikymą, parengiamuosius kursus, policijos automobilių išlaikymą ir t. t.

Galų gale reikia pažymėti, kad sutarties kaina gali būti didesnė nei buvo numatyta, jei privatus gamintojas moka valstybei už leidimą teikti paslaugą. Pavyzdžiui, be priežiūros paliktais automobiliais Niujorke rūpinasi privačios firmos pagal sutartį su miestu ir, atsižvelgdamos į metalo laužo kainas, gali reikalauti priemokos.

Sutarčių sistema

1984 m. JAV federalinė Vyriausybė dalyvavo komercinėje veikloje sprendžiant teritorijos išlaikymo, tvarkymo ir kitus klausimus. Projekto vertė – daugiau nei 20 mlrd. dolerių. Apskaičiuota, kad mažų mažiausiai 6 mlrd. vertės panašių paslaugų būtų galima gauti iš privačių firmų.

1976 m. JAV įvairių lygių valstybinės įstaigos išleido apytikriai 42 mlrd. JAV dolerių paslaugoms pagal pasirašytas tarpžinybines sutartis ir sutartis su privačiomis firmomis. Pažymėtina, kad paslaugų srityje gana sunku nustatyti bendrą skirtingų tipų veiklos matą, todėl duomenys tik apytiksliai.

2.2.3 lentelėje nurodytas tik miestų, sudariusių sutartis su privačiomis organizacijomis (komercinėmis firmomis, nekomercinėmis agentūromis ir vietinėmis organizacijomis), procentas (apklausta 1780 miestų). Pati populiariausia paslauga pagal sutartį buvo transporto priemonių buksyravimas ir jų saugojimas. Šia paslauga naudojosi apie 80 proc. gyventojų. Svarbios buvo ir komunalinės, buitinės, apsaugos, administracinės priežiūros, inspekcijos, sveikatos apsaugos paslaugos – jas teikia

komercinės firmos, o su nekomercinėmis organizacijomis buvo sudarytos sutartys dėl kultūrinių ir socialinių paslaugų.

Būtina paaiškinti ir patruliavimo bei nusikaltimų prevencijos paslaugų duomenis. Parkuose, gyvenamųjų namų statybose, oro uostuose ir mokyklose dirba privačių patrulių tarnybos. Privačios tarnybos tiria organizuotą nusikalstamumą ir narkotikų platinimą.

Apie 26 proc. miestų respondentų naudojami paslaugomis pagal sutartis. Šis skaičius rodo gana didelį municipalinės privatizacijos sudarant sutartis paplitimą. Pagal konkretų rodiklį tikslinga sudaryti nuolatinę priežiūrą ir atskaitomybę.

Kitas pavyzdys – 84 Kalifornijos valstijos miestuose ištirtos 26 municipalinės paslaugos pagal sutartinę sistemą. Nustatyta, kad pats miestas atliko tik 50 proc. šių paslaugų, o pagal sutartis su privačiomis firmomis buvo gauta 20 proc. paslaugų, pagal tarpžinybines sutartis su apygardomis ir kitomis institucijomis – 15 proc.

2.2.3 lentelėje nurodytos 59 paslaugos, pagal sutartis teikiamos privačių firmų.

2.2.3 lentelė. Miestų ir apygardų, sudariusių sutartis su privačiomis firmomis, skaičius

Paslauga	Valstybės institucijų skaičius	Iš jų sudaro		
		Sutartys su komercinėmis organizacijomis	Sutartys su vietinėmis organizacijomis	Sutartys su nekomercinėmis organizacijomis
Transportas ir komunalinės paslaugos				
Buitinių šiukšlių tvarkymas	1376	35	0	0
Kietųjų gamybos atliekų tvarkymas	1103	44	0	0
Kietųjų atliekų sandėliavimas	1223	28	0	2
Gatvių remontas	1643	27	0	1
Gatvių ir autobusų stotelių valymas	1483	9	0	0

Sniego valymas ir kelių barstymas smėliu	1287	14	0	0
Kelio ženklų statyba ir priežiūra	1569	26	0	2
Skaitiklių priežiūra	640	7	0	0
Medžių pjovimas ir sodinimas	1451	31	1	1
Kapinių priežiūra	703	11	1	8
Taisyklių ir instrukcijų priežiūros kontrolė	1588	7	0	0
Automobilių aikštelių ir garažų priežiūra	780	12	0	2
Autobusų eksploatacija	508	24	1	9
Krovinių vežimo sistemos išlaikymas ir eksploatacija	560	23	2	21
Oro uostų eksploatacija	530	24	0	4
Komunalinių skaitiklių rodmenų tikrinimas	1200	10	0	1
Komunalinių sąskaitų išrašymas	1243	13	0	1
Gatvių apšvietimo sistemos eksploatacija	1284	39	0	2
Iš viso vidutiniškai		21	0	3
Visuotinė tvarka				
Patruliavimas/įspėjimas apie nusikaltimus	1660	3	5	2
Policijos ir priešgaisrinės apsaugos ryšys	1684	1	0	3
Priešgaisrinė profilaktika/ gaisro gesinimas	1516	1	1	3
Ekstremali greitoji medicinos pagalba	1333	14	1	10
Greitosios medicinos pagalbos tarnyba	1214	25	1	10
Transporto judėjimo priežiūra/taisyklių laikymasis statant automobilius į aikšteles	1505	1	0	1

Transporto priemonių buksyravimas ir saugojimas	1285	80	0	0
Iš viso vidutiniškai	18	1	4	
Sveikatos apsauga ir socialinės paslaugos				
Sanitarinė inspekcija	939	1	0	6
Kova su vabzdžiais ir graužikais	1037	14	0	5
Veterinarinė priežiūra	1482	6	0	9
Gyvūnų priėmimo punktų eksploatacija	1225	13	1	18
Ikimokyklinių įstaigų eksploatacija	436	35	6	37
Pagalbos vaikams programos	558	5	2	24
Pagyvenusių žmonių programos	1189	4	4	29
Visuomeninių gyvenamųjų namų ir namų pagyvenusiems žmonėms eksploatacija	602	13	1	18
Ligoninių valdymas ir eksploatacija	361	30	1	27
Sveikatos apsaugos programos	721	8	2	27
Gydymo nuo narkotikų ir alkoholio programos	626	6	4	41
Rūpinimasis psichiškai nesveikais žmonėmis/protiškai atsilikusių asmenų programos	512	7	3	40
Iš viso vidutiniškai	12	2	23	
Rekreacija ir parkai				
Rekreacinės paslaugos	1444	4	5	13
Rekreacinių aptarnavimo priemonių išlaikymas	1535	8	3	9
Planavimas ir parkų išlaikymas	1573	9	1	2
Salių eksploatacija	448	5	1	6
Kultūros programų įgyvendinimas	702	7	8	39
Bibliotekų eksploatacija	1153	1	1	10
Muziejų eksploatacija	498	4	3	32

Iš viso vidutiniškai	5	3	16	
Pagalbos funkcijos				
Pastatų/teritorijų išlaikymas	1672	20	0	1
Pastatų sauga	1497	8	0	1
Transporto parko valdymas/trans- porto priemonių išlaikymas				
Sunkiosios pramonės įrenginiai	1558	31	0	0
Transporto priemonės ekstremaliais atvejais	1558	31	0	0
Kitos transporto priemonės	1631	29	0	0
Duomenų apdorojimas	1466	23	0	2
Juridinės paslaugos	1608	49	0	2
Darbo užmokestis	1720	10	0	1
Mokesčių sąskaitų apdorojimas	1241	11	0	6
Apmokestinamų produktų įvertinimas	1038	7	0	4
Uždelstų mokesčių rinkimas	1213	10	0	3
Referentų paslaugos	1657	4	0	0
Kadryų paslaugos	1663	5	0	1
Darbo santykiai	1513	23	0	1
Ryšiai su visuomene/ informacija	1545	7	0	2
Iš viso vidutiniškai	18	0	2	
Bendras vidurkis	17	1	9	

Duomenys surinkti atlikus 1780 vietinės savivaldos institucijų tyrimą.

Parengta pagal: Derived from Rethinking Local Services: Examining Alternative Service Delivery Approaches (Washington, D. C.: International City Management Association, 1984), table B.

Privilegijos

Privilegijos yra dar viena organizacinė forma, užtikrinanti paslaugos tiekimą. Išskirtinė privilegija – tai monopolinių teisių suteikimas privačiai firmai dėl konkrečios paslaugos teikimo, nors paprastai kainas reguliuoja valdžios institucijos. Visais atvejais, kai paslauga pagrįsta privilegija arba pagal sutartį, valstybė yra organizatorė, o privati firma –

paslaugos teikėja. Šie du mechanizmo tipai skiriasi mokėjimo už paslaugą būdu. Valstybė (organizatorė) sumoka gamintojui už paslaugą pagal sutartį, o privilegijos atveju gamintojui už paslaugą moka vartotojas.

Privilegijų mechanizmas atrodo patrauklesnis teikiant bendrai mokamas prekes, tokias kaip elektros energija, dujos, vandentiekis, telefonas, kabelinė televizija, jūrų ir oro uostai, keliai ir tiltai, keleivinio transporto paslaugos. Pažymėtina, kad daugumą šių paslaugų tiesiogiai teikia skirtingo lygmens valstybės institucijos. Vietinės valdžios institucijos valdo elektrines, vandentiekio sistemas, autobusų linijas ir vykdo jų eksploataciją. 2.2.4 lentelėje parodytas privilegijų paplitimas JAV miestuose ir apygardose. Pavyzdžiui, Ankoridže, Aliaskoje istoriškai telefono paslaugas teikia municipalitetas. Autostradų, parkų, stadionų, oro uostų ir kitų objektų eksploatacija yra vienas iš privilegijos būdų, vadinamų koncesija.

2.2.4 lentelė. Miestų ir apygardų, teikiančių privilegijas privačioms firmoms, skaičius

Paslauga	Respondentų skaičius	Naudojamų privilegijų procentas
Komercinių kietųjų atliekų surinkimas	1106	19
Buitinių kietųjų atliekų surinkimas	1376	15
Komunalinių skaitiklių priežiūra	1200	10
Komunalinių sąskaitų išrašymas	1243	9
Rekreacinių priemonių aptarnavimo eksploatacija	1535	9
Oro uosto eksploatacija	530	9
Transporto priemonių buksyravimas ir jų saugojimas (sandėliavimas)	1285	7
Kietųjų atliekų sandėliavimas	1233	5
Autobuso parkų eksploatacija	508	5
Vežimo sistemos eksploatacija	560	4
Greitosios pagalbos tarnyba	1214	4
Kultūros centro eksploatacija	448	3

PASTABA: atsakymai pagrįsti 1780 vietinės valdžios institucijų tyrimų duomenimis.

Dotacijos

Bendrai mokamos ir individualios prekės, esant būtinybei jas naudoti, gali būti dotuojamos (subsidijuojamos). Galimi du skirtingi organizaciniai mechanizmai: dotacijos ir garantijos. Dotacija – tai subsidija, kurią vyriausybė suteikia gamintojui. Tai gali būti pinigai, atleidimas nuo mokesčių arba kiti mokesčiai, mažaprocenčių paskolų lengvatos arba paskolų garantijos. Dotacijų tikslas – mažinti prekių/paslaugų kainas atitinkamiems vartotojams, kad iš subsidijuojamų gamintojų jie galėtų pirkti daugiau nei iki šiol.

Veikiant dotacijų mechanizmui gamintojas yra privati firma (komercinė arba nekomercinė), o valstybė ir vartotojas – organizatoriai (vyriausybė atitinkamiems gamintojams skiria dotacijas, o vartotojas pasirenka tinkamesnį gamintoją). Paprastai gamintojui moka ir vyriausybė, ir vartotojas.

Galima pateikti daugybę dotacijų pavyzdžių, taikomų praktikoje. Pienui ir kitiems žemės ūkio produktams teikiamos subsidijos yra vienas iš akivaizdžiausių tokių programų pavyzdžių. Didelės dotacijos teikiamos medicinos pagalbai. Galima nurodyti ir kitų pavyzdžių – tai pigūs gyvenamieji namai, kuriuos stato privačios įmonės, taip pat keleivius vežimas. Vyriausybė dotuoja kultūros įstaigas, meno kolektyvus.

Garantijos

Garantijų sistema taikoma tam, kad atitinkamos prekės būtų teikiamos atitinkamoms vartotojų grupėms. Pagal dotacijų sistemą subsidijuojamas gamintojas, o jo pasirinkimą riboja kiti gamintojai (jeigu jie pasinaudoja teikiama dotacija), o pagal garantijų sistemą subsidijuojamas vartotojas – jis turi laisvą pasirinkimo rinkoje galimybę. Taigi užmokesčio už gyvenamąjį plotą garantijos yra pigaus gyvenamojo ploto, suteikiamo skiriant dotacijas, priešingybė. Garantija turi atitinkamą piniginę išraišką, tarkime, 100 dolerių per mėnesį. Vartotojas gali pasirinkti, kaip jam geriausia išgyti gyvenamąjį plotą. Jeigu, pavyzdžiui, nuoma sudaro 150 dolerių per mėnesį, namo savininkui jis moka 50 dolerių ir suteikia jam garantiją. Namo savininkas priima šį vertybinį popierių, pristato jį specializuotai valstybinei agentūrai ir už tai gauna 100 dolerių.

Pagal garantijų, kaip ir dotacijų, sistemą gamintojas yra privati firma, o valstybė ir vartotojas moka gamintojui. Dotacijų mechanizmo atveju ir vyriausybė, ir vartotojas išsirenka gamintoją, o garantijų mechanizmo – pats vartotojas. Gamintojas turi gauti leidimą iš valstybės teikti paslaugas. Ne kiekvienas gali pristatyti vertybinį popierių dėl gyvenamojo ploto valstybinei agentūrai ir už tai gauti grynųjų. Tai gali padaryti tik pagal įstatymą įgaliotas gyvenamojo namo savininkas.

Produktų talonai yra dar vienas garantijų sistemos pavyzdys. Anksčiau valstybė beturčius aprūpindavo valstybinių įmonių gaminamais maisto produktais, o dabar jie aprūpinami talonais, už kuriuos jie maisto gali įsigyti bet kurioje parduotuvėje. Pirkdamas produktus vartotojas yra suinteresuotas elgtis sąmoningai, kad gautų kuo didesnę naudą. Jis pats skirsto pinigus ir gali už juos įsigyti daug prekių. Dėl to jo, kaip subsidijuojamo vartotojo, elgesys turi nesiskirti nuo nesubsidijuojamo vartotojo. (Tai gali prieštarauti anksčiau minėtai situacijai, kai vyriausybė, įgyvendindama mokyklos maitinimo programas, skirsto maisto produktus taip pat, kaip ir visuomenines prekes. Tokiais atvejais vartotojas elgiasi kitaip, nes jis negali būti suinteresuotas priimti tik pagal talonus skiriamą maistą.)

Asmeninę kortelę *Medikeid* arba *Mediker* galima laikyti medicinos priežiūros garantija. Kortelės savininkas gali pasirinkti gydytis ne valstybinėje ligoninėje, o kurioje nors kitoje medicinos įstaigoje (vienintelė sąlyga – gydytojas turi sutikti su tokia mokėjimo forma). Iš pateikto pavyzdžio matyti, jog garantijų sistema nėra pats geriausias būdas, palyginti su produktų talonais, nes vartotojas nėra skatinamas ieškoti pigių ir kokybiškų prekių. Kortelės negali būti naudojamos veiksmingai, nes kortelėje nenurodyta jos savininko išlaidų suma; konkreti mokėjimo suma yra griežtai fiksuojama, ir jeigu gydytojas paims mažiau pinigų už gydymą negu nurodyta, sutaupytieji pinigai nebus kaupiami, o pervedami federalinei agentūrai, kuri apmoka sąskaitas.

Garantijų sistema plačiai naudojama kultūrinėje veikloje kaip dotacijų sistemos alternatyva. Dotacijos, užuot jas skyrus teatrums, skiriamos privatiems asmenims siekiant skatinti lankomumą. Taigi dotacijos savininkas gali apsilankyti renginyje savo nuožiūra. Teatras priima šį

dokumentą ir už tai gauna atitinkamą atlyginimą.

Vietinės valdžios lygmeniu garantijos taip pat plačiai taikomos ikimokyklinėms įstaigoms, programoms, skirtoms senyvo amžiaus žmonėms, taip pat narkomanijos prevencijai ir rekreacijos paslaugoms.

Rinka

Labiausiai paplitęs paslaugų teikimo mechanizmas yra *rinkos sistema*. Vakaruose jis taikomas tiekiant privačias ir bendrai mokamas prekes. Vartotojas pats organizuoja paslaugos teikimo procesą ir išsirenka jos gamintoją – privačią firmą. Esant tokiam bendradarbiavimui valstybei netenka reikšmingas vaidmuo, nors ji gali nustatyti paslaugų standartus. Pavyzdžiui, municipalinis organas nustato reikalavimus. Tai ypač būdinga mažiems Amerikos miestams. Šiuo atveju namų savininkai privalo ne rečiau kaip kartą per savaitę pasirūpinti šiukšlių išvežimu, bet kiekvienas namas turi teisę išsirinkti privačią firmą ir mokėti jai už suteiktas paslaugas. Lygiai taip pat valdžia gali pareikalauti, kad gamykla rūpintųsi nuotekų valymu, nors pats darbas gali būti organizuojamas vadovaujantis rinka (naudojant privačios firmos paslaugas).

Rinkos mechanizmas yra plačiai taikomas teikiant tokias būtinas prekes ir paslaugas kaip maistas, vanduo, elektros energija ir kitos energijos formos, būstų šildymas, sveikatos apsauga, išsilavinimas, transportas ir aprūpinimas senatvėje.

Savanoriškos paslaugos

Savanoriškos organizacijos, užsiimančios geranoriška veikla, daugeliui žmonių, ypač skurdžiai gyvenantiems, teikia humanitarines paslaugas. Kitos geranoriškos asociacijos teikia komunalines paslaugas, kuriomis paprastai rūpinasi valstybinės institucijos. Tokios veiklos pavyzdžiai gali būti rekreacijos programos, gatvių valymas, saugos tarnybos ir priešgaisrinė apsauga – visa tai įgyvendina vietos bendruomenės. Pagal tokį mechanizmą geranoriška asociacija, kaip paslaugos organizatorė arba tiesioginė paslaugos teikėja, veikia pasitelkdama savo narius arba tarnautojus arba išnuomoja privačią firmą ir jai sumoka už panašius darbus. Geranoriška organizacija, tiekianti privačias prekes,

pavyzdžiui, gyvenamųjų namų kooperatyvai, nesiskiria nuo privačios, nekomercinės firmos, veikiančios laisvojoje rinkoje. Geranoriškos privačios veiklos pavyzdžiai gali būti 1984 m. olimpinės žaidynės Los Andžele bei Laisvės statulos restauracija, kuri kainavo 265 mln. JAV dolerių. Nors tokie mechanizmai plačiai taikomi, turima informacija nesuteikia galimybės nustatyti tikrojo jų paplitimo masto, išskyrus savanorišką priešgaisrinę apsaugą, kuri sudaro daugiau nei 90 proc. visų priešgaisrinės apsaugos paslaugų JAV.

Savitarna

Vienas iš pagrindinių paslaugų teikimo būdų yra savitarna. Apsauga nuo gaisrų ir vagysčių (nuorūkų gesinimas arba durų rakinimas) yra viena iš paprasčiausių savisaugos būdų.

Taigi šeima moka originaliai ir gana veiksmingai spręsti gyvenamojo būsto, sveikatos, išsilavinimo, socialinės pagalbos ir humaniškų paslaugų klausimus. Ji teikia savo nariams gyvybiškai svarbias paslaugas. Dabar, pavyzdžiui, kas minutę daugėja šeimų, nepatenkintų mokymu mokyklose, jos meta iššūkį didelėms biurokratinėms jėgoms ir moko savo vaikus namuose. Japonijoje 70 proc. žmonių, kuriems daugiau nei šešiasdešimt metų, gyvena su savo jaunesniais giminaičiais. Amerikoje – tik 6,3 proc. Taigi Japonijoje nėra didelės privačių ligoninių ir senelių namų būtinybės.

Mechanizmų naudojimo komunalinių paslaugų srityje pavyzdžiai

Konkrečioje kultūrinėje terpėje arba visuomenėje nustatytoji paslauga paprastai teikiama vadovaujantis vienu arba keliais skirtingais mechanizmais, o daug paslaugų gali būti teikiama taikant keletą iš dešimties mechanizmų. 2.2.5 lentelėje parodyta, kaip šie mechanizmai taikomi JAV teikiant paslaugas vietinio valdymo lygmeniu. Pavyzdžiui, teikiant transporto paslaugą taikoma 10 organizacinių mechanizmų, o šiukšlių išvežimo ir išsilavinimo – 9 iš 10. Netgi priešgaisrinė apsauga vykdoma vadovaujantis penkiais mechanizmais.

Įvairūs, mišrieji ir daliniai mechanizmai

10 organizacinių mechanizmų gali būti įvardijami kaip organizacinės struktūros, taikomos atskirai arba drauge. Atsižvelgiant į paslaugos specifiką galima pasirinkti veiksmingesniu jos teikimu taikant įvairius, mišriuosius arba dalinius mechanizmus.

Įvairūs mechanizmai

Teikiant vieną arba kitą paslaugą valdžios institucijos gali taikyti įvairius mechanizmus. Pavyzdžiui, Indinapolyje (JAV) buitiniams atliekoms valyti buvo pasitelkti 5 skirtingi mechanizmai: municipalinė paslauga, paslauga pagal sutartį, savanoriška paslauga, laisvoji rinka ir savitarna.

Nėra nieko stebėtino, jeigu vienu metu naudojamos skirtingos organizacinės struktūros, svarbu, kad skirtingiems paslaugos gamintojams sudaromos konkurencinės sąlygos ir suteikiama galimybė palyginti. Galima tikėtis, kad konkreti funkcija bus atlikta geriausiai.

2.2.5 lentelė. Organizacinių mechanizmų, taikomų administruojant miestą, pavyzdžiai

Organizaciniai mechanizmai	Paslaugų rūšys			
	Išsilavinimas	Policijos apsauga	Gatvės ir autostrados	Parkai ir rekreacija
Valstybinė paslauga	Visuomeninės bendrojo lavinimo mokyklos ir valstybiniai universitetai	Tradicinis policijos valdymas	Municipalinis gatvių valdymas	Municipalinis parkų valdymas
Paslaugos, parduodamos valstybinėms institucijoms ir įstaigoms	Vietinė visuomeninė mokykla priima mokinius iš gretimo rajono ir ima mokesčių iš jų tėvų	Koncerto metu rėmėjas (mecenatas) moka policijai už viešosios tvarkos palaikymą	Cirkas moka miestui už gatvių tvarkymą po renginio	Privatus rėmėjas moka miestui už parko tvarkymą po renginio

Tarpžinybinis susitarimas	Miesto mokiniai lanko mokyklą gretimame mieste; pirmasis miestas moka ant-rajam	Miestas nusi- perka iš apy- gardos šerifo patruliavimo paslaugą	Apygarda moka miestui už autostrados tvarkymą ir sniego valymą mieste	Miestas pri- jungiamas prie ypatingo rekreacinio rajono esa- moje apygar- doje
Sutartis	Miestas sam- do privačią fir- mą dėl prak- tinio paruoši- mo ir profes- io mokymo	Miestas samdo privačią saugos tarnybą admi- nistraciniams pastatams, garažams apsaugoti	Miestas samdo privatų gatvių tvarkytoją sniegui valyti ir gatvėms remontuoti	Miestas sam- do privačią firmą me- džiams ir žolei pjauti
Privilegija				Miestas duo- da leidimą firmai eksploa- tuoti teniso kortus ir imti mokesčių už įėjimą
Dotacija	Privatūs ko- ledžai gauna valstybės dota- ciją kiekvienam jame besimo- kančiam stu- dentui			
Garantija	Gaunama garantija mokytis pradinėje mokykloje, gauti valstybinę stipendiją			

Paslaugos rūšys			
Ligoninės	Būstas	Šiukšlių išvežimas	Transportas
Municipalinė ligoninė	Gyvenamųjų namų fondo valdymas	Municipaliniis sanitarinis valdymas	Viešojo transporto valdymas ir atsakomybė už autobusų priežiūrą
		Komercinė organizacija moka miestui už leidimą rinkti kietąsias atliekas	Firma išsinuomoja miesto autobusą ir vairuotoją specialioms užduotims atlikti
Miestas susitaria dėl gyventojų gydymo apygardoje	Miestas sudaro sutartį su būstų valdyba apygardoje	Miestas įkuria nepriklausomą kietųjų atliekų naudojimo organizaciją	Miestas įtraukiamas į rajono transporto sistemą
	Gyvenamųjų namų valdyba išnuomoja privačią remonto, dažymo ir tvarkymo firmą	Miestas pasamdo privačią firmą konkrečiai paslaugai teikti	Mokyklos valdžia išnuomoja privačią firmą dėl mokyklinio autobuso
		Miestas suteikia išskirtinę privilegiją privačiai firmai, kad ši suteiktų konkrečią paslaugą už mokestį	Valdžios institucija suteikia išskirtinę teisę privačiai firmai autobusu vežti keleivius nustatytu maršrutu
Dotacijų investicijos į nekomercinių ligoninių statybą	Valstybinės dotacijos privačiai firmai, statančiai ir eksploatuojančiai pigius gyvenamuosius namus	Miestas ima mokestį iš pasinaudojusiojo šia paslauga, bet subsidijuoja pensininkus ir sunkiai besiverčiančius gyvenamųjų namų savininkus	Valstybinė dotacija privačiai firmai naujiems autobusams įsigyti →

<p>→</p> <p><i>Mediker / Medikeid</i> kortelės leidžia pacientams kreiptis pagalbos į bet kurią medicinos įstaigą</p>	<p>Garantija į būstą suteikia galimybę įsigyti būstą už prieinamą kainą neturtingiems piliečiams</p>		<p>Transporto talonai atskirai vartotojų kategorijai (invalidams ir pagyvenusiems žmonėms). Jais naudojamosi mokant už taksi, privačių automobilių paslaugas ir t. t.</p>
---	--	--	---

Organizaciniai mechanizmai	Paslaugų rūšys			
	Išsilavinimas	Policijos apsauga	Gatvės ir autostrados	Parkai ir rekreacija
Rinka	Privačios mokyklos	Bankai išnuomoja privačią apsaugą	Vietinė prekybos asociacija samdo darbuotojus gatvės valyti	Komeriniai teniso kortai
Savanoriška asociacija	Mokyklos	Mikrorajono asociacija sukuria iš gyventojų kovos su nusikalstamumu padalinį	Namų savininkų asociacija organizuoja privačių gatvių valymą ir remontą	Teniso klubas
Savitarna	Knygų skaitymas namie, mokymasis padedant tėvams	Individas įsirengia signalizaciją ir įsigyja ginklą	Parduotuvės savininkas pats valo gatvę prie savo parduotuvės	Privatūs teniso kortai

Paslaugų rūšys			
Ligoninės	Būstas	Šiukšlių išvežimas	Transportas
Privati komercinė ligoninė	Nuosavas namas	Namų savininkai samdo privačią firmą šiai paslaugai atlikti	Laisvoji rinka leidžia samdyti pigų maršrutinį taksį, privačią mašiną
Nekomercinė ligoninė	Gyvenamųjų namų kooperatyvas	Mikrorajono asociacija samdo firmą šiai paslaugai suteikti	Vietinių gyventojų grupės samdo automobilius, autobusus, autofurgonus
Įspėjimas apie nelaimingus atsitikimus, savęs gydymas, kiti tradiciniai gydymo metodai sergant nesunkiomis ligomis	Kabinetas „Pasidaryk pats“	Namo savininkas pats išveža šiukšles į tam tikrą vietą	Nuosavo automobilio vairavimas, važiavimas dviračiu, ėjimas pėsčiomis

Mišrieji mechanizmai

Naudojantis vienos rūšies paslauga kartais taikomas daugiau nei vienas mišrusis mechanizmas.

Pavyzdžiui, koncesinė autobusų linija, gaunanti iš valstybės eksploatacinę subsidiją (t. y. dotaciją), taiko mišrųjį mechanizmą. Dotacijų mechanizmas gana dažnai taikomas kaip mišriojo mechanizmo alternatyva. Jis gali būti taikomas ir privilegijai subsidijuoti, savitarnai, rinkai arba savanoriškiems mechanizmom. Dotacija gali būti tiesioginių išmokų mažaprocenčių paskolų arba lengvatinių apmokestinimų formos.

Daliniai mechanizmai

Daliniai mechanizmai taip pat yra plačiai paplitę. Paprastai į paslaugas įeina atskirų, bet susijusių veiklos būdų kompleksas. Skirtingus mechanizmus būtų galima taikyti skirtingoms paslaugos sudėtinėms dalims. Taip gaunama kompleksinė paslauga, kuri gali būti iš dalies valstybinė arba pagal sutartį, arba pagal garantiją, arba gaunama savitarnos tvarka.

Paslaugos skirstymas į dalis gali būti įgyvendintas pagal gamybos arba pagal funkcinį požymį. Gamybos požiūriu, pavyzdžiui, kalėjimų paslaugos apima maitinimo, medicinos, advokato, bendrojo išsilavinimo ir profesinio mokymo paslaugas, rekreaciją, aptarnavimo priemonių išlaikymą, saugumą ir gamybinės veiklos programas. Visos jos dažnai teikiamos pagal sutartį su kitomis organizacijomis, tuo tarpu pagrindinis vaidmuo saugant nuteistuosius tenka valstybinei įstaigai. Pateiktame pavyzdyje paslauga yra iš dalies valstybinė, teikiama pagal sutartį. Policijos valdymo veikloje išskiriama ne mažiau kaip 203 skirtingos funkcijos.

Viešojo transporto sektoriuje, jeigu net pagrindinę paslaugą (vežimą autobusu) teikia viešoji organizacija, galima išskirti kelias gamybinės veiklos, kuria užsiima privatus rangovas, sritis: sniego valymą maršrutinių autobusų stotelėse; keliuose sugedusių autobusų buksyravimą; autobusų tvarkymą ir plovimą; kėbulo, stabdžių, variklio remontą, dažymą ir t. t. Visa tai – mišrus mechanizmas teikiant kompleksinę paslaugą.

Paslaugą išskirti galima pagal funkcinis požymius. Iš dalies gali būti panaudota sutarčių sistema. Pavyzdžiui, valstybinė įstaiga taiko pagrindinius būdus, reikalingus teikiant paslaugą, bet sudaro sutartį su kita organizacija dėl paslaugos gamybos. Ir atvirkščiai, įstaiga gali pati teikti paslaugą, bet išsinuomoti iš privačios firmos paslaugai reikiamą įrangą. Kitas atvejis yra, kai pagrindinę funkciją vykdo valstybinė institucija, o pagalbines funkcijas, pavyzdžiui, buhalterinę apskaitą, spausdinimą, juridines paslaugas ir transportavimą, – pagal sutartis privačios firmos. Dar vienas būdas – kai sudaroma tik paslaugos proceso valdymo

sutartis. Tuomet paslauga lieka valstybinė. Tokia praktika tampa vis populiareesnė viešojo autobusų transporto ir viešojo gydymo sektoriuje. Pavyzdžiui, sudaroma sutartis dėl vadovavimo ligoninėje arba dėl konkrečios gydymo įrangos valdymo; paprastai kviečiamas vadybininkas dirba pagal sutartį ligoninės arba mokyklos administracijos sektoriuje.

Disponavimas turtu, jo valdymas ir eksploatacija sudaro tris funkcines sritis. Galima panaudoti aštuonis skirtingus būdus, kaip parodyta 2.2.6 lentelėje, išskirti juos į viešąjį ir privatųjį sektorių. Atsižvelgiant į skirtingus paslaugų srities komplekso elementus, taip pat į geografinę padėtį galima taikyti aptartus mechanizmus (įvairų, mišrųjų arba dalinį).

2.2.6 lentelė. Funkcinis veiklos išskyrimas paslaugų srityje

Funkcija			Tipas
Disponavimas turtu	Valdymas	Eksploatacija	
Visuomeninis	Visuomeninis	Visuomeninė	Tipinė visuomeninė sistema arba valstybinė organizacija
Visuomeninis	Privatus	Visuomeninė	Valdymo sutartis (pvz., samdoma privati firma viešajai autobusų sistemai valdyti; autobusai yra visuomenės turtas, o darbininkai – valstybės tarnautojai)
Visuomeninis	Privatus	Privati	Valdymo ir eksploatacijos sutartis (pvz., samdoma firma, kuri valdo ir aprūpina ligoninės funkcionavimą apygardoje)
Visuomeninis	Visuomeninis	Privati	Eksploatacijos sutartis (pvz., darbo jėgos išperkamoji nuoma – laikino personalo samda) →

Privatus	Visuomeninis	Visuomeninė	Įrangos ir priežiūros būdų išperkamoji nuoma (pvz., visuomeninė įstaiga išnuomoja transporto priemones arba pastatus)
Privatus	Privatus	Privati	Tipinė privati sistema
Privatus	Visuomeninis	Privati	Valstybinė tarnyba (pvz., nacionalinė gelbėjimo tarnyba)
Privatus	Privatus	Visuomeninė	Darbininkų, kuriems moka valstybė, siuntimas į privačią firmą (pvz., užimtumo programos vykdymas)

Privatizacija

Privatusis sektorius, taikydamas septynis iš dešimties organizacinių mechanizmų – sutartis, dotacijas, garantijas, privilegijas, laisvąją rinką, savanorišką tarnybą bei savitarną, yra gamintojas. Kai taikomi kiti trys mechanizmai – vyriausybės paslaugos, tarpžvalgybiniai susitariamai bei paslaugų pardavimas valstybinėmis įstaigomis, gamintoja yra vyriausybė. Mechanizmai yra statiška, privatizacija – dinamiška sąvoka, reiškianti mechanizmo, kai gamintojas yra vyriausybės institucija, pakeitimą mechanizmu, kai gamintojas yra privatusis sektorius. Jei keitimas būtų atvirkštinis, tai reikštų nacionalizaciją arba „deprivatizaciją“.

Privatizacija yra dinamiška samprata ir atstovauja mechanizmo pakeitimo procesui, kai pereinama iš aukštos valstybės įtakos pakopos į žemesniąją; taigi mechanizmas pakeičiamas taip, kad privačiojo sektoriaus vaidmuo tampa labiau vyraujantis. Todėl judėjimas dotacijų mechanizmo link tampa procesu, atvirkščiu privatizacijai, nors abiem atvejais paslaugos teikėjas yra privatusis sektorius.

2.2.7 lentelėje pateikti mechanizmai suskirstyti hierarchine tvarka. *Privatizuoti* reiškia vieną mechanizmą pakeisti kitu (aukščiau esančiu). Ši lentelė patikslina anksčiau pateiktą privatizacijos apibrėžimą. Atvirkštinis judėjimas reikštų „nacionalizaciją“, „municipalizaciją“, „suvaištinimą“, „deprivatizaciją“.

Rinka, savanoriška paslauga ir savitarna yra lygiaverčiai ir pagrindiniai privatizacijos mechanizmai. Pagrindinis bruožas – kuo mažesnis valstybės kišimasis. Privilegija pagal eiliškumą yra antras po rinkos mechanizmas, kuris neapima tiesioginių išlaidų ir vyriausybė yra tik paslaugų organizatorė.

Garantija, dotacija ir sutartis lentelėje išvardyti mažėjančia tvarka pagal piliečių pasirinkimo laipsnį ir pagal didėjančias vyriausybės išlaidas (vyriausybė apmoka tik dalį išlaidų, o sutarties atveju – visas išlaidas). Kitas pagal eiliškumą mechanizmas yra paslaugos pardavimas valstybinėms įstaigoms.

Tarpžinybinis susitarimas yra viršesnis už valstybinę paslaugą, nes jis apima paslaugos patikslinimą, pasirinkimą ir pirkimą ir todėl yra labiau orientuotas į rinką.

2.2.7 lentelė. **Privatizacijos mechanizmų klasifikacija**

Mechanizmas
<i>Privatusis sektorius gamintojas</i>
Rinka; savanoriška paslauga; savitarna
Privilegija
Garantija
Dotacija
Sutartis
<i>Vyriausybė gamintoja</i>
Paslaugos pardavimas valstybinėms įstaigoms
Tarpžinybinis susitarimas
Valstybinė paslauga

Perėjimas nuo valstybinės paslaugos prie tarpžinybinės sutarties arba paslaugų perdavimas valstybinėms įstaigoms logiškai negali būti pavadintas privatizacija, bet pabrėžia didesnę pasitikėjimą privačiojo sektoriaus (rinkos) mechanizmais. Perėjimas nuo rinkos prie garantijų mechanizmo yra priešingas privatizacijai, nes jis mažiau naudojami rinkos jėgomis, nors privatusis sektorius teikia paslaugą abiem atvejais. Panašiai prezidento Klintono programa teikti studentams, dirbusiems visuomeninėse tarnybose, koledžų stipendijas (garantijas) yra privatizacijos priešprieša ir nacionalizacijos forma, nes tai reiškia didesnę vyriausybės kišimąsi. T. y. vietoj savo pasirinktos darbo vietos jauni žmonės šioje darbo programoje neturi pasirinkimo laisvės darbo rinkoje ir yra priversti dirbti vyriausybės patvirtintus darbus, jei nori užsitikrinti garantijas.

Galima išskirti pagrindinius pereinamuosius laikotarpius:

- valstybinio mechanizmo pertvarkymas į sutarties, dotacijos, garantijos, privilegijos arba rinkos mechanizmus;
- dotacijų panaikinimas (gamintojų subsidijavimas) ir jų pakeitimas garantijų arba rinkos mechanizmu;
- išvalstybinimas – ypatinga privatizacijos forma, teikianti prioritetą valstybinių įmonių arba pagrindinių fondų, priklausančių valstybei, pardavimui privačiajam sektoriui (arba perdavimui visuomenei arba darbuotojams);
- pripažinimas, kad konkreti valstybės teikiama paslauga pristato bendrai mokamą arba privačią prekę ir mokesčio ėmimą iš naudotojo; jeigu naudotojui leidžiama rinktis tarp valstybinio ir privataus paslaugos teikėjo, tuomet pereinama nuo valstybinio mechanizmo prie valstybinių įstaigų paslaugų pardavimo, o tai sudaro sąlygas tolesniam perėjimui prie rinkos mechanizmo;
- privilegijos perskirstymas ir kitų kainų kontrolės formų panaikinimas bei sąlygų kūrimo rinkos santykiams plėtotis apribojimas norint patenkinti žmogaus poreikius.

Aprašytieji procesai nusako svarbiausius pereinamuosius laikotarpius, vykstančius privatizacijos metu. Akivaizdu, kad šie procesai gimdo opoziciją, atsirandą nugalėtojų ir pralaimėtojų.

Viešojo ir privačiojo partnerystė

Sąvoka „viešojo privačiojo partnerystė“ dažnai vartojama trejopai. Pirmą, ji vartojama laisvai kalbant apie bet kurį mechanizmą, kai viešasis ir privatusis sektoriai susijungia, kad bendrai tiekėtų prekes ir paslaugas. Pavyzdžiui, sutartys, privilegijos ir dotacijos atitinka šį terminą. Antra, juo apibendrinami sudėtingi, privatizuoti infrastruktūros projektai. Trečia, jis apibūdina oficialų bendradarbiavimą tarp verslo ir viešojo sektoriaus vadovų bei savivaldos tarnautojų. Pastaruoju atveju korporacijos ne tik atlieka savo įprastą vaidmenį rinkoje, bet ir prisideda prie mokyklų, darbo mokymų, miesto atnaujinimo, plėtros ir t. t. Vyriausybė tampa daugiau nei mokesčių rinkėja bei municipalinių paslaugų teikėja, ji tampa nekilnojamo turto plėtotėja, skolintoja.

2.2.8 lentelėje pateikiamos skirtingos organizacinės struktūros ir paslaugų teikimo mechanizmai, taip pat gamintojų, organizatorių ir mokėtojų charakteristikos veiksmai kiekvienoje struktūroje, o tai suteikia galimybę nustatyti mechanizmų skirtumus ir jų unikalumą valstybės, vartotojų, firmų ir savanoriškų asociacijų atžvilgiu.

Vertinant įvairius mechanizmus galima taikyti šiuos svarbiausius kriterijus: 1) paslaugų specifiką; 2) esamų gamintojų skaičių; 3) efektyvumą ir našumą; 4) paslaugų mastą; 5) išlaidų ir rezultatų santykį; 6) atsakingumą naudotojams; 7) jautrumą apgalei; 8) ekonominę lygiatėsiškumą; 9) mažumų lygiatėsiškumą; 10) gebėjimą reaguoti į vyriausybės politiką; 11) valstybės administracinio aparato dydį.

Mechanizmai iš esmės skiriasi pagal svarbiausias savybes ir nė vienas iš jų nėra idealus. Tai reikia turėti omeny planuojant naują paslaugą arba reorganizuojant ankstesnes. Tiekimo mechanizmą reikia rinktis vadovaujantis protu, o ne jausmais.

Nurodytus kriterijus ir jų įvertinimus galima pabandyti priskirti įvairiems mechanizmom. Individualioms ir bendrai mokamoms prekėms tinkamiausi rinkos ir garantijos mechanizmai. Visiems prieinamoms prekėms geriausi mechanizmai yra savanoriškos paslaugos ir garantijos. Kolektyvinėms prekėms labiausiai tinka sutarties ir savanoriškos paslaugos mechanizmai.

Privatizacija reiškia perėjimą nuo griežtai vyriausybės kontroliuojamo prie mažai kontroliuojamo mechanizmo. Politiniu požiūriu svarbiausi mechanizmai yra laisvoji rinka, privilegijos, sutartys, garantijos bei savanoriški mechanizmai. Vyriausybė gali privatizuoti individualias ir bendrai mokamas prekes, kurias ji gamina pasitraukdama iš veiklos bei leisdama jas tiekti rinkai. Ji gali privatizuoti vertingas prekes išleisdama garantijas ir kolektyvines prekes pagal sutartis bei skatindama savanorišką veiklą.

2.2.8 lentelė. **Organizaciniai viešųjų paslaugų teikimo mechanizmai**

Paslaugų mechanizmas	Paslaugą organizuoja	Paslaugą gamina	Už paslaugą moka
Valstybinė paslauga	Valstybinė institucija	Valstybinė institucija	Valstybė
Paslaugas parduoda valstybinė įstaiga	Vartotojas	Valstybinė institucija	Vartotojas
Tarpžinybiniai susitarimai	Valstybinė institucija*	Valstybinė institucija**	Valstybinė institucija*
Sutartis	Valstybinė institucija	Privatusis sektorius	Valstybinė institucija
Privilegija (išskirtinė)	Valstybinė institucija	Privatusis sektorius	Vartotojas
Dotacija	Valstybinė institucija ir vartotojas	Privatusis sektorius	Valstybinė institucija ir vartotojas
Garantija	Vartotojas	Privatusis sektorius	Vartotojas
Rinka	Vartotojas	Privatusis sektorius	Vartotojas

Savanoriška paslauga	Savanoriška asociacija	Savanoriška asociacija	Užmokesčio nėra
Savanoriška paslauga pagal sutartį	Savanoriška asociacija	Privati firma	Savanoriška asociacija
Savitarna	Vartotojas	Vartotojas	Užmokesčio nėra

Pastaba: Valstybinės institucijos, pažymėtos žvaigždutėmis *, **, reiškia skirtingų jų valdymo lygius.

Mechanizmų įvertinimo kriterijai

Kokie yra organizacinių mechanizmų pranašumai ir trūkumai? Kokie konkretūs mechanizmai yra tinkamiausi tam tikroms prekių rūšims ir kurie iš jų yra geriausi? Kad atsakytume į šiuos klausimus, reikia atkreipti dėmesį į keletą svarbių veiksnių. Vienas iš jų – paslaugos specifika, kurios paslaugos gali būti apibūdinamos ganėtinai aiškiai.

Paslaugų įvairovė didžiulė. Tai ir labai specifinės paslaugos, ir paslaugos, kurios apibrėžiamos tik bendrais terminais. Pirmosios gali būti teikiamos taikant bet kuri mechanizmą, antrosios negali būti teikiamos pagal tarpžinybinį susitarimą, sutartis, privilegijas ir dotacijas.

Ar manoma suteikti kokybišką paslaugą, jei negalima jos iki galo nustatyti? Kaip valstybės įstaiga ar koks kitas agentas gali patenkinamai vykdyti savo funkcijas, jeigu neaiški paslaugos paskirtis? Būtent tik patelkus kontrolę ir plataus masto valdymą, nuolat palaikant grįžtamąjį vartotojo ir gamintojo ryšį suderinamos galimybės ir siekiai. Tokias sąlygas galima įgyvendinti ten, kur nėra trečiosios šalies tarp vartotojo ir gamintojo, kur vartotojas yra organizatorius (pvz., produktų talonai) arba kur gamintojai yra organizatoriai (pvz., namų kvartalo patrulis).

Esamų gamintojų skaičius

Kai kurių paslaugų gamintojai arba jau yra, arba gali būti lengvai pritraukti; kitais atvejais gali būti, kad gamintojų neužtenka ir sunkiai

įmanoma padidinti jų skaičių dėl didelių investicijų arba kitų kliūčių. Šis veiksnys taip pat turi įtakos pasirenkant paslaugos teikimo mechanizmą, nes sutarties, rinkos arba garantijos mechanizmai sėkmingai veiks tik ten, kur yra daug gamintojų, kuriuos galima pasirinkti.

Efektyvumas ir našumas

Trys pagrindiniai paslaugos įgyvendinimo kriterijai yra našumas, efektyvumas bei lygiateisiškumas.

Vienas iš lemiamų kiekvieno mechanizmo našumo ir efektyvumo veiksnių yra konkurencija. Konkurencija rodo, kad vartotojas turi pasirinkimą, o pilietišką pasirinkimą tampa vienu iš priimtinių principų demokratinėje visuomenėje. Jeigu gamintojų pasirinkimas yra gana didelis, rinkos, sutarčių arba garantijų sistemos geriausiai padės didinti konkurenciją ir pasiekti gamybos rezultatų.

Privilegijos, dotacijos, tarpžinybiniai susitarimai, valstybinių įstaigų paslaugų pardavimas ir savanoriškos paslaugos leidžia konkuruoti, bet ne taip, kaip trys anksčiau nurodyti mechanizmai. Valstybės paslaugos, atvirkščiai, yra nekonkurencinės ir nereguliuojamos monopolijos, nors paslaugų, kurios yra monopolijos iš prigimties, yra mažai. Taigi valstybinės institucijos yra linkusios į nerezultatyvumą ir neefektyvumą. Jos gali pasinaudoti savo monopolistine padėtimi bei didinti biudžetą arba atlyginimus – pinigine arba kitokia forma.

Paslaugų mastas

Paslaugos mastas turi įtakos darbo našumui. Optimalus skirtingų paslaugų mastas skiriasi nuo gamybos proceso techninių savybių. Mokykla, kurioje yra viena klasė ir kurioje dirba vienas dėstytojas, negali dirbti taip efektyviai kaip didelė mokykla, turinti daug dėstytojų, įvairių dalykų specialistų, biblioteką, garso ir vaizdo aparatūrą ir t. t. Ypač neefektyvi bus ir policijos veikla, jeigu mažame miestelyje, turinčiame vieną policininką, visu etatu dirbs policijos dispečeris, policijos žinioje bus vienas automobilis ir mechanikas, dirbantis taip pat visu etatu. Kitu kraštutiniu galima laikyti labai didelį policijos departamentą, kurio veikla dėl didelio koordinatorių, įvairių lygmenų darbuotojų, ataskaitų

ir kanceliarijos darbuotojų skaičiaus irgi bus labai neefektyvi. Efektyviausiai turbūt dirbtų vidutinio dydžio departamentas.

Taikant visus mechanizmus, išskyrus valstybinę paslaugą ir savitarną, galima pasiekti tam tikrą ekonomiškai tikslingą mastą. Gamintojui leidžiama nustatyti savo gamybos dydį neatsižvelgiant į organizatorių. Šiuo atžvilgiu tarpžinybiniai susitarimai yra lankstesni nei sutarčių arba garantiniai mechanizmai, nes gamintojas yra ribojamas esamų žinybinių sričių dydžių. Labai lankstūs šiuo požiūriu tampa sutarčių ir privilegijų mechanizmai, leidžiantys pasirinkti gamybos dydį esant ekonominiam tikslingumui. Jei rezultatyviausias gamybos dydis yra mažesnis už paslaugą organizuojantį administracinį vienetą, jį galima paskirstyti į dvi arba į daugiau optimalaus dydžio atskirų sričių. Jeigu administracinis vienetas yra per mažas, tai gamintojas, naudodamasis privilegija arba remdamasis sutartimi, gali pasiekti optimalų gamybos dydį parduodamas savo paslaugas ir kaimyniniams administraciniams vienetams.

Išlaidų ir rezultatų santykis

Didžiausias efektyvumas pasiekiamas tuomet, kai mokėjimą už paslaugą ir gautą naudą sieja tiesioginis ryšys ir kai vartotojas turi ekonominę paskatą pasirinkti paslaugą. Toks ryšys būdingas tik individualioms ir bendrai mokamoms prekėms. Vartotojas tiesiogiai moka gamintojui taikydamas rinkos, garantijos, dotacijos (kai kuriais atvejais) ir privilegijos mechanizmus. Kaip tarpininkė čia neįtraukta trečioji šalis. Pavyzdžiui, vartotojas sumoka už pirkinį maisto talonais atsiskaitydamas tiesiogiai pardavėjui (garantijos) arba abonentas moka vietinei telefonų kompanijai (privilegija). Savanoriška paslauga taip pat gali būti tokio pobūdžio. Pavyzdžiui, namo kooperatyvas.

Galima paprieštarauti, kad valstybinės paslaugos mechanizmas irgi nenumato tarpininko tarp vartotojo ir gamintojo, nes čia mokesčių mokėtojas moka gamintojui (valstybei); tačiau nepaisant mokesčių rinkimo iš vartotojo ryšys tarp mokesčių mokėjimo už valstybinę paslaugą ir konkrečios paslaugos naudojimo yra daug silpnesnis, palyginti su rinkos, garantijos, dotacijos arba privilegijos mechanizmais.

Jautrumas vartotojams

Esant tiesioginiam ryšiui tarp vartotojo ir gamintojo aptarnavimas bus daug atsakingesnis, ypač jeigu vartotojas gali pasirinkti. Ši pažiūra paplitusi ten, kur vartotojas yra organizatorius, kaip, pavyzdžiui, rinkos arba garantinės sistemos, savanoriško aptarnavimo be sudarytų sutarčių ir mechanizmų, apimančių daugiašales dotacijas ir privilegijas, atveju. Tai ypač taikoma savitarnai.

Jautrumas apgaulei

Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad kai kurie mechanizmai gali būti korumpuoti, o tai didina paslaugos kainą. Valstybės sutartys, privilegijos ir dotacijos susijusios su kyšininkavimu, slaptu suokalbiu arba reketavimu. Dokumentai garantijoms gauti gali būti padirbinėjami. Apie tai liudija nelegalus maisto talonų išleidimo, vagysčių, pardavimo arba nelegalaus maisto talonų išpirkimo pavyzdys.

Šių mechanizmų oponentai remiasi šiais trūkumais ir iškelia valstybinių paslaugų (taip pat tarpžinybinių susitarimų) pranašumą.

Ekonominis lygiateisiškumas

Ar mechanizmai skirstomi į galinčius teisingai ir nešališkai teikti paslaugas vartotojui? Čia gali kilti du klausimai: lygybė kalbant apie finansines lėšas bei lygybė kalbant apie rases, religijas ir kt.

Daugelis žmonių linkę manyti, kad rinkos mechanizmas teisingas, nes su visais elgiamasi vienodai ir kiekvienas už tą patį daiktą moka vienodą sumą. Kiti mano priešingai, nes pajamos pasiskirsto nevienodai, turtingi ir vargšai negali pirkti vienodų daiktų. Pastarojo argumento šalininkai stengiasi suvienodinti lygiateisiškumą ir lygybę. Jų manymu, ir rinka, ir savanoriška paslauga, ir jų teikimo mechanizmas nėra teisingas dėl to, kad galimybė gauti paslaugą priklauso nuo pajamų lygio (pvz., mokant už vandens tiekimą, elektros energiją ir transportą). Tuo tarpu kiti organizaciniai mechanizmai, išskyrus savitarną, yra panašūs. Dotacijos, sutartys, tarpžinybiniai susitarimai ir valstybinės paslaugos gali būti panaudotos paslaugoms paskirstyti. Taigi valstybinė institucija prireikus gali išlyginti tą neteisybę.

Daugelis tų, kurie atmeta privatizaciją kaip priežastį dėl neteisingos pažiūros į vargšus, klaidingai mano, kad privatizacija reikalauja tik rinkos mechanizmo ir įaudrina kiekvienos šeimos, išleidžiančios vaiką į mokyklą, vaizduotę – ar įstengs ji sumokėti už mokslą ir kitas paslaugas. Bet, kaip įsitikinome, yra ne taip. Kolektyvinės prekės gali būti tiekiamos ir finansuojamos pagal sutartį mokesčių mokėtojų; individualios ir bendrai mokamos prekės gali būti tiekiamos jų pageidaujantiems pasitelkiant garantijas. Persiskirstymas arba perpaskirstymas neatmetamas visais atvejais.

Mažumų lygiateisiškumas

Be ekonominio perpaskirstymo yra dar viena ypač svarbi lygiateisiškumo tema: skirtingų rasių arba religijų atstovų bendravimo lygybė. Kiek efektyvūs įvairūs mechanizmai mažumų užimtumo ir paslaugų teikimo joms požiūriu?

Poveikis užimtumui. Federalinė Vyriausybė ir daugelis kitų valdžios institucijų vienas iš pirmųjų JAV panaikino diskriminaciją priimdamos mažumų atstovus į darbą. Dėl tokios politikos šiose žinybose dirba daug tarnautojų iš mažumų, dauguma eina gerai mokamas pareigas (1980 m. valstybinėse įstaigose dirbo 27,1 proc. visų dirbančių juodaodžių ir 15,9 proc. baltųjų). Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad dėl privatizacijos nacionalinių mažumų atstovai į darbą bus priimami ribotai.

Tokie būgštavimai nepagrįsti. Visų pirma, privatizacija sukuria darbo vietas privačiajame sektoriuje, o privačios firmos, kaip ir valstybinės įstaigos, paklūsta įstatymams, draudžiantiems diskriminaciją priimančiam į darbą, ir jas galima priversti laikytis šio įstatymo taip, kaip jo laikosi valstybinės struktūros.

Antra, nediskriminacinį priėmimą į darbą valdžios praktikoja ne visada. Visame pasaulyje daugelis valstybinių įstaigų turi etniniu, kalbos, religijos požiūriu vyraujančių grupių. JAV šie skirtumai prieštarauja oficialiai politikai ir pamažu nyksta. Kitose šalyse tai praktikuojama kaip dalis politikos, kuri visiems suprantama, bet neturi žodinės išraiškos (Pietryčių Azijoje, pavyzdžiui, privatizacija laikoma tolygiu „kinezacijai“, nes pagal etninę kilmę daugelis verslininkų – kinai).

Žinomas atvejis Jungtinėse Valstijose, kai municipalinės paslaugos pakeitimas sutartine paslauga padėjo teisingiau paskirstyti darbo vietas mažumoms. Rangovo į darbą priimti nauji darbuotojai tuo metu tiksliai atspindėjo demografinę visuomenės sudėtį, tuo tarpu užimtumas pačioje agentūroje – laikotarpio struktūrą.

Galiausiai užimtumas yra susijęs su verslininkystės galimybėmis. Privatizacija gali pasiūlyti ambicingiems nacionalinių mažumų grupių nariams galimybę pradėti savo verslą ir pasiekti rezultatų. Daugeliui rūšių municipalinių paslaugų nereikalingos didelės kapitalinės investicijos, techniškai jos paprastos ir nereikalauja specialaus profesinio mokymo. Šios savybės patrauklios daugumai vyrų ir moterų mažumų bendruomenėje. Tokie individai sutarties ir privilegijų pagrindu gali atidaryti nuosavas municipalinių paslaugų firmas.

Daugelis nacionalinių mažumų atstovų Jungtinėse Valstijose įkūrė krovinių vežimo verslą. Krovinių vežimas yra mažumų grupių verslo galimybių rinkos sąlygomis pamoka.

Nemažai metų gyvavo tokia praktika, kai potencialus krovinių vežėjas, prieš išitraukdamas į verslą, turėjo įrodyti, kad „visuomenei tai būtina ir patogu“. Tokio reguliavimo rezultatas buvo juodaodžių atsirbojimas nuo krovinių vežimo, nors kapitalinių investicijų ir kvalifikacijos reikalavimų požiūriu ši užimtumo rūšis atrodo pati tinkamiausia juodaodžiams verslininkams. Padėtis pasikeitė 9-tojo dešimtmečio pradžioje, kai krovinių vežimas buvo iš naujo sureguliuotas. Mechanizmas, reguliuojantis krovinių vežimą, buvo pertvarkytas iš ribotos privilegijos į laisvosios rinkos, o tai ir suteikė galimybę juodaodžiams, nustojusiems būti *de facto* atskirtiems, daug aktyviau dalyvauti šiame versle.

Iš esmės mažumų grupių narių užimtumo galimybės beveik tokios pačios veikiant bet kuriam mechanizmui. Iš dalies valstybinė tarnyba šiuo atžvilgiu pasireiškia nei geriau, nei blogiau kaip ir kitas mechanizmas. Nepaisant to, darbo dėl paslaugos privatizavimo sutarties pagrindu neturėtų būti netenkama.

Poveikis paslaugų kokybei. Sugrįšime prie klausimo, ar mažumoms taikomi mechanizmai skirstomi pagal teikiamų paslaugų lygį ir kokybę?

Klausimas turi ne tik teorinę reikšmę. Teismuose buvo įrodyta, kad Šo miestas Misisipės Valstijoje rasiniu pagrindu atskyręs gyvena-

muosius rajonus, teikė apmokestintas municipalines gatvių apšvietimo, kanalizacijos valymo ir gatvių asfaltavimo paslaugas labai diferencijuotai. Nors 60 proc. miesto gyventojų buvo juodaodžiai, visi gatvių žibintai buvo įrengti baltaodžių kvartale; 98 proc. visų namų negrįstose gatvėse buvo apgyvendinti juodaodžių. 19 proc. negrų namų neturėjo kanalizacijos (baltaodžių namų – tik 1 proc.). Visas tris neadekvačiai pasiskirstytas paslaugas tiesiogiai teikė vietinė administracija.

Akivaizdu, kad valdžia, diskriminuojanti kai kuriuos piliečius, gali tai daryti remdamasi sutartimis, dotacijomis, vertybiniais popieriais arba mechanizmais, kurie yra jos rankose. Tiesa, kartais sutarčių sistema gali tai panaikinti. Pavyzdžiui, atliktas tyrimas susijęs su vieno miesto patirtimi. Buitinėms atliekomis kurį laiką šiame mieste rūpinosi municipalinės tarnybos. Miesto agentūra, neįstengdama laiku išvalyti miesto, apeidavo juodaodžių kvartalus, kurie neturėjo esminės politinės įtakos. Kai miestas perėjo prie sutarčių sistemos, tokios politikos buvo atsisakyta. Rangovas metodiškai atlikdavo jam skirtą kiekvienos dienos darbą, prireikus sumokėdavo už viršvalandžius ir nekreipė dėmesio į politiskai stiprius arba silpnus gyvenamuosius rajonus.

Kaip ir visi mokesčių mokėtojai, mažumų grupės taip pat tikisi savo dalies iš visuomeninių fondų. Atsižvelgiant į tai, kad mažumų grupės turi daug mažesnes pajamas, jos daug daugiau priklauso nuo paslaugų, kurias teikia Vyriausybė, ir labiau pasitiki individualiomis prekėmis, tiekiamomis kolektyviniu pagrindu. Vadinasi, kiekvienas mechanizmas, turintis įtakos paslaugos kokybei arba paslaugos ekonominiam efektyvumui (tai lemia vyriausybės žinioje esančių lėšų padidėjimą), mažumų grupėms yra labai naudingas. Vertybinių popierių mechanizmas ypač reikalingas mažumų grupių nariams, gaunantiems mažas pajamas, nes jos garantijų dėka turi didesnę pasirinkimo galimybę.

Gebėjimas reaguoti į vyriausybės politiką

Paslaugų sritis gali tarnauti kaip priemonė kitiems valstybiniais uždaviniais, tokiems kaip, pavyzdžiui, regioninė ekonominė plėtra, įgyvendinti. Karinių bazių išsidėstymas kai kuriuose ypač palankiuose šalies rajonuose gali būti tradicinis pavyzdys kaip rajonai prieina prie „vi-

suomeninio lovio“. Į tai vienodai atsižvelgia valstybinio, dotacijos ir sutarties mechanizmų atstovai.

Tačiau ir pati valstybinė tarnyba nevykdo veiksmingos kontrolės arba neužtikrina paskirtų administratorių vadovavimo. Privačiojo sektoriaus valdininkai, paskirti į aukščiausias vyriausybės institucijas tiek valstybiniame, tiek ir individualiame sektoriuje, stebisi, kaip mažai jie gali kontroliuoti savo institucijas. To priežastis buvo valstybinės tarnybos taisyklės, stiprios valstybinių tarnybų profsąjungos bei nelanksčios tradicijos. Paprastai visuomeninei institucijai lengviau paveikti privačią organizaciją negu kitą visuomeninę instituciją. Galima pateikti keletą pavyzdžių. Miesto gyvenamųjų namų inspektoriams geriau pavyksta įtikinti individualių namų savininkus negu visuomeninio gyvenamojo fondo administracines institucijas ištaisyti trūkumus. Žinomas faktas, kai teisėjas įgaliojo Bostono gyvenamųjų namų valdybą valdyti ginčytiną turtą ir vėliau atėmė iš jos šią teisę apkaltindamas „neūkiškumu, reikalavimų nevykdymu, nekompetencija ir neatsakingumu“. Galiausiai teisėjas pasakė: „Jeigu ši valdyba būtų individuali namo savininkė, ji jau seniai būtų išvaryta iš šio verslo arba valdybos nariai būtų pasodinti už grotų, o greičiausiai ir viena, ir kita“.

Iš čia pateiktų kelių pavyzdžių galima padaryti išvadą, kad netgi valstybės tarnyba, kaip ir kiti mechanizmai, neturi išskirtinių gebėjimų reaguoti į vyriausybės politiką.

Valstybės administracinio aparato dydis

Administracinį darbą valstybės aparate daugiausia žmonių dirba veikiant valstybinės paslaugos mechanizmui, o mažiausiai – rinkos, privilegijų, savanoriškos paslaugos ir savitarnos mechanizmui. Sutartys, dotacijos ir garantijos turi įtakos valstybinėms išlaidoms, bet užtenka minimalaus valstybės tarnautojų skaičiaus, nes šie reikalingi tik paslaugoms administruoti, o ne joms gaminti.

Vis dėlto, jeigu šie mechanizmai pasirodys efektyviausi, palyginti su valstybine paslauga, tai jie turės įtakos valstybės išlaidų apribojimui, nors ir ne tokiu lygiu kaip privilegijos, rinkos, savanoriškos tarnybos ar savitarnos mechanizmas.

Pažymėtina, kad garantijos ir dotacijos gali lemti dideles valstybės išlaidas, nors valstybės tarnautojų liks nedaug. Pavyzdžiui, maisto talonai kainuoja 30 mlrd. JAV dolerių per metus, o dotacijos būstui sudaro 250 mlrd. JAV dolerių valstybės skolą.

Akivaizdūs mechanizmų skirtumai pateikti 2.2.9 lentelėje. Ten, kur mechanizmų skirtumas nenurodomas (tuščia vieta), atitinkama savybė lentelėje nežymima. Taigi sąrašas atskleidžia tik didelius mechanizmų skirtumus. Lentelėje du pliusai (++) žymimi ten, kur mechanizmas akivaizdžiai pasireiškia. Mažiau pasireiškiantis mechanizmas žymimas vienu plusu (+).

Jeigu paprastai sumuotume pliusus, tai garantijų ir rinkos sistema sudarytų beveik nepertraukiamą charakteristikų giją; valstybinė paslauga, paslaugos pardavimas valstybinėms įstaigoms ir tarpžinybiniai susitarimai turi mažiausiai savybių.

Nereikia stebėtis, kad savanoriškos paslaugos mechanizmas santykinai turi aukštą reitingą tiekiant visuomenei prieinamas prekes. Šis mechanizmas yra savivaldos forma ir paprastai numato maksimalų piliečių dalyvavimą. Demokratinis valdymas įleidžia šaknis į panašią savanoriškos socialinės sutarties tarp žmonių sistemą.

2.2.9 lentelė. Įvairūs mechanizmai

Savybės	Organizaciniai mechanizmai									
	Valstybinė paslauga	Paslaugos, parduodamos valstybinėms įstaigoms	Tarpžinybinis susitarimas	Sutartis	Privilegija	Dotacija	Garantija	Rinka	Savanoriška paslauga	Savitama
Teikia neapibrėžta specifinę paslaugą	++						++	++	++	++
Reikalauja daugiašalių gamintojų				++			++	++		
Didina efektyvumą ir našumą		+	++	++	+	++	++	++	+	
Leidžia išsirinkti ekonomiškai tikslingą dydį			+	++	++	++	++	++	++	++
Išlaidų ir rezultatų santykis		+	+	++	+	++	++	++	++	++
Jautrus vartotojui		++			++	+	++	++	++	++
Santykiškai nepatvarus apgaulėi			++						++	++
Palengvina pajamų persiskirstymą	++		++	++		++	++		+	
Jautrus vyriausybės politikai	++		+	+	+	+				
Riboja valstybės tarnautojų skaičių				++	++	++	++	++	++	++

TREČIA DALIS

TEISINIS PRIVATIZACIJOS
REGULIAVIMAS IR PATIRTIS
LIETUVOJE

3.1. Valstybės ir savivaldybių turto valdymo ir privatizavimo teisinės bazės sukūrimas

Valstybės ir savivaldybių turto valdymo ir privatizavimo sistema

Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo paskirtis (1998 m. gegužės 12d., Nr. VIII–729)

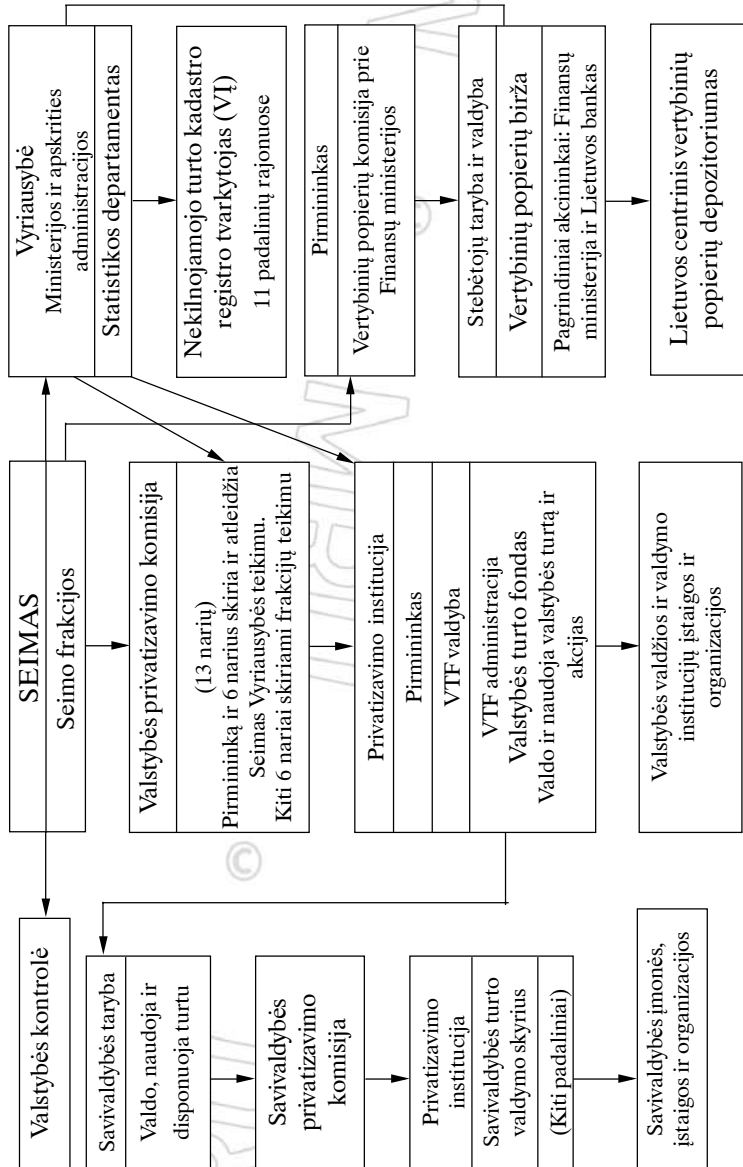
Įstatymas reglamentuoja valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo tvarką bei sąlygas, valstybės ir savivaldos institucijų įgaliojimus šioje srityje tiek, kiek to nereglamentuoja kiti šio turto valdymo ir (ar) naudojimo bei (ar) disponavimo juo įstatymai.

Valstybės turto valdymas – tai pirmiausia atstovavimas valstybės interesams dalyvaujant ir priimant įvairius nutarimus bendrovių visuotiniuose akcininkų susirinkimuose.

Kaip administruojamas, naudojamas ir disponuojamas valstybės ir savivaldybių turtas, parodyta 3.1.1 paveiksle. Už privatizavimo politikos kūrimą ir vykdymą atsakingos kelios institucijos. Už privatizavimo strategijos kūrimą ir kontrolę atsakinga Valstybės privatizavimo komisija ir jai pavaldžios miestų bei rajonų privatizavimo komisijos.

Valstybės privatizavimo komisijos narių yra 13. Valstybės privatizavimo komisijos pirmininkas skiriamas Prezidento teikimu Seimui. 6 narius skiria ir atleidžia Seimas Vyriausybės teikimu. Kiti 6 nariai skiriami frakcijų teikimu.

3.1.1 pav. Valstybės ir savivaldybių turto valdymas

Ministerijos (savivaldybės), privatizuojamų įmonių steigėjos, Valstybės privatizavimo komisijos pavedimu į privatizavimo programą įtraukia joms pavaldžius privatizuojamus objektus, o privatizuoti reikiamą informaciją apie objektą rengia įmonių administracija.

Valstybės turta pasitikėjimo teise valdo, naudoja ir juo disponuoja Valstybės turto fondas, o turta, kuris Vyriausybės nutarimu neperduotas šiam fondui, – valstybės valdžios ir valdymo institucijos, valstybės įmonės, įstaigos ir organizacijos bei įstatymo nustatytais atvejais – savivaldybės.

Valstybės turto privatizavimą vykdo Valstybės turto fondas. Valstybės turto fondas steigiamas Vyriausybės sprendimu ir turi privatizavimo fondo sąskaitą Finansų ministerijoje. Valstybės turto fondas perima ir valdo valstybės įmonių akcijas, įtrauktas į privatizavimo objektų sąrašą, atstovauja valstybės interesams, rengia įmones privatizuoti arba šiam darbui samdo konsultantus, ieško ir derasi su investuotojais, pasirašo privatizavimo sandorius bei prižiūri, kaip jie vykdomi. Jeigu Valstybės privatizavimo komisija nepitaria privatizavimo sandoriui, Turto fondas jį tvirtinti teikia Vyriausybei. Vyriausybės sprendimas yra galutinis. Valstybės turto fondas yra valstybinė pelno siekianti įmonė.

Valstybės kontrolė yra Seimui atskaitinga aukščiausioji valstybinio audito institucija. Vadovaudamasi Lietuvos Respublikos Konstitucijos 134 straipsniu bei Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės įstatymo 10 straipsnyje apibrėžtomis Valstybės kontrolės funkcijomis, ji atlieka kontrolės funkciją – prižiūri, ar teisėtai ir efektyviai valdomas ir naudojamas valstybės turtas. Valstybės kontrolė yra Vyriausybės revizorius. Pagrindiniai uždaviniai – atsakyti į klausimus: ar privatizavimas buvo atliktas pagal įstatymą, ar privatizavimą organizuojanti įstaiga gerai įvertino įmonę ir jos turta, ar buvo pateiktas daugiau negu vienas komercinis pasiūlymas.

Pagal privatizavimo audito geriausią praktiką (*Intosai* dokumentus) valstybės kontrolė turi įsitraukti į privatizavimo procesą kuo anksčiau, kiek tai leidžia šalies Konstitucija, tačiau išlaikyti savo nepriklausomybę. Ji turi suvokti, ko siekia privatizavimą organizuojanti įstaiga, reorganizuodama įmonę prieš ją privatizuojant, bei ką privatizavimą

organizuojanti įstaiga padarė, kad pasiektų užsibrėžtus tikslus. Įmonės restruktūrizacija prieš privatizavimą dažnai būna labai paviršutiniška. Paprastai tai paliekama naujiesiems savininkams. Siekiant išvengti socialinių kaštų (pvz., personalo mažinimo) kai kuriose valstybėse nustatoma, kiek personalo turi likti ir kiek investicijų turi būti atlikta vykstant privatizavimą. Valstybės kontrolės tyrimas leis nustatyti pagrindinius veiksnius, turinčius įtakos sprendimui privatizuoti.

Atliekant privatizavimo efektyvumo auditą reikia pirmiausia nustatyti privatizavimą organizuojančios įstaigos tikslus. Jie gali būti trumpalaikiai ir ilgalaikiai, nes ne visi privatizavimo tikslai yra visuomet oficialiai nurodomi. Valstybės kontrolė privalo nustatyti, ar privatizavimą organizuojanti įstaiga atliko priešprivatizacinį įmonės įvertinimą. Jeigu tai nebuvo padaryta, Valstybės kontrolė privalo nustatyti, dėl kokių priežasčių buvo atsisakyta įvertinimo.

Ataskaitą apie valstybei nuosavybės teise priklausantį turtą rengia Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Jis pagal nustatytą tvarką kasmet iki liepos 1 d. teikia Vyriausybei ataskaitą apie valstybei nuosavybės teise priklausantį turtą. Savo ruožtu Vyriausybė kiekvienais metais iki rugsėjo 1 d., vadovaudamasi įstatymo nuostatomis (1998 m. gegužės 12 d., Nr.VIII-729), privalo pateikti Seimui ataskaitą apie valstybės turtą.

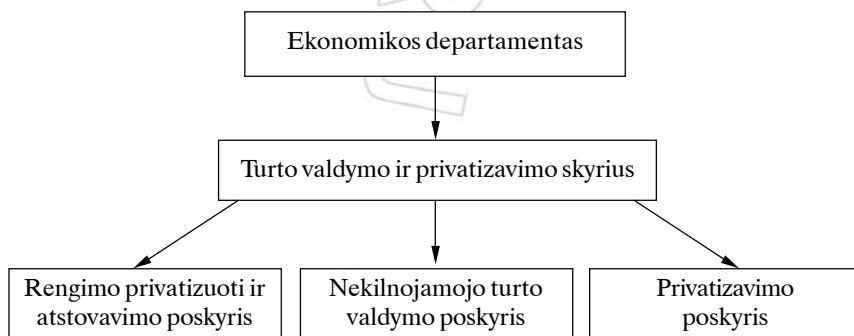
Siekiant sudaryti teisinį saugios, atvirai ir efektyviai veikiančios vertybinių popierių rinkos pagrindą, maksimaliai apsaugoti visų investuotojų interesus, užtikrinti konkurenciją tarp šios rinkos dalyvių, Vyriausybės teikimu įsteigta Nacionalinė vertybinių popierių komisija prie Finansų ministerijos ir Vertybinių popierių birža (AB). Pastarosios svarbiausias uždavinys – sutelkti vertybinių popierių paklausą bei pasiūlą, organizuoti viešąją apyvartą bei prekybą vertybiniais popieriais, skleisti unifikuotą informaciją, leidžiančią įvertinti biržoje kotiruojamus vertybinius popierius, vykdyti vertybinių popierių rinkos tyrimus ir skelbti jų rezultatus. Pagrindiniai jos akcininkai yra Finansų ministerija, Lietuvos bankas ir kitos organizacijos ir asmenys, turintys mažiau kaip 5 proc. akcijų.

Vertybinių popierių apskaitą, sąskaitas tvarko Lietuvos centrinis vertybinių popierių depozitas (AB). Jo steigėjai yra Finansų ministerija, Lietuvos bankas ir Nacionalinė vertybinių popierių birža.

Nekilnojamojo turto apskaitai tvarkyti Vyriausybė įsteigė Nekilnojamojo turto kadastro ir registro valstybinę įmonę, turinčią filialus visoje Lietuvoje. Pagrindinis jos tikslas – administruoti nekilnojamojo turto registrą, projektuoti, diegti ir naudoti nekilnojamojo turto registro informacinę sistemą. Įmonės steigėjo funkcijas Vyriausybės pavedimu vykdo Teisingumo ministerija.

Savivaldybės savo turto privatizavimą gali organizuoti ir vykdyti savarankiškai arba pasinaudoti Turto fondo paslaugomis. Sutartis su Turto fondu yra sudariusios 11 iš 60 Lietuvos savivaldybių. Savivaldybės turta privatizuoja savivaldybės sudaryta privatizavimo komisija. Savivaldybių turto privatizavimo komisijos steigiamos savivaldybių tarybų sprendimu. Savivaldybių turto privatizavimo komisijų narių skaičių ir personalinę jų sudėtį nustato savivaldybės taryba. Jos atlieka tas pačias funkcijas savivaldybių lygiu kaip ir Valstybės privatizavimo komisija. Savivaldybių turto privatizavimo komisijos nuostatus tvirtina savivaldybės taryba.

3.1.2 pav. Savivaldybės turto administravimas

3.1.2 paveiksle parodyta Vilniaus miesto savivaldybės turto administravimo ir privatizavimo struktūra. Atsakingas už turto privatizavimą yra Turto valdymo ir privatizavimo skyrius, pavaldus Ekonomikos departamentui. Jam pavaldūs Įmonių valdymo, Nekilnojamojo turto valdymo ir Privatizavimo poskyriai. Kiekvienas iš jų turi savo nuostatus ir uždavinius. Taigi savivaldybės turto fondas šiuo atveju nesteigiamas, o

jo funkcijas atlieka savivaldybės administracijos padalinys – Turto valdymo ir Privatizavimo skyrius.

Įmonių valdymo poskyris atstovauja priskirtų įmonių valdymo organams, užtikrina Vilniaus miesto savivaldybei nuosavybės teise priklausančių akcijų informacinę analitinę apskaitą, siekia, kad Savivaldybei priklausančios akcijos iki jų privatizavimo būtų valdomos efektyviai, vykdo Savivaldybei priklausančių įmonių akcijų rengimo privatizuoti funkcijas, nustatytas valstybės ir savivaldybių turto privatizavimą reglamentuojančiuose teisės aktuose.

Nekilnojamojo turto valdymo poskyris užtikrina Savivaldybei nuosavybės teise priklausančio bei patikėjimo teise valdomo nekilnojamojo turto objektų apskaitą ir efektyvų valdymą, perima Vilniaus miesto savivaldybės nuosavybės įstatymais priskirtą nekilnojamąjį turtą, tvarko informacinę analitinę apskaitą ir rengia nekilnojamojo turto objektus įtraukti į privatizavimo objektų sąrašus, taip pat tvarko žemės sklypų, skirtų nekilnojamojam turtui eksploatuoti, apskaitą ir atlieka darbus, susijusius su šių žemės sklypų naudojimo įteisinimu.

Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo nustatyta tvarka Privatizavimo poskyris privatizuoja savivaldybės turtą.

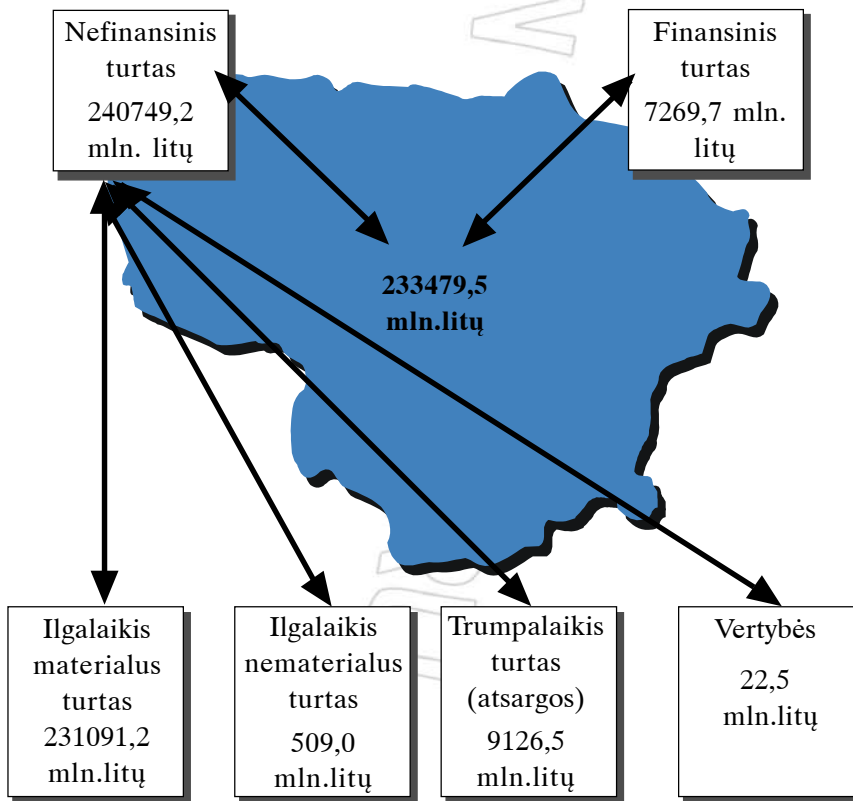
Pagrindinės sąvokos

Turtas – materialiosios, nematerialiosios ir finansinės vertybės. Turtas skirstomas į finansinį ir nefinansinį turtą (3.1.3 pav.). Didžiausią dalį nacionalinio turto (1) sudaro nefinansinis turtas. Nefinansinis turtas gali būti sukurtas ir nesukurtas.

Sukurtas turtas yra gamybos procesų rezultatas. Jį sudaro:

- Ilgalaikis materialusis turtas (98,9 proc.), kuris yra pakartotinai arba nuolat naudojamas gamyboje daugiau nei vienerius metus. Savo ruožtu ilgalaikis turtas skirstomas į materialų ir nematerialų turtą.
- Trumpalaikis materialusis turtas (0,002 proc.) arba atsargos naudojamos gamyboje kaip tarpinės vartojimo priemonės.
- Vertybės, kurios nėra naudojamos gamybai arba vartojimui, o išigyjamos ir laikomos kaip kaupimo priemonė.

3.1.3 pav. Lietuvos nacionalinis turtas (1998 m. sausio 1 d.)

Nesukurta turtas yra nefinansinis turtas. Jis nėra gamybos rezultatas. Jis gali būti materialusis ir nematerialusis.

- Materialusis nesukurta turtas yra tas gamtinis turtas, kuriam nustatyta nuosavybės teisė (todėl, pvz., jūros, oro erdvė nėra materialusis nesukurta turtas).

- Nematerialųjį nesukurta turtą sudaro patentai, perduodamos sutartys, įgytas prestižas ir kt.

Finansinis turtas yra ekonominis turtas, apimantis mokėjimo priemonės, finansinius reikalavimus ir ekonominį turtą.

- Mokėjimo priemonės sudaro piniginis auksas, specialiosios skolinimosi teisės (SST), valiuta ir indėliai.

Finansiniai reikalavimai įgalioja jų turėtojus, kreditorius gauti mokėjimus iš kitų institucinių vienetų, debitorių, turinčių atitinkamus finansinius įsipareigojimus. Finansiniai reikalavimai yra vertybiniai popieriai, paskolos ir kt.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2001 m. spalio 17 d. nutarimu Nr. 1226 „Dėl valstybei ir savivaldybėms nuosavybės teise priklausančio turto ataskaitos rengimo ir teikimo Lietuvos Respublikos Vyriausybei tvarkos“ pavėdė Finansų ministerijai, Statistikos departamentui, Aplinkos ministerijai, Žemės ūkio ministerijai, Vidaus reikalų ministerijai, Ūkio ministerijai, Valstybinei įmonei Valstybės turto fondui sudaryti darbo grupę iki 2002 m. sausio 1 d. parengti valstybės ir savivaldybių turto apskaitos tvarką ir pateikti ją Lietuvos Respublikos Vyriausybei tvirtinti. Statistikos departamentas rengs valstybei nuosavybės teise priklausančio turto ataskaitą. Deja, duomenų dėl turto po 1998 m. nėra.

Nekilnojamasis turtas – žemė ir su ja susiję objektai, kurių buvimo vietos negalima pakeisti nekeičiant jų naudojimo paskirties arba nemažinant vertės bei ekonominės paskirties.

Kilnojamasis turtas – turtas, kurį galima perkelti iš vienos vietos į kitą iš esmės nemažinant jo vertės ar be didelės žalos jo paskirčiai.

Ilgalaikis materialusis turtas – turtas, kuris daugelį kartų dalyvauja gamybos arba aptarnavimo procese ir, išsaugodamas savo natūrinę formą, nenusidėvi per vienerius metus, o jo įsigijimo vertė yra ne mažesnė kaip nustatyta Vyriausybės.

Trumpalaikis materialusis turtas – turtas, kurį numatoma sunaudoti arba parduoti per vienerius metus arba kurio įsigijimo vertė yra mažesnė už Vyriausybės nustatytą ilgalaikio materialiojo turto vertę.

Turto administravimas (valdymas) – teisė įstatymų nustatyta tvarka daryti turtui fizinį bei ūkinį poveikį.

Turto naudojimas – naudingųjų turto savybių taikymas naudotojo poreikiams tenkinti.

Disponavimas turtu – teisė turtą parduoti, kitaip perleisti, taip pat išnuomoti, įkeisti arba kitokiu būdu keisti jo teisinę būklę.

Turto patikėjimo teisė – Lietuvos banko, valstybės ar savivaldybės įmonės, įstaigos, organizacijos teisė savo įstatuose (nuostatuose), taip pat tam tikros rūšies valstybės ar savivaldybės įmonių, įstaigų, organizacijų veiklą reglamentuojančiuose norminiuose aktuose nustatytu mastu, tvarka bei sąlygomis valdyti, naudoti valstybės ar savivaldybių jai perduotą turtą ir disponuoti juo.

Turto panauda – teisė pagal sutartyje nustatytą paskirtį laikinai neatlygintinai naudotis valstybės ar savivaldybių turtu įstatymų arba savivaldybių tarybų sprendimų nustatyta tvarka.

Turto valdytojas – valstybės valdžios ar valdymo institucija, Lietuvos bankas, valstybės įmonė, įstaiga ar organizacija arba savivaldybės taryba, patikėjimo ar nuosavybės teise valdanti, naudojanti valstybės ar savivaldybės turtą ir disponuojanti juo.

Liekamosios medžiagos – tinkamos naudoti detalės, mazgai, taurieji metalai, taurieji akmenys, antrinės žaliavos, statybinės ir kitos medžiagos, liekančios likvidavus turtą.

Turto nurašymas – Vyriausybės nustatyta tvarka įformintas turto išėmimas iš apyvartos ar sandėliavimo vietų, kai šis turtas perleidžiamas ar likviduojamas.

Turto likvidavimas – Vyriausybės nustatyta tvarka nurašyto turto išvežimas į sąvartyną arba jo sunaikinimas.

3.1.4 paveiksle parodyta valstybės turto klasifikacija. Duomenų dėl turto po 1998 m. nėra.

Valstybės turtas gali būti:

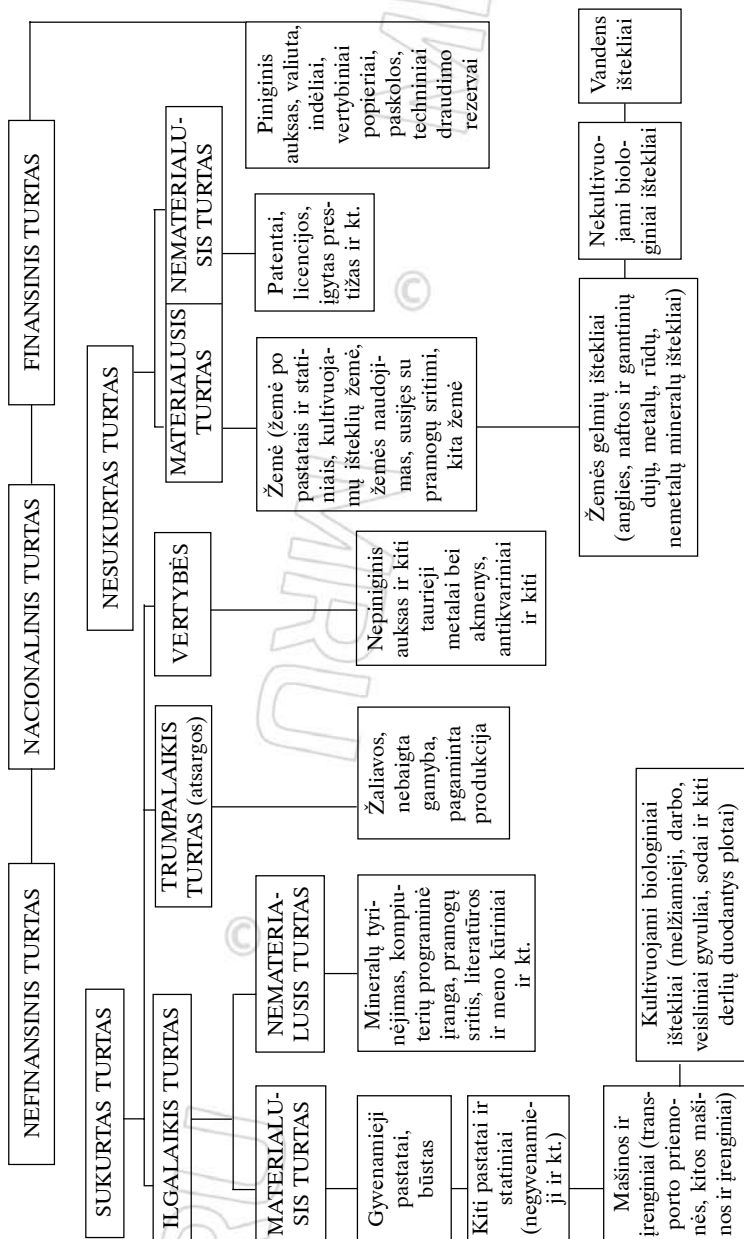
- 1) ilgalaikis materialusis;
- 2) nematerialusis;
- 3) finansinis;
- 4) trumpalaikis materialusis.

Ilgalaikis valstybės materialusis turtas yra:

1) žemė, vidaus vandenys, miškai, parkai ir kiti nekilnojamojo turto objektai, išskyrus tuos, kurie priklauso Lietuvos Respublikos piliečiams ir juridiniams asmenims;

2) žemės gelmės, taip pat valstybinės reikšmės vidaus vandenys, miškai, parkai, keliai bei kilnojamosios ir nekilnojamosios kultūros ver-

3.1.4 pav. Valstybės turto klasifikacija

tybės ir paminklai, jei bet kuris šiame punkte išvardytas turtas valstybei nuosavybės teise priklauso įstatymų nustatyta tvarka;

3) valstybės valdžios ir valdymo institucijoms, įstaigoms bei organizacijoms patikėjimo teise perduoti pastatai ar jų dalys, statiniai ar įrenginiai;

4) savivaldybėms patikėjimo teise perduoti pastatai ar jų dalys, statiniai ar įrenginiai;

5) 1990 m. blokados fondo vertybės;

6) kitas ilgalaikis materialusis turtas.

Nematerialusis valstybės turtas yra:

1) valstybės vardas;

2) teisė naudotis Lietuvos Respublikos heraldikos objektais;

3) teisės į oro erdvę virš Lietuvos Respublikos teritorijos, jos kontinentinį šelfą bei ekonominę zoną Baltijos jūroje;

4) nacionalinė radijo dažnių paskirstymo lentelė;

5) *valstybės valdžios ir valdymo institucijų, valstybės įmonių, įstaigų ir organizacijų vardu gauti patentai ir licencijos*, taip pat teisės, atsirandančios iš patentų ir licencijų, valstybiniai sertifikavimo ženklai, techniniai projektiniai dokumentai, valstybės valdoma informacija, kurios naudojimą reglamentuoja specialūs įstatymai, informacijos apdorojimo programos ir intelektinės veiklos rezultatai;

6) kitas nematerialusis turtas.

Finansinis valstybės turtas yra:

1) *gautos ir nepanaudotos valstybės biudžeto pajamos*;

2) Lietuvos banko kapitalas;

3) valstybei nuosavybės teise priklausantys vertybiniai popieriai ir turtinės teisės, atsirandančios iš šių vertybinių popierių;

4) valdant, naudojant valstybės ilgalaikį materialųjį turtą arba disponuojant juo gautos grynosios pajamos, kurios neišskaitomos į valstybės biudžetą;

5) reikalavimo teisė į valstybės išduotas paskolas;

6) valstybės įmonių kapitalas.

Trumpalaikis materialusis valstybės turtas yra valstybei nuosavybės teise priklausantis turtas, kurį numatoma sunaudoti arba perduoti

per vienerius metus arba kurio įsigijimo vertė yra mažesnė už Vyriausybės nustatytą ilgalaikio materialiojo turto vertę.

Valstybės turto apskaita tvarkoma naudojant Nacionalinių sąskaitų sistemą (NSS). NSS apibūdina pagrindinius šalies ekonominio gyvenimo reiškinius: gamybą, pajamas, vartojimą, kaupimą ir turtą.

NSS – tai makroekonominės statistikos sistema, derinanti visus šalies ekonomikoje vykstančius procesus ir visų institucinių sektorių ekonominių rodiklių ryšius bei judėjimą. NSS – tai jau visame pasaulyje diegiama ekonomikos apskaitos sistema, turinti vieną metodologiją (SNA 1993) ir galimybę palyginti duomenis su bet kurios pasaulio šalies duomenimis.

Plačiau diegiant NSS mūsų šalyje plinta ir statistikos stebimi reiškiniai. Ištisus metus Europos Sąjungos narys Lietuvai keliami dideli metodologiniai ir metodiniai reikalavimai bei naujos užduotys pereinant prie tarptautinių ekonomikos apskaitos standartų, ypač prie patobulintos Europos sąskaitų sistemos (ESA 1995). Bendras reikalavimas lyginant duomenis – taikyti bendras klasifikacijas ir apibrėžimus.

Valstybės turto įgijimo būdai

Valstybė turtą įgyja:

1) *įstatymų nustatyta tvarka gaudama pajamų iš mokesčių, kitų įmokų ir rinkliavų;*

2) gaudama pajamų iš valstybės turto valdymo ir naudojimo;

3) pagal sandorius;

4) paveldėdama turtą;

5) *įstatymų nustatyta tvarka rekvizuodama visuomenės reikmėms fizinių ir juridinių asmenų, veikiančių Lietuvos Respublikos teritorijoje, turtą;*

6) perimdama savivaldybės turtą, jei šį turtą valstybei nusprendžia perduoti savivaldybės taryba;

7) perimdama lobį;

8) perimdama teismo sprendimu bešeimininkį turtą ir konfiskuojamą turtą;

9) kitais įstatymų nustatytais būdais.

Valstybės turtą patikėjimo teise valdo, naudoja ir juo disponuoja:

- 1) *valstybės valdžios ir valdymo institucijos, įstaigos ir organizacijos, remdamosi įstatymais ir kitais teisės aktais;*
- 2) valstybinės mokslo ir studijų institucijos, kurias valdyti ir naudoti valstybės turtą įpareigoja Mokslo ir studijų įstatymas;
- 3) valstybės įmonės;
- 4) savivaldybės – šio įstatymo (1998 m. gegužės 12 d., Nr.VIII – 729) 11 straipsnyje nustatytais atvejais.

Subjektų, valdančių, naudojančių valstybės turtą ir disponuojančių juo, teises ir pareigas nustato įstatymai, Vyriausybės nutarimai ir šių subjektų įstatai (nuostatai).

Savivaldybių turto sandara

Savivaldybių turtas gali būti:

- 1) ilgalaikis materialusis;
- 2) nematerialusis;
- 3) finansinis;
- 4) trumpalaikis materialusis.

Ilgalaikis materialusis savivaldybių turtas yra:

- 1) *savivaldybės pastatai ir statiniai, įrenginiai ir kiti nekilnojamojo turto objektai, nuosavybės teise priklausantys savivaldybei;*
- 2) įstatymų nustatyta tvarka savivaldybės nuosavybėn perduoti ne žemės ūkio paskirties žemės sklypai;
- 3) vietinės reikšmės kilnojamosios ir nekilnojamosios kultūros vertybės ir paminklai, nuosavybės teise priklausantys savivaldybei;
- 4) kitas kilnojamas ilgalaikis materialusis turtas.

Nematerialusis savivaldybių turtas yra:

- 1) teisė naudotis savivaldybių heraldikos objektais;
- 2) savivaldybės įmonių, įstaigų ir organizacijų vardu gauti patentai ir licencijos, taip pat teisės, atsirandančios iš patentų ir licencijų, sertifikavimo ženklai, techniniai projektiniai dokumentai, informacijos apdorojimo programos ir intelektualinės veiklos rezultatai;
- 3) kitas nematerialusis turtas.

Finansinis savivaldybių turtas yra:

- 1) gautos ir nepanaudotos savivaldybės biudžeto pajamos;
- 2) savivaldybėms nuosavybės teise priklausantys vertybiniai popieriai ir turtinės teisės, atsirandančios iš šių vertybinių popierių;
- 3) valdant, naudojant savivaldybės ilgalaikį materialųjį turtą ar disponuojant juo gautos grynosios pajamos, kurios neįskaitomas į savivaldybės biudžetą;
- 4) reikalavimo teisė į savivaldybės išduotas paskolas;
- 5) savivaldybės įmonių kapitalas ir grynasis šių įmonių pelnas.

Trumpalaikis materialusis savivaldybės turtas yra savivaldybei nuosavybės teise priklausantis turtas, kurį numatoma sunaudoti ar parduoti per vienerius metus arba kurio išsigijimo vertė yra mažesnė už Vyriausybės nustatytą ilgalaikio materialiojo turto vertę.

Savivaldybių turto įgijimo būdai

Savivaldybė turtą įgyja:

- 1) perimdama valstybės turto, kuris perduodamas savivaldybės nuosavybėn pagal įstatymus, dalį;
- 2) perimdama valstybei nuosavybės teise priklausančius komunalinio ūkio, inžinerinės infrastruktūros objektus, socialinius objektus, švietimo įstaigas, neprivatizuotas gyvenamąsias ir negyvenamąsias patalpas, kurios gali būti perduodamos savivaldybių nuosavybėn pagal Vyriausybės nutarimus, kai yra savivaldybės tarybos sutikimas;
- 3) įstatymų nustatyta tvarka gaudama pajamų iš mokesčių, kitų įmokų ir rinkliavų;
- 4) gaudama pajamų iš savivaldybės turto valdymo ir naudojimo;
- 5) pagal sandorius;
- 6) pagal testamentą paveldėdama turtą;
- 7) kitais įstatymų nustatytais būdais.

Savivaldybių turtą administruoja, naudoja ir juo disponuoja:

- 1) savivaldybių tarybos pagal Vietos savivaldos įstatymą – nuosavybės teise;
- 2) savivaldybės įmonės, įstaigos ir organizacijos – patikėjimo teise.

Subjektų, valdančių, naudojančių savivaldybių turtą ir disponuojančių juo, teises ir pareigas nustato įstatymai, savivaldybių tarybų sprendimai bei tų subjektų įstatai (nuostatai).

Valstybės turtą patikėjimo teise valdo, naudoja ir juo disponuoja valstybės įmonė Valstybės turto fondas, o turtą, kuris Vyriausybės nutarimu neperduotas šiam fondui, – valstybės valdžios ir valdymo institucijos, valstybės įmonės, įstaigos ir organizacijos, taip pat šio įstatymo 11 straipsnyje nustatytais atvejais – savivaldybės.

Patikėjimo teisė į perduodamą valstybės turtą įsigalioja, kai valstybės turtą priimančias įgaliojamas asmuo priėmimą patvirtina parašu.

Valstybės ir savivaldybės įmonių steigėjas Valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymo ir kitų įstatymų nustatyta tvarka privalo siekti pelningos šių įmonių veiklos.

Patikėjimo teise savivaldybės valdo, naudoja ir disponuoja:

1) valstybės turtu, kuris pagal Valstybės turto perdavimo savivaldybių nuosavybėn įstatymą priskirtas, bet dar neperduotas savivaldybių nuosavybėn. Jeigu savivaldybė atsisako perimti jai perduodamą valstybės turtą, Vyriausybės nutarimu šis turtas gali būti perduotas valstybės valdžios ir valdymo institucijoms, valstybės įmonėms, įstaigoms ir organizacijoms;

2) valstybės turtu, kuris Vyriausybės nutarimais savivaldybėms perduodamas įstatymų deleguotoms valstybės funkcijoms atlikti. Jeigu pasikeičia deleguotosios funkcijos arba jų subjektai, Vyriausybės nutarimu šis turtas patikėjimo teise gali būti perduotas valstybės valdžios ir valdymo institucijoms, valstybės įmonėms, įstaigoms ir organizacijoms.

Savivaldybių turto administravimas, naudojimas ir disponavimas juo:

1. Savivaldybėms nuosavybės teise priklausančią turtą valdo, naudoja ir disponuoja juo savivaldybių tarybos, turto savininko teises įgyvendindamos pagal įstatymus.

2. Kitos savivaldos institucijos, savivaldybės įmonės, įstaigos ir organizacijos joms patikėjimo teise perduotą savivaldybės turtą valdo, naudoja bei disponuoja juo pagal įstatymus ir savivaldybių tarybų sprendimus. Su savivaldybės turtą patikėjimo teise valdyti, naudoti ir disponuoti juo įgaliojais asmenimis savivaldybė pasirašo savivaldybės turto perdavimo ir priėmimo aktus. Savivaldybės vardu šiuos aktus pasirašo savivaldybės tarybos įgaliojamas asmuo.

Valstybės ir savivaldybių turto panauda

Valstybės ir savivaldybių turtas gali būti perduodamas laikinai neatlygintinai naudotis šiems panaudos subjektams:

- 1) viešosioms įstaigoms, veikiančioms pagal Viešųjų įstaigų įstatymą, kai bent vienas iš jų steigėjų yra valstybės arba vietos savivaldos institucija;
- 2) labdaros ir paramos organizacijoms bei fondams;
- 3) visuomeninėms organizacijoms ir politinėms partijoms;
- 4) *valstybės valdžios ir valdymo institucijoms, valstybės (savivaldybių) įstaigoms, organizacijoms*, valstybinėms mokslo ir studijų institucijoms;
- 5) *kitiems subjektams, jei tai nustatyta įstatymų.*

Sprendimą perduoti valstybės arba savivaldybės turtą panaudos subjektams siekdama užtikrinti visuomenės interesus priima Vyriausybė arba savivaldybės taryba. Sprendime turi būti nustatytos panaudos sąlygos ir nurodytas asmuo, įgaliotas pasirašyti panaudos sutartį. Kai panaudos subjektas nutraukia veiklą, dėl kurios buvo sudaryta panaudos sutartis ir kurioje jis naudojosi valstybės arba savivaldybės turtu, panaudos sutartis pasibaigia.

Sprendimą dėl valstybės ilgalaikio materialiojo turto nuomos gali priimti valstybės turto valdytojas, jei tas ilgalaikis materialusis turtas:

- 1) neskirtas šalies gynybai arba saugumui užtikrinti;
- 2) neįtrauktas į privatizavimo programą.

Ilgalaikis materialusis valstybės turtas išnuomojamas viešo arba uždarojo konkurso būdu, išskyrus ilgalaikį materialųjį turtą, kurį Vyriausybė turi teisę išnuomoti ne konkurso būdu, kai:

- 1) vykdomi tarpvalstybiniai susitarimai;
- 2) toks turtas išnuomojamas užsienio šalių ambasadoms arba konsulinėms įstaigoms.

Ilgalaikio materialiojo valstybės turto nuomos ne konkurso būdu tvarką ir sąlygas nustato Vyriausybė. Vyriausybė turi nustatyti nuomos konkurso organizavimo taisykles, kuriose turi būti:

- 1) viešo ir uždaro konkurso taikymo tvarka;
- 2) reglamentuotos turto valdytojo pareigos organizuojant nuomos konkursą;

3) pagrindiniai nuomos sutarties reikalavimai ir patvirtinta pavyzdinė nuomos sutartis.

Savivaldybių tarybos joms nuosavybės teise priklausantį turtą išnuomoja šio įstatymo nustatyta tvarka pagal Vyriausybės patvirtintas nuomos konkurso taisykles ir dokumentus.

Ilgalaikio materialiojo turto indeksavimą skelbia bei indeksavimo koeficientą nustato Vyriausybė, atsižvelgdama į vartojimo prekių ir paslaugų kainų indeksą. Valstybės ir savivaldybių ilgalaikis materialusis turtas turi būti indeksuojamas, kai įsigaliojus šiam įstatymui vartojimo prekių ir paslaugų kainų indeksas padidėja 1–2,5 karto, o vėliau – kai po paskutinio indeksavimo šis indeksas padidėja 1, 2,5 karto. Atsižvelgdama į ilgalaikio materialiojo turto rinkos kainą, Vyriausybė atskiroms šio turto rūšims turi teisę taikyti mažesnę už vieneta indeksavimo koeficientą.

Vyriausybė turi teisę indeksuoti ilgalaikį materialųjį turtą ir dažniau, neatsižvelgdama į vartojimo prekių ir paslaugų kainų indeksą.

Viso valstybei nuosavybės teise priklausančio turto apskaitą tvarko Vyriausybės paskirta institucija Vyriausybės nustatyta tvarka. Vyriausybė kiekvienais metais iki rugsėjo 1 d., vadovaudamasi šio įstatymo nuostatomis, privalo pateikti Seimui ataskaitą apie valstybės turtą.

Savivaldybei nuosavybės teise priklausančio turto apskaitą Vyriausybės nustatyta tvarka tvarko savivaldybės tarybos paskirta tarnyba.

Valstybės valdžios ir valdymo arba savivaldos institucijos, valstybės arba savivaldybės įmonės, įstaigos ir organizacijos, vadovaudamosi Viešojo pirkimo ir kitais įstatymais, perka prekes ir parenka Lietuvos Respublikos bei užsienio subjektus darbams atlikti ir paslaugoms teikti.

Valstybės ir savivaldybių turto perdavimas kitų subjektų nuosavybėn

Valstybei ar savivaldybėms nuosavybės teise priklausantis turtas kitų subjektų nuosavybėn perduodamas:

- 1) jį privatizuojant pagal įstatymus;
- 2) parduodant vertybinius popierius pagal Vertybinių popierių viešosios apyvartos įstatymą;

- 3) gražinant valstybės skolas;
- 4) kitais įstatymų nustatytais būdais.

Valstybės ir savivaldybių turto mainai

Pagal mainų sutartį valstybės valdžios ir valdymo arba savivaldos institucijos, valstybės arba savivaldybės įmonės, įstaigos ir organizacijos turi teisę perleisti viena kitai joms patikėjimo teise priklausantį lygiavertį (iki 10 proc. vertės besiskiriantį) ilgalaikį ir trumpalaikį materialųjį turtą, jeigu šie mainai reikalingi valstybės valdžios ir valdymo arba savivaldybės funkcijoms įgyvendinti. Sprendimus dėl valstybei ar savivaldybei nuosavybės teise priklausančio ilgalaikio ir trumpalaikio materialiojo turto mainų priima:

1) Vyriausybė arba jos įgaliota institucija – jei bent viena iš mainų šalių yra valstybės valdžios ir valdymo institucija, valstybės įmonė, įstaiiga ar organizacija, patikėjimo teise valdanti valstybės turtą;

2) savivaldybių tarybos – jei abi mainų šalys yra vietos savivaldos institucijos, savivaldybės įmonės, įstaigos arba organizacijos, patikėjimo teise valdančios savivaldybių turtą.

Mainomas ilgalaikis ir trumpalaikis materialusis turtas įvertinamas taikant bet kokią Turto ir verslo vertinimo pagrindų įstatymo nustatytą turto vertinimo metodą. Mainomo ilgalaikio ir trumpalaikio materialiojo turto vertės skirtumas gali būti atlyginamas kitu turtu arba pinigais.

Valstybės arba savivaldybių ilgalaikio ir trumpalaikio materialiojo turto investavimas

Valstybės arba savivaldybių ilgalaikio ir trumpalaikio materialiojo turto investavimas – tai pagal Valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymą įvertinto valstybei arba savivaldybei nuosavybės teise priklausančio ilgalaikio ir trumpalaikio materialiojo turto perdavimas privataus kapitalo įmonei, jeigu ji persiregistravo į akcinę bendrovę arba uždarają akcinę bendrovę už jos akcijas. Reikalavimas persiregistruoti netaikomas įmonėms, kurios iki turto joms perdavimo buvo akcinės bendrovės arba uždarnosios akcinės bendrovės.

Gali būti investuojamas šis valstybės ir savivaldybių turtas:

1) valstybei arba savivaldybei nuosavybės teise priklausantis ilgalaikis ir trumpalaikis materialusis turtas, kuris įtrauktas į valstybės arba savivaldybės įstaigų balansus;

2) likviduojamos akcinės bendrovės ir uždarnosios akcinės bendrovės ilgalaikis arba trumpalaikis materialusis turtas, kuris skiriamas valstybei arba savivaldybei už nuosavybės teise priklausančias akcijas;

3) valstybės arba savivaldybės įmonių ilgalaikis ir trumpalaikis materialusis turtas Valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymo nustatyta tvarka sumažinus įmonės kapitalą.

Sprendimą dėl valstybei ar savivaldybei nuosavybės teise priklausančio ilgalaikio ir trumpalaikio materialiojo turto investavimo priima Vyriausybė arba savivaldybės taryba. Vyriausybė arba savivaldybės taryba sprendimą dėl valstybei arba savivaldybei nuosavybės teise priklausančio ilgalaikio ir trumpalaikio materialiojo turto investavimo į akcines bendroves arba uždariasias akcines bendroves gali priimti tik tada, kai Valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymo nustatyta tvarka to turto privatizuoti nepavyko, išskyrus kai kuriuos atvejus (žr. Turto privatizavimo įstatymą).

Valstybei arba savivaldybei nuosavybės teise priklausantis ilgalaikis ir trumpalaikis materialusis turtas į steigiamas, veikiančias arba uždariasias akcines bendroves, kuriose dalyvauja privatus kapitalas, investuojamas (akcijos perkamos) viešo konkurso būdu. Viešo konkurso tvarką nustato Vyriausybė.

Valstybei arba savivaldybei nuosavybės teise priklausantys pastatai arba patalpos, kurių sąrašas Vyriausybės teikimu patvirtintas Seimo nutarimu, įvertinus juos pagal Valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymą, Vyriausybės nustatyta tvarka gali būti perduodami už akcijas naujai steigiamai, veikiančiai akcinei bendrovei arba uždarajai akcinei bendrovei, jeigu ji, Vyriausybės nustatyta tvarka gavusi leidimą tuos pastatus arba patalpas kapitališkai remontuoti, įstatymų nustatyta tvarka iki 1996 m. liepos 26 d. į juos investavo privataus kapitalo, kurio vertė didesnė negu pusė pastatų arba patalpų vertės, ir jai neiškelta bankroto byla arba nepradėta neteisminė bankroto arba likvidavimo procedūra ir jeigu pastatai arba patalpos atitinka bent vieną iš šių sąlygų:

- 1) pakeista ne mažiau kaip pusė jų pagrindinių konstrukcijų;
- 2) bendras jų plotas arba tūris padidintas daugiau kaip trečdaliu;
- 3) pakeista daugiau kaip pusė jų inžinerinių komunikacijų arba įrengtos naujos; atlikta dalis šio straipsnio 5 dalies 1, 2 ir 3 punktuose nurodytų darbų arba sumontuota technologinė įranga ir gamybiniai įrenginiai, kuriuos išmontuojant būtų padaryta esminės žalos pastatui arba patalpoms.

Vyriausybė arba savivaldybės taryba per 9 mėnesius nuo privataus kapitalo įmonės dokumentų, patvirtinančių teisę į valstybės turtinį įnašą, gavimo dienos privalo nustatyta tvarka perduoti pastatą arba patalpas privataus kapitalo įmonei arba per 20 darbo dienų motyvuotai atsakyti, kodėl pagal pateiktuosius dokumentus tokiai įmonei negalima perduoti pastato arba patalpų.

Valstybės ir savivaldybių turto įkeitimas

Valstybės arba savivaldybės įmonė, kurios steigėja yra Vyriausybė arba savivaldybės taryba, teise įkeisti ilgalaikį materialųjį turtą naudojasi pagal Valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymą.

Teisę įkeisti savivaldybei nuosavybės teise priklausančią ilgalaikį materialųjį turtą įstatymų nustatyta tvarka turi savivaldybės taryba.

Valstybės ir savivaldybių turto pripažinimas nereikalingu arba netinkamu (negalimu) naudoti

Nematerialusis turtas, ilgalaikis ir trumpalaikis materialusis turtas pripažįstamas nereikalingu arba netinkamu (negalimu) naudoti, kai:

- 1) fiziškai nusidėvi;
- 2) funkciškai (technologiskai) nusidėvi;
- 3) Vyriausybės nustatyta tvarka pripažįstamas avariniu;
- 4) sugenda arba sugadinamas;
- 5) stichinių nelaimių, avarijų metu sunaikinamas (sugadinamas) ir šis faktas atitinkamai įforminamas;
- 6) negalima naudoti dėl trečiųjų asmenų veikos, jei yra įsiteisėjęs kvotos organo, tardytojo, prokuroro nutarimas, teismo arba teisėjo nutartis nutraukti baudžiamąją bylą arba teismo ar teisėjo nutarimai nu-

traukti administracinio teisės pažeidimo bylą;

7) trukdo statyti naujus statinius arba rekonstruoti esamus statinius ar teritorijas. Ši nuostata taikoma tik nekilnojamajam turtui, išskyrus nekilnojamąsias kultūros vertybes, nustatyta tvarka suderinus naujos statybos arba rekonstravimo projektą;

8) nelieka kur jį pritaikyti.

Nematerialusis turtas, ilgalaikis ir trumpalaikis materialusis turtas gali būti pripažintas nereikalingu arba netinkamu (negalimu) naudoti, jei jį atnaujinti ekonomiškai netikslinga. Laikoma, kad turtą atnaujinti ekonomiškai netikslinga, jei jo remonto (rekonstravimo) išlaidos lygios naujo tokios pat paskirties ir to paties pajėgumo turto įsigijimo kainai arba ją viršija.

Nereikalingu arba netinkamu (negalimu) naudoti turtu negali būti pripažįstama žemė, miškai, vidaus vandenys ir finansinis turtas.

Nereikalingo arba netinkamo (negalimo) naudoti valstybės ir savivaldybių turto panaudojimas ir nurašymas

Panaudoti nereikalingą arba netinkamą (negalimą) naudoti valstybės arba savivaldybės nematerialųjį, ilgalaikį ir trumpalaikį materialųjį turtą, išskyrus 22 straipsnio 1 dalies 6 punkte nurodytą atvejį, galima šiais būdais:

1) neatlygintinai perduodant patikėjimo teise iš vienos iš valstybės arba savivaldybės biudžeto išlaikomos įstaigos arba organizacijos kitai tokiai įstaigai arba organizacijai;

2) perduodant pagal panaudos sutartį viešosioms įstaigoms, labdaros ir paramos organizacijoms, fondams, visuomeninėms organizacijoms, politinėms partijoms ir kitiems subjektams, jei tai numatyta įstatymuose;

3) investuojant įstatymų nustatyta tvarka;

4) parduodant viešuose prekių aukcionuose (išskyrus nekilnojamąjį turtą) Vyriausybės nustatyta tvarka;

5) nekilnojamąjį turtą – parduodant pagal Valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymą.

Nereikalingas arba netinkamas (negalimas) naudoti valstybės arba savivaldybių ilgalaikis, trumpalaikis materialusis turtas, jeigu jo negalima panaudoti nė vienu iš anksčiau nurodytu būdu, turi būti išardomas, o liekamosios medžiagos įtraukiamos į apskaitą. Likusį turtą, taip pat turtą, kurio išardymo išlaidos viršija laukiamą liekamųjų medžiagų vertę, galima likviduoti prieš tai jį padarius nekenksmingą. Likviduojamas ir nereikalingu arba netinkamu (negalimu) naudoti pripažintas nematerialusis turtas.

Su valstybės paslaptis sudarančiomis žiniomis susijusio turto, kuris laikantis nustatytos valstybės paslaptis sudarančių žinių apsaugos reikalavimų privalomai turi būti sunaikintas, kai tampa nereikalingas arba netinkamas (negalimas) naudoti, sąrašą tvirtina Vyriausybė.

Valstybės ir savivaldybių turtas, pripažinus jį nereikalingu arba netinkamu (negalimu) naudoti, nurašomas, išardomas ir likviduojamas Vyriausybės nustatyta tvarka.

Pardavus nereikalingą arba netinkamą (negalimą) naudoti valstybės ir savivaldybių turtą, atskaičius jo saugojimo ir pardavimo išlaidas, gautos lėšos skiriamos:

1) investicijoms į valstybės arba savivaldybės įmonę, valdžiusią šį turtą;

2) *jei turtą valdo valdžios ir valdymo institucijos, įstaigos ir organizacijos – 50 proc. atitinkamai į valstybės arba savivaldybės biudžetą ir 50 proc. institucijoms, įstaigoms ir organizacijoms.*

Nereikalingo arba netinkamo (negalimo) naudoti valstybės ir savivaldybių turto neatlygintinas perdavimas patikėjimo teise iš vienos iš valstybės arba savivaldybės biudžeto išlaikomos įstaigos arba organizacijos kitai tokiai įstaigai ar organizacijai.

Iš valstybės biudžeto išlaikomos įstaigos ir organizacijos, kurių steigėjai yra Lietuvos Respublikos Seimas arba Vyriausybė, be steigėjų sutikimo turi teisę neatlygintinai perduoti patikėjimo teise viena kitai nematerialųjį ir ilgalaikį materialųjį turtą, kai turto vieneto likutinė vertė neviršija 50 tūkstančių litų, ir trumpalaikį materialųjį turtą, kai jo bendra vertė per metus neviršija 50 tūkstančių litų (išskyrus nekilnojamąjį turtą).

Šio straipsnio 1 dalyje nenurodytos iš valstybės biudžeto išlaikomos įstaigos ir organizacijos, kurių steigėjas yra tas pats, turi teisę neatlygintinai viena kitai perduoti patikėjimo teise nematerialųjį, ilgalaikį ir trumpalaikį materialųjį turta, išskyrus nekilnojamąjį turta, jei steigėjas raštiškai sutinka.

Vieno steigėjo įsteigtos iš valstybės biudžeto išlaikomos įstaigos ir organizacijos, nenurodytos šio straipsnio 1 dalyje, turi teisę neatlygintinai perduoti patikėjimo teise kito steigėjo įsteigtoms iš valstybės biudžeto išlaikomoms įstaigoms ar organizacijoms ilgalaikį materialųjį, nematerialųjį turta, jei turto vieneto likutinė vertė neviršija 50 tūkstančių litų, ir trumpalaikį materialųjį turta, jei jo bendra vertė per metus neviršija 50 tūkstančių litų (išskyrus nekilnojamąjį turta), jei abu steigėjai raštiškai sutinka.

Vieno steigėjo įsteigtos iš valstybės biudžeto išlaikomos įstaigos ir organizacijos Vyriausybės nutarimu neatlygintinai perduoda patikėjimo teise kito steigėjo įsteigtoms iš valstybės biudžeto išlaikomoms įstaigoms arba organizacijoms nematerialųjį ir ilgalaikį materialųjį turta, jei turto vieneto likutinė vertė viršija 50 tūkstančių litų, ir trumpalaikį materialųjį turta, jei jo bendra vertė per metus viršija 50 tūkstančių litų, taip pat nekilnojamąjį turta.

Iš valstybės biudžeto išlaikomos įstaigos ir organizacijos turi teisę pagal Vyriausybės nutarimą neatlygintinai perduoti patikėjimo teise iš savivaldybių biudžetų išlaikomoms įstaigoms ir organizacijoms ilgalaikį materialųjį, nematerialųjį, trumpalaikį materialųjį turta, o iš savivaldybių biudžetų išlaikomos įstaigos ir organizacijos turi teisę ši turta pagal savivaldybių tarybų sprendimus neatlygintinai perduoti patikėjimo teise iš valstybės biudžeto išlaikomoms įstaigoms ir organizacijoms.

Iš savivaldybės biudžeto išlaikomos įstaigos ir organizacijos turi teisę viena kitai perduoti patikėjimo teise valdomą savivaldybės nematerialųjį ir ilgalaikį materialųjį turta, jei turto vieneto likutinė vertė neviršija 50 tūkstančių litų, ir trumpalaikį materialųjį turta, jei jo bendra vertė per metus neviršija 50 tūkstančių litų (išskyrus nekilnojamąjį turta), gavusios savivaldybės valdybos, o jeigu ji nesudaryta – mero leidimą.

Iš savivaldybės biudžeto išlaikomos įstaigos ir organizacijos turi

teisę savivaldybės tarybos sprendimu viena kitai perduoti patikėjimo teise valdomą savivaldybės nematerialųjį ir ilgalaikį materialųjį turta, jei turto vieneto likutinė vertė viršija 50 tūkstančių litų, ir trumpalaikį materialųjį turta, jei jo bendra vertė per metus viršija 50 tūkstančių litų, taip pat nekilnojamąjį turta.

Iš valstybės ir savivaldybių biudžetų išlaikomos įstaigos ir organizacijos neturi teisės neatlygintinai perduoti nematerialiojo, ilgalaikio materialiojo bei trumpalaikio materialiojo turto savo steigėjui, išskyrus atvejus, kai jos likviduojamos ar reorganizuojamos arba kai Lietuvos Respublikos įstatymai, Vyriausybė arba savivaldybės taryba nustato kitaip.

Turto perdavimas pagal šį straipsnį įforminamas Vyriausybės arba jos įgaliotos institucijos nustatytos formos turto perdavimo ir priėmimo akte.

Jei turtas neatlygintinai perduodamas patikėjimo teise kitam naudotojui, turto perėmėjas jį įtraukia į apskaitą, o turto perdavėjas nurašo.

Privatizacijos mechanizmas ir jo funkcionavimo principai

Istorinis privatizacijos lyginamosios analizės aspektas

Kaip teigia W. Meggisonas (3), visais laikais egzistavo mišri (vieša, dažnai įskaitant ir religines institucijas) ir privati gamybos ir prekybos turto nuosavybė. Valstybinė produkcijos priemonių nuosavybė, įskaitant malūnų darbą bei metalų apdorojimą, buvo įprastas reiškinys senovės Artimuosiuose Rytuose, tuo tarpu privati nuosavybė daugiau pasireiškė prekyboje ir teikiant pinigines paskolas. Senovės žemė, miškai ir kasyklos priklausė vyriausybei, bet ši sudarydavo darbo sutartis su firmomis arba individualiais klientais. Kinijos Vyriausybė, valdant Ch'in dinastijai, turėjo druskos ir geležies monopolijas. Romėnų Respublikoje (privatūs klientai arba kompanijos) faktiškai įvykdavo visus valstybės ekonominius reikalavimus.

D. Rondinelli ir M. Iacono (4) teigia, kad pramonės revoliucijos Vakarų šalyse ir jų kolonijose, privatusis sektorius buvo svarbiausias ko-

mercinių prekių gamintojas bei viešųjų paslaugų ir prekių tiekėjas. Šis modelis, kai vienose šalyse vyriausybės kontrolė buvo didesnė, o kitose – mažesnė, Vakarų Europoje ir jos kolonijose bei buvusiose kolonijose truko visą XX a. Jungtinėse Valstijose Vyriausybės įtaka buvo mažiau juntama nei daugelyje kitų šalių.

Ekonominė krizė, Antrasis pasaulinis karas, paskutinis kolonijinių imperijų žlugimas privertė vyriausybes ištraukti į daug aktyvesnę veiklą, įskaitant nuosavybės teisę į visų rūšių prekių bei paslaugų produkciją ir tiekimą, daugelyje pasaulio vietų. Vakarų Europoje vyriausybės diskutavo, kiek vyriausybė turėtų ištraukti į šalies ekonomikos reguliavimą ir kurie pramonės sektoriai turėtų būti valstybės nuosavybė. Iki 1979 m., kai Thatcher vyriausybė atėjo į valdžią, Didžiojoje Britanijoje ir kitur buvo nutarta, kad vyriausybei nuosavybės teise mažiausiai turėtų priklausyti bent telekomunikacijų ir pašto paslaugos, elektros ir dujų komunalinės paslaugos ir dauguma transportavimo ne keliais formų (ypač oro linijos ir geležinkeliai). Dauguma politikų tikėjo, kad vyriausybė turėtų kontroliuoti tam tikras strategines pramonės šakas, pavyzdžiui, plieno gamybą ir gynybą. Daugelyje šalių valstybiniais bankams taip pat buvo suteikta monopolio teisė arba protekcinis statusas.

Pasak politikų, vyriausybės nuosavybės teisė besivystančiame pasaulyje padidėjo dėl šiek tiek kitų priežasčių. Pirmiausia, skatinant augimą, vyriausybės nuosavybės teisė buvo suvokta kaip būtinybė. Azijos, Afrikos ir Lotynų Amerikos pokolonijinių šalių vyriausybės greito ekonomikos augimo siekė daug investuodamos į fizines paslaugas. Kita priežastis – istorinis nepasitenkinimas užsieniečiais, kurie valdė daugelį didžiausių šių šalių firmų.

Taigi visame pasaulyje labai padidėjo valstybės įmonių nauda, ypač po Antrojo pasaulinio karo, o po kelių dešimtmečių šis procesas paskatino privatizaciją. Dauguma žmonių modernias privatizacijos programas sieja su M. Thacher konservatorių vyriausybe, kuri į valdžią Didžiojoje Britanijoje atėjo 1979 m. Tai anksčiau darė Vokietijos Federalinės Respublikos Adenauerio vyriausybė, kuri pradėjo pirmąją didelio masto ideologiškai motyvuotą pokarinės eros denacionalizacijos programą. 1961 m. Vokietijos Vyriausybė pardavė didžiąją Wolkswageno akci-

jų dalį viešame smulkiems investuotojams naudingame aukcione. Po ketverių metų Vyriausybė paskelbė dar didesnę Wolkswageno akcijų aukcioną. Abu aukcionai iš pradžių buvo palankiai priimti, tačiau potraukis turėti akcijų neatlaikė pirmojo cikliško akcijų kainų smukimo ir Vyriausybė buvo priversta išgelbėti nuo bankroto daug smulkių akcininkų. Todėl praėjo beveik 20 metų, kol kita Vakarų šalis ėmėsi vykdyti privatizaciją kaip pagrindinę ekonominę arba politinę strategiją.

Nors Thatcher vyriausybė ir nebuvo pirmoji, pradėjusi didžiulę privatizacijos programą, nėra abejonės, kad istoriškai ji buvo svarbiausia. M. Thacher ėmė vartoti privatizacijos terminą, kurį sukūrė Peteris Druckeris ir kuris pakeitė denacionalizacijos terminą. Ankstyvi pardavimai buvo energingai puolami leiboristų opozicijos, kuri, jeigu būtų perrinkta, pasižadėjo iš naujo nacionalizuoti denacionalizuotas firmas, tokias kaip „British Aerospace“ bei „Cable & Wireless“¹.

Tik po sėkmingo pradinio viešo Didžiosios Britanijos telekomo pasiūlymo 1984 m. lapkritį privatizacija tapo pagrindine Didžiosios Britanijos ekonomikos politika. Keletas masinių akcijų privatizacijų 9–10 dešimtmečiais sumažino valstybinių įmonių vaidmenį Britanijos ekonomikoje nuo 10 proc. BNP prieš 18 metų iki beveik 0 proc., kai 1997-aisiais toriai neteko valdžios.

Reikia pažymėti, kad konservatoriai kėlė tuos pačius Didžiosios Britanijos privatizacijos programos tikslus, kokie buvo išdėstyti Adenauerio vyriausybės prieš 20 metų ir beveik kiekvienos paskesnės vyriausybės. Jų tikslai buvo: 1) padidinti valstybės pajamas; 2) skatinti ekonominį produktyvumą; 3) sumažinti vyriausybės kišimąsi į ekonomiką; 4) skatinti akcijų nuosavybės plėtimąsi; 5) diegti į rinką konkurenciją; 6) priversti valstybines įmones paklusti rinkos tvarkai; 7) plėtoti šalies kapitalo rinką.

Sėminga britų privatizacijos programa padėjo įtikinti daugelį kitų pramonės šalių pradėti privatizuoti valstybines įmones viešai siūlant

---

¹ Ironiška, bet leiboristų vyriausybė iš dalies privatizavo valstybinę įmonę prieš pat Thatcher atėjimą į valdžią. 1977-aisiais leiboristų vyriausybė pardavė gana mažą dalį Vyriausybės „British Petroleum“ akcijų kaip priemonę padidinti grynųjų pinigų kiekį.

jų akcijas. Ž. Širako vyriausybė, valdžiusi Prancūziją nuo 1986 iki 1988 m., savo kadencijos metu Privatizavo 22 dvylikos milijardų dolerių vertės kompanijas. Sugrįžusi Socialistų vyriausybė nebevykdė tolesnių pardavimų nei iš naujo nacionalizavo jau privatizuotas firmas. Pradedant 1993 m. kita Prancūzijos Vyriausybė pradėjo naują ir netgi didesnę prancūzų privatizacijos programą, kuri buvo vykdoma ir vadovaujant Jospini. Iš tiesų socialistai pradėjo dvi pačias didžiausias Prancūzijos privatizacijos programas – 1997 m. spalį buvo surengtas pradinis viešas 7,1 milijardo JAV dolerių vertės, o 1998 m. lapkritį – 10,5 milijardo JAV dolerių vertės Prancūzijos telekomo akcijų pardavimas.

1990 m. kelios kitos Europos vyriausybės, įskaitant Italiją, Vokietiją ir netgi Ispaniją, taip pat pradėjo didžiules privatizacijos programas. Šių programų pagrindas buvo vieši akcijų pasiūlymai, kuriuos dažniausiai atvirai inicijuodavo socialistų vyriausybės. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje privatizacijos programos išplito ir Ramiojo vandenyno pakrančių šalyse. Per pastaruosius 15 metų Japonija pardavė tik keletą valstybinių įmonių (dažniausiai išleisdama jų akcijas), tačiau dauguma privatizuotų firmų buvo iš tiesų didžiulės. Trys „Nippon“ telefono ir telegrafo akcijų aukcionai įvyko 1987 m. vasarį ir 1988 m. spalį. Akcijų vertė pakilo beveik 80 milijardų JAV dolerių; tad 40 milijardų JAV dolerių „Nippon“ telefono ir telegrafo akcijų pasiūlymas 1987 m. lapkritį tebelieka didžiausias vertybinių popierių aukcionas istorijoje. Visų kitų Azijos šalių vyriausybės laikėsi oportunistinio požiūrio į privatizuojamas valstybines įmones ir parduodavo didelių kompanijų dalis tik tada, kai būdavo palankios rinkos sąlygos arba kai reikėdavo pinigų padengti biudžeto deficitui.

Dvi Azijos šalys – Kiniją ir Indiją – reikia aptarti atskirai. Pagal pardavimų skalę šios dvi šalys jau yra atitinkamai antroji ir penktoji pasaulio rinkoje, o ilgainiui žada tapti dar svarbesnės. Kinijos Liaudies Respublika 8 dešimtmečio pabaigoje pradėjo didžiausią ekonomikos reformą ir liberalizacijos programą, kuri pakeitė kinų ekonomikos produktyvumą. Įgyvendinta daug nedidelio masto privatizacijų, keletas valstybinių įmonių parduotos iškart, taigi bendras privatizacijos poveikis buvo ribotas. Nors neseniai (1999 m.) Kinijos Vyriausybė iš naujo pa-

tvirtino savo ryžtą privatizuoti visas valstybines įmones, išskyrus pačias didžiausias, faktas, kad valstybinės įmonės yra atsakingos už visuomenės gerovę, kelia prielaidą, kad bus labai sunku įgyvendinti gana plačią privatizacijos programą, kuri labai sumažintų valstybės vaidmenį ekonomikoje.

Kita ypatinga Azijos šalis yra Indija. Didžiąją ekonomikos reformą ir liberalizacijos programą ji pradėjo 1991–aisiais, po 44–erių ekonomikos plėtros nepriklausomybės sąlygomis metų. Indijos ir Kinijos reformų programos turi du bendrus bruožus: šios programos buvo pradėtos norint pagerinti labai prastą valstybinių įmonių veiklą. Be to, privatizacija toli gražu nevaicino labai didelio vaidmens reformos darbotvarkėje.

Privatizaciją pradėjo vykdyti ir Lotynų Amerika. Čilės programa yra ypač svarbi dėl dviejų priežasčių: ji buvo pirmoji šalis, kuri pradėjo šį procesą Lotynų Amerikoje, bei dėl to, kad „*Telefonos de Chile*“ privatizacija 1990 m. leido besivystančioms šalims pirmą kartą tiesiogiai naudotis Vakarų kapitalo rinkomis, nes ši privatizacija panaudojo didelę Amerikos fondo akcijų išmokėjimo dalį, kuri buvo nukreipta Amerikos investuotojams.

Meksikos privatizacijos programa buvo plati ir kartu sėkmingai sugebėjo sumažinti valstybės vaidmenį ekonomikoje. Rafaelis La Porta ir Florencio Lopezas de Silanesas (1999) teigia, kad 1982 m. Meksikos valstybinės įmonės pagamino 14 proc. BNP, subsidijos siekė 12,7 proc. BNP ir tai sudarė 38 proc. pastovių kapitalo investicijų. Iki 1992 m. birželio mėn. Vyriausybė privatizavo 361 iš 1200 valstybinių įmonių ir subsidijų poreikis buvo iš esmės patenkintas.

Keletas kitų Lotynų Amerikos šalių irgi pradėjo dideles privatizacijos programas. Pavyzdžiui, plačiai ir labai audringai buvo priimta Bolivijos „kapitalizacijos“ programa. Tačiau Brazilijos programa yra svarbiausia programa, įgyvendinta tame rajone. Turint omeny Brazilijos ekonomikos mastus ir jos privatizacijos programą ir tai, kad Cardoso vyriausybei, nepaisant didelio politinio pasipriešinimo, pavyko perduoti keletą labai didelių valstybinių įmonių (CVRD – 1997–aisiais, „*Te-lebr*“ – 1998–aisiais), šios šalies programa yra laikoma labai įtakinga.

Afrikos šalyse, esančiose į pietus nuo Sacharos dykumos, privatizacija buvo kažkas panašaus į slaptą ekonomikos politiką. Labai mažai vyriausybės atvirai vykdė išsamią valstybinių įmonių privatizacijos strategiją, tačiau kai kurie autoriai teigia, kad tame regione objektų buvo privatizuota gerokai daugiau nei skelbiama. Pavyzdžiui, Nigerija buvo viena iš šalių, kuri viešai siūlydama akcijas, nors jų buvo labai nedaug, dažnai pardavinėjo valstybines įmones. Afrikos Nacionalinio Kongreso, atėjusio į valdžią Pietų Afrikoje, patirtis irgi rodo politikos realybę, su kuria vyriausybės, palaikančios valstybės kišimasi į ekonomikos politiką, susiduria šioje naujoje eroje. Nors per dešimtmečius nacionalizacija ir turto paskirstymas buvo pagrindiniai Afrikos Nacionalinio Kongreso ideologijos punktai, Mandelos ir Mbeki vyriausybės beveik visiškai susilaikė nuo nacionalizacijos ir netgi išpardavė keletą valstybinių įmonių (nors žodžio „privatizacija“ vartojimas lig šiol išlieka tabu).

Dar vienas didelis regionas – Vidurio ir Rytų Europa. Valstybinių įmonių privatizacija buvo vienas iš daugelio bandymų, kuriuos šios šalys pradėjo norėdamos pereiti nuo kontroliuojamos prie rinkos ekonomikos. Taigi šios šalys susidūrė su sunkiausiais išbandymais ir galėjo naudotis tik labai ribotomis politikos galimybėmis. Žlugus komunizmui 1989–1991 m. visos naujai išrinktos šio regiono vyriausybės buvo labai spaudžiamos greitai sukurti kažką panašaus į rinkos ekonomiką. Tačiau politiniais sumetimais jos labai ribojo privatizuojamo turto pardavimą užsienio pirkėjams.

Kadangi regione buvo labai mažai finansinių santaupų, ši būtinybė privertė daugelį vyriausybių pradėti masinio privatizavimo programas. Jos paprastai apėmė investicinių čekių paskirstymą visuomenei, kurios nariai vėliau galėjo juos panaudoti įsigydami privatizuotų kompanijų akcijų. Šios programos iš pradžių buvo labai populiarios, vėliau suvokta, kad tai senojo elito ir naujų oligarchų apiplėšimas.

Nors skirtinguose regionuose privatizacija vyko skirtingu tempu, vyriausybėms pasirodė labai priimtina gauti pajamų iš valstybinių įmonių pardavimų, ir tai buvo viena iš priežasčių, kodėl ši politika taip greitai išplito. Pagal tarptautinę privatizaciją per 1999–ųjų antrąjį pusmetį iš privatizacijos gautos pajamos pranoko 1 trilijoną JAV dolerių. Be to, šias pajamas Vyriausybė gavo nedidindama mokesčių ir nema-

žindama kitų Vyriausybės paslaugų. Metinės pajamos didėjo nuolat, kol 1997 m. pasiekė daugiau nei 160 milijardų. Nuo tada, atrodo, gaunamos pajamos nusistovėjo – kasmet gaunama apie 140 milijardų JAV dolerių. Privatizacija padidino pajamas daugiau nei iki 600 milijardų JAV dolerių, o tai apytiksliai sudaro du trečdalius visuotinės privatizacijos veiklos. Vakarų Europa teigia gavusi daugiau nei pusę šios sumos. Pereinamosios ir nepereinamosios ekonomikos šalyse pajamos, gautos iš privatizacijos, sudaro atitinkamai 25 proc. ir 75 proc. BNP.

Istorinės apžvalgos duomenimis, valstybinė nuosavybė 1979 m. buvo labai sumažinta ir tai įvyko daugelyje šalių. Eytano Sheshinskio ir Luiso Felipe'o Lopezo-Calva'os (1999) duomenimis (2), valstybinių įmonių vaidmuo dideles pajamas turinčių šalių ekonomikoje labai sumažėjo – nuo maždaug 8,5 proc. BNP 1984-aisiais iki 6 proc. BNP 1991-aisiais. Tyrimų duomenimis, valstybinių įmonių BNP dalis pramonės šalyse nuo 1991 m. ir toliau mažėjo. Dabar ji, tikriausiai, sudaro mažiau nei 5 proc.

Tyrimai rodo, kad mažas pajamas gaunančių šalių ekonomikoje valstybinė nuosavybė sumažėjo dar dramatiškiau – valstybinių įmonių dalis vidutiniškai nukrito nuo maždaug 16 proc. BNP 1988 m. iki beveik 7 proc. 1995-aisiais. Vidutinių pajamų šalys 1990 m. taip pat patyrė didelį valstybės nuosavybės nuosmukį. Kadangi daugiau ir mažiau nei vidutines pajamų gaunančių pereinamosios ekonomikos šalių grupei priklauso Vidurio ir Rytų Europos šalys, šis nuosmukis buvo laukiamas turint omeny ypač didelį valstybės nuosavybės lygį proceso pradžioje. Pavyzdžiui, 1989 m. Čekoslovakijoje, kaip ir kitose socialistinėse šalyse, Vyriausybė valdė 98 proc. viso turto.

Už ir prieš privatizaciją

Pagrindiniai klausimai, svarstomi diskusijose dėl privatizacijos, yra šie:

Ekonominis efektyvumas

Privatizacijos šalininkai teigia, jog privatusis sektorius teikia daug efektyvesnes paslaugas nei valstybinis sektorius. Privačios kompanijos gali teikti tas pačias paslaugas keletui municipalitetų investuodamos

savo lėšas į reikiamus įrenginius ir naudodamos specializuotą darbą.

Privačiajame sektoriuje darbo kaštai yra mažesni dėl didesnio darbo našumo. Darbuotojams valstybiniame sektoriuje dažnai yra „permokama“, be to, jiems mokamos didesnės pašalpos. Privačios firmos samdo dalį dienos dirbančius ir sezoninius darbuotojus, o tai sumažina jų darbo kaštus ir suteikia lankstumo. Pagaliau privačiajam sektoriui taikoma mažiau teisinių apribojimų negu valstybiniam sektoriui ir dėl to jis gali veiksmingiau panaudoti savo išteklius.

Privatizacijos priešininkai mano, jog privatizacija yra ekonomiškai nenaudinga, nes sutarčių sudarymo išlaidos gana didelės. Be to, būtent municipalitetai (savivaldybės) privalo sutartis sudaryti ir pasirašyti bei kontroliuoti, kaip jos vykdomos. Ir sudarius sutartis valstybinis sektorius išlieka atsakingas už kokybiškas paslaugas. Jei paslaugos teikiamos nepatenkinamai, tai arba pats municipalitetas turi perimti jų teikimą, arba jis turi organizuoti kitą konkursą teikti šias paslaugas.

Municipaliteto biudžetas yra visiems žinomas, todėl privačios firmos turi pranašumą, nes iš anksto žino, kokią kainą konkurso metu gali pasiūlyti municipaliteto įstaigos. Dėl to rangovai gali per daug nedidinti siūlomų kainų.

Kitos išlaidos – naudojimosi valstybiniais įrenginiais. Valstybinės įstaigos rangovams teikia įvairias paslaugas, samdomi ir mokomi pareigūnai, turintys prižiūrėti, kaip privačios firmos teikia paslaugas. Deja, gana dažnai šios išlaidos ignoruojamos.

Valstybinių įstaigų išlaidos gali būti mažesnės, nes jos neturi mokėti pelno mokesčių. Be to, jos lengviau gauna ilgalaikes paskolas ir nedideles palūkanas negu privačios įstaigos. Valstybinio sektoriaus efektyvumą didina ir tai, jog dauguma darbuotojų čia dirba ilgą laiką ir nuolat tobulinasi, bei tai, jog čia taikomi nauji vadybos metodai.

Paslaugų kokybė

Privatizacijos šalininkai mano, jog konkurencija gali pagerinti paslaugų kokybę. Rangovai baiminasi, jog sutartis nebus pratęsta. Konkurencija pagerina ir valstybinio sektoriaus teikiamų paslaugų kokybę, nes tuomet valstybė nebetenka monopolio.

Tuo tarpu privatizacijos priešininkai mano, jog kai kuriose paslaugų srityse užtikrinti teikiamų paslaugų kokybę sunku. Norėdamos gauti pelną privačios firmos priverstos sumažinti darbo sąnaudas, todėl dažnai samdo mažiau kompetentingus arba patyrusius darbuotojus arba ima teikti paslaugas tiems visuomenės sluoksniams, kuriuos lengviau aptarnauti.

Dauguma valstybinių įstaigų gali teikti paslaugas tik kaip monopolistai. Tokiu atveju privatizacija yra gana rizikinga, nes neaišku, ką reikės daryti, jei privačių rangovų teikiamų paslaugų kokybė pasirodys netinkama. Municipaliteto įstaigos jau bus praradusios žinias ir patirtį, reikalingą tam tikroms paslaugoms teikti, todėl jos jau negalės perimti šių funkcijų.

Socialinis teisingumas

Privatizacijos šalininkai mano, kad privatizacija yra priemonė, padedanti siekti socialinio teisingumo. Didėjant ekonominiam efektyvumui bus sutaupoma pinigų, kuriuos vartotojas galės išleisti savo pasirinktiems daiktams įsigyti. Didėjant vartotojų išlaidoms padidės ir galimybė dirbti prekyvietėse.

Privatizacijos priešininkai teigia, kad būtent valstybė privalo užtikrinti teisingą paslaugų paskirstymą. Nors paprastai nepelninga teikti paslaugas mažas pajamas teikiančiose srityse, privatizuojamoje sistemoje turėtų būti užtikrintas socialinis teisingumas.

Darbo vietos ir darbo jėga

Privatizacijos šalininkai teigia, jog valstybinio sektoriaus darbuotojai iš privatizacijos gali gauti naudos. Atleistus darbuotojus gali pasamdyti rangovai arba jiems gali būti patikėtos kitos valstybinės pareigos. Dažnai tie atleistieji darbuotojai, kuriuos pasamdo privatusis sektorius, pradeda eiti net svarbesnes pareigas už tas, kurias turėjo valstybinėje biurokratinėje įstaigoje. Be to, privatizacija sumažina streikų grėsmę, nes decentralizuojamas paslaugų teikimas, o valstybinių įstaigų darbuotojų profsąjungų galia labai sumažėja.

Privatizacijos priešininkai mano, jog privatizacija žlugdo organizuotą darbą ir dėl to sukuriama darbo vietos, kuriose dirbantys asme-

nys nėra draudžiami socialiniu ir pensijų draudimu ir neturi teisės gauti daugelio pašalpų. Streikų tikimybė gali net padidėti, nes privatusis sektorius, teikiantis anksčiau valstybinių įstaigų teiktas paslaugas, taip pat nėra apsaugotas nuo streikų.

Privatizacija kelia klausimą – kokia yra paslaugų teikimo prigimtis ir koks yra valdžios vaidmuo. Vis didėjantis pasitikėjimas privačiuoju sektoriumi gali paskatinti valstybės valdžią jam perduoti visas paslaugas.

Konkurencijos stoka

Daugelis valstybinių įstaigų yra monopolijos. Jei šios funkcijos bus privatizuotos, tai vargiai pavyks išlaikyti konkurenciškai teikiamas paslaugas. Tikėtina, kad valstybinės monopolijos ir toliau galės diktuoti kainas.

Atskaitomybė

Valdžia daugiausia dėmesio skiria paslaugų teikimo sutarčių sudarymui ir koordinavimui, tuo tarpu būtina sukurti naują sistemą, padedančią kovoti su korupcija. Svarbu išlaikyti visuomenės pasitikėjimą demokratiniiais procesais, nes valdžia yra atsakinga už savo vykdomą politiką.

Galų gale atskaitomybė svarbi ir vartotojams. Piliečiai tiesiogiai bendrauja su išrinktaisiais vietiniais pareigūnais ir gali išsakyti savo nuomonę dėl valstybinio sektoriaus teikiamų paslaugų kokybės. Jei paslaugos perduodamos teikti privačioms firmoms, labai sumažėja piliečių galimybė prižiūrėti, kaip paslaugos teikiamos.

Darbuotojų apsauga

Privatizacija kelia klausimą – kokios gi yra darbo sąlygos XXI a. Pavyzdžiui, jau ilgą laiką veikianti Niujorko valstijos valstybinio sektoriaus sistema užtikrina darbuotojams saugias darbo sąlygas, taip pat suteikia sveikatos ir pensijų draudimą. Valstybinio sektoriaus darbuotojai atlieka dvejopą vaidmenį – jie veikia ir kaip mokesčių mokėtojai, ir kaip paslaugų teikėjai. Dėl to jie jaučiasi išsipareigoję gerai tarnauti vietos gyventojams. Valstybės tarnautojai, susidūrę su korupcijos atvejais,

gali apie tai pranešti – anonimiškumas garantuojamas. Tuo tarpu privačiojo sektoriaus darbuotojai tokios apsaugos neturi.

Privačiajame sektoriuje vis daugėja sezoninių, ne visos dienos darbų, kuriuos dirbantys asmenys nėra draudžiami sveikatos ir pensijų draudimu. Žmonės, dirbantys tokiose darbo vietose, labiau pasitiki valstybės teikiamomis paslaugomis. Valdžia, vykdydama privatizaciją, sumažina tiesiogiai teikiamų paslaugų, todėl sumažėja darbo vietų, skirtų nekvalifikuotiems darbuotojams. Kita vertus, padaugėja darbo geriams specialistams, kurie ir privalo sudarinėti sutartis su privačiais rangovais. Šie ir kiti ilgalaikiai privatizacijos padariniai verčia apmąstyti, ar ekonomiškai naudingiau pačiam valstybiniam sektoriui teikti paslaugas, ar jas perduoti privačiajam sektoriui.

Privatizacijos sąvokos

Privatizavimas (1997m. lapkričio 4d. įstatymas, Nr.VIII–480) – valstybės ir savivaldybių turto (akcijų arba kito turto) perdavimas potencialių pirkėjų nuosavybėn pagal šiame įstatyme nustatyta tvarka sudarytus privatizavimo sandorius, taip pat valstybės arba savivaldybės kontrolės perdavimas valstybės arba savivaldybės kontroliuojamoms įmonėms, kai iš papildomų įmokų išplatinama nauja akcijų emisija. Jos uždavinys – užpildyti spragą, atsiradusią valstybei pasitraukus nuo visuomenės gamybinio kapitalo valdymo. Šiuo atžvilgiu praeities politinės kontrolės patirtis nenaudinga, o naujo tipo kapitalo savininkų, firmų vadovų, stebėtojų tarybų narių, finansų ekspertų dar nėra.

Privatizavimas – gana plati sąvoka. Paprastai privatizavimas suprantamas kaip valstybinio turto perėjimas į privačias rankas. Tačiau tai tik viena iš privatizavimo proceso sudedamųjų dalių. Privatizavimas susideda iš tarpusavyje susijusių procesų, priklausančių nuo ekonomikos būsenos. Rinkos ekonomikos šalyse, pavyzdžiui, JAV arba Didžiojoje Britanijoje, pagrindinis etapas yra valstybinio turto perėjimas į privačias rankas siekiant atskirti ir pašalinti politinius sprendimus iš verslo sprendimų ir šitaip didinti turto panaudojimo efektyvumą. Besivystančios ekonomikos šalyse taip pat to siekiama, tačiau kapitalo rinkos plėtra,

privatizavimo proceso kūrimas – ne ką mažesnis tikslas (5). Nepaisant to, privatizavimo patirtis išsivysčiusiose ir besivystančiose šalyse iš esmės skiriasi.

Pokomunistinėse šalyse privatizavimas apibrėžiamas dar kitaip. Čia privatizavimo procesas vaidina integruojantį vaidmenį iš pagrindų keičiantis visai buvusiai ekonomikai į rinkos ekonomiką.

Pateikiamas ir toks privatizavimo apibrėžimas. Privatizavimas yra žingsnių ir priemonių, kurių tikslas – pakeisti žaliavų vartojimo prekėmis būdą, įvairovė. Šis procesas reikalauja eliminuoti vyriausybės kontrolę ir sąveiką ir šiuos veiksmus pakeisti privačiais veiksmais ir sprendimais.

Privatizavimas yra procesas, kurio metu kainodaros, gamybos metodų pasirinkimą viešasis sektorius perduoda privačiam. Norint pasiekti visuomeniškai naudingą rezultatą turi būti steigiamos vyriausybės, finansinės institucijos, nuolat ir sistemingai dirbama. Turi veikti vertybinių popierių biržos, reikalingi įstatymai, turi būti įkurtos priežiūros komisijos, išplėtos apskaitos procedūros, kliringo² metodai, sukurtas tarpininkavimas, investiciniai bankai bei fondai.

Privatizacija taip pat gali būti apibrėžta skirtingai – nuo vyriausybės dereguliacijos iki valstybės valdomo turto pardavimo (5). Pati bendriausia privatizacijos reikšmė – visuomenės valdomo turto pardavimas arba nuoma, specifiškesnė – valstybės valdomų įmonių pardavimas. Pasak Van de Walle'o, „privatizacija – nuosavybės valdymo ir kontrolės pokytis iš visuomeninio į privatųjį sektorių su ypatingu nurodymu išparduoti turtą“ (6).

Valstybės valdomų įmonių privatizaciją lemia keturi argumentai: našumas (7), nuosavybės teisės (8), ištekliai (9) ir pajamos (5).

Našumo argumentas pagrįstas valstybės valdomų įmonių ir vyriausybės pabrėžiamas bendriausia prasme sąlyginiu neefektyvumu daugelyje besivystančių šalių. Taip pabrėžiama, kad privati nuosavybė yra geresnė nei valstybinė. Nurodytas viešosios nuosavybės neefektyvumas

---

² Kliringas (angl. *clearing*) – atsiskaitymų negrynaisiais sistema, pagrįsta savitarpio mokėjimo reikalavimų ir įsipareigojimų užskaitymu (Tarptautinių žodžių žodynas, 1985. P. 247).

yra parentas valstybės valdomų įmonių pelningumo stoka, jų sąlyginai aukštais įdarbinimo lygiais, faktų, kad jos dažniau moka didesnius, nei rinkos nustatyti, atlyginimus, jų jautrumu politiniams pokyčiams, mažesniu priešinimusi darbo sąjungoms, dažnesniais incidentais dėl korupcijos ir silpnu, klaidingu vadovavimu (7). Šie veiksniai valstybės valdomas įmones padaro brangiai kainuojančias, pergrūstas tarnautojų ir techniškai neefektyvias.

Privačios nuosavybės teisių argumentas yra tas, kad privati nuosavybė, kalbant našumo terminais, yra tobulesnė nei valstybės nuosavybė; net jei ir rinkos netobulos, jos remiamos, nes skatina didinti produktyvumą, būdingą privačiai nuosavybei. Kitaip tariant, privatūs savininkai stengiasi nuosavybės neprarasti ir susilaukti naudos. Valstybės įmonių vadovai ir darbuotojai, priešingai, taip nerizikuoja. Jie stokoja vadovavimo iniciatyvos bei noro intensyviau dirbti (10).

Trečiasis argumentas yra susijęs su netinkamu išteklių paskirstymu ir naudojimu. Tai lemia visuomeninio turto ir valstybės valdomų įmonių kontrolė bei jos reguliavimas ir kišimasis į ekonomiką. Tai ypatinga politika, turinti priešingą poveikį numatytam tikslui (pvz., pramonės nacionalizacija siekiant padidinti našumą, kai nacionalizuota pramonė yra mažiau naši nei anksčiau buvęs privatusis sektorius); nenumatytus veiksmus (pvz., reikalavimas valstybės valdomoms įmonėms daugiau įdarbinti žmonių tose vietose, kur produktyvumas blogėja), netinkamą politiką ir praktiką (pvz., įdarbinti daugiau žmonių ir padidinti finansinę darbuotojų paramą apribojant valstybės valdomų įmonių galimybę atsikratyti nekvalifikuotų darbuotojų). Šios problemos taip pat susijusios su našumu, su pagrindine paskirstomojo našumo reikšme.

Ketvirtasis argumentas susijęs su pajamomis. Tai reiškia, kad „teisių atėmimas iš vyriausybės sumažins jos išlaidas ir padės atkurti biudžeto balansą“ (6). Šaliai, kamuojamai didelio vyriausybės biudžeto deficito ir didelių skolų užsieniui, valstybės valdomų įmonių privatizacija yra suprantama kaip būdas sumažinti išlaidas tais atvejais, kai valstybės valdomos įmonės veikia nuostolingai ir jų veikla turi būti remiama vyriausybės. Antra, privatizacija sukuria pajamų šaltinį, kuris vėliau gali būti

naudojamas einamosioms išlaidoms dengti arba vyriausybės skoloms mažinti.

Jei pardavimas įtraukia ir užsienio pirkėjus, pajamos ateina iš užsienio. Galiausiai, jei pardavimo rezultatai bus tokie, kad padidės įmonių pelnas, tai mokesčiai vyriausybei ateityje taip pat padidės ir turės teigiamą finansinį poveikį vyriausybės biudžetui.

Pirmieji trys argumentai susiję su produktyvumu, reprezentuoja pirmąją laisvą, logišką privatizaciją besivystančiose šalyse. Privatizacijos priežastys nėra izoliuotos, privatizacija yra tik dalis bendresnių ginčų (argumentų) dėl rinkos liberalizacijos. Bet net ir siaurai suprantama privatizacija yra tipiškai susijusi su rinkos liberalizacija. Beje, į rinkos liberalizaciją, bent iki 1980 m., buvo žiūrima kaip į dalį struktūrinio reguliavimo programos (11). Taigi visi veiksmai yra susiję su praktika. Todėl svarbu nustatyti privatizacijos argumentus didžiosios politikos kontekste. Sąsajos tarp privatizacijos, rinkos liberalizacijos, struktūrinio reguliavimo ir didėjančios strategijos pabrėžia bendrą ideologinę jų gynėjų poziciją. Be keturių anksčiau išdėstytų privatizacijos argumentų, argumentai dėl augimo maksimizacijos, arba struktūrinio reguliavimo, arba rinkos liberalizacijos tapo privatizacijos argumentais, ir atvirkščiai – privatizacijos argumentai tapo rinkos liberalizacijos, struktūrinio reguliavimo ir augimo argumentais. Šie argumentai išsamiau yra aiškinaami kitame skyrelyje.

Argumentas, jog valstybinės nuosavybės įmonės yra neefektyvios, ne visiškai tikslus dėl trijų priežasčių. Pirma, argumentai, pabrėžiantys valstybinės nuosavybės įmonių pelningumo trūkumą, neatskleidžia skirtumo tarp pelningumo ir efektyvumo. Tai nėra vienas ir tas pats (12). Taigi valstybinės nuosavybės įmonių veiklos pasmerkimas remiantis pelningumo rodikliu arba pritarimas privačių įmonių efektyvumui remiantis didesniu uždarbiu geriausiu atveju gali būti klaidinantis, o blogiausiu – neteisingas.

Antra, efektyvumas nebūtinai yra tikslas, kurio siekia valstybinės įmonės besivystančiose šalyse. Taigi efektyvumo kriterijus nėra tinkama priemonė sprendžiant valstybinių įmonių efektyvumą (13). Rinkos efektyvumo šalininkai teigia, kad efektyvumas turėtų būti įmonės tikslas

(14), nesvarbu, ar jis buvo praeityje, ar ne, ir todėl rinkai vėl teikiama pirmenybė. Be to, efektyvumas gali ir nebūti pagrindinis valstybinės įmonės tikslas. Kitaip tariant, egzistuojantys veiklos rodikliai, tokie kaip pelningumas, nedarbo lygis, ne visuomet pagrindžia privačiojo sektoriaus pranašumą, palyginti su visuomeniniu.

Trečia, ir tai svarbiausia, būtų klaidinga nuosavybę lyginti su sąlygomis, reikalingomis efektyviai rinkai.

Privatizacijos tikslai

Visų šalių vyriausybės dažniausiai išskiria tris privatizacijos programų tikslus:

1. Padidinti efektyvumą konkurencijos sąlygomis siekiant naudos vartotojams;
2. Didinti, kiek įmanoma, privačiojo sektoriaus dalį ekonomikoje;
3. Parduoti valstybinį turtą gaunant pačią didžiausią įmanomą naudą.

E. Sheshinski ir L. F. Lopezas Calva (2) savo darbe pabrėžia, kad privatizacijos tikslas yra mikroekonominio efektyvumo didėjimas. Autoriai nurodo šiuos keturis privatizavimo programų tikslus:

1. Pasiiekti aukštesnį paskirstymo, našumo ir produktyvumo efektyvumą;
2. Sustiprinti privačiojo sektoriaus vaidmenį ekonomikoje;
3. Pagerinti viešojo sektoriaus finansinę padėtį;
4. Išlaisvinti paskirstymo išteklius kitose svarbiose vyriausybės veiklos srityse (paprastai tai susiję su socialine politika).

Remdamasis privatizacijos kriterijais, B. Martinas (3.1.1 lentelė) nurodo įvairias privatizacijos tikslų priežastis pereinamojo ekonomikos tipo šalyse – politines, institucines, makro- ir mikroekonominės, valdymo ir socialines.

Visos išvardytos kategorijos tarpusavyje yra glaudžiai susijusios ir viena kitą papildo.

3.1.1 lentelė. Privatizacijos tikslų priešastys

1. Politinės priešastys	<p>Padėti privačios nuosavybės teisės pagrindus Didinti nuosavybės turėtojų skaičių Vykdyti turto sugrąžinimą Padėti rinkos ekonomikos pagrindus Išplėtoti stiprų privatųjį sektorių</p>
2. Institucinės priešastys	<p>Valstybės vaidmens kitimas Peradresuoti šalies vykdomosios valdžios galią Užkirsti kelią korumpuotam ir neteisingam šalies išteklių eikvojimui Pakeisti santykius, ryšius tarp politikų ir įmonių, organizacijų valdybos</p>
3. Makroekonominės priešastys	<p>Sudaryti sąlygas didesnei šalies integracijai į tarptautinę ekonomiką Išplėtoti privataus kapitalo ir kompanijų investavimo galimybes Pritraukti privatų kapitalą infrastruktūros ir paslaugų sektoriui plėtoti Padidinti valstybines pajamas siekiant grąžinti skolas ir kitais tikslais Pagerinti fiskalinį balansą eliminuojant dotacijas Surinkti lėšas valstybės išlaidoms</p>
4. Mikroekonominės priešastys	<p>Padidinti įmonių, organizacijų efektyvumą ir produktyvumą Sukurti efektyvų įmonių valdymą Sudaryti sąlygas veiklos diversifikacijai* Prieiti prie tarptautinių kapitalo rinkų Įvesti arba padidinti konkurenciją Pagerinti išteklių paskirstymą</p>
5. Valdymo priešastys	<p>Įmonių valdybą padaryti komercišką Diegti šalių technologijas, patirtį, žinias Įdiegti personalo skatinimo sistemą Keisti darbo santykius ir sąlygas</p>
6. Socialinės priešastys	<p>Padėti tvirtus teisinius darbo santykių reglamentavimo ateityje pamatus Pagerinti vartotojų gerovę, socialinę padėtį</p>

Parengta pagal: Martin B. The Social and Employment Consequences of Privatization in Transition Economies: Evidence and Guidelines. 2000.

*Diversifikacija (lot. *diversificatio* – įvairinimas): 1) įvairi raida, įvairėjimas; 2) įmonių, susivienijimų gaminamų prekių nomenklatūros plėtimas, įvairinimas (Tarp-tautinių žodžių žodynas, 1985. P. 117.

Privatizavimo objektas – akcijos ir kitas turtas, kuris viešosios nuosavybės teise priklauso valstybei arba savivaldybei ir kurį Lietuvos Respublikos Vyriausybė įtraukia į privatizavimo objektų sąrašą.

Potencialus pirkėjas – Lietuvos arba užsienio fiziniai bei juridiniai asmenys, pagal šį įstatymą išsigyjantys privatizavimo objektą. Potencialiu pirkėju negali būti Lietuvos valstybės ir savivaldybių įmonės, akcinės ir uždarnosios akcinės bendrovės, bankai bei draudimo įstaigos, kuriose daugiau kaip pusė akcijų, suteikiančių balso teisę visuotiniame akcininkų susirinkime, nuosavybės teise priklauso valstybei arba savivaldybei, taip pat iš Lietuvos arba užsienio valstybių ir savivaldybių biudžetų išlaikomos įstaigos ir organizacijos.

Privatizavimo sandorio įstatymas (1997m. lapkričio 4 d., Nr.VIII-480). Remiantis šiuo įstatymu sudaryta sutartis, pagal kurią valstybės arba savivaldybės privatizavimo objekto valdytojas išpareigoja perduoti privatizavimo objektą potencialaus pirkėjo nuosavybėn, o potencialus pirkėjas išpareigoja sumokėti sutartyje nustatytą pinigų sumą ir (ar) įvykdyti kitus sutartyje nustatytus išpareigojimus.

Pirminis privatizavimas – valstybės turto perdavimas pagal Valsytbinio turto pirminio privatizavimo įstatymą (toliau – Pirminio privatizavimo įstatymas).

Valstybės (savivaldybės) kontroliuojama įmonė – įmonė, kurioje daugiau kaip pusė akcijų, suteikiančių balso teisę visuotiniame akcininkų susirinkime, nuosavybės teise priklauso valstybei arba savivaldybei.

Privatizavimo objekto valdytojas – Valstybės turto fondas arba kita Lietuvos Respublikos valstybės įstaiga, įmonė, organizacija arba savivaldybė, patikėjimo arba nuosavybės teise valdanti, naudojanti privatizavimo objektą (valstybei arba savivaldybei nuosavybės teise priklausančias akcijas arba kitą turtą) ir juo disponuojanti.

Akcijų paketas – valstybei arba savivaldybei nuosavybės teise priklausančių akcijų visuma, kuri privatizuojama nedalomai.

Strateginis investuotojas – Vyriausybės nutarimu pripažintas potencialus pirkėjas (juridinis asmuo arba jų grupė), kuris įsigyja valstybei arba savivaldybei nuosavybės teise priklausančių akcijų paketą bei įgyvendina sutartyje nustatytus įsipareigojimus.

Valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymo paskirtis – nustatyti valstybės ir savivaldybių turto privatizavimą už pinigus.

Privatizavimo institucijos, jų kompetencija, funkcijos, atsakomybė ir veiklos sritys

Valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo fondai ir jų administravimas

- 1) Valstybės turto fondas (toliau – Turto fondas);
- 2) Savivaldybių turto fondai arba kiti savivaldybių administracijos padaliniai (toliau – savivaldybių turto fondai).

Savivaldybės taryba turi teisę nesteigti šios savivaldybių turto privatizavimo institucijos ir įgalioti merą sudaryti sutartį su Turto fondu dėl savivaldybei nuosavybės teise priklausančių objektų privatizavimo.

Privatizavimo institucijų sprendimai, priimti vadovaujantis šiuo ir kitais įstatymais, yra privalomi valstybės (savivaldybių) kontroliuojamoms įmonėms.

1997 m. lapkričio 4 d. įstatymas Nr. VIII–482 nustato Turto fondo steigimą, valdymą, veiklą, reorganizavimą ir likvidavimą. Turto fondas, pradėjęs savo veiklą 1998 m. kovo mėnesį, yra pelno siekianti valstybės įmonė, kuriai vadovauja Lietuvos Respublikos Vyriausybės paskirta valdyba.

Turto fondas steigiamas likviduojant valstybės įmonę Lietuvos valstybės vertybinių popierių fondą (toliau – Vertybinių popierių fondas) ir reorganizuojant Lietuvos valstybinę privatizavimo agentūrą prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Vertybinių popierių fondo likvidavimo ir Lietuvos valstybinės privatizavimo agentūros prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės reorganizavimo tvarką nustato Vyriausybė.

Valstybei nuosavybės teise priklausančio turto (įskaitant ir Verty-

binių popierių fondo arba kitų valstybės institucijų valdomas akcijas) perdavimo Turto fondui patikėjimo teise tvarką ir terminus nustato Vyriausybė, tačiau:

1) Vertybinių popierių fondo valdomos akcijos ir į privatizavimo programas įtrauktų akcinių ir uždarytų akcinių bendrovių akcijos bei kitas valstybės turtas Turto fondui turi būti perduotas ne vėliau kaip per šešis mėnesius nuo šio įstatymo įsigaliojimo dienos; socialinės infrastruktūros įmonių, kurių paslaugų ir prekių kainas reguliuoja valstybė, akcijos Turto fondui neperduodamos.

Turto fondo įstatai

Turto fondo įstatuose (be Valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymu reglamentuotų nuostatų) nurodoma:

- 1) Turto fondo valdybos narių skaičius;
- 2) Turto fondo valdybos, jo filialų (skyrių) vadovų kompetencija, taip pat Turto fondo sandorių sudarymo tvarka;
- 3) Turto fondo valdybos sprendimų priėmimo ir šių sprendimų įgyvendinimo tvarka;
- 4) Turto fondo dalyvavimo valstybės kontroliuojamos įmonės valdymo procese principai;
- 5) Turto fondo darbuotojų skatinimo tvarka;
- 6) kiti klausimai, kuriuos nusprendžia reglamentuoti Vyriausybė.

Turto fondo lėšos ir jų naudojimas

Turto fondo įplaukos yra:

- 1) privatizavimo lėšų, gautų pagal Valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymą, dalis;
- 2) nuomos mokestis už valstybei nuosavybės teise priklausančius pastatus, statinius ir įrenginius, kuriuos išnuomavo Turto fondas, ir delspinigiai už laiku nesumokėtą nuomos mokestį;
- 3) tantjemos;
- 4) valstybės biudžeto skirtos lėšos;
- 5) užsienio arba tarptautinių organizacijų bei fondų parama;
- 6) kitos pajamos (už paslaugas, naudojimąsi duomenų baze).

Įplaukos kaupiamos Finansų ministerijos atidarytoje privatizavimo fondo sąskaitoje. Valstybės turto valdymo ir naudojimo bei disponavimo juo veiklai finansuoti Turto fondui iš visų gautų įplaukų skiriama lėšų dalis, kurios dydį skaičiuojant procentais nuo anksčiau išvardytų įplaukų kas pusę metų nustato Vyriausybė. Vyriausybė privalo nustatyti lėšas procentais, kurias atsižvelgiant į Turto fondo patikėjimo teise ūkiniais metais valdomų akcijų dividendus, pervestus į valstybės biudžetą, skirs Turto fondui.

Turto fondas tiesiogiai gauna ir apskaičiuoja šio straipsnio išvardytas įplaukas, taip pat kitas tiesiogiai Turto fondui teikiamas tikslines subsidijas arba neatlygintą paramą.

Turto fondo lėšos naudojamos:

- 1) atstovavimo valstybės interesams akcinėse ir uždarosiose akcinėse bendrovėse išlaidoms apmokėti;
- 2) Turto fondo veiklai reikalingų paslaugų, prekių bei įrenginių įsigijimo išlaidoms ir atliktiems darbams apmokėti;
- 3) Turto fondo rezervui, kuris skiriamas šio įstatymo 9 straipsnio 1 dalyje nurodytoms išlaidoms apmokėti, sukaupti;
- 4) išlaidoms ekspertams, pasitelktiems įgyvendinti Valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymą, apmokėti;
- 5) administracijos darbuotojų atlyginimams;
- 6) Turto fondo valdybos narių ir šio fondo administracijos darbuotojams skatinti.

Turto fondo metinės finansinės veiklos ataskaitą tikrina auditoriai ir tvirtina Turto fondo valdyba. Ši ataskaita teikiama Vyriausybei.

Turto fondo kompetencija privatizavimo srityje

Turto fondas, vykdydamas šio bei Valstybės turto fondo įstatymų jam pavestas funkcijas valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo srityje, veikia kaip privatizavimo objekto valdytojas, privatizuojantis valstybei nuosavybės teise priklausantį turtą. Pagal atskiras sutartis su savivaldybėmis Turto fondas gali veikti ir kaip atskiros savivaldybės atstovas, privatizuojantis savivaldybei nuosavybės teise priklausantį turtą. Dalyvaudami bendrovių valdymo organų – tarybų ir valdybų veikloje Vals-

tybinio turto fondo specialistai turi galimybę geriau pažinti įmonę, jos administraciją, daryti didesnę tiesioginę įtaką įmonės veiklai, operatyviai priimti vienokus arba kitokius sprendimus, turinčius įtakos įmonės finansinei ir ūkinei būklei.

Turto fondo funkcijos:

1) rengia privatizavimo objektų sąrašo projektą ir teikia jį tvirtinti Vyriausybei;

2) nustato objekto privatizavimo būdą ir atskiro objekto (arba objektų grupės) privatizavimo sąlygas;

3) Lietuvos Respublikos viešųjų pirkimų įstatymo nustatyta tvarka samdo fizinius arba juridinius asmenis, taip pat įmones, neturinčias juridinio asmens teisių, privatizavimo užduotims atlikti (įskaitant privatizavimo objektų vertinimą) ir pasirašo su jais sutartis dėl užduočių atlikimo;

4) sudaro privatizavimo objekto (įmonės akcijų paketo) vertinimo ir pradinės pardavimo kainos nustatymo komisiją;

5) restruktūrizuoja valstybės kontroliuojamą įmonę, jei toks restruktūrizavimas padidina galimybę ją privatizuoti arba nustato objekto (įmonės akcijų) pardavimo kainą;

6) šio įstatymo 12 straipsnio numatytais atvejais duoda leidimą valstybės kontroliuojamos įmonės sudaromiems sandoriams arba jiems nepritaria;

7) ieško investuotojų (taip pat leidžia informacinį privatizavimo biuletinį, kuriame turi būti skelbiama šio įstatymo 11 straipsnyje nustatyta informacija apie privatizavimo objektą, bei rengia kitus reklaminis dokumentus ir organizuoja privatizavimo objekto reklamą);

Vyriausybės vardu pasirašo privatizavimo sandorius; kontroliuoja privatizavimo sandorių vykdymą, kol bus įvykdytos visos sandorio sąlygos;

10) perduoda privatizavimo objektus įsigijusiems asmenims nuosavybės teisę patvirtinančius dokumentus (akcijų sertifikatus arba kitus nuosavybės teisę patvirtinančius dokumentus, nurodytus Akcinių bendrovių ir Vertybinių popierių viešosios apyvartos įstatymuose);

11) pasirašo sutartis su savivaldybėmis dėl joms nuosavybės teise priklausančių akcijų ir kito turto privatizavimo;

- 12) kaupia duomenis apie privatizavimo darbus;
- 13) atstovauja Vyriausybei teisme dėl privatizavimo sandorių, kuriuos šis fondas pasirašė;
- 14) atstovauja Vyriausybei teisme dėl privatizavimo sandorių, kurie buvo sudaryti pagal Pirminio privatizavimo įstatymą, ir dėl tų privatizavimo sandorių, kurie buvo sudaryti iki šio įstatymo įsigaliojimo;
- 15) kreipiasi į teismą savo arba Vyriausybės vardu dėl valstybės kontroliuojamos įmonės sudarytų sandorių, pažeidžiančių šį ir kitus įstatymus, pripažinimo negaliojančiais ir nuostolių atlyginimo.

Turto fondo atsakomybė

Vienerius metus po privatizavimo sandorio pasirašymo dienos Turto fondas atsako už privatizuotų valstybės kontroliuojamų įmonių suteiktas garantijas, už padarytą aplinkai žalą ir kitas prievoles, kurios atsirado iki privatizavimo sandorio pasirašymo dienos ir kurių vertė viršija 5 proc. privatizavimo sandorio vertės arba 5 proc. nominaliosios parduodamų akcijų paketo vertės, kai sandorio vertė mažesnė už šio akcijų paketo nominaliąją vertę, jei:

- 1) apie tokias prievoles pirkėjas nebuvo informuotas;
- 2) tokios prievolės yra privalomos pagal Lietuvos Respublikos įstatymus ir šios prievolės nebuvo perduotos pirkėjui pagal sudarytą privatizavimo sandorį.

Jei prievolių bendra vertė pagal vieną sandorį viršija trečdalį įplaukų, kurias iš šio sandorio gauna Turto fondas, sprendimą dėl prievolės vykdytojo priima Vyriausybė.

Turto fondas neatsako už privatizuotų valstybės kontroliuojamų įmonių prievoles, kurios atsirado po šių įmonių akcijų pirkimo ir pardavimo sutarčių pasirašymo dienos.

Turto fondas pagal savo prievoles atsako tik tuo Turto fondo turto, kurį įstatymų nustatyta tvarka galima išieškoti.

Su asmenimis, kuriems pavedama dalyvauti visuotiniuose akcininkų susirinkimuose, Turto fondas turi teisę sudaryti pavedimo (atstovavimo) sutartis. Tokia sutartis gali būti sudaryta su asmenimis neatsižvelgiant į tai, ar juos su Turto fondu sieja darbo santykiai, ar ne. Asme-

nims, kurių nesieja darbo santykiai su Turto fondu, šis fondas nustato kvalifikacinius kriterijus.

Turto fondo valdyba ir administracija

Turto fondo valdyba sudaroma Valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymo nustatyta tvarka. Turto fondo valdybos pirmininko ir narių su Turto fondu darbo santykiai nesieja.

Turto fondo valdybos nariai privalo solidariai atlyginti šiam fondui visus nuostolius, padarytus dėl valdybos nutarimų, priimtų pažeidžiant Lietuvos Respublikos įstatymus arba kitus teisės aktus. Valdybos narys, balsavęs prieš tokį nutarimą, atleidžiamas nuo pareigos atlyginti nuostolius.

Turto fondo valdyba:

- 1) nustato Turto fondo plėtros strategiją, stebi Turto fondo veiklą ir valdymo organizavimą;
- 2) nustato Turto fondo struktūrą, skiria ir atleidžia vyriausiąjį finansininką (buhalterį) bei, suderinusi su Ministru Pirmininku, skiria ir atleidžia Turto fondo administracijos vadovą;
- 3) tvirtina Turto fondo dalyvavimo įmonių valdyme taisykles;
- 4) tvirtina Turto fondo išlaidų sąmatas;
- 5) kontroliuoja Turto fondo lėšų naudojimą;
- 6) tvirtina pusmetinę ir metinę Turto fondo veiklos ataskaitas ir skelbia jas „Valstybės žiniuose“;
- 7) priima sprendimus dėl Turto fondo filialų (skyrių) Lietuvos miestuose (rajonuose) steigimo;
- 8) vykdo kitas funkcijas, kurias nustato Vyriausybė arba Turto fondo įstatai.

Mokėjimo Turto fondo valdybos ir šio fondo administracijos darbuotojams už darbą ir jų skatinimo tvarka

Mokėjimo Turto fondo valdybos pirmininkui ir valdybos nariams už darbą ir jų skatinimo tvarką nustato Vyriausybė.

Mokėjimo Turto fondo administracijos vadovui ir jo pavaduotojams už darbą ir jų skatinimo tvarką nustato Turto fondo valdyba.

Turto fondo darbuotojų atlyginimus ir atlyginimų priedus nustato šio fondo administracijos vadovas, vadovaudamasis šio fondo valdybos patvirtintais mokėjimo už darbą normatyvais ir sąlygomis.

Turto fondo administracijos veiklai vadovauja administracijos vadovas. Jo teises ir pareigas, taip pat įgaliojimus atstovauti Turto fondo interesams, įskaitant teisę pasirašyti sutartis Turto fondo vardu ir atstovauti šiam fondui, bendradarbiaujančiam su trečiosiomis šalimis, nustato Turto fondo įstatai.

Turto fondo valdybos narys, jo administracijos vadovas ir vyriausiasis finansininkas (buhalteris) negali būti akcinės bendrovės arba uždarosios akcinės bendrovės, kuriose Turto fondas valdo daugiau kaip penktadalį akcijų, valdybos nariais ar akcininkais (tiesiogiai arba per kitą asmenį), taip pat negali turėti su tokiomis bendrovėmis jokių sutartimis įteisintų susitarimų.

Pagrindinės Valstybės turto fondo veiklos sritys:

- 1) atstovauti valstybės interesams valdant ir naudojant valstybės turtą;
- 2) privatizuoti valstybei priklausantį turtą ir administruoti privatizavimo sandorius;
- 3) tvarkyti valstybės turto apskaitą.

Turto fondo padaliniai ir skyriai

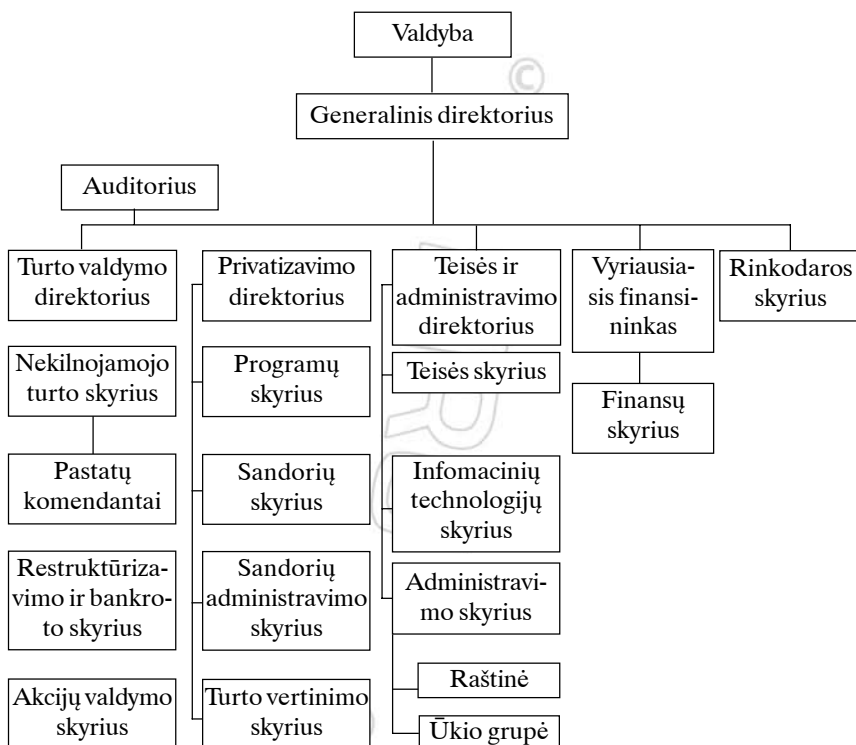
2002 m. gruodžio 31 d. Turto fonde dirbo 106 darbuotojai. Administracijai vadovauja generalinis direktorius, kuris skiriamas bei atleidžiamas Turto fondo valdybos nutarimu prieš tai suderins šį klausimą su Ministru Pirmininku. Turto fondo valdybos pirmininkas pagal valdybos suteiktas teises sudaro sutartį su generaliniu direktoriumi.

Turto fondo valdymo struktūra susideda iš 5 pagrindinių padalinių (3.1.5 pav.). Pats didžiausias yra Turto valdymo padalinys (36 žm.), kurį sudaro Nekilnojamojo turto, Restruktūrizavimo ir bankroto bei Akcijų valdymo skyriai.

Kitas pagal darbuotojų skaičių yra Teisės administravimo padalinys, kuriame dirba 32 žmonės. Jį sudaro Teisės, Informacinių technologijų ir Administravimo skyriai. Jų darbuotojai sudaro 20,76 proc. visų darbuotojų skaičius.

Privatizavimo padalinį sudaro Programų, Sandorių, Sandorių administravimo ir Turto vertintojų skyriai, kuriuose dirba 22 žmonės, sudarantys 20,76 proc. visų darbuotojų skaičiaus.

3.1.5 pav. Valstybės turto fondo valdymo struktūra (2002 m. balandžio 11 d.)

Turto valdymo padalinys

Valstybei nuosavybės teise priklausančias akcijas ir nekilnojamąjį turtą, kuriuos valstybės institucijos patikėjimo teise yra perdavusios Turto fondui, valdo Turto valdymo padalinys. Valdymas – tai pirmiausia atstovavimas valstybės interesams dalyvaujant ir priimant įvairius nutarimus bendrovių visuotiniuose akcininkų susirinkimuose. Dalyvavimas

bendrovių tarybose ir valdybose suteikia galimybę geriau pažinti įmones, jų administraciją, daryti tiesioginę įtaką įmonės veiklai, operatyviai priimti sprendimus, susijusius su finansine įmonės būkle.

Viena iš Restruktūrizavimo ir bankroto skyriaus veiklos pagrindinių funkcijų yra teikti Turto fondo vadovybei pasiūlymus dėl įmonių, kurioms tikslinga taikyti restruktūrizavimo procedūras. Skyriaus darbuotojai taip pat organizuoja įmonių restruktūrizavimo projektų rengimą, jų ekspertizę. Atstovaudami valstybės interesams, jie periodiškai svarsto bankroto proceso ir atstovavimo konkrečioms įmonėms eigą bei rezultatus, o savo išvadas ir pasiūlymus teikia Ūkio ministerijai, kaip metodiškai bankroto procesui vadovaujančiai institucijai.

Restruktūrizavimo ir bankroto skyriaus darbuotojų tinkamo atstovavimo rezultatai vertinami tiek sprendžiant atsiskaitymo su darbuotojais bei žemdirbiais klausimus, tiek parduodant įmonių turtą – kad nebūtų atskirais vienetais išdraskytos technologinės linijos.

Vienas iš Turto valdymo padalinio tikslų – kuo geriau parengti įmones ir valdomą nekilnojamąjį turtą privatizuoti. Šio padalinio specialistai, nagrinėdami įmonių veiklą ir atsižvelgdami į finansines rinkos realijas, sprendžia, kas yra tikslingiau valstybei kaip akcininkei, taip pat priima sprendimus dėl įmonės reorganizavimo, bankroto, likvidavimo, įstatinio kapitalo didinimo arba mažinimo.

Turto fondo nekilnojamojo turto valdymo skyriaus atstovai dirba Kaune, Klaipėdoje ir Panevėžyje. Šio padalinio specialistai rengia privatizavimo objektų dokumentus, reikalingus sandoriams sudaryti ir vykdyti. Įstatymų bei valstybės ir vyriausybės institucijų nustatyta tvarka šie dokumentai derinami su Privatizavimo komisija, Turto fondo valdyba.

Privatizavimo padalinys

Vertina privatizuojamą turtą, priklausantį valstybei ir savivaldybėms nuosavybės teise, dalyvauja privatizuojamų objektų, priklausančių valstybei nuosavybės teise, vertės nustatymo komisijų darbe; organizuoja ir vykdo valstybei nuosavybės teise priklausančio turto, taip pat pagal Turto fondo su savivaldybėmis sudarytas atskiras sutartis savivaldybėms nuosavybės teise priklausančio turto privatizavimą, reklamuoja privatizuojamus objektus.

Teisės ir administravimo padalinys

Konsultuoja Turto fondo struktūrinius padalinius valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo klausimais, rengia teisinio pobūdžio pasiūlymus bei atitinkamų norminių aktų projektus, atstovauja Turto fondui teismuose ir yra atsakingas už informacinių technologijų bazės sudarymą ir panaudojimą.

Administravimo skyrius organizuoja pagrindinių priemonių bei kitų materialinių vertybių pirkimo, renovacijos bei remonto darbus, sprendžia personalo klausimus, tvarko korespondenciją.

Finansų skyrius

Jame dirba 6 žmonės, arba 5,66 proc. visų darbuotojų. Kontroliuoja visų Turto fondo padalinių finansinę būklę, vykdo apskaitą pagal Lietuvos Respublikos buhalterinės apskaitos pagrindų įstatymą.

Valstybės privatizavimo komisija ir privatizavimo lėšos

Valstybės privatizavimo komisija (toliau Privatizavimo komisija) yra privatizavimo priežiūros institucija, veikianti pagal Privatizavimo įstatymą bei Vyriausybės patvirtintus nuostatus. Privatizavimo komisija yra atskaitinga Seimui, ją sudaro 13 narių. Privatizavimo komisijos pirmininką ir 6 jos narius skiria ir atleidžia Seimas Vyriausybės teikimu. Kitus 6 komisijos narius skiria ir atleidžia Seimas Seimo narių frakcijų teikimu.

Privatizavimo komisija pritaria arba nepritaria objektų privatizavimo programų, sandorių bei investuotojų sąrašų projektams. Ši komisija gali įpareigoti Turto fondą atlikti jai pateiktų svarstyti dokumentų papildomą ekspertizę.

Dar viena Privatizavimo įstatymo naujovė – Lietuvos Respublikos Vyriausybei patvirtinus Privatizuojamų objektų sąrašą, kiekvienas potencialus pirkėjas turi galimybę pats skatinti parengti į šį sąrašą įtraukto objekto privatizavimo programą, t. y. Turto fondui pateikti iniciatyvinį pasiūlymą – įsipareigojimą privatizuojamą objektą pirkti. Tai gali būti pastatas, įrenginys arba akcijų paketas, sudarantis mažiau kaip trečdalį

įmonės įstatinio kapitalo. Gavęs tokį pasiūlymą, Turto fondas Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatytais terminais privalo norimą pirkti objektą parengti privatizuoti.

Savivaldybių turto privatizavimo komisijos steigiamos savivaldybių tarybų sprendimu.

Savivaldybių turto privatizavimo komisijų narių skaičių ir jų personalinę sudėtį nustato savivaldybės taryba. Savivaldybių turto privatizavimo komisijos savivaldybių lygiu atlieka tas pačias funkcijas kaip ir Privatizavimo komisija. Jei savivaldybės taryba nesteigia savivaldybės turto privatizavimo komisijos, jos funkcijas atlieka Privatizavimo komisija.

Savivaldybių turto privatizavimo komisijos nuostatus tvirtina savivaldybės taryba.

Savivaldybių turto fondas, o jei jis nesteigiamas, – kitas savivaldybių administracijos padalinys savivaldybei nuosavybės teise priklausančiam turtui valdyti, naudoti ir juo disponuoti atlieka savivaldybės lygiu šiame įstatyme Turto fondui nustatytas funkcijas. Apie savivaldybėms nuosavybės teise priklausančio turto privatizavimą turi būti paskelbta Informaciniame privatizavimo biuletenyje.

Privatizavimo komisijos teisės:

1) pritarti arba nepritarti objektų privatizavimo programų projektams;

2) pritarti arba nepritarti privatizavimo sandorių projektams, išskyrus vertybinių popierių biržose sudarytus privatizavimo sandorius;

3) pritarti arba nepritarti strateginių investuotojų sąrašo projektui;

4) šio įstatymo numatytais atvejais sustabdyti objekto privatizavimo programos vykdymą ir(ar) pripažinti, kad ši programa baigta;

5) pritarti arba nepritarti valstybei, taip pat savivaldybei nuosavybės teise priklausančių akcijų paketų, pagal sutartį perduotų privatizuoti valstybės įmonei Valstybės turto fondui, kuris visuotiniame akcininkų susirinkime suteikia mažiau kaip ketvirtadalį balsų, pardavimui, kai Lietuvos Respublikos vertybinių popierių viešosios apyvartos įstatymo nustatyta tvarka yra pateiktas oficialus privalomas pasiūlymas pirkti šį akcijų paketą.

6) Privatizavimo komisija turi teisę įpareigoti Turto fondą atlikti jai svarstyti pateiktų dokumentų papildomą ekspertizę. Privatizavimo

dokumentų ekspertizei atlikti Privatizavimo komisija turi teisę deleguoti savo atstovą arba atstovus. Jeigu nurodytas Privatizavimo komisijos sprendimas yra neigiamas, Turto fondas turi teisę sprendimo projektą teikti svarstyti Vyriausybei, kurios nutarimas yra galutinis. Seimas periodiškai išklauso Privatizavimo komisiją apie jos atliktą darbą.

Privatizavimo komisijos sprendimai priimami paprasta visų komisijos narių balsų dauguma. Privatizavimo komisijos narys neturi teisės balsuoti svarstomu klausimu, jei jis arba jo šeimos nariai (tėvai ir vaikai, broliai ir seserys, sutuoktinis) yra asmeniškai suinteresuoti sprendimo rezultatais.

Privatizavimo lėšas sudaro:

1) pajamos, gautos iš privatizavimo sandorių ir pardavus valstybei (savivaldybei) nuosavybės teise priklausančius akcijų paketus pagal Lietuvos Respublikos vertybinių popierių viešosios apyvartos įstatymą, kai yra pateiktas oficialus privalomas pasiūlymas;

2) palūkanos už atidėtas įmokas (baudos ir delspinigiai už privatizavimo sandoriuose numatytų sąlygų nevykdymą);

3) kitos pajamos (tarptautinių organizacijų parama, pajamos už papildomai teikiamas paslaugas, duomenų bazės naudojimą ir kt.);

4) kitos įplaukos.

Jei privatizavimo objektas nuosavybės teise priklauso valstybei, tai nurodytos privatizavimo lėšos pervedamos į Finansų ministerijos atidarytą privatizavimo fondo sąskaitą (išskyrus šio įstatymo 18 straipsnyje nustatytą privatizavimo būdą), o jei privatizavimo objektas nuosavybės teise priklauso savivaldybei – į savivaldybės specialiąją sąskaitą.

Privatizavimo lėšos, esančios Finansų ministerijos atidarytoje privatizavimo fondo sąskaitoje, naudojamos:

1) gyventojų santaupoms atkurti ir su tuo susijusioms išlaidoms padengti, taip pat Vyriausybės sprendimu rezerviniam (stabilizavimo) fondui sudaryti (ne mažiau kaip du trečdaliai iš privatizavimo gautų lėšų). Lėšos gyventojų santaupoms atkurti ir su tuo susijusioms išlaidoms padengti Vyriausybės sprendimu laikinai gali būti naudojamos su Lietuvos Respublikos valstybės skolos įstatymo įgyvendinimu susijusiems valstybės turtiniams išpareigojimams vykdyti;

2) smulkaus ir vidutinio verslo skatinimo fondui sudaryti bei Vyriausybės patvirtintoms šalies programoms įgyvendinti (iki trečdalis iš privatizavimo gautų lėšų);

3) atskaitymams į specialų fondą bankrutuojančių ir bankrutavusių įmonių darbuotojų reikalavimams, susijusiems su darbo santykiais, tenkinti;

4) išlaidoms, susijusioms su šiame įstatyme nustatytą Privatizavimo komisijos ir Turto fondo funkcijų įgyvendinimu;

5) ekspertų paslaugoms apmokėti;

6) objektų parengimui privatizuoti pagal Vyriausybės nustatytą tvarką.

Turto fondui pervedama privatizavimo lėšų dalis nustatoma procentais nuo 1 ir 2 punktuose nurodytų pajamų, pervestų į Privatizavimo fondo sąskaitą. Šį procentą Finansų ministerijos teikimu kas pusę metų tvirtina Vyriausybė. Privatizavimo komisijos funkcijoms įgyvendinti lėšas pagal Finansų ministerijos pateiktą sąmatą kas pusę metų skiria Vyriausybė. Vyriausybė nustato ir Privatizavimo fondo lėšų apskaitos ir naudojimo tvarką. Vyriausybė periodiškai informuoja Seimą apie privatizavimo lėšų naudojimą.

Privatizavimo lėšos, gautos privatizavus savivaldybei nuosavybės teise priklausantį turtą, atskaičius Turto fondui priklausančias lėšas pagal Turto fondo ir savivaldybės įgalioto atstovo pasirašytą atstovavimo sutartį, pervedamos į savivaldybės specialiąją sąskaitą. Savivaldybei tenkančių lėšų naudojimo tvarką nustato savivaldybės taryba.

Objektų parengimas privatizuoti. Informacija apie privatizavimo objektus

Kiekvienas privatizavimo objekto valdytojas Vyriausybės nustatyta tvarka privalo pateikti dokumentus ir kitą informaciją apie privatizavimo objektą Turto fondui ir(ar) potencialiems pirkėjams. Konfidenciali informacija potencialiems pirkėjams turi būti pateikiama tik prieš tai gavus jų rašytinius išpareigojimus saugoti šią informaciją. Privatizavimo sandoryje gali būti nustatyti konfidencialios informacijos saugojimo reikalavimai.

Konfidenciali informacija yra informacija, kuriai tokį statusą savo sprendimu suteikia įmonė. Konfidenciali informacija negali būti Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta vieša informacija.

Privatizavimo objekto valdytojas bei įmonės administracijos vadovas ir vyriausiasis finansininkas (buhalteris) pagal savo kompetenciją įstatymų nustatyta tvarka atsako už šio įstatymo nustatytų duomenų iškraipymą, suklastojimą ir (ar) pavėluotą pateikimą.

3.2. Privatizavimo objektų reklama ir jų vertinimo mechanizmas

Privatizuoti rengiami objektai plačiai reklamuojami įvairiuose Lietuvos ir užsienio leidiniuose. Kiekvieną mėnesį Turto fondas leidžia oficialų leidinį – „Informacinį privatizavimo biuletinį“, kuriame skelbiamos visų privatizuojamų objektų privatizavimo programos. Taip pat kas mėnesį rengiamas reklaminis informacinis leidinys „Žinios“ (lietuvių kalba), kuriame nušviečiamos privatizavimo aktualijos, vykstantys konkursai ir derybos, įvardijami einamojo mėnesio privatizuojami objektai. „Žinios“, leidžiamos 12 tūkst. egzempliorių tiražu, platinamos kartu su laikraščiu „Verslo žinios“. Ši informacija rengiama ir anglų kalba bei pateikiama leidinyje „Investor’s Market“, leidžiamame kas antrą mėnesį.

Buvo išleisti ir atskiri leidiniai, kuriuose pateikiama turizmo ir viešbučių, bankų sektorių analizė bei pristatomi šių veiklos sričių privatizuojami objektai, privatizavimo naujienos. Turto fondas išleido brošiūrą „Privatisation beyond 2000“. Minėti leidiniai išsiuntinėjami Lietuvoje reziduojančioms užsienio šalių ambasadoms, tarptautinių organizacijų biurams, Lietuvos verslo organizacijoms, užsienyje reziduojančioms Lietuvos ambasadoms, investiciniams fondams, savivaldybių privatizavimo tarnyboms ir kt. Juos gauna kiekvienas privatizuojamais objektais besidomintis asmuo, atvykęs į Turto fondą arba jo filialus. Informacija apie einamojo mėnesio privatizuojamus nekilnojamojo turto objektus kiekvieną mėnesį spausdinama dienraščio „Respublika“ priede „Pastogė“.

Vilniuje informacija apie privatizuojamų įmonių akcijų paketus ir nekilnojamojo turto objektus spausdinama dienraščio „Lietuvos rytas“ priede „Sostinė“. Skelbimai apie konkrečiuose regionuose parduodamus objektus spausdinami Lietuvos rajoniniuose laikraščiuose „Jurbarko šviesa“, „Alytaus naujienos“, „Zarasų kraštas“, „Nauja vaga“, „Naujas rytas“ ir kt. Kiekvieną mėnesį rengiama medžiaga reklaminiam stendui, esančiam Gedimino prospekte, Vilniuje. Jame pateikiama informacija apie einamojo mėnesio privatizuojamus objektus. Be to, informacija apie Turto fondą pateikiama ir įvairiuose informaciniuose kataloguose.

Turto fondas informaciją apie privatizuojamus objektus nuolat pateikia ir užsienio verslo atstovams. 2000 m. anglų kalba leidžiamame žurnale „*Lithuania in the World*“ šešis kartus buvo spausdinami straipsniai apie privatizavimo procesą ir privatizuojamus objektus Lietuvoje. Šis žurnalas platinamas „Lietuvos avialinijų“ lėktuvuose, taip pat siunčiamas ambasadoms ir verslo bei prekybos atstovybėms. Informacija apie privatizuojamus objektus buvo spausdinama ir žurnale „*Lithuanian Business Review*“ bei laikraščiuose „*The Baltic Times*“, „*Lithuanian Weekly*“, „*Baltiskij Kurs*“ (rusų kalba), taip pat specializuotuose leidiniuose „*Trade Winds*“ bei „*Upstream*“. Strateginių įmonių privatizavimas reklamuojamas užsienio leidinyje „*Financial Times*“.

2000 m. gruodžio mėn. Turto fondas pristatė atnaujintą savo tinklalapį internete. Jame pateikiama išsami informacija apie privatizavimo procesą ir privatizuojamas įmones, teisinė informacija, susijusi su privatizavimu, taip pat privatizavimo istorija, telefonai pasiteirauti, kuriais paskambinus Turto fondo darbuotojai atsako į visus su privatizavimu susijusius klausimus.

Parengta medžiaga Lietuvos delegacijų vizitams į Didžiąją Britaniją, Austriją, Jungtines Valstijas, Italiją ir kitas šalis bei parengti ir pateikti informacijos (apie investicijų galimybes per privatizavimą) paketai užsienio šalių (Čekijos, Norvegijos, Vokietijos ir kt.) verslo atstovų delegacijoms, atvykstančioms į Lietuvą. 2000 m. kovo mėn. buvo organizuota Investuotojų diena, kurioje dalyvavo įvairių užsienio organizacijų ir kompanijų, veikiančių Lietuvoje, atstovai. Turto fondas kar-

tu su Lietuvos ekonominės plėtros agentūra, keičiasi informacija ir rengia bendrus investicinių projektų pristatymus bei informacinius leidinius.

Turto fondo atstovai dalyvavo tarptautinėse verslo konferencijose, kurių metu buvo pristatyti investiciniai privatizavimo projektai.

Turto fondas 2000 m. du kartus atliko apklausą pirkėjų, išsigijusių akcinių bendrovių arba uždarytų akcinių bendrovių valstybei nuosavybės teise priklausančius kontrolinius akcijų paketus ir nekilnojamojo turto objektus. Atliekant apklausas buvo išsiųsta daugiau kaip po 300 anketų siekiant gauti kuo išsamesnę informaciją apie darbo vietų išsaugojimą ir naujų steigimą bei investicijas. Gauta informacija buvo išnagrinėta, apibendrinta ir pateikta Lietuvos Respublikos Vyriausybei.

2000 m. buvo toliau vykdomi trys PHARE organizacijai privatiuoti skirtos paramos projektai – techninė pagalba privatizuojant dideles įmones (AB „Geonafta“, AB „Ventus nafta“, AB „Biosintezė“, AB „Marijampolės pieno konservai“), taip pat ruošiant privatizuoti AB „Lietuvos taupomasis bankas“ ir AB „Lietuvos žemės ūkio bankas“. „Transform“ (Vokietijos Vyriausybės finansuojama programa) privatizavimo projektas, pradėtas 1998 m. rugsėjo mėn., buvo pratęstas ir 2001 m. „Transform“ programos konsultantai tarpininkavo privatizuojant objektus (AB „Lietkabelis“, AB „Takioji Neris“, AB „Tauragės daržovės“, AB „Panevėžio ketus“, AB „Jiesia“) Vokietijoje, parengė šių įmonių informacinius leidinius. Vokiečių konsultantai parengė kompiuterinę programą privatizavimo sandoriams kontroliuoti bei teikė teisinę konsultacijas.

Turto fondas 2000 m. išplatino spaudai 74 oficialius spaudos pranešimus apie aktualiausius privatizavimo klausimus, parengė 80 atsakymų žiniasklaidai, surengė 25 spaudos konferencijas. Pranešimai svarbiausiais privatizavimo klausimais nuolat siunčiami visiems didžiausiems dienraščiams, naujienų agentūroms, Vyriausybės spaudos tarnybai.

Privatizavimo objekto vertinimas

Privatizavimo objektą vertina Turto fondas arba jo sudaryta komisija, į kurią įtraukiami asmenys, turintys kvalifikacinius turto vertinotojų pažymėjimus, arba konkurso tvarka Turto fondo parinkti turto ver-

tintojai, kuriems už darbą mokama. Privatizuojamiems objektams vertinti Turto fonde įsteigtas Turto vertintojų skyrius.

Privatizavimo objektai vertinami vadovaujantis Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymo ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. gruodžio 18 d. nutarimo Nr. 1427 „Dėl privatizavimo objektų parengimo privatizuoti tvarkos patvirtinimo“ nustatyta tvarka, Lietuvos Respublikos turto ir verslo vertinimo pagrindų įstatymu bei Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 14 d. nutarimu Nr. 244 „Dėl turto vertinimo metodikos“. Gana dažnai, kai valstybei priklausančios akcijos sudaro iki trečdaliao įmonių įstatinio kapitalo, privatizuojamų akcijų vertė nustatoma supaprastintu naudojimo pajamų vertės metodu, kuris yra pagrįstas įmonės buhalterinės apskaitos dokumentais, akcininkų sąrašu ir kt. Supaprastintu naudojimo pajamų vertės metodu 2000 m. buvo įvertinta 210 objektų (3.2.1 lentelė).

3.2.1 lentelė. 2000 m. įvertintų privatizavimo objektų suvestinė

Įvertintų privatizavimo objektų skaičius							
Iš viso	Iš jų		Įmonės, kurių įstatinio kapitalo valstybei priklauso				Nekilnojamojo turto objektai
	Privatizuoti	Kitu tikslu	iki trečdaliao	iš tų objektų:	nuo trečdaliao iki pusės	daugiau kaip pusė	
				supaprastintu metodu			
796	794	2	292	264	40	36	428

Anksčiau įvertinti objektai nuolat vertinami iš naujo, nes pasikeitus padėčiai tiek įmonėje, tiek rinkoje siekiama nustatyti realią privatizuojamų objektų pradinę pardavimo kainą.

Privatizavimo objektas Turto fondo sprendimu gali būti vertinamas taikant vieną iš šių metodų arba jų derinį:

1) lyginamosios vertės (pardavimo kainos analogų) metodas, kurio esmė yra palyginimas, t.y. rinkos vertė nustatoma lyginant tokių

pačių objektų sandorių kainas atsižvelgiant į nedidelius vertinamo turto ir analogų skirtumus;

2) atkuriamosios vertės (kaštų) metodas, kurio pagrindas yra skaičiavimas, kiek kainuotų atkurti esamos fizinės būklės ir esamų eksploatacinių bei naudingumo savybių objektus pagal vertinimo metu taikomas darbų technologijas bei kainas;

3) naudojimo pajamų vertės (pajamų kapitalizavimo arba pinigų srautų diskonto) metodas, kai turtas vertinamas ne kaip įvairaus turto suma, o kaip pelningas verslo objektas. Metodo pagrindą sudaro būsimų pinigų srautų prognozės ir dabartinė tų pinigų vertė. Kai parduodama mažiau kaip trečdalis įmonės akcijų, Vyriausybės nustatyta tvarka gali būti taikomas paprastesnis šio metodo variantas;

4) ypatingosios vertės metodas – unikalioms meno ir istorijos vertybėms, juvelyriniams ir antikvariniams dirbiniams, įvairioms kolekcijoms įvertinti (vertinama pagal specialias šio turto vertinimo technologijas);

5) kitais Europos Sąjungoje praktiškai pripažintais ir Vyriausybės aprobuotais metodais.

Jei valstybei arba savivaldybei nuosavybės teise priklauso mažiau kaip trečdalis akcinės bendrovės akcijų, išvardyti vertinimo metodai gali būti netaikomi vertinant akcijas, parduodamas viešo akcijų pardavimo arba viešo aukciono būdu, kurių rinkos kaina yra nustatyta Nacionalinės vertybinių popierių biržos.

Vertinant valstybei arba savivaldybei nuosavybės teise priklausančius pastatus, statinius ir įrenginius pagal Vyriausybės aprobuotus tarptautinius vertinimo metodus turi būti įvertinamas ir pastatams, statiniams bei įrenginiams nustatyta tvarka skirtas žemės sklypas.

Šiame įstatyme nurodytų privatizavimo objekto vertinimo metodų taikymo tvarką nustato Vyriausybė. Už žalą, atsiradusią dėl neteisingo turto įvertinimo, turto vertintojai privatizavimo objekto valdytojui atlygina turto vertinimo sutartyje nustatyta tvarka.

Privatizavimo objektų sąrašas – įstatymų nustatyta tvarka Vyriausybės patvirtintas dokumentas, kuriame nurodomas:

1) bendrovių pavadinimas, pagrindinės veiklos pobūdis, įstatinis kapitalas, valstybei (savivaldybei) tenkanti akcijų nominalioji vertė, įmonės rentabilumas ir darbuotojų skaičius – kai privatizuojamos akcinių ir uždaryjū akcinių bendrovių akcijos;

2) privatizavimo objekto pavadinimas, trumpa objekto charakteristika, balansinė likutinė objekto vertė – kai privatizuojamas kitas turtas.

Privatizavimo objektų sąrašą Turto fondo teikimu tvirtina Vyriausybė. Į šį sąrašą turi būti įtrauktos visų valstybei ir savivaldybei nuosavybės teise priklausančių įmonių akcijos, išskyrus tas akcinių ir uždaryjū akcinių bendrovių akcijas, kurių privatizavimą riboja įstatymai. Į privatizavimo objektų sąrašą savivaldybių teikimu Turto fondas įtraukia ir savivaldybėms nuosavybės teise priklausančius privatizavimo objektus, kuriuos savivaldybės nusprendžia privatizuoti. Į privatizavimo objektų sąrašą pagal šį įstatymą negali būti įtrauktas Lietuvos Respublikai išimtinė nuosavybės teise priklausantis turtas, savivaldybių gyvenamosios patalpos (išskyrus avarinius gyvenamuosius namus, iš kurių išskeldinti gyventojai ir jiems neterminuotai išnuomos kitos gyvenamosios patalpos, ir jei tie avariniai namai išbraukti iš gyvenamųjų patalpų apskaitos dokumentų) ir turtas, į kurį Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka pretenduoja atkurti nuosavybės teisę fiziniai asmenys ir religinės bendruomenės.

Sprendimą įtraukti į privatizavimo objektų sąrašą savivaldybei nuosavybės teise priklausančias akcijas arba kitą savivaldybės turtą priima savivaldybės taryba. Sprendimą valstybei nuosavybės teise priklausančias akcijas ir kitą turtą, kurį patikėjimo teise valdo ir naudoja savivaldybė, įtraukti į privatizavimo objektų sąrašo projektą priima Turto fondas.

Privatizavimo objektų sąrašo parengimas

Valstybės turto fondo teikimu 2000 m. buvo patvirtinti Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimai: 2000 m. kovo 6 d. nutarimas Nr. 258, 2000 m. liepos 5 d. nutarimas Nr. 792, 2000 m. liepos 21 d. nutarimas Nr. 882, kuriais iš dalies buvo pakeistas privatizavimo objektų sąrašas – papildytas naujais privatizavimo objektais bei išbraukti objektai,

kurie buvo privatizuoti arba pasikeitus aplinkybėms Valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymo nustatyta tvarka negali būti privatizuojami.

Didžioji dalis naujų į privatizavimo objektų sąrašą įrašytų objektų yra nedidelį procentą sudarantys akcinių ir uždarytų akcinių bendrovių akcijų paketai bei nekilnojamojo turto objektai. 2000 m. privatizavimo objektų sąrašas buvo papildytas 1189 objektais, o iš jo išbraukta 630 objektų (3.2.2 lentelė).

3.2.2 lentelė. Objektai, įtraukti į privatizavimo objektų sąrašą
(2001 m. gruodžio 31 d.)

	Objektų skaičius	Privatizuojamų valstybei (savivaldybėms) priklausančių akcijų nominalioji ar kito turto balansinė likutinė vertė tūkst. litų
Valstybei nuosavybės teise priklausantis turtas		
Kontroliuojamos įmonės	55	1 691 527
Įmonės, kurių akcijų valstybei priklauso mažiau kaip 50 proc. (iš jų įmonės, kurių akcijų valstybei priklauso nuo 30 iki 50 proc.)	700	275 507
	62	29 508
Nekilnojamas turtas	1 043	89 173
Iš viso: Savivaldybėms nuosavybės teise priklausantis turtas	1 798	2 056 207
Kontroliuojamos įmonės	82	194 416

Įmonės, kurių akcijų savivaldybėms priklauso mažiau kaip 50 proc.	85	8 963
Nekilnojamasis turtas	986	94 544
Iš viso	1 153	297 923
Iš viso (valstybės ir savivaldybių)	2 951	2 354 130

*www.vtf.lt/VTF_veiklos_ataskaita_2001/.htm

Objekto privatizavimo programa – dokumentas, kuriame nurodyta:

- 1) objekto pavadinimas ir privatizavimo būdas;
- 2) privatizavimo terminai;
- 3) trumpa privatizavimo objekto charakteristika (įstatinis kapitalas arba vertė, valstybei arba savivaldybei tenkančių akcijų nominalioji vertė, įstatinio kapitalo rentabilumas, gamybos apimtis arba metinė apyvarta, darbuotojų skaičius, pagrindinės veiklos pobūdis, geografinė padėtis, informacija apie valstybės arba savivaldybės kontroliuojamos įmonės produkcijos arba paslaugų dalį rinkoje ir trečiųjų asmenų teises į tokią įmonę);

4) privatizavimo sąlygos. Kai Vyriausybė patvirtina privatizavimo objektų sąrašą, kiekvienas potencialus pirkėjas turi teisę pateikti iniciatyvinį pasiūlymą pirkti ilgalaikį materialųjį turtą ir (ar) akcijų paketą tų įmonių, kuriose valstybei nuosavybės teise priklauso mažiau kaip trečdalis akcijų. Tokio iniciatyvinio pasiūlymo pateikimo tvarką ir sąlygas nustato Vyriausybė. Jei potencialus pirkėjas iniciatyvinį pasiūlymą pateikia pagal Vyriausybės nustatytus reikalavimus, tokio objekto privatizavimo programa turi būti parengta per Vyriausybės nustatytą laiką.

Vyriausybė turi teisę nustatyti ir kitus, nei nustatyta šio straipsnio 4 dalyje, objekto privatizavimo programų sudarymo reikalavimus (įskaitant teisę nustatyti privalomas objektų privatizavimo programų sąlygas ir privatizavimo būdus), taip pat teisę pritarti arba nepritarti svarbiau-

sių Lietuvos ūkio objektų privatizavimo programų ir privatizavimo sandorių projektams.

Iki potencialaus pirkėjo pripažinimo ir paskelbimo laimėtoju, su kuriuo numatoma pasirašyti privatizavimo sandorį, Vyriausybė turi teisę sustabdyti arba nutraukti objekto privatizavimo programos įgyvendinimą be jokių padarinių Lietuvos Respublikai. Atlikdama šiuos veiksmus, Vyriausybė privalo nurodyti objekto privatizavimo programos sustabdymo arba nutraukimo priežastį.

Valstybės (savivaldybės) kontroliuojamos įmonės per Turto fondo nustatytus terminus turi parengti objekto privatizavimo programos projektui reikalingus duomenis:

1) valstybinio žemės sklypo, kuris nustatyta tvarka yra skirtas valstybės (savivaldybės) kontroliuojamoms įmonėms, pastatams ir įrenginiams, naudotojas privalo perduoti valstybės (savivaldybės) kontroliuojamai įmonei to žemės sklypo nuomos arba panaudos sutartis, o kai tokios sutartys nesudarytos, – kitus Vyriausybės nustatytus žemės sklypo suteikimo naudotis dokumentus. Valstybės arba savivaldybės kontroliuojama įmonė, kurios akcijos yra ištrauktos į privatizavimo objektų sąrašą, privalo raštu kreiptis į žemės sklypo naudotoją, kad parengtų šiame papunktyje nurodytus dokumentus;

2) valstybės institucijos (Valstybinė mokesčių inspekcija, Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba ir kt.), kontroliuojančios valstybės (savivaldybės) kontroliuojamų įmonių prievolių įvykdymą valstybei ar (ir) savivaldybei, duomenis apie visas tokios įmonės skolas (įskaitant baudas ir delspinigius) valstybei (savivaldybei) Vyriausybės nustatyta tvarka privalo pateikti valstybės arba savivaldybės kontroliuojamai įmonei. Valstybės arba savivaldybės kontroliuojama įmonė, kurios akcijos yra ištrauktos į privatizavimo objektų sąrašą, privalo raštu kreiptis į atitinkamas valstybės institucijas, kad parengtų šiame punkte nurodytus dokumentus.

Savivaldybės vykdomoji institucija privalo per Vyriausybės nustatytą laiką perduoti Turto fondui privatizavimo objektų sąrašo ir objektų privatizavimo programų duomenis, kad jie būtų paskelbti „Informaciniame privatizavimo biuletenyje“.

Vyriausybė ir Turto fondas neturi teisės tikslinti savivaldybei nuosavybės teise priklausančių privatizavimo objektų sąrašo ir objekto privatizavimo programos duomenų, jei šie duomenys atitinka šio įstatymo reikalavimus.

Objektų, kurie Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka yra saugomi valstybės, privatizavimo programos gali būti tvirtinamos tik suderinus jų naudojimo sąlygas su institucija, atliekančia valstybinę tokių objektų priežiūrą.

Kai Vyriausybė patvirtina privatizavimo objektų sąrašą, kiekvienas potencialus pirkėjas turi teisę pateikti iniciatyvinį pasiūlymą pirkti ilgalaikį materialųjį turtą ir (ar) akcijų paketą tų įmonių, kuriose valstybei nuosavybės teise priklauso mažiau kaip trečdalis akcijų. Tokio iniciatyvinio pasiūlymo pateikimo tvarką ir sąlygas nustato Vyriausybė. Jei potencialus pirkėjas iniciatyvinį pasiūlymą pateikia pagal Vyriausybės nustatytus reikalavimus, tokio objekto privatizavimo programa turi būti parengta per Vyriausybės nustatytą laiką.

Privatizavimo objektas iš Vyriausybės patvirtinto privatizavimo objektų sąrašo gali būti išbrauktas, o jo privatizavimo programa gali būti sustabdyta ir(ar) pripažįstama pasibaigusia, jei: įmonei Įmonių bankroto įstatymo nustatyta tvarka yra iškelta bankroto byla; Akcinių bendrovių įstatymo nustatyta tvarka įmonė yra likviduojama, dėl stichinės arba panašios nelaimės privatizavimo objekto nelieka ar daugiau kaip trečdaliu pasikeičia jo fizinės savybės, taip pat jei bent vieną kartą šio įstatymo nustatyta tvarka buvo paskelbta objekto privatizavimo programa, tačiau per objekto privatizavimo programoje nustatytą laiką šis objektas nebuvo parduotas.

Informacijos apie privatizavimo objektus paskelbimas

„Informaciniame privatizavimo biuletenyje“ turi būti viešai paskelbta ši informacija apie privatizavimo objektą:

- 1) objekto privatizavimo programa;
- 2) Turto fondo darbuotojo, atsakingo už objekto privatizavimo programos vykdymą, pavardė, pareigos, adresas, telefonas ir faksas;

- 3) valstybės (savivaldybės) kontroliuojamos įmonės, kurios akcijos yra parduodamos, apžiūros laikas;
- 4) privatizavimo dokumentų išsigijimo ir atsiskaitymo už juos tvarka;
- 5) privatizavimo objekto pardavimo vieta.

Šiame biuletenyje ir kitose viešose informacijos priemonėse Turto fondas gali skelbti ir kitą (papildomą) informaciją.

Objektų parengimas privatizuoti

2000 m. parengta ir išleista 16 „Informacinio privatizavimo biuletenio“ numerių, kuriuose paskelbtos 1736 objektų privatizavimo programos (privatizuojamų akcijų nominalioji arba kito turto balansinė likutinė vertė – 1,41 mlrd. litų). Iš šio skaičiaus 1205 objektai (privatizuojamų akcijų nominalioji arba kito turto balansinė likutinė vertė – 1,34 mlrd. litų) nuosavybės teise priklauso valstybei, o 536 objektai – savivaldybėms.

Daugiausia valstybei nuosavybės teise priklausančio turto buvo siūloma parduoti viešo konkurso bei tiesioginių derybų būdais, parduodant 33 įmonių stambius akcijų paketus, kurių privatizuojamo valstybei priklausančio turto nominalioji vertė sudarė 860,2 mln. litų.

Privatizuoti valstybės turtą tampa vis sudėtingiau, nemažos dalies objektų privatizavimo programos skelbiamos po keletą kartų, bet objektai vis tiek nenuperkami. Tokia padėtis yra dėl to, kad valstybė dažniausiai valdo nekontrolinius įmonių akcijų paketus bei nekilnojamojo turto objektus, kurie nepatrauklūs pirkėjams dėl jų geografinės padėties arba techninės būklės. Daugumos Turto fondo valdomų įmonių finansinė būklė yra labai sunki, ypač dėl neįvykdytų prievolių ir išpareigojimų, per keletą metų susikaupusių delspinigių ir baudų. Privatizuojant tokius objektus siekiama išvengti atsirandančių socialinių problemų ir sudaryti sąlygas įmonių veiklai atgaivinti.

2001 m. kovo mėn. paskelbtas viešas AB „Lietuvos žemės ūkio bankas“ privatizavimo patarėjo konkursas. Šį konkursą laimėjo tarptautinė kompanija „Price Water House Coopers“. 2001m. rugpjūčio mėn. paskelbta šio banko privatizavimo programa. Vokietijos bankas „Norddeutsche Landesbank Girocentrale“, programoje nurodytu metu patei-

kęs pasiūlymą, buvo paskelbtas viešo konkurso laimėtoju. Šiuo metu vyksta derybos dėl akcijų pirkimo ir pardavimo sutarties projekto parengimo.

3.2.3 lentelė. 2001 m. paskelbta valstybei priklausančių objektų privatizacijos programų

Privatizavimo būdas	Objektų skaičius	Valstybei priklausančių akcijų nominalioji arba kito turto balansinė likutinė vertė tūkst. litų
Viešas akcijų pardavimas vertybinių popierių biržoje	34	24 964
Viešas konkursas	12	280 621
Viešas aukcionas	987	191 839
Pagal Vertybinių popierių viešosios apyvartos įstatymą	4	911
Iš viso	1 037	498 335

*www.vtf.lt/VTF_veiklos_ataskaita2001.htm

2001m. lapkričio mėn. paskelbta AB „Lietuvos dujos“ privatizavimo programa, pagal kurią, strateginis investuotojas galės įsigyti 34 proc. bendrovės akcijų. Gautos paraiškos iš dviejų potencialių pirkėjų – Prancūzijos bendrovės „Gaz de France“ ir konsorciumo „Ruhrgas AG“ su „E.ON Energie AG“. Abu potencialūs pirkėjai atitinka kvalifikacinius kriterijus, nustatytus minėtos bendrovės privatizavimo programoje.

2001 m. liepos mėn. buvo paskelbtas viešas konkursas parinkti AB „Lietuvos avialinijos“ privatizavimo patarėją. Jį laimėjo Vokietijos kompanija „Indecon Consulting GmbH“. Šiuo metu patarėjas vykdo

pirmąją konsultacinių paslaugų sutarties užduotį – rengia privatizavimo struktūros ir galimybių apžvalgą.

Visų šių įmonių privatizavimo dokumentus, informacinius memorandumus rengė privatizavimo konsultantai. Jie vertino įmones, atliko teisinį bei finansinį auditą, tarpininkavo privatizuojant objektus bei kitus darbus.

3.3. Valstybinio turto pardavimo metodai, būdai ir privatizavimo sandoriai

Vyriausybė, vykdydama privatizaciją, turi nuspręsti, kaip valstybinis turtas bus perduodamas į privačiojo sektoriaus rankas. Šį sprendimą labai sunku priimti, nes, be ekonominių veiksnių, tokių kaip turto vertinimas, privatizacijai didelę įtaką turi politika. Pateikiami keli veiksniai, turintys įtakos privatizacijos metodui:

- 1) turto nuosavybės istorija;
- 2) valstybinių įmonių finansinė ir konkurencinė padėtis;
- 3) vyriausybės ideologinis požiūris į rinką ir kontrolę;
- 4) buvusi, esama ir potenciali numanoma šalies ateities kontrolės struktūra;
- 5) poreikis privatizacijos proceso metu veikti svarbių interesų grupių naudai;
- 6) vyriausybės sugebėjimas patikimai gerbti investuotojų nuosavybės teises, įgytas išpardavus aktyvus;
- 7) kapitalo rinkos sąlygos ir egzistuojanti šalies institucinio valdymo darbotvarkė;
- 8) potencialių investuotojų patikimumas;
- 9) vyriausybės noras leisti užsienio investuotojams valdyti išsigytą turtą.

Šio proceso tikslų sudėtingumas reiškia, kad skirtingos šalys, privatizuodamos skirtingų tipų turtą, taikė daugybę įvairiausių skirtingų privatizacijos metodų.

J. Brada (15) pateikia puikią privatizacijos metodų klasifikaciją. Nors J. Brada'os tyrimo objektas buvo Vidurio ir Rytų Europa, jo pa-

teikta keturių pagrindinių privatizacijos būdų klasifikacija yra ganėtinai bendro pobūdžio. Be to, jis pateikia kiekvieno šių metodų pranašumus ir trūkumus, gautus tyrinėjant Vidurio ir Rytų Europos privatizacijos procesą, santrauką.

Pirmas metodas, pasak J. Brada'os, yra *privatizacija restitucijos būdu*. Šis būdas yra tinkamas tada, kai žemė arba kita lengvai apibrėžiama nuosavybė, kuri anksčiau buvo nusavinta, gali būti gražinta arba tikrajam savininkui, arba jo/jos paveldėtojams. Ši privatizacijos forma yra retai fiksuojama už Rytų Europos ribų, tuo tarpu šiame regione ji buvo labai svarbi. Pavyzdžiui, jis teigia, kad apie 10 proc. valstybinio Čekijos turto vertės sudarė reikalavimai gražinti turta restitucijos būdu. Pagrindinis šio privatizacijos metodo trūkumas yra tas, kad dažnai dokumentai, kurių reikia įrodyti nuosavybės teisėms, būna neadekvatūs ir prieštaringi.

Antrasis metodas – *privatizacija parduodant valstybės nuosavybę*. Šiuo atveju vyriausybė parduoda savo nuosavybę už atitinkamą užmokestį grynais. Ši kategorija skirstoma į dvi grupes: 1) tiesioginis pardavimas, t. y. valstybinių įmonių (arba jų dalies) pardavimas individams, egzistuojančioms korporacijoms arba investuotojų grupei; 2) akcijų privatizavimas, kai vyriausybė investuotojams parduoda visą arba tik kažkurią savo valstybinės įmonės valdomą dalį viešo akcijų pasiūlymo metu. Šios dvi privatizacijos formos yra panašios į privačiojo sektoriaus pradinį viešą pasiūlymą, tik privačiojo sektoriaus tikslas atliekant šią procedūrą yra padidinti pajamas, o akcijų privatizavimo tikslas – padidinti pajamas ir atitikti kai kuriuos, anksčiau minėtus politinius veiksnius.

Trečiasis J. Brada'os pasiūlytas metodas yra masinis arba investicinių čekių privatizavimas, kai pageidaujantys piliečiai gali panaudoti investicinius čekius, kurie dalinami laisvai arba už simbolinę kainą, siūlydami juos už valstybinių įmonių arba kito privatizuojamo turto dalį. Šis metodas buvo taikomas tik pereinamosios ekonomikos Vidurio ir Rytų Europos šalyse – ši privatizacijos forma sukėlė nemažai esminių pokyčių šių šalių turto nuosavybės srityje (16; 17).

Paskutinis ketvirtasis metodas yra *privatizacija iš „žemiau“*, pradedant naują privatų verslą buvusiose socialistinėse šalyse (18). Šios rū-

šies privatizacija buvo labai sparčiai vykdoma daugelyje regionų (įskaitant Kiniją, Vidurio ir Rytų Europos pereinamosios ekonomikos šalis, Lotynų Ameriką ir Afrikos šalis, esančias žemiau Sacharos dykumos).

Be šių keturių išvardytų privatizacijos metodų yra daugybė įvairiausių kitų būdų, kuriuos vyriausybės gali panaudoti norėdamos paskatinti privatųjį sektorių dalyvauti privatizacijos procese.

Du empiriniai darbai nagrinėja privatizacijos metodo pasirinkimą. Vienas iš jų labai išsamiai tyrinėja pasirinkimą tarp tiesioginio turto pardavimo ir akcijų privatizacijos. Remdamiesi 1992 privatizacijų, kurių apyvarta – 720 milijardų JAV dolerių, 92 šalyse pavyzdžiais, Williamas Meggisonas, Robertas Nashas, Jeffrey Netteris ir Annette Poulsen (19) tyrė, kodėl 767 firmos buvo privatizuotos siūlant akcijas (viešo-se kapitalo rinkose), o 1225 kompanijos buvo privatizuotos tiesioginių pardavimų būdu. Jie pateikia svarių įrodymų, kad šiam pasirinkimui turi įtakos kapitalo rinka bei politiniai ir specifiniai tam tikros firmos veiksniai, ir teigia, kad akcijų privatizavimo forma bus dažniau pasirenkama esant silpnesnėms kapitalo rinkoms (tarsi tai būtų būdas pagerinti kapitalo rinką). Akcijų privatizavimas taip pat yra labiau tikėtina esant gana didelei akcijų pasiūlai bei pelningai valstybinei įmonei. Kita vertus, vyriausybės, turinčios daugiau galimybių valdyti nuosavybės teises, yra labiau linkusios vykdyti privatizaciją tiesioginių turto pardavimų būdu.

Privatizacijos būdai:

- 1) viešas akcijų pardavimas;
- 2) viešas aukcionas;
- 3) viešas konkursas;
- 4) tiesioginės derybos;
- 5) valstybės ar savivaldybės kontrolės perdavimas valstybės arba savivaldybės kontroliuojamoje įmonėje;
- 6) nuoma išsiperkant.

Privatizavimo objekto valdytojas turi teisę pakeisti privatizavimo būdą arba taikyti šiame įstatyme nustatytą mišrų privatizacijos būdą. Privatizacijos būdo pakeitimas turi būti patvirtintas Privatizavimo komisijos ir nauja informacija apie privatizavimo objektą paskelbta šio įstatymo nustatyta tvarka. Nustatytų privatizacijos būdų įgyvendinimo tvarką nustato Vyriausybė.

Kiekvienam iš privatizavimo objektų, privatizuojamų bet kuriuo šiame įstatyme nustatytu privatizacijos būdu, Turto fondas turi teisę Viešųjų pirkimų įstatymo nustatyta tvarka samdyti fizinius arba juridinius asmenis, taip pat įmones, neturinčias juridinio asmens teisių, visoms su privatizavimu susijusioms užduotims atlikti (įskaitant investuotojo sudarimą ir pirkimo bei pardavimo sutarties projekto parengimą).

Viešas akcijų pardavimas – valstybei arba savivaldybei nuosavybės teise priklausančių akcijų pardavimo būdas, kai akcijos parduodamos viešai jas platinant vidaus ir (ar) užsienio valstybių vertybinių popierių rinkose, o akcijų pardavimo kaina nustatoma įvertinus paklausos ir pasiūlos santykį. Viešai parduodant akcijas neribojamas nei pirkėjų, nei jų perkamų akcijų skaičius, o akcijų pardavimo kaina nustatoma pagal pasiūlos ir paklausos santykį.

Valstybė parduoda visuomenės nariams jai priklausančias įmonių akcijas (visas arba dalį) iš karto arba tam tikrais kiekiais (partijomis). Techniškai tokios operacijos apima antrinę akcijų paskirstymą. Reikia labai tiksliai atskirti du tokio pardavimo būdus:

- 1) pasiūlymą parduoti valstybei priklausančias akcijas;
- 2) naujų akcijų emisiją. Šio privatizacijos metodo varianto esmė ta, kad privatus kapitalas „įleidžiamas“ į valstybinį sektorių tam, kad būtų sumažinta valstybinio kapitalo dalis. Akcijos parduodamos tokia tvarka: naudojantis investicinio banko konsultacinėmis paslaugomis rengiamas oficialus akcijų pasirašymo dokumentas. Akcijų pardavimo garantas gali būti bankas arba kuri nors kita institucija. Gali būti pasiūlyta tvirta akcijų kaina arba paskelbtas konkursas. Akcijos gali būti parduodamos tik šalies viduje arba pasiūlytos užsienio investuotojams. Jeigu akcijos jau išleistos į apyvartą, vyriausybė gali parduoti šias akcijas vertybinių popierių biržoje. Pagal šį metodą įmonių darbuotojai gali būti papildomai skatinami jų išgyti. Taip pat gali būti numatyti apribojimai dėl akcijų, parduodamų į vienas rankas arba užsienio piliečiams, kiekio. Kai kur akcijos įmonės darbuotojams arba šalies piliečiams platinamos už simbolinę kainą. Akcijų pardavimą vyriausybė šiuo atveju turi garantuoti, kitaip tariant, prisiimti jų pardavimo riziką.

Akcijos viešai parduodamos tada, kai valstybė siekia išplėtoti ak-

cinės nuosavybės formą. Pagrindinis viešo akcijų pardavimo visuomenei pranašumas – šio proceso viešumas, atvirumas, demokratiškumas, taigi akcijų gali įsigyti įvairių visuomenės sluoksnių atstovai. Politiniu požiūriu toks pardavimas labiau priimtinas.

Bet kuri vyriausybė, ketinanti privatizuoti valstybines įmones, organizuodama viešą akcijų pardavimą (20), turi priimti tris tarpusavyje susijusius sprendimus: 1) kaip paskirstyti kontrolę; 2) kaip nustatyti kainą; 3) kaip paskirstyti akcijas. Priimdama sprendimą dėl kontrolės paskirstymo, vyriausybė turi nuspręsti, ar parduoti valstybinę įmonę iš karto, ar etapais. Pasirinkusi pastarąjį variantą, vyriausybė sprendžia, kurią įmonės akcijų dalį išleisti pirmame etape bei tolesniuose etapuose. Vyriausybė taip pat turi nuspręsti, ar po privatizacijos apriboti korporacijos kontrolę, ar ne. Ar siūloma kaina turėtų būti nustatyta konkurso būdu, ar privilegijomis, ar tai turėtų būti fiksuota kaina? Pasirinkusi pastarąjį variantą vyriausybė turi nuspręsti, ar siūloma kaina turėtų būti nustatyta prieš ją pasiūlant, ar iš anksto. Spręsdama, kaip paskirstyti akcijas, vyriausybė turi pasirinkti, ar ji simpatizuos kuriai nors vienai potencialių investuotojų grupei (pvz., vidaus investuotojams, valstybinių įmonių darbuotojams), ar ir vieniems, ir kitiems.

Pagal šį metodą buvo sėkmingai parduotos „British Telecom“ akcijos. Vėliau Didžiojoje Britanijoje pagal tokią programą buvo parduota visuomenei ir kitų įmonių akcijų.

Kadangi pagal šią programą *parduodama įmonė turėtų gana aukštą reitingą* (geri finansiniai rodikliai, likvidi ir pan.), reikalaujama ją pertvarkyti iš esmės. Šio proceso tikslas – orientuoti visuomenę investuoti lėšas į tam tikrą sektorių, taigi reikalingos specialios paskatos tam tikslui pasiekti. *Proceso kaštų ir akcijų kainos* problema taip pat labai svarbi.

Kitas tokio akcijų pardavimo trūkumas – neišplėtotą kapitalo rinką. Ši problema susijusi su kapitalo rinkos valstybės reguliavimo klausimu. Vyriausybė turi garantuoti akcijų pardavimą ir kartais tokios garantijos pasireiškia kraštutiniais būdais. Istorinis pavyzdys – kompanijos „British Petroleum“ akcijų pardavimas. 1987 m. (po „juodojo antradienio“) parduodant paskutinį „British Petroleum“ akcijų paketą Vyriausybei teko įsikišti į rinką ir išleisti į apyvartą 7 mlrd. svarų sterlingų.

Visoms akcijoms buvo išduota garantija ir Vyriausybė paskelbė, kad priima riziką, susijusią su šios įmonės akcijų pardavimu. Dėl rinkos nestabilumo Anglijos bankui buvo suteikta galimybė iš žmonių vėl supirkti akcijas jų pirminio pardavimo kaina. Kartu buvo užtikrinta akcijų savininkų apsauga nuo tolesnio jų kurso kritimo. Ir tik nedidelė jų dalis buvo išpirkta. Šią radikalią protekcionistinę priemonę Didžiosios Britanijos finansų ministerija įvertino kaip išimtinę politiką, kuri vėliau niekur ir nebuvo pritaikyta. Labai svarbus *tarpininkavimas* – visuomenės dėmesio patraukimas ir jos paruošimas pirkti akcijas. Dar viena problema – *kapitalo rinkos dydis ir jo tikimybinis poreikvojimas*.

Akcinių bendrovių akcijas parduodant vertybinių popierių biržose vadovaujamosi tų biržų veiklą reglamentuojančių teisės aktų normomis. Valstybės arba savivaldybės vertybiniais popieriais vertybinių popierių biržose parduoti Turto fondas arba tam tikra savivaldybės institucija turi teisę samdyti vertybinių popierių viešosios apyvartos tarpininką.

Viešas aukcionas – privatizavimo objekto pardavimo būdas, kai neribojamas potencialių pirkėjų, dalyvaujančių aukcione, skaičius, o privatizavimo sandoris sudaromas su didžiausią kainą pasiūliusių potencialiu pirkėju.

Viešame aukcione gali būti parduodami privatizavimo objektai, kurie privatizuojami norint gauti didžiausias įplaukas, tačiau papildomai turi būti įvykdytos objekto privatizacijos programoje nustatytos sąlygos. Viešame aukcione gali būti parduodami tik akcinių arba uždarytųjų akcinių bendrovių akcijų paketai ir ilgalaikis materialusis turtas. Objekto privatizavimo sąlygos, jeigu buvo nurodytos sudarant privatizavimo sandorį, negali būti keičiamos.

Meksikos privatizavimų tyrimas empiriškai pagrindžia teorinę išvadą, kad pirkėjų skaičiaus didėjimas viešame aukcione dažniausiai yra geriausias būdas padidinti pajamas. Pasak jo, kainų pasiūlymai labai priklauso nuo aukciono konkurencijos lygio, tačiau nepaisant šio fakto Meksikos Vyriausybė dažnai drausdavo dalyvauti jame (ypač užsieniečiams). Vis dėlto gautų pajamų suma buvo pagrindinis kriterijus pasirenkant pirkėją. Taip Meksikoje buvo parduota daugiau nei 98 proc. valstybės įmonių.

Viešas konkursas – vieno arba kelių privatizavimo objektų perdavimas potencialiam konkurso laimėtoji, kurio rašytiniai kainos ir investiciniai pasiūlymai (pinigai, skirti ilgalaikiam ir trumpalaikiam materialiam turtui įsigyti didinant akcinės arba uždarnosios akcinės bendrovės įstatinį kapitalą) įvykdžius privatizacijos sąlygose nustatytus darbo vietų minimalius reikalavimus, yra geriausi. Su geriausią konkursinį pasiūlymą pateikusių potencialiu pirkėju arba potencialiais pirkėjais, kurių konkursiniai pasiūlymai skiriasi ne daugiau kaip 15 proc., gali būti deramasi dėl jų pateiktų konkursinių pasiūlymų tobulinimo.

Viešo konkurso būdas gali būti taikomas tik tokiems privatizavimo objektams, kurių privatizavimo sąlygas ir kitus išipareigojimus potencialus pirkėjas turi teisę įgyvendinti.

Privatizuojant valstybės (savivaldybės) kontroliuojamos įmonės akcijas viešo konkurso būdu, šios įmonės darbuotojams Vyriausybės nustatyta tvarka gali būti pasiūlyta nominalia kaina įsigyti iki 5 proc. valstybei (savivaldybei) priklausančių akcijų. Šis pasiūlymas netaikomas toms valstybės (savivaldybės) kontroliuojamoms įmonėms, kurioms valstybė (savivaldybė), pardavusi 5 proc. akcijų, perduotų savo kontrolę, nurodytą šio įstatymo 18 straipsnyje, arba jei įmonės akcijas įmonės darbuotojai jau yra įsigiję pagal kitus Lietuvos Respublikos įstatymus.

Informaciniai leidiniai apie viešame konkurse parduodamus akcinių ir uždaruųjų akcinių bendrovių akcijų paketus yra rengiami Turto fondo nustatyta tvarka. Šiems informaciniams leidiniams Vertybinių popierių viešosios apyvartos įstatymo reikalavimai netaikomi.

Tiesioginės derybos – vieno arba kelių privatizavimo objektų perdavimas tiesioginių derybų laimėtoji, kurio rašytiniai kainos ir investiciniai pasiūlymai (pinigai, skirti ilgalaikiam ir trumpalaikiam materialiam turtui įsigyti didinant akcinės arba uždarnosios akcinės bendrovės įstatinį kapitalą), įvykdžius privatizacijos sąlygose nustatytus darbo vietų minimalius reikalavimus, yra geriausi. Privatizuodama valstybės (savivaldybės) kontroliuojamos įmonės akcijas tiesioginių derybų būdu, Vyriausybė nustatyta tvarka šios įmonės darbuotojams gali pasiūlyti nominalia kaina įsigyti iki 5 proc. valstybei (savivaldybei) priklausančių akcijų. Šis pasiūlymas netaikomas toms valstybės (savivaldybės) kon-

troliuojamoms įmonėms, kurioms valstybė (savivaldybė), pardavusi 5 proc. akcijų, perduotų savo kontrolę, nurodytą šio įstatymo 18 straipsnyje, arba įmonėms, kurių akcijų įmonės darbuotojai jau yra įsigiję pagal kitus Lietuvos Respublikos įstatymus.

Informaciniai leidiniai apie tiesioginių derybų būdu parduodamus akcinių ir uždarytųjų akcinių bendrovių akcijų paketus yra rengiami Turto fondo nustatyta tvarka. Šiems informaciniams leidiniams Vertybinių popierių viešosios apyvartos įstatymo reikalavimai netaikomi.

Tiesioginių derybų būdu gali būti privatizuojami valstybei arba savivaldybei nuosavybės teise priklausantys pastatai arba patalpos, į kuriuos buvo investuota privataus kapitalo, ir tenkinamos sąlygos, nustatytos Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo 20 straipsnio 5 dalyje.

Privatizuojant tokį turtą Vyriausybės nustatyta tvarka tiesioginės derybos gali būti vykdomos su vienu pirkėju, investavusiu privatų kapitalą.

Valstybės arba savivaldybės kontrolės perdavimas valstybės arba savivaldybės kontroliuojamoje įmonėje:

1. Kontrolės perdavimas valstybės arba savivaldybės kontroliuojamoje įmonėje – konvertuojamų obligacijų arba naujų akcijų emisija iš papildomų įnašų. Dėl emisijos valstybei arba savivaldybei priklausanti įmonės įstatinio kapitalo dalis sumažėja arba gali sumažėti atitinkamai peržengdama du trečdalius, pusę arba trečdalį akcijų, suteikiančių balso teisę visuotiniame akcininkų susirinkime, ribą.

2. Kontrolės perdavimo būdu valstybės arba savivaldybės kontroliuojama įmonė gali būti privatizuojama tik tada, kai šios įmonės akcijų parduoti nepavyko, arba tada, kai kitais šio įstatymo nustatytais ir privatizacijos programoje nurodytais privatizacijos būdais buvo privatizuota ne mažiau kaip pusė valstybei arba savivaldybei nuosavybės teise priklausančių valstybės arba savivaldybės kontroliuojamos įmonės akcijų.

3. Lėšas, gautas privatizavus objektą šiuo privatizavimo būdu, kaupia ir apskaičiuoja privatizuojama įmonė. Akcijų arba obligacijų emisijos kainos ir jų nominaliosios vertės skirtumą, proporcingą valstybei nuosavybės teise priklausiusių iki emisijos akcijų skaičiui, per 5 darbo die-

nas, pasibaigus akcijų arba konvertuojamų obligacijų platinimo terminui, privatizuojama įmonė privalo pervesti į Finansų ministerijos atidarytą privatizavimo fondo sąskaitą. Jei obligacijos arba akcijos yra parduodamos už nominaliąją vertę, privatizavimo išlaidas dengia privatizuojama įmonė.

Nuoma su išsipirkimu (išperkamoji nuoma) – viešas privatizavimo būdas, kai potencialus pirkėjas, pasirašęs privatizavimo sandorį ir perėmęs privatizavimo objektą – ilgalaikį materialųjį turtą, įgyja teisę jį valdyti ir naudoti. Nuosavybės teisę į privatizavimo objektą potencialus pirkėjas įgyja tik sumokėjęs už šį objektą ir įvykdęs kitas privatizavimo objekto įsigijimo sąlygas, nustatytas privatizavimo sandoryje. Šio straipsnio nuostatos netaikomos tiems fiziniams ir juridiniams asmenims, kurie valstybės arba savivaldybės turtą išsinuomojo ne pagal šį įstatymą.

Nuoma išsiperkant gali būti taikoma privatizuojant:

1) ilgalaikį materialųjį turtą, kurio pagal šį įstatymą nepavyko privatizuoti viešame aukcione. Nuomos išsiperkant vertinimo kriterijus yra nuomos kaina, diskontuota konkurso rengimo dieną;

2) valstybei arba savivaldybei nuosavybės teise priklausančius pastatus arba patalpas, į kurias buvo investuota privataus kapitalo ir yra tenkinamos sąlygos, nustatytos Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo 20 straipsnio 5 dalyje. Privatizuojant tokį turtą nuomos išsiperkant būdu, derybos Vyriausybės nustatyta tvarka gali būti vykdomos su vienu nuomininku (pirkėju), investavusiu privatų kapitalą. Tokiais atvejais nuomos išsiperkant vertinimo kriterijus yra nuomos kaina, diskontuota nuomos su išsipirkimu sutarties pasirašymo dieną.

Įvertinus ilgalaikio materialiojo turto amortizacijos trukmę, objekto privatizacijos programoje turi būti nustatyti maksimalūs šio turto nuomos išsiperkant terminai – ne ilgesni kaip 10 metų. Šios sutarties pagrindu turto nuosavybės teisę ilgainiui įgyja nuomininkas.

Metinis nuomos mokestis yra nustatomas privatizavimo sandoryje, tačiau jis negali būti mažesnis už šio įstatymo 9 straipsnyje nustatyta tvarka apskaičiuotą privatizavimo objekto rinkos vertę, padalytą iš nuomos trukmės. Privatizavimo sandoryje turi būti nustatyta, kad mokant

litais nesumokėtas nuomos mokestis kasmet tikslinamas pagal metinį vartojimo prekių kainų indeksą rinkoje.

Jei už privatizavimo objektą, išigyjamą nuomos išsiperkant būdu, sumokama užsienio valiuta, nesumokėtas nuomos mokestis tikrinamas pagal valiutos, kuria moka potencialus pirkėjas, ir lito kursą, kurį mokėjimo dieną yra paskelbęs Lietuvos bankas.

Privatizavimo sandoryje turi būti nustatyta, kad už privatizavimo objektą atsiskaitoma vienu iš šių būdų:

- 1) mokant tik nuomos mokesčių;
- 2) mokant nuomos mokesčių ir pasibaigus nuomos terminui išperkant privatizavimo objektą minimalia kaina, kurią potencialus pirkėjas savo šalies pinigais gali pervesti per banką.

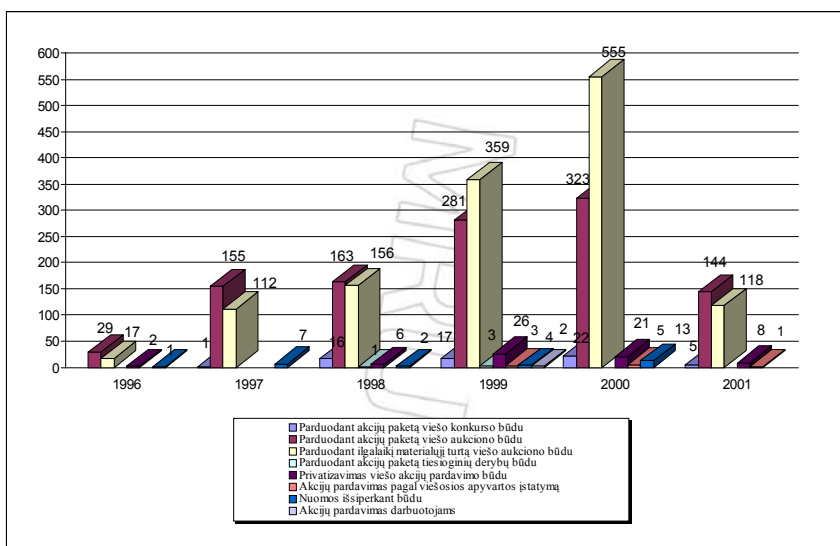
Privatizavimo objekto pirkimo tvarka ir terminai nustatomi privatizavimo sandoryje. Privatizavimo objektą (akcijas) pirkti galima ir dalimis, tačiau pirmoji dalis turi sudaryti ne mažiau kaip 51 proc. parduodamų akcijų, o mokėjimas už paskutiniąją akcijų dalį negali būti atidėtas ilgiau kaip 5 metams. Pirmoji parduodamų akcijų dalis, kai mokėjimas atidedamas, arba ne mažiau kaip 60 proc. pardavimo kainos, kai mokama iš karto, turi būti mokama litais, jei už privatizavimo objektą potencialus pirkėjas moka Lietuvoje, arba privatizavimo sandoryje nustatyta užsienio valiuta, jei potencialus pirkėjas yra įregistruotas ir moka užsienyje.

Už atidėtus mokėjimus pirkėjas turi mokėti palūkanas, kurias apskaičiuojamos vadovaujantis vidutine komercinių bankų palūkanų norma nuo nesumokėtos visos akcijų paketo sumos. Jei už privatizavimo objektą moka Lietuvos gyventojas arba jų grupė, pagal Lietuvos Respublikos įstatymą „Dėl Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų brangiam turtui įsigyti arba kitų įsigytų bei perleidžiamų lėšų deklaravimo“ turi būti pateikta Valstybinės mokesčių inspekcijos pažyma.

3.3.1 ir 3.3.2 paveiksluose pateikiama objektų privatizavimo pagal privatizavimo būdus suvestinė 1996 – 2001 m. Daugiausia (3.3.1 pav.) buvo privatizuojama parduodant ilgalaikį materialųjį turtą viešojo aukciono metu, taip pat parduodant akcijų paketą viešojo aukciono metu,

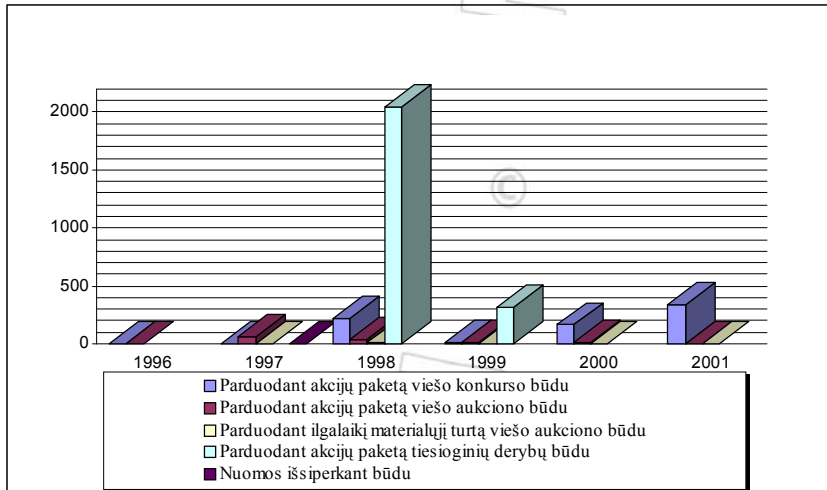
mažiausiai – tiesioginių derybų būdu ir parduodant akcijas darbuotojams. Tačiau būtent dėl tiesioginių derybų būdu parduotos AB „Lietuvos telekomo“ 1998 m. privatizuoto turto kiekis, skaičiuojant mln. litų, padidėjo iki 2329 mln. litų, kaip parodyta 3.3.2 paveiksle. Tačiau po 1998 m. privatizuoto turto kiekis tiesioginių derybų būdu pradėjo mažėti.

3.3.1 pav. Objektų privatizavimas pagal privatizavimo būdus Lietuvoje 1996–2001 m. vnt.

Privatizavimo būdas pasirenkamas atsižvelgiant į įmonės dydį, veiklos sritį, akcijų paketo dydį ir kt. Privatizacija gali būti vykdoma ir pagal atskirus įstatymus. Pavyzdžiui, pagal atskirus įstatymus buvo privatizuota dalis „Mažeikių naftos“ akcijų, trijų įmonių valstybei priklausančios akcijos buvo parduotos pagal Viešosios apyvartos įstatymą, pagal atskirus įstatymus rengiamasi privatizuoti valstybės kontroliuojamus komercinius bankus.

3.3.2 pav. Objektų privatizavimas pagal privatizavimo būdus Lietuvoje
1996–2001 m. mln. litų

Parengta pagal Lietuvos laisvosios rinkos instituto 2002 m. duomenis

Pirkėjo įsipareigojimai privatizavimo sandoryje ir nuosavybės teisės į privatizavimo objektą atsiradimas

Privatizavimo sandoryje, kuris sudaromas viešo konkurso arba tiesioginių derybų nustatyta tvarka, gali būti pirkėjo (pirkėjų) įsipareigojimai išsaugoti darbo vietas, investuoti į valstybės (savivaldybės) kontroliuojamą įmonę, kurios akcijos parduodamos, arba į kitas Lietuvos ūkio sritis.

Turto fondas gali reikalauti įrašyti į privatizavimo sandorį:

1) sąlygą apriboti pirkėjo teises disponuoti išgytomis valstybės (savivaldybės) kontroliuojamos įmonės akcijomis tol, kol šis pirkėjas įvykdys privatizavimo sandoryje nustatytas sąlygas;

2) sąlygą, draudžiančią sustabdyti arba nutraukti valstybės (savivaldybės) kontroliuojamos įmonės veiklą. Privatizavimo sandoryje gali būti pirkėjo įsipareigojimas išsinuomoti arba išsipirkti privatizavimo objektui priskirtą ne žemės ūkio paskirties žemės sklypą, taip pat kiti pirkėjo įsipareigojimai.

Jeigu pagal privatizavimo sandorį pirkėjas pradeda valdyti ir naudoti privatizavimo objektą anksčiau nei įgyja nuosavybės teisę į jį, privatizavimo sandoriuose turi būti nurodytos sąlygos, užtikrinančios galimybę Turto fondui (savivaldybių turto fondui) kontroliuoti privatizuoto objekto veiklą. Nuomos išsiperkant sutartis turi būti registruojama nekilnojamojo turto registre.

Privatizavimo sandoriai

Privatizavimo sandoryje turi būti nustatyta, kad:

1) laiku nesumokėjus nuomos mokesčio mokami 0,1 proc. delspinigiai už kiekvieną praleistą dieną. Jeigu 6 mėnesių skola už nuomą yra didesnė už pinigų sumą, kurią potencialus pirkėjas privalo sumokėti ir (arba) skolos trukmė viršija 6 mėnesius, tai sutartis nutraukiama ir įmokėta suma negražinama;

2) nuomos sutartis nutraukiama prieš terminą ir įmokėta suma negražinama, jei nesilaikoma privatizavimo sandoryje nustatytų sąlygų;

3) nuomininkas turi apdrausti išsinuotą turtą;

4) nuomininkas be privatizavimo objekto valdytojo leidimo neturi teisės subnuomoti turto.

Privatizavimo sandorių sudarymas

2001 m. valstybei buvo parduoti už 864,6 mln. litų 606 nuosavybės teise priklausantys privatizavimo objektai (3.3.1 lentelė).

2002 m. daugiausia objektų privatizuota viešo aukciono būdu – 447. Iš jų 179 objektas – nekilnojamasis turtas ir 268 – valstybei nuosavybės teise priklausantių įmonių įvairaus dydžio akcijų paketai. Taigi privatizuotų 245 įmonių akcijų paketai sudarė mažiau kaip trečdalį tų įmonių įstatinio kapitalo.

Viešo konkurso būdu privatizuotų 7 įmonių valstybei nuosavybės teise priklausantių akcijų paketai sudarė nuo 53 iki 100 proc. šių įmonių įstatinio kapitalo. Visuose šiuo būdu privatizuotų įmonių sandoriuose pirkėjams nustatyti išpareigojimai – investuoti į įmonę atitinkamą sumą ir išlaikyti nustatytą darbo vietų skaičių. Pagal visus per 2002 m. sudarytus sandorius buvo parduota 510 objektų už 266 115,016 tūkst. litų.

3.3.1 lentelė. 2002 m. privatizavimo suvestinė

Privatizavimo būdas	Objektų skaičius	Pardavimo kaina tūkst. litų
Viešas aukcionas	447	36 065,751
Viešas konkursas	7	211 253,011
Pagal viešosios apyvartos įstatymą	5	5 165,833
Viešas akcijų pardavimas vertybinių popierių biržose	50	13 606,811
Iš viso	510	266 115,016

www.vtf.lt/VTF_veiklos_ataskaita2002.htm

Viešo akcijų pardavimo būdu Nacionalinėje vertybinių popierių biržoje buvo parduoti 50-ies įmonių valstybei nuosavybės teise priklausantys akcijų paketai. Visi jie sudarė mažiau kaip trečdalį įstatinio šių įmonių kapitalo. Vienas didžiausių vertybinių popierių biržoje parduotų objektų – „Lietuvos dujos“ (valstybei nuosavybės teise priklausančių akcijų paketas – 34,3 proc.), privatizuotas už 70 000 tūkst. litų, ir „Lietuvos žemės ūkio bankas“, privatizuotas už 65 000 tūkst. litų.

Didžioji dalis privatizuoto valstybės turto (209 objektai iš 510) buvo parduoti iš pirmo karto, paskelbus šių objektų privatizavimo programas; 57 objektai – iš antro karto, 84 – iš trečio, 70 – iš ketvirto, 54 – iš penkto, o 132 objektai parduoti, kai programos buvo skelbtos šešis ir daugiau kartų.

Keturi objektai parduoti užsienio šalių juridiniams asmenims. Kitus objektus privatizavo Lietuvos fiziniai bei juridiniai asmenys.

Pagal Turto fondo ir kai kurių savivaldybių, neįsteigusių privatizavimo institucijų, įgaliotų atstovų pasirašytas atstovavimo sutartis (tokios sutartys pasirašytos su 8 savivaldybėmis) privatizuota 14 savivaldybėms nuosavybės teise priklausančių objektų, kurių vertė – 185,94 tūkst. litų.

3.3.2 lentelėje parodyti per 2002 m. pasirašyti didžiausi privatizavimo sandoriai. Pagal pardavimo kainą didžiausi sandoriai buvo „Lietuvos dujos“ ir AB „Lietuvos žemės ūkio bankas“ – atitinkamai 70 000 tūkst. litų ir 65 000 tūkst. litų.

3.3.2 lentelė. Didžiausi 2002 m. pasirašyti privatizavimo sandoriai

Objekto pavadinimas	Privatizuoto kapitalo dalis įstat. kapitale proc.	Pardavimo kaina tūkst. litų	Numatytos investicijos		Pirkėjo išsipareigojimai išlaikyti darbo vietų skaičių vnt.
			tūkst. litų	įvykdy-mo terminas (metai)	
Privatizuota viešo konkurso būdu					
AB „Lietuvos žemės ūkio bankas“	76,01	71 000	65 000	1	1221 (vienerius metus)
AB „Lietuvos dujos“	34,0	116 000	70 000*	0,5	1641 (trejus metus)
AB „Šilutės automobilių keliai“	100	4 220	1 200	3	28 (vienerius metus)
AB „Pajūrio viešbučiai“	100	6201,011	1 500	3	72 (vienerius metus)
AB Kauno aviacijos gamykla	100	1 740	250	0,5	20 (vienerius metus)
AB „Eglės sanatorija“	94,53	8 572	2 920	2	128 (vienerius metus)
AB „Rietavo veterinarinė sanitarija“	100	3 520	54 955	2	69 (vienerius metus)

* Kadangi pirkėjas valdo tik 34 proc. akcijų, investicijos bus padarytos, jeigu už tai balsuos kiti akcininkai.

Parengta pagal: http://www.vtf.lt/VF_veiklos_ataskaita2001.htm

Mokėjimas už privatizuojamą objektą

Įsigydamas privatizuojamą objektą potencialus pirkėjas, mokantis Lietuvoje, moka Lietuvos Respublikos pinigais arba kitais Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytais mokėjimo dokumentais, o potencialus pirkėjas, įregistruotas ir mokantis užsienyje, moka ir (ar) privatizavimo sandoryje nustatyta užsienio valiuta arba kitais Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytais mokėjimo dokumentais.

Pirkėjo įsipareigojimai privatizavimo sandoryje ir nuosavybės teisės į privatizavimo objektą atsiradimas

Privatizavimo sandoryje, kuris sudaromas viešo konkurso arba tiesioginių derybų nustatyta tvarka, gali būti pirkėjo (pirkėjų) įsipareigojimai išsaugoti darbo vietas, investuoti į valstybės (savivaldybės) kontroliuojamą įmonę, kurios akcijos parduodamos, arba į kitas Lietuvos ūkio sritis.

Privatizavimo sandoryje turi būti numatytos adekvačios padarytai žalai sankcijos pirkėjui, jeigu jis nevykdytų priimtų įsipareigojimų, tarp jų privatizavimo sandorio nutraukimas arba anuliavimas, jei nevykdomos privatizavimo sandoryje nustatytos sąlygos, įsipareigojimai ir(ar) garantijos (nurodomas garantas, kad bus atlyginti nuostoliai valstybei arba savivaldybei), taip pat privatizavimo objekto valdytojo atsakomybė už priimtų įsipareigojimų nevykdymą.

Ginčų sprendimo tvarka

Ginčiai sprendžiami Lietuvos Respublikos įstatymų, Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių ir privatizavimo sandorio nustatyta tvarka.

Valstybei nuosavybės teise priklausančio turto valdymas ir atstovavimas valstybės interesams

Turto fondas atstovauja valstybės interesams valdydamas, naudodamas jam patikėjimo teise perduotas valstybei nuosavybės teise priklausančias akcijas ir ilgalaikį materialųjį turtą bei jais disponuodamas.

Valstybės turto fondas, valdydamas, naudodamas jam patikėjimo teise perduotas valstybei nuosavybės teise priklausančias akcijas ir kitą turtą bei jais disponuodamas:

- perima ir valdo valstybei nuosavybės teise priklausančias akcijas ir nekilnojamąjį turtą;
- dalyvauja visuotiniuose acnininkų susirinkimuose atstovaudamas jam patikėjimo teise perduotoms valstybei nuosavybės teise priklausančioms akcijoms;
- įtraukia į apskaitą nuosavybės teise priklausančias akcijas ir nekilnojamąjį turtą;
- nagrinėja įmonių, kurių akcijos nuosavybės teise priklauso valstybei, finansinę, ekonominę būklę;
- nuomoja bei įstatymų nustatyta tvarka perleidžia ilgalaikį materialųjį turtą;
- sudaro sutartis su kitais acnininkais dėl valstybei nuosavybės teise priklausančių akcijų pardavimo kartu su šių acnininkų akcijomis;
- rengia ir teikia Lietuvos Respublikos Vyriausybės teisės aktų turto valdymo klausimais projektus.

Akcinių bendrovių ir uždarytų akcinių bendrovių akcijų valdymas

Vadovaudamasis Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. birželio 16 d. nutarimu Nr. 728 „Dėl valstybei nuosavybės teise priklausančių akcijų perdavimo valstybės įmonei Valstybės turto fondui“, Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko 1998 m. birželio 4 d. potvarkiu Nr. 211 „Dėl valstybei nuosavybės teise priklausančių akcijų perdavimo valstybės įmonei Valstybės turto fondui“ ir kitais Vyriausybės sprendimais dėl akcinių ir uždarytų akcinių bendrovių valstybei nuosavybės teise priklausančių akcijų perdavimo Turto fondui, Turto fondas iki 2001 m. sausio 1 d. buvo perėmęs 1996 bendrovių valstybei nuosavybės teise priklausančias akcijas. 2000 m. buvo perimtos 175 bendrovių valstybei nuosavybės teise priklausančios akcijos: iš ministerijų – 100, iš savivaldybių ir apskrities administracijų – 13, iš kitų institucijų – 12. Kitų 50 bendrovių akcijos perimtos vadovaujantis 1999 m. vasario 4 d. Lietuvos Respublikos

Vyriausybės nutarimu Nr. 120 „Dėl valstybei ar savivaldybėms nuosavybės teise priklausančių pastatų perdavimo už akcijas tvarkos“.

2001 m. sausio 1 d. Turto fondui liko neperduotos 35 bendrovių, įrašytų į privatizavimo objektų sąrašą, valstybei priklausančios akcijos. 2001 m. sausio 1 d. Turto fondas patikėjimo teise valdė 1430 bendrovių valstybei nuosavybės teise priklausančias akcijas (iš jų 212 bendrovių – bankrutuojančios arba likviduojamos). Šių bendrovių įstatinis kapitalas sudarė 5,15 mlrd. litų, iš jų valstybei nuosavybės teise priklausančių akcijų nominalioji vertė sudarė 1,65 mlrd. litų, arba 32,12 proc. visų akcijų.

Vadovaudamiesi Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. gegužės 12 d. nutarimu Nr. 581 „Dėl valstybės atstovavimo akcinėse ir uždarosiose akcinėse bendrovėse, kurių valstybei nuosavybės teise priklausančios akcijos patikėjimo teise perduotos valstybės įmonei Valstybės turto fondui“, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. kovo 24 d. nutarimu Nr. 341 „Dėl valstybės įmonės Valstybės turto fondo steigimo“ bei Valstybės įmonės Valstybės turto fondo dalyvavimo įmonių valdymo procese taisyklėmis, Turto fondo įgaliotiniai dalyvavo 1599 visuotiniuose akcininkų susirinkimuose (įskaitant vienintelio akcininko sprendimus, kai bendrovėje valstybė valdo 100 proc. akcijų). Iš jų 367 susirinkimai įvyko valstybės kontroliuojamose įmonėse.

Turto fondo darbuotojai 2001 m. buvo 148 bendrovių valdymo organų nariai, iš jų – 48 valstybės kontroliuojamų bendrovių (3.3.3 lentelė).

3.3.3 lentelė. Atstovavimas valstybei nuosavybės teise priklausančioms akcijoms akcinėse ir uždarosiose akcinėse bendrovėse 2001 m.

	Bendrovių skaičius	Bendrovių pavadinimai
Iš viso perimta bendrovių (iki 2001 12 31)	2068	
Iš jų:		
iš apskričių	54	
iš savivaldybių	221	
iš ministerijų	472	
iš departamentų	31	
iš Vyriausybės kanceliarijos	1	
iš Prezidentūros	2	
iš Vertybinių popierių fondo	1211	
iš Veterinarijos tarnybos	10	
iš kitų įmonių	66	
Liko neparduota privatizavimo sąraše esančių bendrovių	21	
Iš viso Turto fondas patikėjimo teise valdo (2001 12 31):	1140	
jų įstatinis kapitalas – 4771,2 mln. litų		
Valstybės akcijų nominali vertė – 402,837 mln. litų		
Iš jų:		
valstybės kontroliuojamos bendrovės:	78	
įstatinis kapitalas – 1111,35 mln. litų		
Valstybės akcijų nominalioji vertė – 960,411 mln. litų		
bankrutuojančios bendrovės:	204	
įstatinis kapitalas – 848,76 mln. litų		
valstybės akcijų nominalioji vertė – 174,39 mln. litų		
likviduojamos bendrovės:	113	
įstatinis kapitalas – 106,832 mln. litų		

valstybės akcijų nominalioji vertė – 20,028 mln. litų		
Turto fondo įgaliotiniai dalyvavo akcininkų susirinkimuose Iš jų: valstybės kontroliuojamose bendrovėse (įskaitant vienintelio akcininko sprendimus) Priimta vienintelio akcininko sprendimų	1120 186 130	
2001 m. Turto fondo darbuotojai buvo bendrovių valdymo organų nariai Iš jų: valstybės kontroliuojamų bendrovių	148 48	
Pakeisti bendrovių valdymo organų nariai Iš jų: valstybės kontroliuojamų bendrovių Pakeista bendrovių valdymo organų struktūra	52 15 7	AB „Klaipėdos transporto laivynas“, AB „Lietuvos jūrų laivininkystė“, AB Lietuvoa taupomasis bankas, AB Lietuvos žemės ūkio bankas, AB „Lietuvos avialinijos“, UAB „Sporto viešbutis“, AB „Dujiniai įrengimai“, AB „Eglės sanatorija“, AB spaustuvė „Spindulys“, AB Birštono sanatorija „Versmė“, UAB „Pajūrio viešbučiai“. → UAB „Inwex Baltic Trading“, UAB „Kretingos melioracijos įrenginiai“, UAB Laivybos paslaugų centras, AB „Dujiniai įrengimai“, AB „Kriogenas“, UAB „Lietuvos žemės ūkio inovacijų centras“, UAB „Klasana“.

<p>Sudaryta sutarčių dėl atstovavimo Valstybės turto fondui bendrovių valdymo organuose su šių valstybės institucijų specialistais:</p> <p>Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarijos – 1 Teisingumo ministerijos – 1 Susisiekimo ministerijos – 7 Ūkio ministerijos – 9 Finansų ministerijos – 4 Alytaus apskrities viršininko administracija – 2</p>		<p>AB „Lietuvos žemės ūkio bankas“ AB „Lietuvos telekomas“, AB „Lietuvos avialinijos“, AB Lietuvos dujos“ (7)*, AB „Suskystintos dujos“ (2)*, AB „Lietuvos dujos“ (2)*, AB „Suskystintos dujos“ (2)*, AB „Leimesta“</p>
<p>Iš viso pakeista bendrovių administracijos vadovų</p> <p>Iš jų: valstybės kontroliuojamų bendrovių</p>	<p>27</p> <p>11</p>	<p>UAB „Pajūrio Alka“, AB „Visagino autobusų parkas“, AB „Dilikas“, AB „Tvoklė“, UAB „Pajūrio viešbučiai“, UAB „Minera“, UAB „Chroma“, AB „Biosintezė“, AB „Vilniaus garsas“, AB „Plinkšių viešbutis“, UAB „Profesionali medžioklė“.</p>
<p>Per 2001 m. pripažinta nemokiomis arba (ir) iškeltos bankroto bylos</p> <p>Iš jų: valstybės kontroliuojamose bendrovėse</p>	<p>45</p> <p>15</p>	<p>UAB „Šalčininkų architektai“, UAB „Skuodo gyvulių sėklinimas“, UAB „Apsiuva“, UAB Technologijų ir techninių bandymų centras, UAB „Poligreiferis“, AB „Anapolė“, →</p>

		UAB „Orbita servisas“, AB „Suvalkijos linai“, UAB „Aversina“, UAB „Agroautomatika“, AB „Kriogenas“, AB „Visagino autobusų parkas“, UAB „Nidos rūta“.
Priimti sprendimai dėl valstybės kontroliuojamų bendrovių reorganizavimo	1	Vadovaujantis 2001 05 17 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 576 „Dėl AB „Lietuvos jūrų laivininkystė“ reorganizavimo“ ši bendrovė reorganizuota į AB „Lietuvos jūrų laivininkystė“ ir „Lisco Baltic Service“.

* sutarčių skaičius

Parengta pagal http://www.vtf/VTF_veiklos_ataskaita_2001.htm

2000 m. bendrovių valdymo organai sudarė 18 sutarčių su Vyriausybės, Finansų ministerijos, Susisiekimo ministerijos, Civilinės aviacijos direkcijos Aviacijos saugumo departamento, Klaipėdos apskrities viršininko administracijos atstovais dėl atstovavimo Turto fondui.

2000 m. sudaryti nauji 147 įmonių valdymo organai arba pakeista valdymo organų struktūra. Iš jų 40 – valstybės kontroliuojamos įmonės – AB „Kauno aviacijos gamykla“, AB „Lietuvos taupomasis bankas“, AB „Švenčionių vaistažolės“, AB „Anapolė“, UAB „Toksika“, UAB „Pajūrio viešbučiai“, AB „Sūručio sanatorija“, AB „Plinkšių viešbutis“, AB „Šilutės automobilių keliai“, AB „Zarasų automobilių keliai“, AB „Mažeikių automobilių keliai“, AB „Kėdainių automobilių keliai“, AB „Dilikas“, AB „Lietuvos žemės ūkio bankas“, AB „Ventus-nafta“, UAB „Lietuvos vystymo bankas“, AB „Lietuvos avialinijos“, AB „Tauragės daržovės“ ir kt.

2000 m. buvo inicijuota 19 valstybės kontroliuojamų įmonių direktorių pakeitimai dėl įmonių nuostolingos veiklos.

Privatizacijos etapai Lietuvoje

3.3.4 lentelė. 1991–2001 m. privatizacijos proceso apžvalga

Ypatybės	I (masinis) 1991–1995	II 1996–1997	III nuo 1998
Mokėjimo priemonė	<ol style="list-style-type: none"> 1. Investiciniai čekiai (iki 95 proc. kainos) 2. Pinigai: <ul style="list-style-type: none"> – 5 ir daugiau proc. kainos iš bendrojo sąrašo; – 100 proc. už objektus, parduodamus tik už laisvai konvertuojamą valiutą (165 objektai) 	Pinigai	
Pirkėjai	<ol style="list-style-type: none"> 1. Lietuvos piliečiai 2. Investicinės akcinės bendrovės 3. Užsieniečiai už objektus, parduodamus tik už laisvai konvertuojamą valiutą 	Lietuvos arba užsienio fiziniai bei juridiniai asmenys (išskyrus valstybės kontroliuojamas Lietuvos įmones bei Lietuvos arba užsienio valstybės biudžetų išlaikomas įstaigas arba organizacijas)	
Privatizavimo institucijos	<ol style="list-style-type: none"> 1. Centrinė privatizavimo komisija 2. Miestų ir rajonų privatizavimo tarnybos ir komisijos 3. Ekonomikos ministerijos Privatizavimo departamentas 4. Ministerijos (įmonių valdytojai) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Privatizavimo komisija 2. Valstybinė privatizavimo agentūra 3. Ministerijos (įmonių valdytojai) 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Privatizavimo komisija (tik priežiūros institucija) 2. Turto fondas (valdo ir privatizuoja valstybės turta) <div style="text-align: right;">→</div>

Privilegijos	<ol style="list-style-type: none"> 1. Privatizuojamų įmonių darbuotojams (iki 1993 m. – 30 proc., 1993–1995 m. – 50 proc. akcijų) 2. Žemės ūkio darbuotojams (iki 50 proc. žemės ūkio produkcijos perdirbimo įmonių akcijų už 2.5 proc. nominaliosios vertės) 3. Laikraščių, žurnalų redakcijų darbuotojams, politinėms partijoms perkant nuomojamas likutinės vertės patalpas 4. Farmacijos, medicinos, veterinarijos specialistams privatizuojant atitinkamas įmones 	–	Privatizuojant valstybės kontroliuojamas įmones viešo konkurso ir tiesioginių derybų būdu darbuotojams skiriama iki 5 proc. nominaliosios akcijų vertės, jeigu anksčiau darbuotojai nėra įsigiję įmonės akcijų
Privatizacijos rezultatai			
Parduota objektų	5714 (81 proc. numatytų parduoti), iš jų – 48 už laisvai konvertuojamą valiutą	319	
Gauta grynujų pinigų	123 mln. litų	83,23 mln. litų	

Privatizacijos rezultatai

Privatizacija už investicinius čekius 1991–1995 m.

Lietuvoje pirmasis privatizacijos etapas prasidėjo 1991 m. Tai buvo labai dinamiškas procesas, palyginti su kitomis Vidurio ir Rytų Europos šalimis. Šio etapo tikslas buvo privatizuoti valstybės turtą už investicinius čekius (įskaitant dalinius mokėjimus grynaisiais pinigais) – tai leido lietuviams aktyviai dalyvauti privatizacijos procese. Šiam tikslui

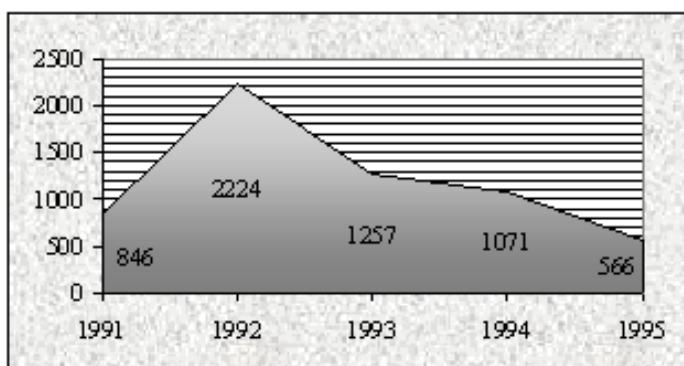
buvo atidaryta per 2,6 mln. investicinių sąskaitų bankuose. Sąskaitose kuriose buvo sukaupta daugiau kaip 10,2 mlrd. litų investicinių čekių.

Per pirmą privatizavimo etapą privatizuota 5714 objektų, iš jų 2928 – didelės ir vidutinės įmonės privatizuotos viešo akcijų pasirašymo būdu, 2726 smulkūs objektai parduoti aukcionuose, 12 įmonių parduota skelbiant konkursą parengti geriausią verslo planą bei 48 objektai parduoti už laisvai konvertuojamą valiutą.

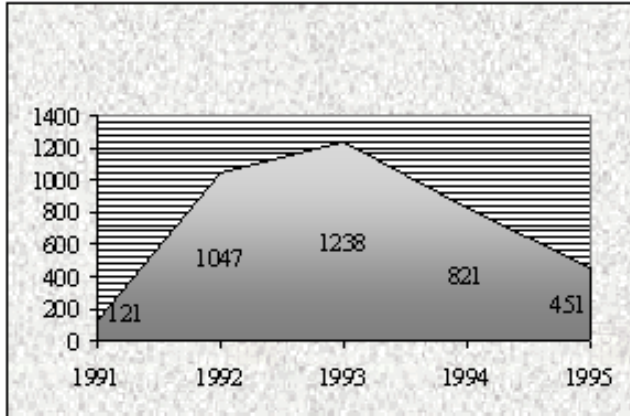
Pagal Valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymo nustatytą tvarką Lietuvos piliečiams teko 10,5 mlrd. litų. vertės vienkartinį išmokų (investicinių čekių) ir kitų tikslinių kompensacijų. Pasibaigus pirmajam privatizavimo etapui buvo panaudota 93 proc. viso kiekio: didžiausia dalis – 65 proc. panaudota valstybiniam turtui įsigyti pagal Valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymą, 19 proc. skirta butams išsipirkti, 9 proc. – žemės ūkio įmonėms privatizuoti ir žemės sklypams išsipirkti. Nepanaudota 7 proc. investicinių čekių ir kitų tikslinių išmokų (21).

3.3.3 ir 3.3.4 paveiksluose pateikiami duomenys rodo Valstybinio turto privatizavimo dinamiką ir privatizuoto turto kiekį 1991–1995 m.

3.3.3 pav. Privatizuotų įmonių skaičius

3.3.4 pav. Privatizuotas kapitalas mln. litų

Kaip matyti iš 3.3.3 ir 3.3.4 paveiksluose pateikiamų duomenų, intensyviausiai objektai buvo privatizuojami 1992 – 1993 m. Šiuo laikotarpiu privatizuota 58 proc. visų pirmajame etape privatizuotų objektų, ir tai sudarė 62 proc. viso privatizuoto kapitalo 1991 – 1995 m.

1991 – 1995 m. privatizuota 81 proc. numatyto privatizuoti valstybės turto. Atskirose ūkio šakose privatizavimo lygis buvo gana aukštas. Privatizuota 98 proc. statybos ir 97 proc. buitinių paslaugų sektoriaus objektų. Valstybės turtas buvo parduodamas skelbiant viešą arba uždarą akcijų pasirašymą, rengiant viešus arba uždarus aukcionus, perdidžiant turtą restitucijos pagrindais, skelbiant konkursą geriausiam verslo planui ir kitais būdais. Pirmojo etapo metu iš viso parduota 5714 objektų už 3,4 mlrd. litų. Akcijų pasirašymo būdu buvo privatizuoti 2928 objektai, aukcione – 2726, skelbiant geriausio verslo plano konkursą – 12, už laisvai konvertuojamą valiutą – 48 objektai.

Užsienio investuotojai galėjo dalyvauti privatizacijos procese už grynuosius pinigus. Kai kurios pasaulyje gerai žinomos kompanijos atėjo į Lietuvą būtent per pirmąjį privatizacijos etapą. Sėkmingos privatizacijos pavyzdys – „Phillip Morris Lietuva“ ir „Kraft General Foods International, Inc.“, nesėkmingos privatizacijos pavyzdys – „Mažeikių nafta“ (priedas).

2001 m. „Mažeikių nafta“ patyrė 271 mln. litų nuostolį (43), o „Williams International“ valdomas „Mažeikių naftos“ 33 proc. akcijų paketas prarado beveik pusę savo vertės. Pavyzdžiui, Finansų maklerio įmonės „Jūsų tarpininkas“ analitikai pažymi, kad „Williams“ įmonė, kuri 1999 m. spalio 29 d. perėmė Mažeikių bendrovės valdymą už akcijas sumokėdama 75 mln. JAV dolerių, 2002 m. kovo 8 d. už jas Nacionalinėje vertybinių popierių biržoje būtų gavusi tik 37,855 mln. JAV dolerių.

1995 m. vasarą Lietuvos Respublikos Seimas priėmė Valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymą. Antrame privatizavimo etape buvo atsisakyta investicinių čekių sistemos. Visiems potencialiems pirkėjams – tiek Lietuvoje, tiek užsienio piliečiams bei kompanijoms – šis įstatymas suteikė lygias teises privatizuojant valstybės turtą.

Kaip teigia autoriai (22), didelis privatizavimo politikos trūkumas buvo tas, kad buvo palikta per didelė laisvė privatizaciją vykdančioms institucijoms, neužtikrinta jų veiklos kontrolė. Įstatymų leidėjų nepaslankumas leido „teisiškai“ perpumpuoti valstybės turtą į privačias rankas. Privatizacijos proceso trūkumai šie: a) nebuvo realiai įvertintas valstybės turtas ir tik 1995 m. kovo 25 d. priimtas nutarimas dėl turto vertės nustatymo (privatizacija prasidėjo jau 1991 m.); b) valstybės turtas neperkainojamas atsižvelgiant į infliacijos mastus, tuo tarpu užsienio šalyse turto pervertinimas – nuolatinis dalykas; c) privilegijos vieniems investuotojų grupėms ir trukdžiai kitoms; d) sukurto akcinio kapitalo likvidumo neužtikrinimas (neveikė Vertybinių popierių birža, būtinai įmonės leidimas parduoti akcijas).

Dėl sunkiai kontroliuojamos privatizacijos, įstatymų netobulumo, bendros ekonominės padėties išvežto į užsienį turto vertė – apie 9 mlrd. litų. Per privatizacijos procesą Lietuva ir jos žmonės neteko 10 mlrd. litų vertės turto.

Privatizacija už grynuosius pinigus 1996–2001m.

Privatizacijos už grynuosius pinigus specifiniai bruožai:

- įvertintas valstybės ir savivaldybių turtas parduodamas fiziniams ir juridiniams asmenims už grynuosius pinigus rinkos verte;

- vietos ir užsienio investuotojai, taip pat fiziniai ir juridiniai asmenys turi lygias teises privatizuojant valstybės ir savivaldybių turtą.

Taigi pagrindinis antrojo etapo bruožas yra tas, kad valstybės turtas yra privatizuojamas nebe už investicinius čekius, o už pinigus.

Vienas iš pagrindinių privatizacijos už grynuosius pinigus tikslų yra privatizuojant valstybei priklausančias įmones padaryti jas pelningas. Be to, labai svarbu perteikti įmonėms potencialių investuotojų žinių ir patirties, pritraukti užsienio investuotojų.

1996–1997 m. už 84,2 mln. litų buvo privatizuota 319 objektų. 1998 m. už 2,33 mlrd. litų buvo privatizuoti 344 objektai. 133 iš jų pardavė Turto fondas – už 2,3 mlrd. litų. Pardavus 60 proc. AB „Lietuvos telekomo“ akcijų Vyriausybė gavo daugiausia pajamų.

1996–2001 m. privatizuotų įmonių skaičiaus ir privatizuoto kapitalo kaita parodyta 3.3.5 lentelėje. Ši greičio ir apimties netolygumą paaiškina keletas objektyvių ir subjektyvių priežasčių, pavyzdžiui, kai kurių privatizacijos nuostatų keitimas. 1998 m. privatizuoto kapitalo kiekis yra didžiausias 1991–2001 m.

3.3.5 lentelė. Valstybės ir savivaldybių turto privatizavimas Lietuvoje 1996–2002 m.

Metai	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Privatizuotų įmonių skaičius	47	272	344	703	694	606	510
Privatizuotas kapitalas mln. litų	3,2	81,0	2330	471,6	916,1	435,3	266,1

Parengta pagal 2002 m. Valstybės turto fondo ataskaitą

Valstybės turto fondo tinklapis internete: www.vtf.lt

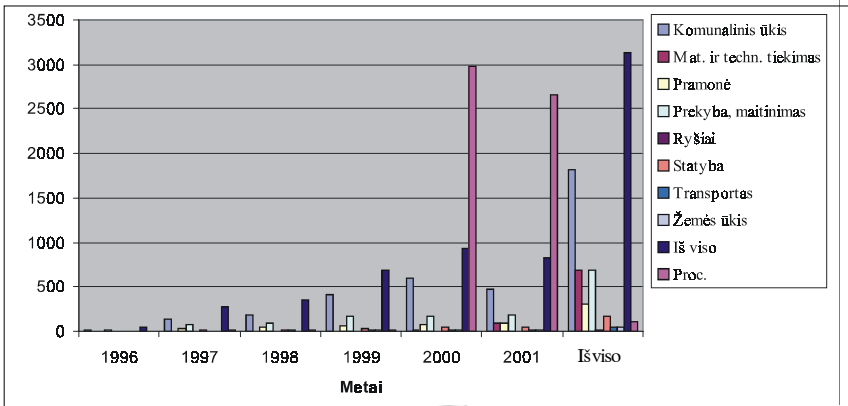
1999 m. parduoti 703 objektai ir už juos gauta 471,6 mln. litų. Iš šių objektų Turto fondas pardavė 470 (67 proc.) už 538,9 mln. litų. Per 2000 m. sausio – liepos mėnesius Turto fondas pardavė 385 įmonių akcijų paketus ir nekilnojamojo turto objektus už 807,7 mln. litų. Per

Nacionalinę vertybinių popierių biržą buvo parduoti 16 akcinių bendrovių akcijų paketai už 646,3 mln. litų. Savivaldybių privatizavimo institucijos per pirmuosius septynis mėnesius pardavė 126 objektus už 17,7 mln. litų.

Pagal pagrindinius privatizavimo sandorius, sudarytus 1998 – 2000 m., pirkėjai išsipareigojo investuoti į privatizuotas įmones daugiau kaip 1,9 mlrd. litų ir išlaikyti bei sukurti daugiau kaip 25 000 darbo vietų.

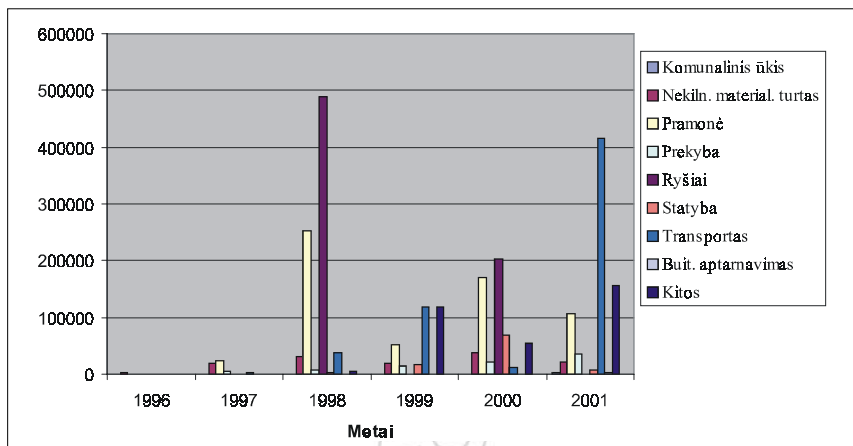
3.3.5 pav. Objektų privatizavimas 1996–2001 m. pagal ūkio šakas vnt.

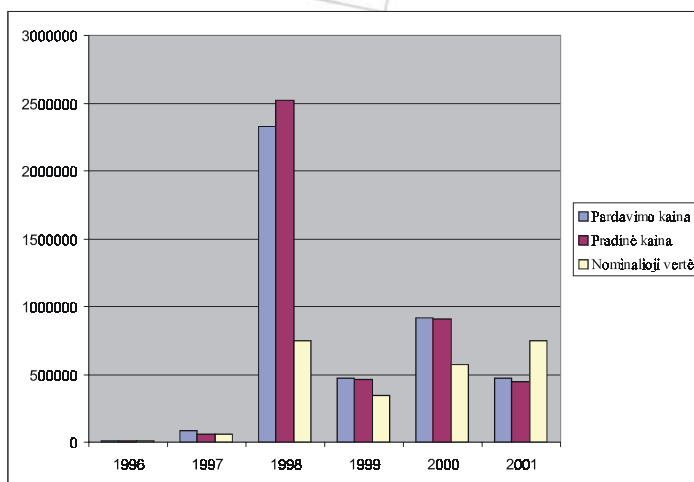
Iš visų privatizuotų objektų 1996 – 2001 m. didžiausią dalį (vnt.) – 58,0 proc. (3.3.5 pav.) sudarė butų bei komunalinio ūkio ir buitinio gyventojų aptarnavimo, 22,0 proc. – prekybos ir viešojo maitinimo, 10 proc. – pramonės objektai. Mažiausią dalį sudarė ryšiai – 0,2 proc. Materialinis ir techninis aprūpinimas – po 0,9 proc. Bet jeigu palyginsime privatizuotų objektų vertę tūkstančiais litų pagal ūkio šakas 1996–2001 m. (3.3.6 pav.), pamatysime, kad didžiausią dalį – 27,6 proc. sudarė ryšiai, 23,5 proc. – pramonė ir 22,8 proc. – transportas. Mažiausią dalį sudarė buitinės paslaugos – 0,2 proc. ir komunalinis ūkis – 1,5 proc. Tai rodo, kad ryšių šakoje 1998 m. buvo privatizuotas stambus objektas – „Lietuvos telekomas“. Didelis akcijų paketas buvo parduotas užsienio investuotojui. Pagal privatizuotų objektų skaičių didžiausią dalį – 58 proc. sudarė butų bei komunalinio ūkio ir buitinio gyventojų aptarnavi-

mo, o pagal privatizuotą kapitalą (tūkst. litų) tai sudarė mažą dalį – 0,2 proc. Kitaip tariant, už nedidelę kainą buvo privatizuota daug mažų objektų.

3.3.6 pav. Objektų privatizavimas 1996–2001 m. pagal ūkio šakas tūkst. litų

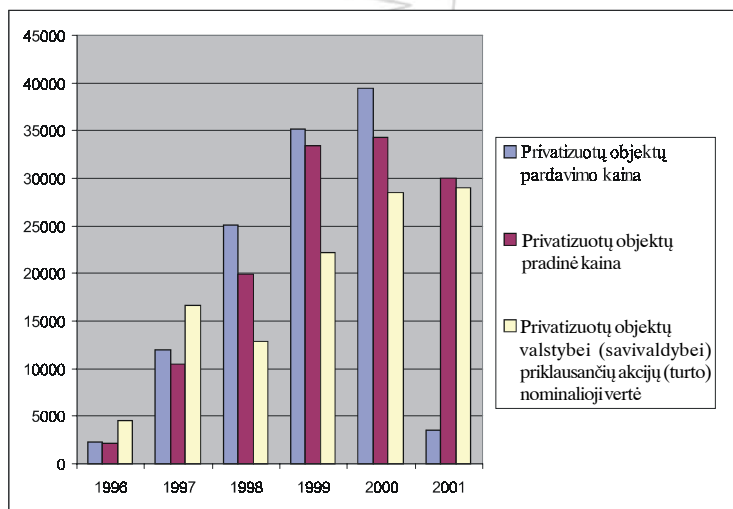

3.3.7 pav. 1996–2001 m. privatizuota iš viso valstybės ir savivaldybių turto tūkst. litų pagal pradinę, pardavimo ir nominaliąją turto kainą

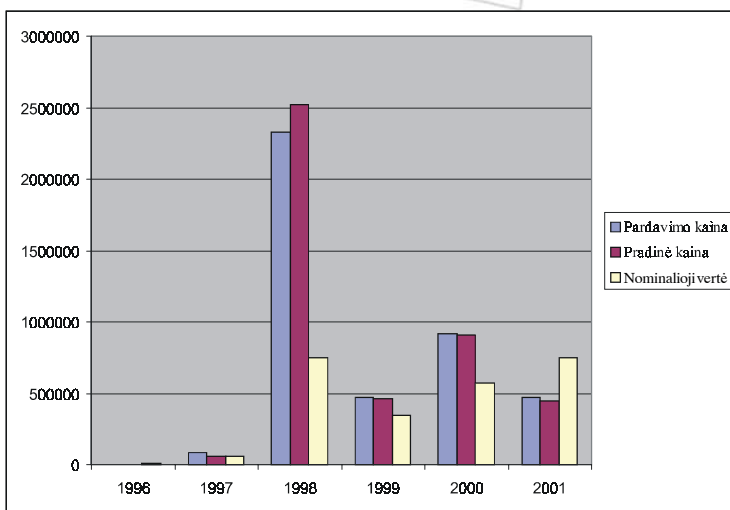
3.3.7 paveiksle parodyta valstybės ir savivaldybių privatizuotų objektų vertė pagal pradinę, pardavimo ir nominaliąją kainą. 1996–2001m. pardavimo kaina viršija pradinę privatizuotų objektų kainą vidutiniškai 1,5 proc. ir 61,6 proc. – nominaliąją kainą. Tai rodo, kad privatizuotų objektų kaina buvo naudinga valstybei ir savivaldybėms. Didžiausi kainų svyravimai buvo 1998 m., kai buvo privatizuoti didžiausi Lietuvos objektai, bet pradinė jų kaina buvo didesnė už nominaliąją vertę. Kitaip tariant, privatizuoti objektai buvo parduoti pigiau nei už pradinę kainą, bet 2,7 karto brangiau nei už nominaliąją kainą.

3.3.8 pav. 1996–2001 m. privatizuota iš viso savivaldybės turto tūkst. litų pagal pradinę, pardavimo ir nominaliąją turto kainą

3.3.8 paveiksle parodyta savivaldybių privatizuotų objektų vertė (tūkst. litų) pagal pradinę, pardavimo ir nominaliąją kainą. 1996–2001 m. privatizuotų objektų pardavimo kaina vidutiniškai viršydavo pradinę jų kainą 1,12 karto, nominaliąją – 1,29 karto. Per tą laikotarpį, galima sakyti, nebuvo didelių svyravimų ir pardavimo kainos nuolat didėdavo.

3.3.9 pav. 1996–2001 m. privatizuota valstybės turto tūkst. litų pagal pradinę, pardavimo ir nominaliąją turto kainą

3.3.9 paveiksle parodyta valstybės privatizuotų objektų vertė pagal pradinę, pardavimo ir nominaliąją vertę. 1996–2001m. valstybės privatizuotų objektų pardavimo kaina pradinę objektų kainą viršydavo vidutiniškai 1,2 proc., nominaliąją kainą – 1,63 karto. Didžiausia valstybės privatizuotų objektų pardavimo (tūkst. litų) kaina buvo 1998 m., kai buvo privatizuotas „Lietuvos telekomas“. Tada privatizuotų objektų pradinė ir pardavimo kaina beveik sutapo (0,1 proc. mažesnė), bet, palyginti su nominaliąja objektų verte, buvo 2,7 karto didesnė.

3.4. Privatizacijos problemos ir efektyvumas

Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo (1998 m. gegužės 12 d., Nr. VIII-729) bendrosios nuostatos nenumato efektyvaus turto naudojimo sąvokos. Šios sąvokos bei tam tikrų turto efektyvaus naudojimo kriterijų nustatymas leistų patraukti teisinėn atsakomybėn subjektus, kurie netinkamai, neefektyviai naudoja valstybės arba savivaldybės nekilnojamąjį turtą. Reikia nustatyti valstybės ir savivaldybių lygmens materialinę atsakomybę už privatizavimo padarinius.

Pažymėtina, kad įstatymo pateiktas valstybės ir savivaldybių nekilnojamojo turto objektų, kuriuos valdo, naudoja ir kuriais disponuoja valstybė bei savivaldybės, sąrašas nėra galutinis. Įstatymas nuosekliai išvardija subjektus, turinčius teisę valdyti, naudoti ir disponuoti nekilnojamojo turto objektais, tačiau nereglamentuoja minėtų subjektų konkrečių teisių ir pareigų šioje srityje. Nagrinėjant Privatizavimo komisijos teises galima padaryti išvadą, kad prie privatizavimo sąrašų sudarymo ji neprisideda. Privatizavimo komisija gali pritarti arba nepritarti dėl objektų privatizacijos programų, bet ne dėl sąrašų. Reikia patikslinti Privatizavimo komisijos teises vertinant ne tik privatizuojamų objektų programas, bet ir sąrašus.

Įstatymas taip pat turi ir kitokių trūkumų, susijusių su subjektais, t. y. iš įstatymo išplaukia kolektyvinė, o ne personalinė atsakomybė. Todėl patraukti atsakomybėn kaltus subjektus, netinkamai disponavusius valstybės arba savivaldybės nekilnojamoju turtu, faktiškai neįmanoma.

Pagal įstatymą informaciją apie privatizavimo objektą privatizavimo objekto valdytojas pateikia Turto fondui ir (ar) potencialiems pirkėjams. Privatizavimo objekto valdytojas sprendžia, kokia informacija yra konfidenciali, ir jos neskelbia „Informaciniame privatizavimo biuletenyje“ Taigi nėra nustatytas konfidencialios informacijos pobūdis. Reikia apibrėžti konfidencialios informacijos apie privatizavimo objektą pobūdį.

Valstybės institucijų vadovai neužtikrina Vyriausybės nutarimais patvirtintos tvarkos laikymosi atstovaujant interesams akcinėse ir uždarosiose akcinėse bendrovėse. Patirtis rodo, kad daug tokių įmonių, priklausančių ministerijoms, dirba nuostolingai. Valstybės institucijų vadovai per mažai dėmesio skiria jų reguliavimo sričiai priskirtoms valstybės įmonėms, nepasinaudoja Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių įmonių įstatymo 11 straipsnyje suteikta valdybos sudarymo galimybe tam, kad galėtų paveikti nuostolingai dirbančių įmonių valdymą ir užtikrinti efektyvesnį valstybės turto naudojimą ir valdymą. Teisės aktais nereglamentuota valstybės įmonių atstovavimo valstybei bei steigėjų funkcijų įgyvendinimo tvarka, nenustatyta valstybės įmonių steigėjų ir valstybės įmonių valdybos atsakomybė už veiklos rezultatus atstovaujant ir valdant valstybės turta.

Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatyme nenustatyta Privatizacijos komisijos, Turto fondo ir savivaldybių privatizavimo komisijų atsakomybė už netinkamą įstatymais ir kitais teisės aktais joms pavestų funkcijų valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo srityje vykdymą. Privatizacija turėjo tapti priemone produktyvumui didinti. Tačiau daugiausia dėl politinių priežasčių privatizacija buvo greitinama. Ji tapo ne ekonominės politikos, o politinių tikslų priemone. Greitinant privatizaciją nebuvo nei laiko, nei galbūt noro ištraukti į sudėtingą poprivatizavimo veiklą: Vyriausybės reorganizavimą, įmonių restruktūrizavimą, vertybinių popierių rinkos plėtrą ir t. t. Pats procesas vyko tuo pačiu metu, kai buvo kuriama teisinė bazė; teisės aktai buvo keičiami taip dažnai, kad net ekspertams ir profesionalams buvo sunku susigaudyti. Netobuli įstatymai bei neskaidrios privatizavimo procedūros sudarė terpę voliuntarizmui³ ir korupcijai, leido valstybės turta privatizuoti „apeinant“ privatizaciją reglamentuojančias taisykles.

Viena iš priežasčių, dėl kurios privatizacijos procesas užtrunka, tampa sudėtingesnis ir pabrangsta, yra ta, kad išiveliama į smulkius sandorius, dėl kiekvieno privatizavimo objekto priimant daug laiko ir kitų

---

³ Voliuntarizmas – tai pažiūros ir principai, pagal kuriuos veikiama savavališkai, menkai atsižvelgiant į galimybes ir objektyvias sąlygas. (Tarptautinių žodžių žodynas, 1985. P. 214).

išteklių reikalaujančius sprendimus. Problemą padėtų išspręsti valstybės savivaldybių turto paketų privatizavimas, kai nedidelę įstatinio kapitalo dalį sudarančios akcijos būtų parduodamos ne kiekvienos bendrovės atskirai, o daugelio bendrovių kartu. Taip smulkių objektų valdymą būtų galima operatyviau perduoti į privačias rankas nešvaistant valdiškų išteklių, išleidžiamų jiems privatizuoti bei valdyti iki privatizacijos.

Didelė privatizacijos kliūtis šiuo metu yra ta, kad dalis potencialiai privatizuotinų objektų turi specialų teisinį statusą: specialios paskirties akcinės bendrovės, viešosios įstaigos, biudžetinės įstaigos. Tokių objektų privatizavimas šiuo metu yra labai komplikuoatas ir beveik nevykdomas. Lietuvos laisvosios rinkos institutas savo analitinėje medžiagoje siūlo pakeisti teisės aktus taip, kad privatizaciją būtų galima išplėsti ir šių objektų atžvilgiu panaikinti galiojančius apribojimus privatizuoti ir reorganizuoti šias organizacijas į bendroves. Tiesioginės investicijos iš užsienio, išskyrus privatizacijos įplaukas, yra vertinamos kaip nuviliančios. Jos (išskyrus privatizacijos įplaukas) 1999 m. sudarė apie 5 proc. BNP. Pagrindiniai investuotojai yra Europos Sąjungos narės. Tiesiogines investicijas iš užsienio daugiausia sudaro įplaukos dėl privatizavimo, tuo tarpu kitos investicijos išlieka mažos. Pirminis tiesioginių investicijų iš užsienio šaltinis senka, nes privatizavimas baigiasi, todėl daugiausia dėmesio turi būti skiriama užsienio investuotojams pritraukti į naujas ir jau egzistuojančias įmones.

Didelė problema yra ta, kad įmonėms atstovaujantis ir jas valdantis Turto fondas, kaip numatyta įstatymuose, įmonėms iškilus klausimui dėl kapitalo didinimo jose, turi balsuoti prieš kapitalo didinimą. Taip įmonei nesudaromos sąlygos plėtotis, diegti naujas technologijas, pritraukti investicijas didinant kapitalą. Tai reiškia, kad, viena vertus, norima, jog įmonės būtų geros, parduodamos gerai, kita vertus, sukuriama prielaidos, kad ta įmonės veikla prastėtų. Taigi sukuriama dvi-prasmiška situacija.

Atrodytų, daug daroma keičiant esamą privatizacijos lėšų panaudojimą. Priėmus papildomus teisės aktus, privatizacijos lėšų panaudojimą reglamentuoja jau ne du, o trys įstatymai bei Vyriausybės nutari-

mas ir visi numato skirtingus panaudojimo būdus. Bet tos pačios lėšos tuo pačiu metu gali būti panaudojamos tik vieną kartą. Kaip konkrečiai gautos lėšos bus naudojamos, net ir gausėjant teisės aktų neaiškėja. Iš esmės nesikeičia ir daug kartų kritikuota Vyriausybės teisė spręsti tokios didelės valstybinių lėšų panaudojimo klausimą. Seimo ketinimai tvirtinti Privatizavimo fondo panaudojimą neįgyvendinami, Seimas ir toliau bus tik supažindinamas su tuo, kaip privatizavimo lėšos buvo panaudotos. Taigi privatizacijos lėšos keliauja iš anksto nežinomais keliais, geriausiu atveju visuomenė supažindinama tik su įvykusiais faktais, kurie gali būti ir nelabai džiuginantys. Iki šiol dalis privatizacijos lėšų pasiekdavo ir žmonių kišenes atkurtų santaupų pavidalu, dabar visos privatizacijos lėšos sūsis kurioje nors iš valdžios kišenių. Privatizacijos lėšų panaudojimo procedūra išlieka neskaidri. Didžiausias lėšų panaudojimo santaupoms atkurti pranašumas tas, kad lėšos atitenka žmonėms pagal aiškius kriterijus. Didžiausia šio būdo yda ta, kad jis didina valstybės išipareigojimus. Šis argumentas ir nulėmė, kad santaupų atkūrimas buvo sustabdytas.

Ekonomiškai nepriimtinausias privatizacijos lėšų panaudojimo būdas yra ekonominio skatinimo programos. Nors ir vadinamos programų vardu, jos yra ne kas kita kaip atskirų įmonių arba jų vykdomų projektų finansavimas. Tai patvirtina ir privatizacijos lėšų panaudojimo ataskaitos. Kadangi visų paremti arba finansuoti iš Privatizavimo fondo neįmanoma, lėšos skiriamos išrinktiesiems pagal neaiškius kriterijus. Ekonomiškai efektyviausias privatizacijos lėšų panaudojimo būdas yra toks, kuris mažintų valstybės išipareigojimus, be kita ko, garantuodamas, kad privatizacijos lėšos neliks valstybės rankose, o bus perduotos žmonėms. Šiuos požymius atitinka siūlymas privatizacijos lėšas naudoti pensijų sistemai reformuoti. Ši privatizacijos lėšų panaudojimo būdą naudojo ne viena šalis savo pensijų sistemai reformuoti. Pavyzdžiui, Estijoje nuo pat reformų pradžios privatizacijos lėšos buvo skiriamos konkrečioms gyvenimo sritims reformuoti (Pensijų fondui, Kompensacijų fondui, Įdarbinimo fondui), taip buvo imtasi reformuoti socialinės apsaugos sistemą ir spręsti užimtumo problemas. Reguliarioje Europos Komisijos ataskaitoje dėl Lietuvos pasirošimo stoti į Europos Sąjun-

gą pažymima, jog norint, kad būtų užtikrintas vidutinės trukmės valstybės finansų stabilumas, reikia imtis tokių papildomų veiksmų kaip planuota pensijų reforma. Siūlymas yra daug kartų svarstytas ir Lietuvoje. Tokį pasiūlymą svarstė ir jam nepritarė Vyriausybė bei Seimo Biudžeto ir finansų komitetas.

Privatizacijos lėšų panaudojimo būdus ir procedūras būtina keisti. Pirmiausia, privatizacijos lėšų panaudojimo būdai turi būti išdėstyti viename teisės akte, o jei ir keliuose, tai taip, kad vienas kitam neprieštarautų. Rezervinio fondo steigimas yra nereikalingas žingsnis į šalį, formaliai, o ne iš esmės vykdamas susitarime su Turto fondu keliamus tikslus. Tikslinga atsisakyti trečdalį lėšų naudoti ekonominio skatinimo programoms. Rezervinio fondo lėšas naudoti privatizuojamiems objektams parengti privatizuoti, dalį lėšų skirti gyventojų santaupoms atkurti. Tai išipareigojimas žmonėms ir, nors jo nereikėjo prisiimti pačioje pradžioje, dabar jis turi būti įvykdytas. Visas privatizacijos lėšas tikslinga tiesiai, o ne per papildomus rezervinius stabilizavimo fondus skirti pensijų reformai finansuoti. Valstybinis socialinis draudimas yra neįvybingas, jo reikės atsisakyti. Kuo anksčiau tai bus padaryta, tuo mažiau valstybė patirs nuostolių. Tai reiškia, kad lėšos turi būti nukreiptos esamų pensininkų pensijoms mokėti, nes dalis „Sodros“ tarifo turės būti skiriama privačiam kaupiamajam draudimui.

Privatizacijos lėšų panaudojimo procedūra išlieka neskaidri. Dauguma gautų lėšų panaudota labai neefektyviai. Iki šiol nėra išspręsti nuosavybės atkūrimo klausimai, ypač teisė į nekilnojamąjį turtą. Taip pat būsto suteikimo piliečiams, gyvenantiems grąžintinuose namuose, klausimas – tai kelia šių visuomenės grupių nepasitenkinimą.

Daugelis privatizuojamų įmonių yra natūralios arba nenatūralios monopolijos. Privatizacijos metu didėjo arba nesikeitė monopolizacijos laipsnis atskirose šakose, nes nebuvo ir nėra bendro specialaus monopolijų įstatymo. Vadovaujantis pasauline praktika būtina priimti tokią įstatymą, kuriame būtų reglamentuojama jų veikla siekiant užtikrinti optimalias teikiamų paslaugų kainas, gerą jų kokybę, nes nuosavybės formos pakeitimas neužtikrina šių reikalavimų įgyvendinimo.

Savivaldybių lygmeniu pagal įstatymą numatyta galimybė savival-

dybės turto fondo funkcijas perduoti kitam savivaldybės administracijos padaliniui, tačiau nėra nurodyta nei kokiam, nei kokia tvarka tai turėtų būti daroma. Žmonių, dirbančių tuose padaliniuose, skaičius labai skiriasi nepriklausomai nuo esamo turto dydžio ir vertės. Pavyzdžiui, Vilniaus miesto savivaldybės. Turto valdymo ir privatizavimo skyriuje dirba šeši žmonės, tuo tarpu Klaipėdos miesto savivaldybėje – dvidešimt žmonių.

Visiškai nenurodyta, kokie santykiai yra tarp savivaldybės turto fondo ir savivaldybės turto privatizavimo komisijos, tuo tarpu Valstybės turto fondo ir Valstybės privatizavimo komisijos šitie santykiai nurodyti ir vykdomi per Vyriausybę. Nenurodytas savivaldybės turto fondo santykis su steigėju ir neparengti savivaldybės turto fondo privatizavimo pavyzdiniai nuostatai nustatant materialinę atsakomybę už privatizacijos padarinius.

Privatizavimo komisija yra privatizavimo priežiūros institucija, atskaitinga Seimui. Sprendimai priimami visų komisijos narių balsų dauguma. Privatizavimo komisijos sudarymo procese dalyvauja Seimas, Seimo frakcijų nariai ir Vyriausybė. Privatizavimo komisija susideda iš trylikos narių. Komisijos pirmininką, šešis narius skiria Seimas Vyriausybės teikimu. Kitus šešis narius teikia Seimo frakcijų nariai. Tačiau realiai frakcijų nariai savo atstovų į Privatizavimo komisiją nedeleguoja.

Valstybės privatizavimo komisija neturi jokių galių sustabdyti Vyriausybės sprendimus. Paprastai Privatizavimo komisijos sprendimus Vyriausybė nekliudomai įveikia savo nutarimais, be to, Privatizavimo komisijos sprendimas gali būti priimtas septynių balsų dauguma, t. y. taip iškraipoma funkcijų paskirstymo ir atskaitomybės pusiausvyra. Tai pat nenustatyta Privatizavimo komisijos kadencijos laikotarpis, nenumatyta šios komisijos kvalifikaciniai reikalavimai, nenurodyta griežta hierarchinė privatizavimo įstaigų struktūra, nesuderintos privatizavimo institucijų funkcijos ir atskaitomybė.

Valstybės Turto fondo darbuotojams Valstybės tarnybos įstatymas netaikomas, nors Turto fondas pripažįstamas viešojo administravimo subjektu. Pagal Viešojo administravimo įstatymo 3 straipsnio 4 dalies aiškinamąsias sąvokas įmonė nepriskirta viešojo administravimo sub-

jektui. Pagal Administracinių bylų teisenos įstatymo 2 straipsnio 4 dalį viešojo administravimo subjektai yra institucijos, įstaigos, tarnybos tarnautojai (pareigūnai), turintys įstatymų suteiktas viešojo administravimo teises ir praktiškai įgyvendinantys vykdomąją valdžią arba atskiras vykdomosios valdžios funkcijas. Prie viešojo administravimo subjektų priskiriamos įmonės bei organizacijos, kurioms įstatymas suteikia viešojo administravimo įgaliojimus. Valstybės turto fondo įstatymas suteikia Turto fondui viešojo administravimo įgaliojimus, tačiau darbuotojų teisinį statusą reglamentuoja Darbo kodeksas, o Valstybės tarnybos įstatymas jiems netaikomas.

Pagal Turto fondo įstatymo 6 straipsnio 5 dalį nustatyta, kad administracijos vadovas neturi teisės balsuoti priimant sprendimus arba pats priimti sprendimus, jei dėl to kyla viešųjų ir privačiųjų interesų konfliktas, tačiau atsakomybė už šio straipsnio pažeidimą šiame įstatyme neregamentuota.

Teisės aktai, nustatantys valstybės turto privatizavimą, neregamentuoja „Privatizavimo objekto valdytojo“ atsakomybės už privatizavimo sandorio sudarymo teisėtumą ir sandorio vykdomo padarinius. Turto fondas privatizavimo sandorius pasirašo Vyriausybės vardu, todėl atsakomybė už valstybei nepalankias sandorio sąlygas ir netinkamą jų vykdymą neregamentuota.

Būtina kuo greičiau reglamentuoti pirkėjo patikimumo kriterijus. Potencialaus pirkėjo patikimumo nustatymas yra vienas iš sunkiausių ir aktualiausių privatizacijos klausimų, nes iki šios dienos nėra nustatyti aiškūs patikimumo kriterijai. Todėl dėl nepakankamo pirkėjų gebėjimo vykdyti sutartyse prisiimtus įsipareigojimus plati visuomenė pradeda abejoti privatizacijos tikslingumu ir reikalingumu.

Turto fondo funkcija – rengti teisės aktus privatizacijos klausimais ir teikti juos Vyriausybei sudarė teises prielaidas ne tik daryti tam tikrą įtaką tobulinant teisės aktus, bet ir formuoti privatizacijos procesų teisinius santykius Turto fondui naudinga linkme, privatizavimo procesų vadybą daryti skaidrią ir kontroliuojamą. Pagal 2001 m. gruodžio 29 d. Vyriausybės nutarimo Nr. 1570 redakciją Turto fondas rengia ir teikia Ūkio ministerijai, atsakingai už valstybės turto privatiza-

vimo bendrosios politikos formavimą, pasiūlymus dėl norminių teisės aktų tobulinimo ir naujų teisės aktų rengimo bei teisės aktų projektų.

Pagrindinė Privatizavimo komisijos funkcija yra pritarti arba nepritarti Turto fondo parengtiems privatizacijos programų ir sandorių projektams. Kasmet Privatizavimo komisijai pateikiama per tūkstantį objektų privatizavimo programų projektų, beveik tūkstantis – privatizavimo sandorių projektų. Daugelis iš jų teisiniu ir ekonominiu požiūriu yra sudėtingi, todėl norėdama priimti kvalifikuotus sprendimus Privatizavimo komisija turėtų pasitelkti tos srities specialistus, tačiau nei lėšų, nei papildomų laiko sąnaudų tam tikslui nėra numatyta. Privatizavimo komisija yra politizuota institucija, kuriai nekeliami profesinės kompetencijos reikalavimai. Remiantis šios institucijos kompetencija privatizacijos procese jai suteikiama pritariamojo balso teisė.

Visuomenei pateikiama per mažai informacijos apie privatizuojamus objektus, nepaaiškinami privatizacijos tikslai bei ekonominė objekto privatizavimo nauda. Jeigu informacija neskelbiama privatizavimo biuletenyje ir dėl jos atskleidimo raštu nesusitarta su potencialiu pirkėju, ji laikoma konfidencialia. Visuomenei informacija pateikiama tik sudarius sandorį. Tai kelia visuomenės nepasitikėjimą dėl vykstančio objektų privatizavimo skaidrumo. Teisės aktuose nenustatyti privatizuotinų objektų atrankos prioritetai, nesuformuluoti aiškūs jos tikslai.

Efektyvumas

1999 m. antroje pusėje privatizacijos pajamos visame pasaulyje pasiekė trilijoną dolerių. Dar 180 bilijonų dolerių buvo surinkta 2000 m. Nors privatizacija vykdoma visame pasaulyje, į daugelį klausimų dar neatsakyta. Šis tyrimas yra bandymas atsakyti į klausimą, kaip privatizacija veikia pagrindinius firmų ekonominius rodiklius ir valdymą.

Nagrinėjami tyrimai parodė, kad po privatizacijos padidėja įmonių rentabilumas, pardavimai, darbo efektyvumas ir investicijos. Bandyta atsakyti į antrą klausimą, kodėl šie rodikliai pagerėjo.

Stengiantis nustatyti veiklos tendencijų priežastis po privatizacijos buvo iškeltos prielaidos, kad privatizacija priverčia įmonių vadovus reaguoti į finansinių rinkų spaudimą ir orientuoti juos į pelno siekian-

čius investuotojus. Antra, firmų nuosavybės teisės pokyčiai visiškai kitaip apibrėžia firmų tikslus ir vadovų paskatas, trečia, firmų išlaisvinimas iš vyriausybės kontrolės suteikia vėrslininkams geresnes galimybes.

Valstybės įmonių veiklos analizė, taip pat ir Lietuvos, rodo, kad daugumos jų veikla neefektyvi. Pagrindinis privatizacijos tikslas turėtų būti įmonių efektyvumas.

Valstybės įmonių valdymo efektyvumas

Turto fondas Lietuvoje 2000 m. balandžio 31 d. valdė 1430 bendrovių valstybei nuosavybės teise priklausančias akcijas, kurių nominalioji vertė – 1653,3 mln. litų. Iš jų – 98 bendrovių, kurių kapitalo valstybė turi nuo 50 proc. iki 100 proc. 2000 m. 59 bendrovės patyrė nuostolį. 27 nuostolingai dirbusių bendrovių valdymo organai buvo tik visuotinis akcininkų susirinkimas ir administracija (39). Nebuvo sudarytos direktorių valdybos kaip pagrindiniai valdymo organai.

2000 m. Turto fondas iš naujo sudarė 149 įmonių valdymo organus arba pakeitė valdymo organų struktūrą. Iš jų 42 valstybės kontroliuojamos įmonės inicijavo direktoriaus, o 20 valstybės kontroliuojamų bendrovių – vyriausiojo finansininko pakeitimą. Ar pagerėjo po šių perėvarkų įmonių darbas, duomenų nėra.

Ministerijų atstovaujamos valstybei nuosavybės teise priklausančios akcijos valdomos nelabai efektyviai. Pavyzdžiui, Žemės ūkio ministerija 2000 m. gruodžio 31 d. valdė 34 bendrovių valstybei nuosavybės priklausančias akcijas, kurių nominalioji vertė – 280 mln. litų, iš jų 29 bendrovių akcinio kapitalo valstybei priklausė per 50 proc. Iš 9 Žemės ūkio ministerijos valstybės įmonių 6 įmonės dirbo nuostolingai ir tik 3 įmonės, t. y. Valstybinė įmonė „Šiaulių regiono veislininkystė“, Valstybinė įmonė „Pieno tyrimai“, Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas, dirbo pelningai. Jei įmonė dirba nuostolingai, pagal įstatymą steigėjas privalo svarstyti, ar administracijos vadovas yra tinkamas toliau eiti pareigas.

Deja, Žemės ūkio ministerijos kolegijos posėdžių protokoluose, kaip nurodo valstybės kontrolė (14), nėra užfiksuotas minėtų įmonių administracijos vadovų svarstymas. Ministerija nėra nustačiusi tvarkos,

kaip įgyvendinami steigėjui suteikti įgaliojimai. 2000 m. iš devynių įmonių, kuriose Žemės ūkio ministerija atlieka steigėjo funkcijas, buvo sudaryta tik Valstybinės įmonės „Lietuvos žemės ūkio ir maisto produktų rinkos reguliavimo agentūra“ valdyba. Kitaip tariant, Žemės ūkio ministerija nepasinaudojo jai suteikta galimybe sudaryti minėtų įmonių valdybas tam, kad galėtų veikti nuostolingai dirbančių valstybės įmonių valdymą ir užtikrinti efektyvesnę valstybės turto naudojimą ir valdymą.

Beveik tą patį galima pasakyti apie Sveikatos apsaugos ministeriją. Sveikatos apsaugos ministerija stokoja informacijos apie įmonių, kuriose ministerija atstovauja valstybei priklausančioms akcijoms, veiklą. Iš 19 įmonių 15 nepranešė ministerijai apie organizuojamą akcinių kūrų susirinkimą. 12 įmonių nepateikė 2000 m. finansinės atskaitomybės dokumentų ir duomenų apie šių įmonių veiklos rezultatus. Tai rodo ministerijos darbuotojų abejingumą ir neatsakingumą valdant ir globojant priklausančias įmones.

Sveikatos apsaugos ministerija 2000 m. vykdė steigėjo funkcijas vienuolikoje valstybės įmonių, kurių įstatinis kapitalas – 570,68 tūkst. litų. Iš jų 6 vaistinės 2000 m. baigė nuostolingai, o 1999 m. nuostolingai baigė tik 3 vaistinės. Per 2000 m. sumažėjo 9 vaistinių pardavimas ir padidėjo 2 vaistinių nuostoliai.

Kultūros ministerija 2001m. valdė 10 bendrovių valstybei nuosavybės teise priklausančias akcijas, kurių nominalioji vertė – 43,9 mln. litų. Ji nėra nustačiusi ir tarnautojų, deleguotų į bendrovių valdymo organus, sprendimų priėmimo bei jų veiklos tvarkos. 2000 m. 5 bendrovės iš 10, kurių valstybei nuosavybės teise priklausančioms akcijoms atstovavo ministerija, dirbo nuostolingai. Ministerija nėra nustačiusi tvarkos, kaip įgyvendinami steigėjui suteikti įgaliojimai, nėra sudarytos įmonių valdybos, kad ministerija galėtų turėti įtakos nuostolingai dirbančioms įmonėms. Šie pavyzdžiai rodo, kad valstybė ir valstybinės institucijos gana neefektyviai valdo jiems priklausančias valstybinės įmonės akcijas.

Privatizacijos efektyvumas

Vienas iš būdų, kaip būtų galima išanalizuoti Vyriausybės nuosavybės įtaką firmų veiklai, yra palyginti Vyriausybei priklausančių ir pri-

vačių firmų veiklą (25). Pirmiausia sunku, jeigu iš viso įmanoma, nustatyti tinkamas lyginti valstybines ir privačias įmones arba etalonus, ypač ekonomiškai silpnose šalyse, kur privačiojo sektoriaus veikla ribota. Antra, paprastai visada yra esminių priežasčių, kodėl vienos įmonės yra valstybinės, o kitos – privačios, turint omenyje tariamus rinkos nesklaidumus tam tikroje pramonės srityje. Šie veiksniai, apibrėžiantys, ar firma yra valstybinė, ar privati, taip pat turi didelę įtaką jų veiklai. Taigi tais atvejais, kai nuosavybės struktūra pati labai sudėtinga, palyginti su sistema, kuri apima ir politinius, ir veiklos tikslus, labai sunku įvertinti valstybės nuosavybės įtaką. Nepaisant šių problemų tyrinėtojams keletą kartų pavyko sėkmingai palyginti valstybinių ir privačių įmonių veiklą. Toliau pateikiamos čia apžvelgiamų darbų santraukos. Deja, Lietuvoje tokių tyrimų nebuvo atlikta. Buvo atskirų bandymų įvertinti, pavyzdžiui, „Mažeikių naftos“ (1 priedas) privatizavimo efektyvumą, bet sisteminių kryptingų tyrimų neatlikta.

Kadangi privatizacija jau beveik du dešimtmečius pasaulyje yra vyriausybės vykdoma politika, tyrinėtojai turėjo ganėtinai laiko atlikti empirinius tyrimus, kokį poveikį buvusios valstybinės įmonės veiklai turi privatizacija. Šiuo atveju svarbi duomenų prieinamumo, nuoseklumo, taip pat informacijos, kuri turi būti atskleista, kiekio problema, nes skirtingų šalių, taip pat tos pačios šalies standartai skirtingu laikotarpiu labai skiriasi. Išankstinis nusistatymas atrenkant pavyzdžius gali kilti iš įvairių šaltinių, įskaitant vyriausybės norą pagerinti privatizacijos procesą pirmiausia privatizuojant sveikiausias įmones. Kita pavyzdžių atrankos problema yra ta, kad lengviau prieinami labiau išsivysčiusių šalių (ir turbūt geriau veikiančių bendrovių) duomenys, taigi apie išsivysčiusiais šalis (ir geriau veikiančias bendroves) rašoma daug daugiau.

Daug problemų kyla nustatant tikslų darbo rodiklį, parenkant tinkamą pavyzdį, su kuriuo bus lyginama veikla, bei tinkamus statistinius testus.

Todėl kiekvieno tyrimo rezultatus reikia vertinti objektyviai. Pažymėtina, kad buvusios veiklos tyrimuose retai nagrinėjamas poveikis vartotojų gerovei. Tik keletas darbų tiria galimą privatizuotų bendrovių rinkos galios panaudojimą. Daugelis tyrimų apie veiklos pokyčius po

privatizacijos tiria, kokį poveikį turi aktyvų išpardavimas tokioms grupėms kaip darbininkai, bet nedaug tiria privatizacijos poveikį vartotojams. Kita vertus, viena pagrindinių privatizacijos, ypač komunalinių paslaugų monopolijų, priežasčių yra vartotojų nepasitenkinimas įstaiigos teikiamomis paslaugomis.

Įvertinta 38 tyrimų apžvalga, kuri pasitelkia apskaitos ir realios produkcijos duomenis tam, kad ištirtų privatizacijos poveikį buvusios valstybinės įmonės darbo efektyvumui, nuosavybės struktūrai ir finansinei veiklai išsivysčiusios, besivystančios ir pereinamosios ekonomikos sąlygomis. Empiriniai tyrimai, siekiant juos tinkamai apdoroti, buvo suskirstyti pagal tai, kokiomis pereinamosios ar nepereinamosios ekonomikos sąlygomis vyko privatizacija. Toks pasirinkimas yra būtinas, nes tiesioginis stebėjimas ir skelbti tyrimai rodo, kad pereinamųjų ekonomikų reformavimas reikalauja daugybės ekonominių ir politinių pokyčių vienu metu, tuo tarpu privatizacija (ir kartu vykstantys reguliavimo pokyčiai) yra vienintelė pagrindinė reformos proceso sudėtinė dalis nepereinamosiose ekonomikose. Toliau trumpai pateikiame informaciją apie kiekvieną aptartą darbą.

Veikla daugiausia pagerėjo dėl griežtų biudžeto apribojimų, griežtos banko paskolų politikos ir padidėjusios tikimybės, kad Vyriausybė laikysis pažado neteikti jokios finansinės pagalbos.

J. Ehrlichas, G. Gallais–Hamonnas, Z. Liu ir R. Lutteris (29) tiria ilgalaikį valstybinės nuosavybės poveikį produktyvumo lygio didėjimui ir išlaidų mažėjimui 23 tarptautinėse oro linijų kompanijose 1973–1983 m. Autorių teigimu, valstybės nuosavybė gali sumažinti ilgalaikį metinį produktyvumo lygio didėjimą iki 1,6–2 proc., o vienetui skiriamų išlaidų lygį – iki 1,7–1,9 proc. Nuosavybės formos poveikis nėra veikiamas konkurencingumo lygio.

Jie pateikia svairių įrodymų apie valstybinių ir privačių įmonių produktyvumo skirtumus ir teigia galintys atskirti nuosavybės pokyčių įtaką trumpalaikiams ir ilgalaikiams produktyvumo pokyčiams. Pasak autorių, galima atskirti nuosavybės įtaką nuo kitų veiksnių, darančių įtaką produktyvumo didėjimo rodikliams, įskaitant rinkos sąlygas ir tam tikrus techninius pokyčius.

Autoriai nustatė labai svarbų ryšį tarp nuosavybės ir tam tikrai firmai būdingų produktyvumo didėjimo rodiklių. Privati nuosavybė lemia didesnius produktyvumo didėjimo rodiklius, o ilgai tęsiant pradėtą veiklą – ir išlaidų mažėjimą. Šiems skirtumams nedaro įtakos rinkos konkurencingumo sąlygos arba kontrolės lygis. Tyrimų duomenimis, trumpalaikis poveikis produktyvumui ir išlaidų pokyčiams, keičiantis nuosavybei iš valstybinės į privačią, yra labai prieštaringas, ir tai vienas iš galimų kai kurių anomalijų rezultatų, gautų tyrinėjant trumpalaikį nuosavybės formos pokyčių efektą, paaiškinimų. Tačiau minėtų autorių apskaičiavimai rodo, kad visiškas nuosavybės pasikeitimas iš valstybinės nuosavybės į privačią ilgainiui padidina produktyvumo didėjimą nuo 1,6 proc. iki 2 proc. per metus, o produkcijos, paslaugų kainas sumažina nuo 1,7 proc. iki 1,9 proc. Empiriniais duomenimis, dalinis nuosavybės pasikeitimas iš valstybinės į privačią mažai veikia ilgalaikio produktyvumo didėjimą – pajamos priklauso nuo visiško firmos privatizavimo.

Minėtų autorių darbas, palyginti su kitais darbais, atliktais toje pačioje srityje, turi labai daug pranašumų, nes pateikia vertingų duomenų. Autoriai atliko patikimesnę visų šios srities darbų ekonometrinę analizę. Pavyzdžiui, jie lygina savo rezultatus su rezultatais firmų, kurios nepatyrė jokių nuosavybės pokyčių. J. Ehrlichas, G. Gallais-Hamonnas, Z. Liu ir R. Lutteris atliko daug kitokių efektyvumo patikrinimų naudodami skirtingas specifikacijas ir pavyzdžius (naftos kainų pokyčius ir dereguliaciją Jungtinėse Valstijose) ir nustatė, kad jų rezultatai yra patikimi. Galiausiai jie atkreipė dėmesį į vienalaikiškumo efektų galimybę tarp nuosavybės bei produktyvumo ir nustatė, kad šis priežastingumas susijęs taip: nuosavybė – produktyvumas, o ne atvirkščiai. Šio darbo trūkumas yra tas, kad jis pagrįstas tik viena pramonės šaka ir gana senais duomenimis. Autorių teigimu, jie daro prielaidą, jog visoms firmoms sekasi mažinti išlaidas, bet jei valstybinės įmonės turi kitokių tikslų, tampa labai sunku interpretuoti išlaidų skirtumų reikšmę.

S. Majumdaris (30), naudodamasis pramonės lygio tyrimų duomenimis, įvertina valstybinių, mišrios nuosavybės ir privačių Indijos kompanijų veiklos skirtumus 1973–1989 m. Valstybinės ir mišrios nuosavybės įmonės 1989 m. buvo atsakingos už 37 proc. darbingumo lygio ir 66

proc. kapitalo investicijų. Pasak jo, privačių įmonių efektyvumas siekia vidutiniškai 0,975 balo ir yra daug didesnis už vidutiniškus mišrios nuosavybės įmonių (0,912) bei valstybinių įmonių (0,638) balus. Valstybinio sektoriaus efektyvumas padidėjo suderinus bendrus efektyvumo gerinimo kampanijos veiksmus, bet vėliau vėl smuko.

Jo tyrimai rodo, kad privačiojo ir mišraus sektoriaus firmos yra daug efektyvesnės nei valstybinės. Remdamasis bendrais pramonės lygio apžvalgos duomenimis S. Majumdaris teigia, kad vidutiniški valstybinių įmonių 1973 – 1989 m. efektyvumo rezultatai įvertinti atitinkamai 0,658 ir 0,638 balo (skirtingo pavaldumo lygio valstybinės įmonės). Mišrios įmonės surinko 0,92 balo, o privačios – 0,975 balo. Tačiau bendri duomenys ir problemos, kylančios dėl pasitikėjimo pateiktais apžvalgos duomenimis, riboja S. Majumdario galimybes identifikuoti bet kokias specifines sritis, kuriose privati nuosavybė, palyginti su valstybine, veikia geriau. Be to, jis tik labai nežymiai gali paaikškinti, kokios yra efektyvumo skirtumų tarp šių sektorių priežastys.

S. Kole'as ir J. Mulherinas (32) tikrina, ar septyniolikos iš dalies JAV Vyriausybės valdomų firmų, kurias ji „gavo“ užgrobusi „priešų“ turtą Antrojo pasaulinio karo metu, pokarinė ekonominė veikla labai skiriasi nuo privačių JAV firmų veiklos. Nors šių firmų direktorių tarybos fiksuoja nenormaliai didelę šių įmonių apyvartą, vadybininkų valdymo laikas yra pastovus ir valstybinių įmonių veikla labai nesiskiria nuo privačių įmonių veiklos.

Jie pasiryžta atsakyti į pagrindinį klausimą: jeigu privati firma būtų suvisuomeninta ir niekas daugiau nevyktų, kaip pats nuosavybės faktas paveiktų firmos elgseną? S. Kole'as ir J. Mulherinas nagrinėjo 17 Vokietijos ir Japonijos nuosavybei priklausančių firmų, kai Jungtinės Valstijos išitraukė į Antrąją pasaulinį karą, veiklą. Jungtinių Valstijų Vyriausybei priklausė nuo 35 iki 100 proc. bendrų šių įmonių akcijų. Iš jų buvo parinktos 5 vienos šakos įmonės ir palygintos su privačiomis firmomis. Autorių teigimu, šios valstybinės firmos dirbo veikiamos konkurencinės pramonės ir tai vertė jas dirbti efektyviau.

S. Kole'o ir J. Mulherino tyrimo rezultatai yra įrodymas, kad konkurencinėje aplinkoje, kur Vyriausybė veikia tik kaip pasyvi investuoto-

ja, firmos veiklą lemia ne nuosavybės, o kiti veiksniai. Daugelis firmų stengėsi organizuoti šalies gynybą, taigi Vyriausybė turėjo gerą akstiną jas efektyviai valdyti. Be to, visos firmos buvo galiausiai iš naujo privatizuotos, Vyriausybė buvo suinteresuota valdyti firmas efektyviai, kad maksimizuotų vėlesnę jų pardavimo vertę. Nors jų rezultatai pagrįsti tik 5 firmų rodikliais, vis dėlto jų pateiktos išvados iš tiesų parodo kitų veiksmų, o ne nuosavybės veiksmo svarbą apibrėžiant firmos veiklą.

K. Dewenteris ir P. Malatesta (28) tiria, ar 1975, 1985 ir 1995 m. sąraše nurodytų 500 didžiausių tarptautinių valstybinių firmų rentabilumas, darbo jėgos intensyvumas ir skolų dydis skiriasi nuo tuose pačiuose sąrašuose esančių privačių firmų rodiklių. Jie taiko A. Boardmano ir A. Viningo tyrimo būdą, tik naudoja naujesnius duomenis. Įvertinus verslo cikliškumą, firmos dydį, vietą, pramonės šaką nustatyta, kad privačios firmos yra daug pelningesnės nei valstybinės įmonės. Taip pat teigiama, kad privačių firmų skolos yra daug mažesnės ir efektyviau naudojama darbo jėga.

R. la Porta, Lopezas de Silanesas, A. Shleiferis (33), naudodami 92 šalių duomenis, tiria, ar tai, kad bankai nuosavybės teise priklauso Vyriausybei, turi įtakos finansinės sistemos lygio plėtrai, ekonomikos augimo rodikliams bei produktyvumo didėjimui. Tyrimai rodo, kad ten, kur valstybinė nuosavybė yra labai išplitusi, ypač ekonomiškai silpnose šalyse, dažniausiai ribojama finansinės sistemos bei ekonomikos plėtra.

G. Tianas (34) nagrinėja 1998 m. ekonominės veiklos efektyvumo santykį tarp 825 Kinijos valstybei nuosavybės teise priklausančių ir privačių korporacinių, vieša prekyba besiverčiančių kompanijų. 413 šių kompanijų priklausė valstybės nuosavybei, o 412 – nepriklausė. Tyrimai rodo, kad privačių įmonių veikla yra daug efektyvesnė nei mišrios nuosavybės įmonių veikla. Taip pat teigiama, kad esant valstybinei nuosavybei korporacinė vertė smunka, bet kai valstybės akcijų dalis viršija 45 proc., ima kilti.

J. Karpoffas (31) tiria 1819–1909 m. 35 valstybės finansuojamų ir 57 privačiai finansuojamų ekspedicijų į Arkties regioną veiklą. Pasak jo, privačiai finansuojamos ekspedicijos buvo daug efektyvesnės. Privačių ekspedicijų metu buvo padaryta daugiau svarbių atradimų, tuo tarpu

valstybės finansuojamas ekspedicijas ištiko daugiau nelaimių (prarasta laivų, žuvo jų įgulos). Rezultatai yra patvirtinami regresijos būdu paaiškinant ekspedicijų išvadas.

J. Karpoffas atkreipia dėmesį į faktą, kad tai, jog valstybės finansuojamos ekspedicijos patyrė didesnių nuostolių, galėtų reikšti, kad jos daugiau rizikavo, bet tokiu atveju valstybės finansuojamos ekspedicijos būtų padariusios daugiau atradimų, o taip neatsitiko.

Jis taip pat įvertina regresijas, paaiškinančias padarinius (laivų įgulų žūtį, prarastus laivus, prarastų laivų tonažą, ekspedicijų lygį), turėdamas omenyje ekspedicijos tikslus, kurių buvo siekta. Beveik kiekvienos regresijos atveju tam tikras privačiai finansuojamas ekspedicijas žymintis kintamasis rodo, kad privačių ekspedicijų veikla buvo daug efektyvesnė. J. Karpoffas, apibendrinamas savo darbą, teigia, kad privačios ekspedicijos taikė geresnę skatinimo sistemą. Nors šio pavyzdžio unikalumas riboja jo apibrėžtumą, J. Karpoffas pateikė įdomų pavyzdį, kaip nuosavybės forma veikia organizacijos veiklą.

G. Tianas (34) siūlo dar vieną specifinį tyrimą. Jis ištyrė 825 kompanijas, kurios buvo Šanchajaus akcijų biržos sąraše. Iš jų 513 firmų buvo mišrios nuosavybės, 312 – privačios firmos. G. Tianas padarė išvadą, kad privačioms firmoms sekasi geriau nei mišrios nuosavybės firmoms. Be to, jis ištyrė kompanijų vertę ir nustatė, kad kai vyriausybė valdo nedaug akcijų, bendra kompanijos vertė krenta priklausomai nuo valstybės akcijų dalies, bet kompanijos vertė kyla, kai vyriausybei priklauso daug akcijų.

Kitas būdas tyrinėti vyriausybės nuosavybės įtaką efektyvumui yra pagrįstas ne vienos pramonės šakos tyrimo, o tarptautine ir nuoseklia laiko atžvilgiu metodologija. Naudodamiesi šiuo būdu galime nustatyti skirtumus, kuriuos sunku pastebėti tyrinėjant vieną šalį arba vieną pramonės šaką.

Pirmasis tyrimų etapas įvertina finansinius ir darbo rezultatus po privatizacijos. Gauti duomenys patvirtina, kad per trejus metus po privatizacijos labai padidėja firmų pelningumas, efektyvumas ir išeiga, palyginti su trejų metų laikotarpiu prieš privatizaciją. Apibendrinti rezultatai pateikiami 3.4.1 lentelėje (35, p. 14). Įvertinamas pelningumas

(grynos pajamos/pardavimai) bei pelnas, gaunamas iš pardavimų. Po privatizacijos vidurkis (*mediana*) padidėja nuo 6,1 proc. (5,2 proc.) iki 9,3 proc. (7,0 proc.). Šis padidėjimas svarbus 1 proc. lygiu. Reiktų pažymėti, kad iš mūsų pavyzdžio firmų statistiškai svarbios sudaro 70,6 proc. Jos pasiekė teigiamų pelningumo pokyčių. Taigi gauti duomenys patvirtina, kad privatizuotos firmos tapo daug pelningesnės.

3.4.1 lentelė. Prognozių tyrimų, atliktų privatizuotose firmose, rezultatai

Kintamas dydis	N	Vidurkis ir <i>mediana</i> (skliaustuose) prieš privatizavimą	Vidurkis ir <i>mediana</i> (skliaustuose) po privatizavimo	Vidurkio ir <i>medianos</i> (skliaustuose) kitimas	Z – statistinių veiksmų vidurkių skirtumas (prieš ir po)	Procentai firmų, kurių veikla turi tendenciją gerėti	Z – statistinių veiksmų reikšmė proc.
PELNINGUMAS Pelnas, gaunamas iš pardavimų proc.	119	0,061 (0,052)	0,093 (0,07)	0,0324 (0,0165)	4,844 ^a	70,6	4,44 ^a
IŠEIGA Normalizuoti realūs pardavimai	113	0,938 (0,924)	1,094 (1,069)	0,156 (0,144)	5,286 ^a	70,8	4,42 ^a
Išeiga proc.	74	1,92 (0,04)	2,22 (0,49)	0,3 (0,46)	3,434 ^a	72,8	4,45 ^a
EFEKTYVUMAS Normalizuotas pardavimo efektyvumas	83	0,977 (0,966)	1,053 (1,053)	0,0755 (0,0672)	3,398 ^a	70,0	3,62 ^a
UŽIMTUMAS Bendras užimtumas	87	32,570 (12,000)	34,160 (11,44)	1,590 (560)	0,751	54,0	0,75 →

INVESTICIJOS Normalizuotos realaus kapitalo išlaidos	85	0,934 (0,826)	1,292 (1,056)	0,360 (0,23)	3,361 ^a	65,9	3,09 ^a
IŠPIRKA Skolos proc.	104	0,489 (0,467)	0,425 (0,382)	0,064 (0,0293)	4,391 ^a	72,1	4,51 ^a

a – reikšmės 1 proc. tikslumu

b – reikšmės 5 proc. tikslumu

c – reikšmės 10 proc. tikslumu

Šioje lentelėje pateikti privatizuotų firmų empiriniai rezultatai: stebėjimų skaičius (N), trejų metų vidurkio ir *medianos* vertė iki ir po privatizavimo ir *medianos* pokyčių rezultatai. Vidurkio pokyčio reikšmingumui nustatyti buvo naudojamos *Wilcoxon* sumos testas su z – statistiniu veiksnium. Paskutiniai du stulpeliai rodo procentą firmų, kuriose pavyzdžio vertė kinta kaip ir pokyčių reikšmingumo vertė. Pagaliau pardavimų efektyvumui naudojama prie infliacijos pritaikyta pardavimų kaina, kuri dalijama iš darbuotojų skaičiaus kiekvienais metais.

Nustatyta, kad po privatizacijos efektyvumas labai padidėja. Efektyvumo vidurkis pakyla per trejus metus nuo 977, *mediana* – 966 prieš privatizaciją iki atitinkamai 1,053 ir 1,053 išpardavus aktyvus. Šis pokytis rodo, kad privatizuotos firmos išteklius naudoja daug produktyviau. Proporcingumo testas atspindi didesnę produktyvumą – 70 proc. privatizuotų firmų efektyvumas yra didesnis.

Išiga po privatizacijos taip pat labai padidėja. Tai patvirtino proporcijų testas. Yra daugiau kaip 70 proc. iš naujo privatizuotų firmų, kurių veikla turi tendenciją gerėti.

Gauti duomenys patvirtina W. Meggisono, R. Nasho, M. Van Randenborgho (3), N. Boubakri ir J. Cosseto (26) išvadas, kad darbo jėgos užimtumas po privatizacijos smarkiai nesumažėjo. Nenustatėme jokių svarbių darbo jėgos pokyčių. Iš tiesų firmos u darbo jėgos užimtumo vidurkis padidėjo nuo 32,570 prieš privatizaciją iki 34,160 po privatizacijos. Taigi po privatizacijos gauti rezultatai yra pasiekti nemažinant darbo vietų.

Buvo ištirti privatizuotų firmų kapitalo išlaidų ir išpirkų gavus kredita pokyčiai. Po privatizacijos kapitalo išlaidos smarkiai padidėja. Gautas padidėjimas reikšmingas 1 proc. lygiu. Proporcijos testas taip pat rodo, kad daug daugiau kapitalo išleidžiama po privatizacijos. Galiausiai kredito išpirkos mažėja priklausomai nuo pelningumo ir nuo keletu pagrindinių akcijų pasiūlos. Sumažėjimas akivaizdus 1 proc. lygiu. Pagal proporcijos testą per 72 proc. firmų kredito išpirkas sumažino.

Kruskal–Wallis testo tyrimų rezultatai

2 lentelėje palyginti šalių, kurioms būdingos papročių teisės tradicijos (anglų teisinei sistemai priklauso: Australija, Kanada, Airija, Jamaika, Malaizija, Naujoji Zelandija, Singapūras, Tailandas ir Didžioji Britanija), ir šalių, kurioms būdinga kita teisinė sistema (taip pat ir Lietuvos), firmų veiklos rezultatai (23, p. 15). Remiantis gautais duomenimis, galima konstatuoti, kad po privatizacijos šalių, turinčių papročių teisės tradicijas, firmų pelningumas labai padidėja. Tokioms firmoms būdingas didesnis pelningumas (pelnas, gaunamas iš pardavimų). Šalių, kurioms būdingos papročių teisės tradicijos, firmų pelno, gaunamo iš pardavimų, vidurkis didėja 4,7 proc., *mediana* – 2,8 proc., o kitų šalių firmų atitinkamai 2,2 proc. ir 1,3 proc. Rezultatų skirtumas subgrupėse yra akivaizdus ir siekia 10 proc. lygį. Remiantis gautais duomenimis galima teigti, jog pardavimų efektyvumas (kiekvieno darbuotojo našumas) daugiausia pagerėja tų firmų, kurios priklauso papročių teisės sistemai, nors skirtumas statistiškai nėra didelis. Minėtų firmų pardavimų efektyvumo vidurkis padidėja iki 9,5 proc., *mediana* – 11,6 proc. Kitų teisinių sistemų firmų pardavimų efektyvumo vidurkis padidėja tik 6,5 proc., *mediana* – 5,1 proc. Taigi šalies teisinė sistema turi įtakos po privatizacijos vykstantiems pokyčiams.

Lentelėje palygintos šalių, kurioms būdinga įprasta anglų įstatymų sistema, įmonės ir šalių, kurioms būdinga kita legali įstatymų sistema, įmonės. Šalys, kuriose taikoma anglų teisinė sistema, yra Australija, Kanada, Airija, Jamaika, Malaizija, Naujoji Zelandija, Singapūras, Tailandas ir Didžioji Britanija. Lentelėje kiekvienam empiriniam tyrimui pateikti: stebėjimų skaičius (N), trejų metų vidurkio ir *medianos* vertės iki ir po privatizacijos bei medianos pokyčio vertės po privatiza-

cijos ir medianos pokyčių rezultatai. Pokyčio reikšmingumui nustatyti buvo naudojamas *Wilcoxon* sumos testas (su z – statistiniu veiksniu) vidurkio. Paskutiniuose trijuose stulpeliuose pateikti *Kruskal–Wallis* rezultatų skirtumai įmonių, kurioms būdinga įprasta anglų įstatymų sistema, ir įmonių, kuoms būdinga kita įstatymų sistema. *Kruskal–Wallis* tyrimų statistiniai duomenys pagrįsti „p“ verte naudojant „KW“ kvadratu kriterijų. Įvertinta defliacija.

3.4.2 lentelė. Šalių įmonių, kurioms būdinga įprasta įstatymų sistema, palyginimas su įmonėmis šalių, kurioms būdinga kitokio tipo įstatymų sistema

Kintamas dydis	N	Vidurkis (mediana) prieš privatizavimą	Vidurkis (mediana) po privatizavimo	Vidurkio (medanos) kitimas	Z – veiksnių vidurkių skirtumo statistika (prieš ir po)	<i>Kruskal–Wallis</i> rezultatų skirtumai		
						Įprastinės teisinės sistemos firmos	Kitos teisinės sistemos firmų vidutinis vertinimas	KW testo statistinė „p“ vertė
<i>Pelnas, gaunamas iš pardavimų</i>								
Įprastinės teisinės sistemos firmos	52	0,061 (0,054)	0,108 (0,082)	0,047 (0,028)	4,6 ^a	64,7	54,4	0,102 ^c
Kitokio tipo įstatymų sistemos firmos	65	0,060 (0,04)	0,082 (0,053)	0,022 (0,013)	2,8 ^b			
<i>Realūs pardavimai</i>								
Įprastinės teisinės sistemos firmos	50	0,928 (0,943)	1,085 (1,067)	0,153 (0,124)	3,794 ^a	54,6	57,1	0,683
Kitokio tipo įstatymų sistemos firmos	61	0,944 (0,896)	1,104 (1,078)	0,159 (0,182)	3,670 ^a			→

<i>Pardavimų efektyvumas</i>								
Įprastinės teisinės sistemos firmos	37	0,948 (0,938)	1,043 (1,055)	0,095 (0,116)	3,047 ^a	43,1	39,2	0,454
Kitokio tipo įstatymų sistemos firmos	44	0,991 (0,996)	1,056 (1,047)	0,065 (0,051)	1,967 ^b			
<i>Užimtumas</i>								
Įprastinės teisinės sistemos firmos	37	26862 (9440)	27840 (8398)	978 (-1042)	0,121	40,3	45,1	0,369
Kitokio tipo įstatymų sistemos firmos	48	37490 (18671)	39601 (20211)	2110 (1540)	1,000			
<i>Realios kapitalo išlaidos</i>								
Įprastinės teisinės sistemos firmos	44	0,918 (0,811)	1,260 (1,046)	0,342 (0,235)	2,853 ^a	42,6	42,4	0,978
Kitokio tipo įstatymų sistemos firmos	41	0,942 (0,866)	1,322 (1,067)	0,381 (0,199)	2,063 ^b			
<i>Bendras lėšų įsiskolinimas</i>								
Įprastinės teisinės sistemos firmos	43	0,394 (0,311)	0,330 (0,277)	-0,064 (-0,034)	2,409 ^b	52,6	50,7	0,758
Kitokio tipo įstatymų sistemos firmos	59	0,561 (0,595)	0,498 (0,53)	-0,063 (0,065)	3,642 ^a			

a – reikšmės 1 proc. tikslumu

b – reikšmės 5 proc. tikslumu

c – reikšmės 10 proc. tikslumu

Išvados

1. Lietuvos valstybės įmonės valdomos nepakankamai efektyviai. Ministerijų darbuotojai yra abejingi ir neatsakingi kuruodami jiems priklausančias įmones, nepasinaudoja įstatymų galimybėmis daryti įtaką įmonėms.

2. Deja, iki šiol Lietuvoje neatlikti tyrimai, ar privatizuotų įmonių efektyvumas didėja. Pasaulinė praktika rodo, kad privatizuotų įmonių pagrindiniai rodikliai labai pagerėja.

3. Tyrimų duomenimis, įmonių efektyvumas priklauso nuo nuosavybės formos. Valstybinių ir mišrios nuosavybės įmonių pelningumas ir produktyvumas yra daug mažesnis, palyginti su privačiomis kompanijomis.

4. Atsižvelgiant į rinkos dydį konkurencingumo lygio tyrimuose daroma išvada, kad privačios firmos, palyginti su mišrios nuosavybės ir valstybinėmis įmonėmis, yra pelningesnės ir dirba efektyviau.

5. Ekonominė įmonių veikla atitinkamai pagerėja dėl makroekonomikos stabilizacijos (liberalizuotos kainos, sugriežtinta fiskalinė ir pinigų politika, įvestas konkurencingumo rodiklis) netgi nevykdant privatizacijos.

6. Nustatytas ryšys tarp nuosavybės formos ir įmonės efektyvumo rodiklių. Privati nuosavybė lemia didesnius produktyvumo didėjimo rodiklius ir išlaidų mažėjimą. Daliniai pasikeitimai iš valstybinės nuosavybės į privačią mažai veikia firmos ilgalaikio produktyvumo didėjimą. Tiesioginis ryšys yra tarp nuosavybės ir produktyvumo, o ne atvirkščiai.

7. Šalies teisinė sistema turi didelę įtaką po privatizacijos vykstantiems pokyčiams. Šalių, kurioms būdingos papročių teisės tradicijos (anglų teisinė sistema), firmų pelningumas ir kiti rodikliai yra akivaizdžiai didesni negu šalių, kurioms būdinga kita teisinė sistema (taip pat ir Lietuvos).

3.5. Valstybei nuosavybės teise priklausančio turto valdymas ir atstovavimas valstybės interesams

Nekilnojamasis turtas

Vadovaudamasis Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. rugpjūčio 4 d. nutarimu Nr. 1005 „Dėl valstybei nuosavybės teise priklausančio nekilnojamojo turto (pastatų arba jų dalių, statinių ir įrenginių) perdavimo valstybės įmonei Valstybės turto fondui tvarkos“, 1999 m. balandžio 30 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 507 „Dėl valstybei nuosavybės teise priklausančių statinių ir įrenginių perdavimo“ bei atskirais Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimais, Valstybės turto fondas valdo 1874 nekilnojamojo turto objektus (3.5.1 lentelė).

3.5.1 lentelė. Valstybės turto fondo valdomi nekilnojamojo turto objektai

	Valdomų objektų skaičius		Į privatizavimo programą įtrauktų objektų skaičius		Parduotų objektų skaičius	
	Iki 2000 m. sausio 1d.	Iki 2001 m. sausio 1d.	Iki 2000 m. sausio 1d.	Iki 2000 m.	Iki 2001 m. sausio 1d.	Iki 2000 m.
Rajonai	412	619	155	158	109	149
Miestai	1123	1255	170	275	82	232
Iš viso	1535	1874	328	433	191	381

2000 m. buvo parengta 1556 objektų techninė inventorizacija, 1537 objektų teisinė registracija, 210 objektams sudaryti jiems priskirtų žemės sklypų ribų planai.

Valstybės turto fondas perėmė dalį patalpų, kurios jau buvo išnuomos. Savivaldybių perduotos nuomos sutartys sudarytos seniai,

todėl dažnai sunku rasti nuomininkus ir išreikalauti nesumokėtus nuomos mokesčius. Valstybės turto fondas, siekdamas išieškoti skolas iš jų, iki 2001 m. sausio 1 d. apėmė 533 nuomininkus, išsiuntė 119 įspėjimų dėl nuomos mokesčio nemokėjimo.

Nekilnojamojo turto registro įstatymas (2001 m. birželio 21 d., Nr. IX–391) reglamentuoja žemės, statinių ir kitų nekilnojamųjų daiktų (toliau – nekilnojamieji daiktai), daiktinių teisių į nekilnojamuosius daiktus, šių teisių suvaržymų, įstatymų nustatytų juridinių faktų registravimą – įtraukimą į Lietuvos Respublikos nekilnojamojo turto registrą (toliau – Nekilnojamojo turto registras), šio registro statusą, steigimą, tvarkymą, reorganizavimą ir likvidavimą, Nekilnojamojo turto registro tvarkytojo teises, pareigas bei atsakomybę. Nekilnojamojo turto registrą tvarko Vyriausybės įsteigta valstybės įmonė Nekilnojamojo turto registro tvarkytojas. Ši įmonė turi teisę savo antspaude ir dokumentų, patvirtinančių nekilnojamųjų daiktų, daiktinių teisių į juos, šių teisių suvaržymų, juridinių faktų registravimą, blankuose naudoti valstybės herbą.

Nekilnojamojo turto registras steigiamas nekilnojamiems daiktams, nuosavybės bei kitoms daiktinėms teisėms į šiuos daiktus, šių teisių suvaržymams, įstatymo nustatytiems juridiniams faktams registruoti, informacijai apie registre sukauptus duomenis teikti.

Nekilnojamojo turto registro tvarkytojas įstatymų nustatyta tvarka atsako už duomenų, kaupiamų Nekilnojamojo turto registre, teisingumą ir apsaugą. Nekilnojamojo turto registro tvarkytojas atsako tik už tai, kad Nekilnojamojo turto registre įrašyti duomenys atitinka dokumentus, kuriais remiantis šie duomenys buvo įrašyti.

Nekilnojamojo turto registro tvarkytoją sudaro:

- 1) centrinis padalinys – Centrinis registruotojas;
- 2) teritoriniai padaliniai – teritoriniai registruotojai.

Visi teritoriniai registruotojai pavaldūs ir atskaitingi Centriniam registruotojui.

Centrinio registruotojo funkcijos yra administruoti Nekilnojamojo turto registrą, projektuoti, diegti ir naudoti Nekilnojamojo turto registro informacinę sistemą, vadovauti teritoriniams registruotojams, kontroliuoti jų veiklą bei atlikti kitas šiame įstatyme bei Nekilnojamojo

turto registro nuostatuose numatytas funkcijas.

Įmonės steigėjas yra Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Įmonės steigėjo funkcijas vykdo Teisingumo ministerija. Įmonė yra Valstybinės įmonės „Respublikinis inventorizavimo, projektavimo ir paslaugų biuras“ ir Valstybės žemės kadastro įmonės teisių ir pareigų perėmėja, taip pat Valstybinės įmonės „Valstybinis žemėtvarkos institutas“ teisių ir pareigų, susijusių su žemės kadastru, perėmėja.

Įmonė valstybės turtą valdo, naudoja bei disponuoja juo turto patikėjimo teisėmis. Įmonė neatsako už valstybės prievoles. Įmonė pagal savo prievoles atsako tik tuo turtu, į kurį gali būti nukreipiamas išieškojimas. Įmonė turi filialų, esančių kiekviename apskrities centre ir Mažeikių mieste, taip pat gyventojų aptarnavimo biurus rajonų centruose ir stambesniuose šalies miestuose. Įmonės filialai veikia pagal įmonės įstatus, įmonės administracijos vadovo suteiktus įgaliojimus, kurie nustatomi filialo nuostatais.

Pagrindinius teisinio registravimo duomenis ir dokumentus rengia:

- apskričių viršininkų administracijos rengia nuosavybės į išlikusį nekilnojamąjį turtą teisių atkūrimo ir žemės reformos metu suprojektuotų žemės sklypų bylų registravimo dokumentus; pasirašo valstybinės žemės pirkimo, pardavimo ir nuomos sutartis;

- miestų ir rajonų savivaldybės rengia statinių privatizavimo dokumentus, priima sprendimus dėl adresų pakeitimų bei savivaldybės biurų fondo tvarkymo ir pan.;

- Hipotekos registro įstaigos (hipotekos teisėjai) teikia informaciją apie Hipotekos registro įregistruotus nekilnojamojo turto įkeitimus;

- notarai tvirtina pirkimo ir pardavimo, dovanojimo ir kitas turto perleidimo sutartis;

- mokesčių inspekcija išduoda turto deklaravimo pažymas;

- apskrities viršininko administracijos valstybinės teritorijos planavimo ir statybos inspekcijos tarnyba išduoda dokumentus apie statinio priėmimą naudoti, statinio paskirties keitimą ir kt.

Nekilnojamojo turto registre registruojami šie nekilnojamieji daiktai, jeigu jie Nekilnojamojo turto kadastro įstatymo nustatyta tvarka yra suformuoti kaip atskiri nekilnojamojo turto objektai ir jiems suteiktas unikalus numeris:

- 1) žemės sklypai;
- 2) statiniai;
- 3) daugiabučių namų butai;
- 4) patalpos.

Nekilnojamojo turto registras registruoja šias daiktines teises į nekilnojamąjį daiktą:

- 1) nuosavybės teisę;
- 2) turto patikėjimo teisę;
- 3) valdymą, kaip savarankišką daiktinę teisę;
- 4) servitutą;
- 5) uzufруктą;
- 6) užstatymo teisę (*superficies*);
- 7) ilgalaikę nuomą (*emphyteusis*).

Kai statinys yra padalytas į patalpas arba butus, kurie įregistruoti kaip atskiri nekilnojamojo turto objektai, Nekilnojamojo turto registras registruoja daiktines teises tik į butus ir patalpas, o ne į statinį.

Nekilnojamojo turto registras registruoja šiuos su nekilnojamaisiais daiktais, daiktinėmis teisėmis į juos ir šių teisių suvaržymais susijusius juridinius faktus:

- 1) sandorius ir sprendimus, kurie keičia registruojamo nekilnojamojo daikto teisinį statusą arba iš esmės keičia jo valdymo, naudojimo ir disponavimo juo galimybes;
- 2) registruojamo nekilnojamojo daikto bendraturčių sutartis dėl bendro daikto;
- 3) registruoto nekilnojamojo daikto paveldėjimą;
- 4) registruoto nekilnojamojo daikto areštą;
- 5) registruoto nekilnojamojo daikto (dydžio, paskirties ir pan.) pakitimus, taip pat daiktines teises į jį turinčių fizinių asmenų vardo, pavardės, juridinių asmenų pavadinimo pasikeitimus;
- 6) civilinės bylos dėl registruojamo nekilnojamojo daikto teisinio statuso išskėlimą;
- 7) įsiteisėjusius teismo sprendimus ir teismo nutartis, turinčias įtakos registruojamo nekilnojamojo daikto teisiniam statusui;
- 8) turto administravimą;

9) naujo nekilnojamojo daikto suformavimą arba buvusio nekilnojamojo daikto išnykimą.

Nekilnojamojo turto registras daiktinę teisę į nekilnojamąjį daiktą, šių teisių suvaržymus, juridinius faktus gali registruoti tik įregistravęs patį nekilnojamąjį daiktą.

Atitinkamo Nekilnojamojo daikto registro įrašė gali būti daromos žymos apie šiuos juridinius faktus:

- 1) pirkimo ir pardavimo sutartį;
- 2) mainų sutartį;
- 3) dovanojimo sutartį;
- 4) nuomos sutartį;
- 5) panaudos sutartį;
- 6) rentos sutartį;
- 7) bendrąją jungtinę nuosavybę;
- 8) nekilnojamojo daikto skyrimą šeimos turtui;
- 9) sugyventinių turto bendrą naudojimą;
- 10) nekilnojamojo daikto bendraturčių susitarimą dėl naudojimosi nekilnojamoju daiktu;
- 11) įsiteisėjusius teismo sprendimus ir teismo nutartis, turinčias įtakos įregistruoto nekilnojamojo daikto teisiniam statusui;
- 12) civilinių bylų dėl įregistruoto nekilnojamojo daikto teisinio statuso iškėlimą;
- 13) hipoteką arba nekilnojamojo turto įkeitimą;
- 14) sandoriuose numatytus daiktinių teisių į nekilnojamuosius daiktus suvaržymus;
- 15) išlaikymo iki gyvos galvos sutartis;
- 16) įregistruoto nekilnojamojo daikto, nuosavybės teisės į jį arba atskirų šios teisės sudedamųjų dalių – valdymo, naudojimo ar disponavimo – areštą;
- 17) nekilnojamojo daikto įrašymą į nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą;
- 18) nekilnojamojo daikto buvimą nekilnojamųjų kultūros vertybių teritorijoje arba jų apsaugos zonoje;
- 19) nekilnojamosios kultūros vertybės apsaugos reglamento arba

specialių naudojimo sąlygų nustatyti daiktinių teisių į nekilnojamąjį daiktą suvaržymus;

20) kitus juridinius faktus, jei jų registravimą nekilnojamojo turto registre numato įstatymai.

Daiktinių teisių į nekilnojamąjį daiktą atsiradimą, juridinius faktus patvirtinantys dokumentai, kuriais remiantis šios teisės, jų suvaržymai bei juridiniai faktai registruojami Nekilnojamojo turto registre, yra:

- 1) valstybės institucijos sprendimas;
- 2) teismo sprendimas, nutartis, nutarimas, nuosprendis (sprendimas) areštuoti turtą, o įsigaliojus Turto arešto aktų registro įstatymui – turto arešto aktų registro dokumentai;
- 4) nekilnojamojo daikto savininko santuokos, ištuokos, vardo, pavardės pakeitimo, mirties liudijimas;
- 5) paveldėjimo teisės liudijimas;
- 6) teismo pranešimas apie civilinės bylos dėl Nekilnojamojo turto registre įregistruoto nekilnojamojo daikto teisinio statuso iškėlimą;
- 7) rašytiniai sandoriai;
- 8) nekilnojamojo daikto pardavimo varžytynėse, aukcione sutartis (aktas);
- 9) kitų valstybės kadastrų ir registrų dokumentai;
- 10) kiti įstatymų nustatyti dokumentai.

Sprendimų dėl daiktinių teisių į nekilnojamąjį daiktą, šių teisių suvaržymų, juridinių faktų registravimo priėmimo tvarką ir jų formą nustato Nekilnojamojo turto registro nuostatai.

2002 m. privatizuojamų objektų sąrašė buvo beveik 3000 objektų, kurių turto, priklausančio valstybei vertė – 2,84 mlrd. litų. Tarp šių objektų buvo daugiau kaip 200 valstybės (savivaldybių) kontroliuojamų akcijų paketų (jų vertė – beveik 1,97 mlrd. litų) bei beveik 1400 nekilnojamojo turto objektų. Privatizuojamų objektų sąrašas nuolatos papildomas naujais objektais.

Privatizuojamų objektų sąrašė yra įvairių sektorių objektų. Investuotojų laukia Lietuvos vystymo bankas „Lietuvos jūrų laivininkystė“ bei „Lietuvos avialinijos“. Privatizuoti galima ir viešbučius bei poilsio namus, esančių puikiose vietose, didžiųjų miestų centruose. Į privati-

zuojamų objektų sąrašą įtraukta nemažai medienos ir medžio apdirbimo, elektrotechnikos, mašinų gamybos, chemijos pramonės ir farmacijos įmonių.

Atlikti tam tikri privatizavimo procedūros pakeitimai. Siekdamas pritraukti užsienio investuotojų, Valstybės turto fondas formuoja parduodamo objekto, kurio dalis, priklausanti valstybei, yra mažesnė kaip 50 proc., jungtinį akcijų paketą su kitų akcininkų akcijomis (siūlo kontrolinį akcijų paketą). Svarbi ir kita naujovė – kiekvienas potencialus pirkėjas gali pateikti Valstybės turto fondui pasiūlymą dėl privatizuojamo objekto, ir Valstybės turto fondas inicijuos minėto objekto privatizavimo programos parengimą.

Greitai prasidės žemės pardavimas juridiniams asmenims. Bus galutinai sureguliuota žemės įsigijimo užsieniečiams procedūra, nes tai trukdo ateiti užsienio investicijoms. Siekiama, kad žemę būtų galima parduoti kartu su pastatu. Pirkėjas, įsigyjantis daugiau kaip 50 proc. įmonės akcijų, turės teisę pirkti žemę įmonės vardu.

Ateityje bus privatizuojamos kitos valstybės kontroliuojamos viešutinio dydžio įmonės, parduodami smulkių akcijų paketai ir nekilnojamojo turto objektai.

Artimiausiu metu numatoma privatizuoti didžiąsias įmones „Lietuvos dujos“, „Lietuvos energija“ ir „Lietuvos geležinkeliai“. Prieš tai šios įmonės bus restruktūrizuojamos.

Vertybinių popierių

Vertybinių popierių viešosios apyvartos įstatymo paskirtis (1996m. sausio 16 d., Nr. I-1169) – sudaryti teisinį pagrindą saugiai, atvirai ir efektyviai funkcionuoti vertybinių popierių rinkai, kad būtų maksimaliai apsaugoti visų investuotojų interesai bei užtikrinta konkurencija tarp šios rinkos dalyvių.

Šis įstatymas taikomas:

1) vertybinių popierių, patvirtinančių valstybės skolą ir (arba) išleidžiamų Lietuvos banko, emisijai ir apyvartai, išskyrus šio įstatymo 4–8 ir 10 straipsnius bei 26 straipsnio 3, 5 ir 7 dalis;

2) tarptautinių finansinių organizacijų, kurių narė yra Lietuvos Respublika ir kurios turi Lietuvos Respublikos finansų ministro išduotą leidimą platinti vertybinius popierius, skolą patvirtinančių vertybinių popierių emisijai ir apyvartai, išskyrus šio įstatymo 4–6 straipsnius, 7 straipsnio 1–4 dalis, 8 straipsnio 1–3 ir 5 dalis, 10 straipsnį bei 26 straipsnio 3, 5 ir 7 dalis.

Šiame įstatyme vertybiniais popieriais nelaikomi ir šiuo įstatymu nereglamentuojami:

1) komercinių bankų, kredito unių ir kitų kredito įstaigų, veikiančių pagal Lietuvos Respublikos įstatymus, išpareigojimai, susiję su indėlių priėmimu arba kitokiu terminuotu finansavimu, jeigu jie atsiranda tiesiogiai, be tarpininkų, teikiant paslaugas klientams ir nėra viešosios apyvartos objektai;

2) draudimo organizacijų, veikiančių pagal Draudimo įstatymą, sudarytos draudimo sutartys, pagal kurias draudimo organizacija išpareigoja mokėti fiksuotą pinigų sumą (vieną kartą arba periodiškai), jeigu šios sutartys neturės draudimo poveikio vykdant kito asmens išpareigojimus, atsirandančius dėl jo turimų vertybinių popierių.

Šio įstatymo nuostatos netaikomos vertybiniais popieriams, kurie:

1) išleidžiami pagal Čekių įstatymą arba Vekselių įstatymą;

2) išleidžiami į apyvartą pagal įstatymą, nustatantį, jog šis įstatymas jiems netaikomas.

Šio įstatymo nuostatos netaikomos antrinei vertybinių popierių viešajai apyvartai, vykdomai ne vertybinių popierių biržoje privatizuojant turtą pagal Valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymą.

Vartojamos sąvokos:

1) antrinė vertybinių popierių apyvarta – investuotojo arba kito asmens pasiūlymas įsigyti jau išleistų į apyvartą vertybinių popierių, taip pat jų perleidimas kitiems investuotojams;

2) asmuo, susijęs su emitentu, – įmonė arba organizacija, kurioje emitentas turi akcijų (pajų arba kitokių kapitalo dalių), suteikiančių daugiau kaip 10 proc. visų balsų skaičiaus, emitento kontroliuojamas arba jį kontroliuojantis subjektas, emitento vadovas, taip pat asmuo, turintis emitento vertybinių popierių, suteikiančių daugiau kaip 5 proc. visų balsų;

3) emisija – vertybinių popierių, suteikiančių jų savininkams vienodas turtines ir neturtines teises, serijos išleidimas;

4) emitentas – fizinis arba juridinis asmuo, savo vardu siūlantis leisti arba leidžiantis vertybinius popierius;

5) esminis įvykis – bet koks įvykis, galintis turėti reikšmingos įtakos investuotojo sprendimui pirkti ar parduoti emitento vertybinius popierius arba galintis smarkiai paveikti šių vertybinių popierių rinkos kainą;

6) finansų maklerio įmonė – bet kokia įmonė, besiverčianti tarpininkavimo veikla viešojoje vertybinių popierių apyvartoje;

7) investicijų valdymo ir konsultavimo įmonė – bet kokia įmonė, besiverčianti konsultavimo veikla investavimo į vertybinius popierius klausimais;

8) investuotojas – fizinis arba juridinis asmuo, savo vardu nuosavybės teise įsigijęs arba turintis vertybinių popierių;

9) kontroliuojamas subjektas – įmonė arba organizacija, kurioje fizinis arba juridinis asmuo, būdamas akcininku (pajininku, nariu), pats turi daugiau kaip trečdalį visų balsų arba pagal susitarimą su kitais akcininkais (pajininkais, nariais) vienas kontroliuoja daugiau kaip trečdalį visų balsų, arba turi teisę išrinkti (paskirti) daugumą stebėtojų tarybos (valdybos) narių ar administracijos vadovų, arba faktiškai kontroliuoja subjekto priimamus sprendimus;

10) makleris – asmuo, siūlantis, perkantis arba parduodantis vertybinius popierius kliento arba viešosios apyvartos tarpininko vardu;

11) pirminė vertybinių popierių apyvarta – emitento arba viešosios apyvartos tarpininko, veikiančio emitento vardu ar savo vardu, bet emitento sąskaita, pasiūlymas įsigyti vertybinių popierių jų išleidimo metu bei jų perdavimas investuotojams;

12) prospektas – investuotojams ir visuomenei skirtas dokumentas, atskleidžiantis pagrindinę informaciją apie emitentą bei jo siūlomus vertybinius popierius;

13) vadovas – įmonės stebėtojų tarybos, valdybos narys, administracijos vadovas arba jo pavaduotojas, vyriausiasis finansininkas, taip pat asmuo, įgaliotas įmonės vardu sudaryti sandorius;

14) vertybinių popierių birža – įmonė, besiverčianti vertybinių popierių biržos veikla;

15) vertybinių popierių biržos veikla – veikla, techninėmis ir organizacinėmis priemonėmis sudaranti sąlygas susitikti (tiesiogiai arba naudojantis techninėmis priemonėmis) asmenims, ketinantiems pirkti, parduoti arba kitaip perleisti vertybinius popierius;

16) Vertybinių popierių komisija – vertybinių popierių rinkos reguliavimo ir priežiūros institucija, veikianti pagal šio įstatymo septintojo skirsnio nuostatas;

17) vertybinių popierių paketas – dešimtoji ar didesnė emitento vienos klasės vertybinių popierių dalis;

18) vertybinių popierių portfelis – fizinio arba juridinio asmens turimų vertybinių popierių rinkinys;

19) vertybinių popierių viešoji apyvarta – vertybinių popierių siūlymas, platinimas, perleidimas arba siūlymas perleisti tarpininkaujant vertybinių popierių viešosios apyvartos tarpininkui, per reklamą ar kaip kitaip viešai kreipiantis į visuomenę kreipiantis daugiau kaip į 100 asmenų;

20) vertybinių popierių viešosios apyvartos tarpininkai – finansų maklerio įmonės, investicijų valdymo ir konsultavimo įmonės bei komerciniai bankai;

21) Vertybinių popierių viešosios apyvartos tarpininkų etikos kodeksas – etikos taisyklių rinkinys, skirtas viešosios apyvartos tarpininkų ir maklerių sąžiningai veiklai užtikrinti;

22) vertybiniai popieriai – serijomis išleidžiamos finansavimo priemonės, patvirtinančios dalyvavimą akciniame kapitale arba (ir) teises, kylančias iš kreditinių santykių, bei suteikiančios teisę gauti dividendus, palūkanas arba kitas pajamas. Finansinės priemonės, patvirtinančios teisę arba pareigą pirkti (parduoti) šiame apibrėžime nurodytas finansavimo priemones, taip pat yra vertybiniai popieriai.

Emitento vertybinius popierius privalo įregistruoti Vertybinių popierių komisija, jeigu tenkinama bent viena iš šių sąlygų:

1) emitentas yra steigama ar veikianti akcinė bendrovė arba reorganizuojama į akcinę bendrovę bet kokios kitos rūšies įmonė;

2) paskutiniųjų ūkinių metų paskutiniosios dienos pabaigoje emitento išleistų bent vienos klasės vertybinių popierių savininkų buvo daugiau nei 100;

3) emitentas arba investuotojas ketina išleisti vertybinius popierius į viešąją apyvartą.

Emitentas, ketinantis įregistruoti vertybinius popierius, Vertybinių popierių komisijai turi pateikti:

- 1) paraišką;
- 2) prospektą (jeigu vertybiniai popieriai skirti ne viešajai apyvartai, vietoj prospekto gali būti pateiktas sutrumpintas jo variantas – memorandumas);
- 3) notaro patvirtintus steigimo dokumentų nuorašus, jeigu vertybiniai popieriai registruojami pirmą kartą, arba steigimo dokumentų pakeitimų, atsiradusių vertybinius popierius įregistravus paskutinį kartą, notaro patvirtintus nuorašus;
- 4) sprendimų, kuriais remdamasis emitentas yra išleidęs arba ketina išleisti vertybinius popierius, notaro patvirtintus nuorašus;
- 5) reorganizavimo projektą, jeigu vertybiniai popieriai registruojami dėl emitento reorganizavimo.

Vertybinių popierių komisija per 30 dienų turi išnagrinėti vertybiniams popieriams įregistruoti, perregistruoti arba jų įregistravimui panaikinti pateiktus dokumentus ir raštu atsakyti emitentui. Vertybinių popierių komisija turi teisę reikalauti, kad emitentas pateiktų papildomą informaciją, būtiną investuotojų interesams apsaugoti, taip pat paaiškintų arba pataisytų pateiktus duomenis. Tokiu atveju 30 dienų laikotarpis skaičiuojamas iš naujo nuo papildomos informacijos arba paaiškinimų bei pataisų pateikimo. Vertybinių popierių komisija turi teisę atsisakyti įregistruoti, perregistruoti vertybinius popierius arba panaikinti jų įregistravimą, jeigu:

- 1) emitento pateikti duomenys neatitinka Vertybinių popierių komisijos nustatytų taisyklių;
- 2) emitentas atsisako pateikti šio straipsnio antrojeje, trečiojoje ir šioje dalyje nurodytus dokumentus, duomenis arba paaiškinimus;
- 3) emitento vertybiniai popieriai išleidžiami, jų rūšis, klasė ar nominalioji vertė keičiama arba vertybiniai popieriai anuliuojami nesilaikant šio ir kitų Lietuvos Respublikos įstatymų arba Vertybinių popierių komisijos nutarimų.

Pirminė viešoji vertybinių popierių apyvarta

1. Pirminė viešoji vertybinių popierių apyvarta gali vykti, kai emitentas platina vertybinius popierius savo jėgomis arba pagal vertybinių popierių platinimo sutartis kartu su vertybinių popierių viešosios apyvartos tarpininkais.

Pirminės viešosios vertybinių popierių apyvartos metu turi būti laikomasi šių taisyklių:

1) draudžiama reklamuoti vertybinius popierius ir skelbti jų pasirašymą, jeigu jie nėra įregistruoti Vertybinių popierių komisijos. Emitentas, komisijos vardu arba savo vardu, bet emitento sąskaita veikiantis viešosios apyvartos tarpininkas, turi teisę iki vertybinių popierių įregistravimo atlikti rinkos tyrimus ir sudaryti sąlygas potencialiems investuotojams susipažinti su Vertybinių popierių komisijai pateikto projekto projektu;

2) kiekvienam galimam investuotojui turi būti sudarytos sąlygos susipažinti su dokumentais, kuriais remiantis buvo įregistruoti vertybiniai emitento popieriai;

3) platinamų vertybinių popierių reklamoje gali būti tik ataskaitoje arba periodinėse ataskaitose esanti informacija;

4) kiekvienoje reklamoje turi būti nurodyta, kur ir kada galima susipažinti su dokumentu ir emitento ataskaitomis;

5) visiems turi būti užtikrintos vienodos vertybinių popierių įsigijimo sąlygos.

Jeigu pirminės vertybinių popierių viešosios apyvartos metu pasikeičia prospekte pateikti duomenys arba įvyksta esminis įvykis, emitentas turi apie tai paskelbti šio įstatymo 6 straipsnyje nustatyta tvarka. Tokiais atvejais asmenys, jau pasirašę emitento vertybinius popierius, per 5 dienas nuo naujos informacijos atskleidimo turi teisę jų atsisakyti, o emitentas privalo be jokių atskaitymų per 10 dienų grąžinti jų įnašus.

Antrinė viešoji vertybinių popierių apyvarta

Antrinė viešoji vertybinių popierių apyvarta vykdoma tik per vertybinių popierių viešosios apyvartos tarpininkus.

Jeigu vertybiniai popieriai, įregistruoti Vertybinių popierių ko-

misijos ketinant juos išleisti į viešąją apyvartą, yra įtraukti į Lietuvos Respublikoje įregistruotos vertybinių popierių biržos oficialųjį arba einamąjį vertybinių popierių prekybos sąrašą, jų antrinės apyvartos pirkimo ir pardavimo sandorius turi sudaryti tik vertybinių popierių birža.

Šios nuostatos netaikomos, jeigu kiti įstatymai nustato kitokią vertybinių popierių apyvartos tvarką. Antrinės viešosios vertybinių popierių apyvartos už vertybinių popierių biržos ribų taisyklės nustato Vertybinių popierių komisija.

Asmenys, pagal šį įstatymą antrinės vertybinių popierių apyvartos metu už vertybinių popierių biržos ribų sudarę sandorį dėl emitento vertybinių popierių, įtrauktų į oficialųjį arba einamąjį biržos prekybos sąrašus, Vertybinių popierių komisijos nustatytais atvejais, tvarka ir numatytu laiku turi nurodyti pagal sandorį perleidžiamų vertybinių popierių skaičių, vieneto kainą ir kitą Vertybinių popierių komisijos reikalaujamą informaciją apie sandorį.

Vertybinių popierių paketo įsigijimas. Informacija apie akcijų paketo įsigijimą

Fizinis arba juridinis asmuo, kuris veikdamas savarankiškai arba kartu su kitais asmenimis įgyja Lietuvos Respublikoje įregistruoto atskaitingo emitento akcijų, suteikiančių daugiau kaip dešimtadalį, penktadalį, ketvirtadalį, trečdalį, pusę, du trečdalius arba tris ketvirtadalius balsų, per 7 dienas nuo atitinkamos ribos peržengimo privalo informuoti Vertybinių popierių komisiją ir emitentą apie bendrą jam priklausančių balsavimo teisę suteikiančių akcijų ir balsų skaičių. Šios nuostatos taikomos ir tais atvejais, kai nurodytos ribos peržengiamos mažėjimo tvarka. Kartu veikiančiais asmenimis įgyvendinant šio straipsnio pirmosios dalies reikalavimus laikomi:

- 1) įgaliotojas ir įgaliotinis, kai įgaliotinis turi teisę balsuoti savo nuožiūra;
- 2) kontroliuojami ir kontroliuojantys asmenys;
- 3) asmenys, sudarę rašytinę sutartį suderinus balsuoti emitento valdymo klausimais;
- 4) asmenys, iš kurių vienas perduoda kitam teisę balsuoti savo nuožiūra;

- 5) emitento vadovai;
- 6) sutuoktiniai.

Vertybinių popierių komisija nustato tvarką, pagal kurią apie vertybinių popierių paketų įsigijimą informuojama visuomenė.

Asmenys, ketinantys įsigyti emitento vertybinių popierių paketą, gali tai padaryti oficialaus pasiūlymo būdu. Oficialus pasiūlymas – tai fizinio arba juridinio asmens ketinimo įsigyti dalį arba visus emitento vertybinius popierius paskelbimo procedūra. Oficialūs pasiūlymai įgyvendinami per vertybinių popierių biržą.

Oficialūs pasiūlymai įsigyti atskaitingo emitento vertybinių popierių gali būti privalomi ir savanoriški. Jeigu asmuo, veikdamas savarankiškai arba kartu su kitais asmenimis, įgyja daugiau kaip 50 proc. balsų emitento, išleidusio vertybinius popierius į viešąją apyvartą, akcininkų susirinkime, jis privalo pateikti oficialų pasiūlymą supirkti likusius emitento vertybinius popierius, suteikiančius balsavimo teisę, ir vertybinius popierius, patvirtinančius teisę įsigyti balsavimo teisę suteikiančius vertybinius popierius, už pasiūlyme nurodytą kainą. Šią kainą registruoja Vertybinių popierių komisija ir ji turi būti ne mažesnė už vertybinių popierių, kuriuos siūlytojas įsigijo per 12 mėnesių iki peržengdamas 50 proc. ribą, kainų svertinį vidurkį.

Vertybinių popierių viešosios apyvartos tarpininkai

Draudimas be licencijos verstis tarpininkavimo viešojoje vertybinių popierių apyvartoje veikla arba konsultavimu tiesioginių investicijų klausimais:

1. Tik įmonės, turinčios Vertybinių popierių komisijos išduotą licenciją, ir įstatymų nustatyta tvarka licencijuoti komerciniai bankai, kurių licencijos nėra apribotos vertybinių popierių operacijų, turi teisę verstis tarpininkavimo viešojoje vertybinių popierių apyvartoje veikla arba konsultuoti trečiąsias šalis investavimo į vertybinius popierius klausimais. Konsultavimu investavimo į vertybinius popierius klausimais laikoma ši už atlyginimą atliekama veikla:

- 1) kitų asmenų konsultavimas, kaip nustatyti vertybinių popierių vertę;

2) patarimai investavimo į vertybinius popierius, jų pirkimo arba pardavimo klausimais;

3) analitinių tyrimų, teikiančių konkrečias rekomendacijas investicijų į vertybinius popierius klausimais, skelbimas;

4) kitų fizinių arba juridinių asmenų vertybinių popierių portfelio valdymas.

2. Numatytos licencijos konsultuoti trečiąsias šalis investicijų į vertybinius popierius klausimais nereikia: ©

1) valstybei;

2) Lietuvos bankui;

3) valstybinėms tarnyboms arba agentūroms, Vyriausybės sprendimu įsteigtoms skatinti vidaus arba užsienio investicijas;

4) žiniasklaidos priemonėms, jų savininkams ir darbuotojams, per šias priemones skelbiantiems finansines arba verslo žinias neapibrėžtai asmenų grupei ir nesinaudojantiems šių žinių duomenimis apie konkretaus asmens vertybinių popierių portfelį.

3. Vienas asmuo gali būti tik vienos finansų maklerio įmonės arba investicijų valdymo ir konsultavimo įmonės savininkas (akcininkas) arba darbuotojas. Asmuo, dėl įmonių reorganizavimo arba kitų priežasčių tapęs kelių tokio pobūdžio įmonių savininku arba akcininku, privalo nedelsdamas apie tai informuoti Vertybinių popierių komisiją ir imtis tinkamų priemonių šiai padėčiai pataisyti. Kol padėtis nebus pataisyta, toks asmuo negali dalyvauti daugiau kaip vienos įmonės valdyme ir veikloje.

4. Komerciniai bankai turi teisę verstis nurodyta veikla: kurti specializuotus vidaus struktūrinius padalinius arba steigti antrines finansų maklerio įmones ar investicijų valdymo ir konsultavimo įmones. Komercinių bankų operacijoms su vertybiniais popieriais ir šių operacijų priežiūrai taikomos visos šiame įstatyme ir kituose teisės aktuose kitiems viešosios apyvartos tarpininkams nustatytos taisyklės ir reikalavimai.

Finansų maklerio įmonės

Finansų maklerio įmonė gali būti bet kurios Įmonių įstatyme nustatytos rūšies įmonė, šio įstatymo 16 straipsnyje nustatyta tvarka gavusi

licenciją verstis tarpininkavimo viešojoje vertybinių popierių apyvartoje veikla. Finansų maklerio įmonės išleidžiamos akcijos gali būti tik vardinės.

Makleriai

Makleris gali būti fizinis asmuo, turintis Vertybinių popierių komisijos išduotą licenciją. Vertybinių popierių komisija gali išduoti generalinę licenciją, suteikiančią teisę vykdyti visas numatytas finansų maklerių operacijas, arba specializuotą licenciją, suteikiančią teisę vykdyti vieną arba kelias numatytas maklerių operacijas.

Asmuo, pretenduojantis gauti maklerio licenciją, turi išlaikyti Vertybinių popierių komisijos organizuojamus egzaminus arba pateikti šiai komisijai jos pripažintą kvalifikacijos sertifikatą. Vertybinių popierių komisija turi teisę nustatyti pretendentams išsimokslinimo ir profesinius reikalavimus.

Vertybinių popierių komisija periodiškai, bet ne dažniau kaip kartą per metus turi teisę surengti maklerių peratestavimą. Maklerio peratestavimo pagrindas gali būti pasityvirtinė jo klientų skundai, taip pat institucijų, pagal šį įstatymą įgaliotų tikrinti vertybinių popierių viešosios apyvartos tarpininkų veiklą, ataskaitos, išvados arba kiti dokumentai, patvirtinantys žemą maklerio kvalifikaciją. Pagal peratestavimo rezultatus gali būti mažinamos funkcijos, kurias turi teisę atlikti makleris, o jeigu nustatoma, kad makleris visiškai prarado kvalifikaciją, – panaikinama jo licencija.

Makleriai savo veikloje privalo vadovautis šiuo bei kitais Lietuvos Respublikos įstatymais ir teisės norminiais aktais bei Vertybinių popierių viešosios apyvartos tarpininkų etikos kodeksu. Viešosios apyvartos tarpininko vadovai ir darbuotojai privalo pranešti viešosios apyvartos tarpininko administracijos vadovui apie kiekvieną savo vardu sudarytą sandorį dėl vertybinių popierių ne vėliau kaip kitą darbo dieną po jo sudarymo, o viešosios apyvartos tarpininko administracijos vadovas privalo užtikrinti, kad tokie sandoriai būtų registruojami atskiroje registracijos knygoje ir nurodoma kiekvieno tokio sandorio rūšis, sudarymo data, pagal sandorį perleidžiamų vertybinių popierių rūšis, klasę ir skaičius, sandorio suma ir atsiskaitymo forma.

Vertybinių popierių komisija gali nustatyti papildomus reikalavimus, kokie įrašai daromi toje registracijos knygoje ir reikalauti papildomos informacijos apie maklerių savo vardu sudarytus sandorius dėl vertybinių popierių.

Vertybinių popierių biržos samprata ir paskirtis

Verstis vertybinių popierių biržos veikla turi teisę tik Vertybinių popierių birža, turinti Vertybinių popierių komisijos leidimą.

Vertybinių popierių birža yra Lietuvos Respublikoje įregistruota tik vertybinių popierių biržos veikla besiverčianti akcinė bendrovė. Jos veiklai reglamentuoti taikomos Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo nuostatos tiek, kiek jos neprieštarauja šiam įstatymui. Vertybinių popierių biržos paskirtis:

- 1) sutelkti vertybinių popierių paklausą bei pasiūlą;
- 2) organizuoti pirminę viešąją apyvartą bei prekybą vertybiniais popieriais, jų įtraukimą į prekybos sąrašus, kotiravimą, saugų ir efektyvų sandorių sudarymą bei atsiskaitymus;
- 3) skatinti sąžiningą prekybą vertybiniais popieriais ir užkirsti kelią manipuliavimui kaina bei kitiems nesąžiningiems veiksams;
- 4) skleisti unifikuotą informaciją, leidžiančią įvertinti biržoje kotiruojamus vertybinius popierius, bei leisti oficialų biuletenį, kuriame kartu su biržos kainomis pateikiama informacija apie emitentus, kurių vertybiniai popieriai yra prekybos sąrašuose;
- 5) vykdyti apibendrintus vertybinių popierių rinkos tyrimus ir skelbti jų rezultatus.

Birža gali išleisti tik paprastąsias vardines akcijas. Biržos pavadinime turi būti žodžiai „Vertybinių popierių birža“ arba šių žodžių santrumpa – VPB. Vertybinių popierių biržos akcininkas, išskyrus Finansų ministeriją ir Lietuvos banką, biržos akcininkų susirinkime negali turėti daugiau kaip 5 proc. balsų.

Vertybinių popierių birža neturi teisės įsigyti savo vardu vertybinių popierių, išskyrus atvejus, kai:

- 1) emitentas, kurio akcijų įsigyja birža, vykdo biržos prekybos tai-

syklėse numatytas prekybos, atsiskaitymų ar kitas su biržos paskirtimi tiesiogiai susijusias funkcijas ir jo vertybinių popierių nėra biržos prekybos sąrašuose;

2) birža investuoja laikinai laisvas savo lėšas į valstybės vardu išleidžiamus vertybinius popierius įsigydama jų pirminės apyvartos metu ir laikydama šiuos vertybinius popierius iki išpirkimo termino;

3) biržos garantinio fondo lėšos naudojamos pagal Vertybinių popierių komisijos patvirtintas taisykles.

Vertybinių popierių biržos steigimas, registravimas ir likvidavimas

Vertybinių popierių birža gali būti steigiamas tik Vyriausybės sprendimu.

Vertybinių popierių biržos steigėjai gali būti fiziniai ir juridiniai asmenys, notarine tvarka sudarę steigimo sutartį.

Vertybinių popierių birža negali pradėti ir vykdyti savo veiklos, jeigu neturi Vertybinių popierių komisijos leidimo ir nėra įregistruota šios Komisijos pagal šį įstatymą ir poįstatyminius aktus, reglamentuojančius Vertybinių popierių biržų registravimo tvarką. Vertybinių popierių birža gali būti reorganizuota arba likviduota tik gavusi išankstinį Vertybinių popierių komisijos sutikimą.

Norintieji gauti leidimą steigti biržą Vertybinių popierių komisijai turi pateikti:

1) paraišką, kurioje nurodomas biržos steigimo tikslas, pavadinimas, buveinė, duomenys apie steigėjus ir kitus už biržos steigimą ir jos veiklą atsakingus asmenis;

2) steigimo sutartį;

3) biržos veiklos ekonominį, finansinį ir techninį pagrindimą (veiklos planą);

4) biržos įstatus;

5) biržos prekybos taisykles;

6) ne mažiau kaip 10 finansų maklerio įmonių įsipareigojimą veikti steigiamoje vertybinių popierių biržoje.

Vertybinių popierių komisija, gavusi visus reikiamus dokumentus, per 3 mėnesius privalo išduoti leidimą steigti biržą arba raštu pateikti jos steigėjams motyvuotą atsisakymą. Vertybinių popierių komisija gali pareikalauti, kad vertybinių popierių biržos steigėjai pateiktų papildomą informaciją arba paaiškintų jau pateiktus duomenis. Šiuo atveju 3 mėnesių laikotarpis pradedamas skaičiuoti iš naujo nuo atitinkamų duomenų arba paaiškinimų pateikimo.

Vertybinių popierių komisija atsisako išduoti leidimą steigti biržą, jeigu:

- 1) biržos įstatai, steigimo sutartis arba kiti pateikti dokumentai prieštarauja Lietuvos Respublikos įstatymams, Vyriausybės arba Vertybinių popierių komisijos sprendimams;
- 2) pateiktuose dokumentuose nurodyta neteisinga informacija;
- 3) biržos veikla ekonomiškai pagrįsta nepakankamai, kad birža tinkamai vykdytų savo funkcijas;
- 4) biržos prekybos taisyklės neatitinka Vertybinių popierių komisijos reikalavimų.

Vertybinių popierių biržos įstatuose turi būti nurodyti šie duomenys:

- 1) biržos pavadinimas ir buveinės adresas;
- 2) biržos įstatinis kapitalas ir jo struktūra;
- 3) prekybos taisyklių keitimo procedūra;
- 4) biržos valdymo struktūra;
- 5) biržos akcininkų susirinkimo kompetencija, susirinkimo sušaukimo, sprendimų priėmimo procedūra bei jų negaliojimo sąlygos;
- 6) biržos valdybos sudarymo tvarka, atstovavimo principai ir jos funkcijų apibrėžimai;
- 7) biržos pajamos ir jų paskirstymo tvarka;
- 8) biržos veikimo terminas, likvidavimo sąlygos ir tvarka.

Vertybinių popierių biržos valdymas

Vertybinių popierių biržos valdymas organizuojamas pagal Akcinių bendrovių įstatymą, atsižvelgiant į šiame įstatyme numatytus ypatumus.

Vertybinių popierių birža privalo sudaryti stebėtojų tarybą ir valdybą. Stebėtojų tarybos funkcijas vertybinių popierių biržoje atlieka biržos taryba. Biržos taryba sudaroma laikantis šių proporcijų:

1) trečdalis – emitentų, investuotojų, jų susivienijimų (asociacijų, konfederacijų ir pan.) pasiūlyti asmenys, neturintys nuosavybės arba nesusiję darbo santykiais su vertybinių popierių biržos nariais;

2) ne mažiau kaip trečdalis – biržos narių pasiūlyti asmenys.

Vertybinių popierių komisijos įgaliotas atstovas turi teisę dalyvauti biržos tarybos ir valdybos posėdžiuose su patariamuoju balsu.

Vertybinių popierių biržos įstatinis kapitalas ir rezervai

Biržos įstatinis kapitalas formuojamas iš jos steigėjų ir akcininkų piniginių ir nepiniginių (turtinių) įnašų. Įstatinio kapitalo dydis nustatomas biržos įstatuose. Minimalų biržos įstatinio kapitalo dydį ir minimalią vienos akcijos nominaliąją vertę nustato Vertybinių popierių komisija.

Vertybinių popierių birža turi informuoti Vertybinių popierių komisiją apie:

1) biržos sudarytus sandorius dėl vertybinių popierių;

2) neįvykdytus pavedimus;

3) vertybinių popierių įtraukimą į biržos prekybos sąrašus arba jų išbraukimą iš šių sąrašų.

Vertybinių popierių birža likviduojama, jeigu:

1) akcininkų susirinkimas, gavęs išankstinį Vertybinių popierių komisijos sutikimą, dviejų trečdalių visų narių balsų dauguma priima sprendimą likviduoti biržą;

2) Vertybinių popierių komisija panaikina leidimą verstis vertybinių popierių biržos veikla;

3) teismas priima sprendimą likviduoti biržą.

Sustabdydama savo veiklą, vertybinių popierių birža turi nedelsdama pranešti apie tai Vertybinių popierių komisijai. Tokiu atveju Vertybinių popierių komisija priima nutarimą likviduoti biržą ir skiria likviduotojus. Likvidavimo procedūra atliekama biržos sąskaita.

Vertybinių popierių komisija – vertybinių popierių rinkos priežiūros institucija

Vertybinių popierių viešąją apyvartą reguliuoja ir prižiūri Lietuvos Respublikos vertybinių popierių komisija. Vertybinių popierių komisija yra juridinis asmuo, turi herbinį antspaudą ir sąskaitą banke. Vertybinių popierių komisiją steigia ir likviduoja Seimas Vyriausybės teikimu.

Vertybinių popierių komisija yra Vertybinių popierių komisijos prie Finansų ministerijos turto, teisių ir pareigų perėmėja. Vertybinių popierių komisija prie Finansų ministerijos tęsia savo veiklą pagal Vyriausybės patvirtintus nuostatus, kol Seimas, vadovaudamasis šio įstatymo 31 straipsniu, paskirs Vertybinių popierių komisijos pirmininką ir narius.

Vertybinių popierių birža turi teisę gauti informaciją apie biržos narių finansinę ūkinę veiklą, tikrinti, kaip vertybinių popierių viešosios apyvartos tarpininkai, veikiantys biržoje, laikosi biržos prekybos taisyklėse ir kituose biržos norminiuose aktuose nustatytų reikalavimų, ir taikyti savo prekybos taisyklėse numatytas sankcijas už padarytus pažeidimus.

Vertybinių popierių biržos valdybos, tarybos, revizijos komisijos nariai, arbitražo darbuotojai, taip pat visi biržos tarnautojai neturi teisės be specialaus biržos valdybos įgaliojimo atskleisti konfidencialios informacijos, kurią jie sužino dirbdami biržoje.

Vertybinių popierių komisija finansuojama iš valstybės biudžeto.

Vertybinių popierių komisijos sudėtis ir sudarymo tvarka

Vertybinių popierių komisija susideda iš pirmininko ir keturių narių. Vertybinių popierių komisijos pirmininką ir narius penkeriems metams skiria Seimas Prezidento teikimu.

Sudarant pirmąją Vertybinių popierių komisiją po šio įstatymo įsigaliojimo, Komisijos pirmininkui įgaliojimui suteikiami penkeriems metams. Kiti Komisijos nariai į pirmąją Vertybinių popierių komisiją įsigaliojus šiam įstatymui Respublikos Prezidento teikimu skiriami ati-

tinkamai ketveriems, trejiems, dvejiems ir vieneriems metams, kad kiekvienais vėlesniais metais Komisija būtų atnaujinama vienu nariu. Tas pats asmuo Komisijos nariu gali būti išrinktas ne daugiau kaip dviem kadencijoms iš eilės. Vertybinių popierių komisijos pirmininkas vieną iš Komisijos narių skiria savo pavaduotoju. Pasibaigus įgaliojimų laikui, Komisijos nariai atskiru Seimo sprendimu savo pareigas gali eiti tol, kol bus paskirti nauji nariai.

Jeigu pirmininkas arba Komisijos nariai atsisako savo pareigų arba dėl objektyvių priežasčių negali jų eiti nesibaigus įgaliojimų terminui, Lietuvos Respublikos Prezidentas į jų vietas likusiam jų įgaliojimų laikui skiria kitus asmenis.

Vertybinių popierių komisijos pirmininkas ir Komisijos nariai per savo kadenciją gali būti atleisti iš pareigų tik jų pačių prašymu, taip pat įsiteisėjus teismo nuosprendžiui, kuriuo jie nuteisiami už nusikaltimą arba šiurkščiai pažeidę šio įstatymo 34 straipsnio pirmojoje dalyje numatytą Vertybinių popierių komisijos narių ir tarnautojų etikos kodeksą.

Vertybinių popierių komisijos uždaviniai:

1) prižiūrėti, kaip laikomasi sąžiningos prekybos ir konkurencijos taisyklių vertybinių popierių viešojoje apyvartoje;

2) imtis priemonių, užtikrinančių efektyvų vertybinių popierių rinkos funkcionavimą ir investuotojų apsaugą;

3) bendradarbiaujant su ministerijomis, kitomis Vyriausybės įstaigomis, Lietuvos banku, vertybinių popierių viešosios apyvartos tarpininkais ir dalyviais formuoti valstybės ekonominę politiką, skatinančią vertybinių popierių rinkos plėtrą;

4) skleisti žinias apie vertybinių popierių rinkos funkcionavimo principus;

5) imtis kitų priemonių šiam įstatymui ir kitiems teisės aktams, susijusiems su vertybinių popierių rinka, įgyvendinti.

Vertybinių popierių komisija vykdo šias funkcijas:

1) rengia, tvirtina, keičia ir pripažįsta negaliojančiomis taisykles, reglamentuojančias vertybinių popierių biržų bei viešosios apyvartos tarpininkų licencijavimą, steigimą, reorganizavimą, likvidavimą ir veiklą, vertybinių popierių emisiją ir viešąją apyvartą;

2) rengia, tvirtina, keičia ir pripažįsta negaliojančiomis dokumentų, metų bei periodinių ataskaitų formas vertybinių popierių emitentams, taip pat nustato šių dokumentų pateikimo ir paskelbimo tvarką;

3) teikia oficialius išaiškinimus ir rekomendacijas vertybinių popierių viešosios apyvartos klausimais;

4) vertybinių popierių biržoms, finansų maklerio įmonėms, investicijų valdymo ir konsultavimo įmonėms, makleriams bei kitiems vertybinių popierių rinkos dalyviams, kurių licencijavimas numatytas kituose įstatymuose, išduoda ir panaikina leidimus bei licencijas arba sustabdo jų galiojimą;

5) stebi, analizuoja, tikrina bei kitaip prižiūri Vertybinių popierių viešosios apyvartos tarpininkų, jų asociacijos, vertybinių popierių biržų, Centrinio depozitoriumo bei jo narių veiklą;

6) tvirtina ir panaikina vertybinių popierių biržos, Vertybinių popierių viešosios apyvartos tarpininkų asociacijos bei Centrinio depozitoriumo priimamas taisykles, turinčias arba galinčias turėti įtakos vertybinių popierių rinkos dalyvių funkcionavimui bei jų finansinei būklei;

7) taiko šiame bei kituose Lietuvos Respublikos įstatymuose numatytas sankcijas asmenims, pažeidusiems šį įstatymą, taip pat Vertybinių popierių komisijos, Vertybinių popierių viešosios apyvartos tarpininkų asociacijos bei vertybinių popierių biržų patvirtintas taisykles arba instrukcijas;

8) registruoja vertybinių popierių emisiją;

9) turi teisę kreiptis į teismą dėl investuotojų pažeistų teisių gynimo, jeigu emitentų, vertybinių popierių viešosios apyvartos tarpininkų, kitų ūkio subjektų arba maklerių veiksmais buvo pažeisti daugelio investuotojų interesai;

10) organizuoja kursus, publikuoja arba dalyvauja publikuojant bendro pobūdžio ir specialius leidinius apie vertybinių popierių rinkos funkcionavimą ir reguliavimą;

11) rengia egzaminus ir atestacijas finansų maklerių žinioms ir kompetencijai įvertinti.

Vertybinių popierių komisijos darbo organizavimas

Vertybinių popierių komisijos darbu vadovauja pirmininkas, o kai jo nėra, – pirmininko pavaduotojas.

Vertybinių popierių komisijos pirmininkas:

1) užtikrina, kad būtų reguliariai šaukiami Komisijos posėdžiai, nustato kiekviename posėdyje nagrinėtinus klausimus, teikia Komisijos veiklos ataskaitas, tarp posėdžių duoda Komisijos nariams pavedimus ir tikrina, kaip jie vykdomi;

2) vadovauja Komisijos administracijai, atsako už norminių dokumentų rengimą, organizuoja Komisijos priimtų sprendimų vykdymo kontrolę;

3) parašu tvirtina Komisijos sprendimus (nutarimus).

Kiekvienas Vertybinių popierių komisijos narys yra atsakingas už jam pavestą Komisijos veiklos sritį ir dalyvauja svarstant bei priimant sprendimus visais Komisijos kompetencijai priklausančiais klausimais.

Vertybinių popierių komisijos funkcijoms vykdyti formuojama etatinių darbuotojų administracija. Jos struktūrą ir etatus, neviršijant Seimo nustatyto metinio atlyginimų fondo, tvirtina Komisijos pirmininkas.

Vertybinių popierių komisijos teisės nagrinėjant vertybinių popierių rinkos funkcionavimą reglamentuojančių norminių aktų pažeidimus

Vertybinių popierių komisija turi teisę organizuoti ir atlikti patikrinimus, kad nustatytų šio įstatymo bei jo pagrindu priimtų poįstatyminių aktų pažeidimus.

Atlikdami patikrinimą Vertybinių popierių komisijos pareigūnai turi teisę:

1) gauti paaiškinimus iš asmenų, susijusių su tiriamais pažeidimais;

2) laikinai (iki 30 dienų) paimti tikrinamų vertybinių popierių viešosios apyvartos tarpininkų, vertybinių popierių biržos, Centrinio depozitoriumo, emitentų dokumentus, kurie gali būti panaudoti kaip pažeidimo įrodymai, palikdami motyvuotą sprendimą dėl dokumentų paėmimo bei paimtų dokumentų apyrašą;

3) išreikalauti padaryti apskaitos dokumentų, sutarčių, įsakymų, memorandumų bei kitų dokumentų, kuriuos Komisija laiko svarbiais tyrimui, kopijas;

4) pateikę tarnybinį pažymėjimą ir Komisijos arba jos pirmininko motyvuotą sprendimą, atlikti patikrinimą, laisvai įeiti į vertybinių popierių viešosios apyvartos tarpininkų, vertybinių popierių biržų, Centrinio depozitoriumo, emitentų patalpas, tikrinti apskaitos knygas, dokumentus ir kitus patikrinimui reikalingus informacijos šaltinius;

5) pateikę Komisijos arba jos pirmininko motyvuotą sprendimą, gauti iš banko įstaigų duomenis, pažymas ir dokumentų kopijas apie finansines operacijas, susijusias su tikrinamuoju objektu.

Vertybinių popierių apskaita

Emitentas savo išleistoms akcijoms, įregistruotoms Vertybinių popierių komisijos, privalo atidaryti sąskaitą Lietuvos centriniame vertybinių popierių depozitoriume (toliau – Centrinis depozitoriumas) ne vėliau kaip per 5 darbo dienas po įstatinio kapitalo įregistravimo įmonių registre. Kitiems vertybiniais popieriais sąskaitos Centriniame depozitoriume turi būti atidarytos ne vėliau kaip per 5 darbo dienas po vertybinių popierių įregistravimo. Visi vertybiniai popieriai, kurie gali būti viešosios apyvartos objektai, taip pat kai vyksta pirminė vertybinių popierių viešoji apyvarta biržoje, fiksuojami įrašais asmeninėse vertybinių popierių sąskaitose, atidaromose vertybinių popierių savininkų vardu. Įrašas vertybinių popierių sąskaitoje yra tiesioginis nuosavybės teisės į jame nurodytus vertybinius popierius įrodymas. Vertybinių popierių sąskaitos gali būti tvarkomos popieriuje arba kompiuteriniu būdu.

Vertybinių popierių asmenines sąskaitas turi teisę atidaryti ir tvarkyti viešosios apyvartos tarpininkai (finansų maklerio įmonės arba bankai) – Centrinio depozitoriumo, veikiančio šio įstatymo 29 straipsnyje nustatyta tvarka, dalyviai. Vertybinių popierių asmeninės sąskaitos Vertybinių popierių komisijos nustatyta tvarka gali būti atidarytos ir tvarkomos Centriniame depozitoriume. Viešosios apyvartos tarpininkai, atidarantys ir tvarkantys vertybinių popierių asmenines sąskaitas, toliau vadinami sąskaitų tvarkytojais.

Lietuvos centrinis vertybinių popierių depozitoriumas

Lietuvos centrinis vertybinių popierių depozitoriumas yra akcinė bendrovė, kurios pagrindinis tikslas – vykdyti bendrąją vertybinių popierių apskaitą, rengti ir diegti apskaitos sistemas sąskaitų tvarkytojams, jas aptarnauti ir prižiūrėti. Centrinis depozitoriumas veikia pagal šį įstatymą ir jo akcininkų susirinkimo patvirtintus įstatus. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo nuostatos Centriniam depozitoriumui taikomos tiek, kiek neprieštarauja šiam įstatymui.

Centrinio depozitoriumo steigėjai yra Finansų ministerija, Lietuvos bankas ir Nacionalinė vertybinių popierių birža. Centrinio depozitoriumo steigėjai turi sudaryti sąlygas tapti jo akcininkėmis visoms šio įstatymo nustatyta tvarka įsteigtoms vertybinių popierių biržoms, tačiau Finansų ministerijos ir Lietuvos banko turimos akcijos Centrinio depozitoriumo akcininkų susirinkime turi suteikti ne mažiau kaip 51 proc. balsų.

Centrinis depozitoriumas gali išleisti tik paprastasias vardines akcijas. Centrinio depozitoriumo pelno paskirstymas nustatomas jo įstatuose. Ne mažiau kaip 50 proc. grynojo pelno skiriama privalomajam rezervui, naudojamam nuostoliams padengti, ir pelno rezervui, naudojamam ilgalaikiam turtui įsigyti, Centrinio depozitoriumo veiklai plėsti ir tobulinti. Ne daugiau kaip 30 proc. grynojo pelno skiriama dividendams ir kitiems tikslams. Ne daugiau kaip 20 proc. grynojo pelno skiriama metinėms išmokoms (tantjėmoms) valdybos nariams ir darbuotojų premijoms.

Centrinis depozitoriumas vykdo šias funkcijas:

- 1) rengia ir teikia Vertybinių popierių komisijai tvirtinti vertybinių popierių ir jų cirkuliacijos apskaitos taisykles;
- 2) rengia ir tvirtina vertybinių popierių apskaitos instrukcijas, detalizuojančias atskiras taisyklėse numatytas procedūras;
- 3) atidaro sąskaitų tvarkytojų bei Vertybinių popierių komisijos nustatyta tvarka asmenines (investuotojų) vertybinių popierių sąskaitas ir jas tvarko;
- 4) užtikrina, kad vykdant sandorius dėl vertybinių popierių šie popieriai būtų laiku perregistruoti iš vieno sąskaitų tvarkytojo arba as-

meninės vertybinių popierių sąskaitos į kitą asmeninę vertybinių popierių sąskaitą;

5) kontroliuoja, kad kiekvienos, į apyvartą išleistos emisijos vertybinių popierių skaičius atitiktų faktiškai cirkuliuojančių šių vertybinių popierių skaičių;

6) rengia ir diegia priemones, užtikrinančias vertybinių popierių apskaitos sistemos vientisumą ir saugumą;

7) tikrina, kaip sąskaitų tvarkytojai laikosi vertybinių popierių apskaitos taisyklių ir instrukcijų;

8) kaupia, apdoroja ir platina informaciją apie vertybinių popierių apskaitą, rengia ir konsultuoja vertybinių popierių apskaitos specialistus;

9) emitentams, viešosios apyvartos tarpininkams bei investuotojams teikia kitas paslaugas, susijusias su vertybinių popierių sąskaitų tvarkymu;

10) išduoda sąskaitų tvarkytojams ir investuotojams išrašus apie jų vertybinių popierių sąskaitos būklę.

Centrinio depozitoriumo narių ir dalyvių teises ir pareigas apibrėžia šio depozitoriumo įstatai. Centrinio depozitoriumo įstatai bei jų pataisos turi būti suderintos su Vertybinių popierių komisija. Vertybinių popierių komisijos atstovas turi patariamąjį balsą dalyvauti Centrinio depozitoriumo valdymo organų posėdžiuose.

Tiesioginės užsienio investicijos

Tiesioginės užsienio investicijos didina įmonių valdymo efektyvumą pereinamuoju ekonomikos laikotarpiu. Tai ypač svarbu tikintis, kad artimoje ateityje privatizacija išliks pagrindinis ramstis didelei daliai potencialių tiesioginių užsienio investicijų kai kuriose (bet ne visose) Vidurio ir Rytų Europos valstybėse. 1990 m. pabaigoje regiono politikai, atrodo, suprato, kad svarbu ne tik privatizacija, bet ir jos metodai: restruktūrizacija ir efektyvus įmonės valdymas gali būti daug svarbesnis nei formalus valstybinio turto perdavimas. Užsienio firmos sukuria greitos restruktūrizacijos sąlygas, tačiau vietos vyriausybė privalo vyk-

dyti teisingą, į efektyvumą orientuotą ir tarptautiniu požiūriu konkurencingą ekonomikos politiką (41).

3.5.2 lentelė rodo, kad tiesioginės užsienio investicijos yra svarbi, tačiau nevyraujanti (išskyrus Vengriją) privatizacijos forma. Vengrija laikoma valstybe, kuri jau beveik baigė privatizaciją (42). Tai atspindi didėjančios tiesioginės užsienio investicijos šioje šalyje: 1998 m. tiesioginės užsienio investicijos sudarė 87 proc. įplaukų, palyginti su 32 proc. 1995 m. Atskirose valstybėse tiesioginių užsienio investicijų dinamiškumui įtaką daro privatizacijos greitinimas arba lėtinimas, taip pat pasirinktas privatizacijos modelis.

Keletas didžiausių tiesioginių užsienio investicijų yra susijusios su telekomunikacijų privatizavimu. Iki 1999 m. spalio (3.5.3 lentelė) devynių valstybių fiksuotojo ryšio telekomunikacijų kompanijas privatizavo strateginiai užsienio investuotojai. Užsienio partneriai į šiuos sandorius investavo beveik 7 milijardus dolerių. Nors į šias sumas neįtraukti kompanijų tarptautiniai akcijų pirkimo pasiūlymai arba kitos telekomunikacijų paslaugos, tokios kaip mobiliojo ryšio telefonai, šios privatizacijos turėjo didelę įtaką tiesioginių užsienio investicijų dydžiui ir kapitalo pasidalijimui. Valstybėse, kuriose tokia privatizacija jau įvyko (pvz., Latvijoje ir Lietuvoje), tiesioginių užsienio investicijų akcijų dalis viršija 30 proc. O šalyse, kuriose nacionalinis fiksuotas telekomunikacijų tinklas dar neprivatizuotas, ši dalis yra mažesnė, išskyrus Slovėniją, kurioje investicijų į kitas telekomunikacijų paslaugas dėka šios šakos dalis viršija 20 proc.

Daugelis privatizacijos tyrimų nustatė, kad atsižvelgiant į efektyvumą ir įmonės valdymą tiesioginės užsienio investicijos yra vienas geriausiai veikiančių privatizacijos modelių.

Daugumos, bet ne visų atvejų tyrimų ataskaitos rodo reikšmingas investicijas kaip finansinio restruktūrizavimo išteklius. Beveik visais atvejais investicijos buvo derinamos su technologijų perkėlimu ir sparčiu kokybės gerinimu. Dažniausiai tolesnės užsienio investicijos buvo skatinamos greitai naujausių technologijų įvaldymu. Nustatyta (42), kad 94 proc. Čekijos Respublikoje marketingo, vadybos, kokybės kontrolės bei mokyimo požiūriu privatizuotų firmų, parduotų užsienio savininkams, vertėsi

geriau nei vidutinė šalies firma. Vengrijoje užsieniečiams priklausančios firmos pirmavo naujų technologijų diegimo atžvilgiu, nors valstybinės firmos taip pat buvo gerai reprezentuojamos. Lenkijoje dideli privatizavimo su užsienio investuotojais sandoriai turėjo didelę reikšmę restruktūrizacijai. Nors 90 proc. užsienio investuotojų Lenkijoje keitė įsigytų organizacijų struktūrą, iš jų tik 20 proc. mažino darbuotojų skaičių (41).

Kuo didesnis ir turintis didesnę patirtį užsienio partneris ir įsigyta kompanija, tuo didesnis polinkis būti integruotam į investuotojo tinklą.

Vienas iš žinomiausių ir pirmasis privatizacijos pavyzdys yra Vengrijos „*Tungsramo*“ susiliejimas su „*General Electric*“. Pirmasis sandorio rezultatas buvo racionalizacija, gamybos sustabdymas ir radikalus produkcijos racionalizavimas. Šios pastangos baigėsi visišku įmonės pertvarkymu, pavertusiu ją pagrindiniu „*General Electrics*“ apšvietimo įrenginių verslo centru pasaulyje (Weiszburger, 1997). Nauji produktai (kompaktiški apšvietimo įrenginiai) ir technologijos buvo perkeltos į Budapeštą. Net pagrindinės kompanijos apšvietimo įrenginių šakos tyrinėjimų ir plėtros priemonės buvo įrengtos „*Tungsramo*“. „*General Electric*“ įvertino, kad investicijų suma pradinę sandorio kainą, sumokėtą už „*Tungsramą*“, viršijo 3–4 kartus (41).

Tyrimas nustatė, kad privatizuotų įmonių pardavimų užsieniečiams po privatizacijos dažnai sumažėdavo. Bet darbuotojų skaičius išlikdavo nepakitęs nors ir vykdavo intensyvūs investavimo procesai.

3.5.2 lentelė. Tiesioginės užsienio investicijų (TUI) įplaukos, susijusios su privatizacija tyrimo autorių atrinktose Vidurio ir Rytų Europos valstybėse (1991–1998)

Valstybė	Rodiklis	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	Iš viso	Parengta pagal: UNCTAD, FDI/TNC duomenis. Pastaba: šioje lentelėje pateikti duomenys nėra griežtai lyginami, nes sąvoka „įplaukos“ susijusi su privatisacija
Bulgarija	Iš viso TUI (a) Susijusių su privatizacija mln. dol. Susijusių su privatizacija dalis proc.	...	...	40	105	90	109	492	505	1341	1341
Kroatija	Iš viso TUI (a) Susijusių su privatizacija mln. dol. Susijusių su privatizacija dalis proc.	...	...	105	113	101	540	342	576	1777	1777
Čekijos Respublika	Iš viso TUI (a) Susijusių su privatizacija (b) mln. dol. Susijusių su privatizacija dalis proc.	...	...	653	868	2561	1429	1038	...	6550	6550
Vengrija	Iš viso TUI (a) Susijusių su privatizacija mln. dol. Susijusių su privatizacija dalis proc.	1459	1471	2339	1146	4453	1788	1811	1410	15877	15877
Makedonija	Iš viso TUI (a) Susijusių su privatizacija mln. dol. Susijusių su privatizacija dalis proc.	22	33	...	20	68	32	15	13	35	35
Moldovos Respublika	Iš viso TUI (a) Susijusių su privatizacija mln. dol. Susijusių su privatizacija dalis proc.	...	...	14	28	65	21	68	59	255	255
Lenkija	Iš viso TUI (a) Susijusių su privatizacija (c) mln. dol. Susijusių su privatizacija dalis proc.	892	298	892	884	1807	2845	2663	4323	14604	14604
Rumunija	Iš viso TUI (a) Susijusių su privatizacija mln. dol. Susijusių su privatizacija dalis proc.	...	...	37	188	207	151	669	1378	2630	2630
Rusijos Federacija	Iš viso TUI (a) Susijusių su privatizacija mln. dol. Susijusių su privatizacija dalis proc.	...	...	1211	640	1451	1822	3402	662	9188	9188
		...	...	...	...	...	...	2155	1	2156	2156
		...	...	...	...	...	...	63	0,1	23	23

3.5.3 lentelė. Vidurio ir Rytų Europa: nacionalinių fiksuotojo ryšio telekomunikacijos kompanijų privatizavimas per tiesiogines užsienio investicijas (TUI) 1991-1999 m.

Valstybė	Nacionalinė telekomunikacijų kompanija	Privatizacijos metai	Užsienio investuotojas	Konsorciumo sudėtis	Investuotojo dalis proc.	Investuota suma mln. dol.	TUI grynųjų pinigų įplaukų dalis privatizacijos metais mln. dol.
Estija	Esti Telekom	1993	Consortium	Sonera (Suomija 50 proc.), Telia (Švedija, 50 proc.)	49	37	40
Vengrija	Matav	1993, 1995	MagyarCom	Ameritech (JAV), Deutsche Telekom AG (Vokietija)	60	1 727	25
Latvija	Lattelekom	1994	Tiltis Communications	Cable& Wireless (a) (Jungtinė Karalystė, 63 proc.), Sonera (27 proc.), International Finance Corporation (10 proc.)	49	160	75
Čekijos Respublika	SPT Telecom	1995	TelSource	KPN Telecom (Olandija, 51 proc.), Swisscom (Šveicarija, 49 proc.)	27	1 400	55 (b)
Jugoslavija	Telekom Serbija	1997	Consortium	Hellenic Telecommunications Organization (OTE, Graikija, 41 proc.), Telecom Italija, 59 proc.)	49	90	...
Lietuva	AB „Lietuvos telekomas“	1998	Amberteleholdind (Denmark)	Sonera (Suomija), Telia (Švedija)	60	510	55 (a)
Rumunija	Rontelecom	1998	OTE (Greece)		35	675	49
Bulgarija	Bulgarian Telecom Company (BTC)	1999	Consortium	KPN Telecom (40 proc.), OTE (60 proc.)	51	510	57 (c)
Kroatija	Telekomunikacije (HT)	1999	DeutsAGche Telekom		35	850	...

Parengta pagal: UNCTAD remiantis nacionalinėmis ir kompanijų ataskaitomis.

a – 1998 metais; b – visų TUI įplaukų dalis; c – remiasi preliminariais kasmetinių TUI įplaukų prognoze.

KETVIRTA DALIS

PRIVATIZACIJOS ATEITIS

Dabar privatizacija vyksta visame pasaulyje – komunistinėse, socialistinėse ir kapitalistinėse, išsivysčiusiose ir neišsivysčiusiose, demokratinėse ir diktatūrinio režimo šalyse (1). Daugiau nei šimtas šalių pritaria privatizacijai ir dar daugiau svarsto, ar ji reikalinga. Jungtinėse Valstijose privatizacijai pritaria demokratai ir respublikonai, liberalai ir konservatoriai, juodieji ir baltieji. O požiūris į vadovavimą ir viešųjų paslaugų valdymą tampa vis pragmatiškesnis ir priimtinesnis (2).

Pagrindiniai privatizacijos pranašumai

Privatizacija, kai valstybinės paslaugos perduodamos į kitas rankas ir išparduodamas jai priklausantis verslas, yra vis labiau plėtojama. Tačiau praktika pasistūmėjusi dar toliau. Privačios vilkikų tarnybos gelbsti skęstančius privačius laivus už tam tikrą mokesį, tuo tarpu pakrančių gelbėtojų tarnyba anksčiau tai darydavo už mokesčių mokėtojų pinigų (3). Šiaurės Atlanto lašišos yra saugomos privačiojo sektoriaus aplinkosaugininkų, kurie naudojami rinkos jėgomis nusipirkti ir asmeniškai naudotis leidimais žvejoti (4). Tai geriau už vyriausybės pastangas.

Privačios grupės taip pat saugo žemės plotus: per dešimt metų 1200 vietinės žemės trestų išsaugojo 2,7 milijono akrų žemės (5).

Valstybiniai parkai ir kurortai Niū Hampšyre ir Džordžijoje (JAV) yra išnuomoti privačioms firmoms. Bažnyčios Indianapolyje išlaiko greitimus parkus pagal miesto sutartis (8). Bryanto parką Manheteno centre iš nusikaltėlių rojaus vietinė verslo asociacija pavertė šešių akrų plotu „perliuku“ (9). Šalia esantis Centrinis parkas yra valdomas ne pelno siekiančios organizacijos. Niujorkas pardavė savo populiariąją susirinkimų vietą Koliziejų investuotojams (10), kurie jau dabar už šimtus milijonų dolerių parduoda nekilnojamojo turto objektus (11). Federalinė Vyriausybė aukcione parduoda 27 000 akrų žemės šalia Las Vego Nevados Valstijoje. Žemės vertė – nuo 500 mln. iki 1 mlrd. JAV dolerių (12).

Palyginti nauja vietinės vyriausybės sutarčių sritis gali būti Riversaido grafystė Kalifornijoje. Čia sudarinėjama sutartis su privačia kompanija dėl 25 padalinius turinčios bibliotekos valdymo (13). Automobilių aikštelių valdymas taip pat privatizuojamas: Ričmondo miestas Viržinijoje sudarė sutartį su kompanija, kad ši kontroliuotų, kaip statomi automobiliai gatvėje (15). Už vietą aikštelėje Niujorke galima sumokėti automatiškai kreditine kortele bet kurio paros metu skambinant nemokamu numeriu iš bet kurio telefono Jungtinėse Valstijose. Atliekant pervedimą kompiuteris patikrina kortelės galiojimo laiką. Ši privačiojo sektoriaus paslauga patogi bilietus turintiems mašinų savininkams ir nebrangi miestui (16).

Jungtinių Valstijų karinio jūrų laivyno akademija Anapolyje parduoda 865 akrų ploto pieno produktų fermą, kuri tiekė pieną karinės jūrų mokyklos kursantams nuo 1911 m., kol nuo vietos tiekėjo pieno buvo užsikrėsta vidurių šiltine (17). Tokia pati absurdiška padėtis yra ir Pakistane, kur nacionalinės oro linijos turi naminių paukščių fermą, kad keleiviams galėtų tiekti vištienos ir kalakutienos patiekalus.

Paskutinė valstybei priklausanti skiepų laboratorija Jungtinėse Valstijose, gaminanti skiepus nuo juodligės ir pasiutligės ir kasmet prarandanti milijonus dolerių, buvo pagaliau parduota (18). Amerikiečių ambasados užsienyje yra saugomos ne tik Jungtinių Valstijų laivyno, bet ir privačių firmų pagal sutartį su Valstybės departamentu (20). NASA kreipėsi į privatųjį sektorių, kad 10 metų už 3 mlrd. dolerių jis valdytų didelį satelitų skaičių kosmose (21). Privatizuojama ir Tarptautinė telekomunikacijų satelitų organizacija (INTELSAT) (22). Saugumo departamentas bendradarbiauja su privačiuoju sektoriumi statydamas, remontuodamas ir valdydamas būstus, skirtus kariniam sektoriui (24).

St. Lawrence'o jūros kelias, valdomas Kanados Vyriausybės, dabar yra perduotas privatininkams, kurie ir yra pagrindiniai vartotojai ir kurie tikisi padaryti vandens kelią pelningesnę bei labiau konkuruoti su kitomis transporto firmomis (27).

Kinija, vis dar komunistinė šalis, privatizuoja vieną svarbiausių paslaugų – aprūpinimą būstu. Daugelis miesto gyventojų bus priversti

pirktis namus arba mokėti daug didesnius nuompinigius, kai statybos firmos nustos siūlyti būstus ir dėl to sumažės socialinės tarnybos įplaukos (28).

Didžiosios Britanijos leiboristų vyriausybė pribloškė kai kuriuos savo šalininkus atsisakydama nacionalizacijos ir tęsdama privatizacijos politiką, inicijuotą buvusios konservatorės Ministrės Pirmininkės Margaret Thatcher. Vyriausybė paskelbė planuojanti per trejus metus perduoti valstybės turto už 4,9 mlrd. dolerių, atsisakyti 51 proc. oro transporto kontrolės sistemos bei bendradarbiauti su privačiuoju sektoriumi valstybės valdomoje lažybų paslaugos bei monetų ir banknotų gamybos srityse (29). Taip pat planuota privatizuoti Londono metro. Didžiosios Britanijos krašto apsaugos ministerija siekia privatizuoti „Queen's“ oro linijas, skraidinančias karališkąją šeimą, ministrus ir kitus svarbius asmenis (30).

Privatizaciją vykdo ir privatusis sektorius. Kompanijos sudaro sutartis su specializuotomis firmomis, kad šios prižiūrėtų jų kompiuterius, rūpintųsi sandėliavimu ir pristatymu, valdytų jų kompanijos kavinės, paskirstytų paštą, kurtų reklamą, marketingą ir viešųjų ryšių paslaugas, prižiūrėtų jų užsakymus ir pagalbos telefonu linijas, atliktų kitas svarbias funkcijas. Kartais dėl to atleidžiami darbuotojai iš darbo. Tačiau tai mažina vidinę biurokratiją, nedidina organizacijos darbuotojų skaičiaus bei gerina strateginę padėtį.

2002 m. Lietuvoje privatizuojamų objektų sąrašė buvo 3000 objektų, kurių valstybės (savivaldybių) turtas sudaro 2,84 mlrd. litų. Tarp šių objektų yra daugiau kaip 200 valstybės (savivaldybių) kontroliuojamų akcijų paketų, kurių vertė – beveik 1,97 mlrd. litų, ir beveik 1400 nekilnojamojo turto objektų. Privatizuojamų objektų sąrašas nuolat papildomas naujais objektais.

Investicijų laukia ir tokios transporto įmonės kaip „Lietuvos jūrų laivininkystė“ bei „Lietuvos avialinijos“. Privatizuoti galima ir viešbučius bei poilsio namus, esančius puikiose vietose, didžiųjų miestų centruose. Į privatizuojamų objektų sąrašą įtraukta medienos ir medžio apdirbimo, elektrotechnikos, mašinų gamybos, chemijos pramonės ir

farmacijos įmonės. Sąraše taip pat yra daug didelių ir mažų nekilnojamojo turto objektų.

Privatizavimo procedūra yra pakeista. Siekdamas pritraukti užsienio investuotojų, VTF formuoja parduodamo objekto, kurio dalis, priklausanti valstybei, yra mažesnė kaip 50 proc., bendrą akcijų paketą su kitų akcininkų akcijomis (siūlo kontrolinį akcijų paketą). Svarbi ir kita naujovė – kiekvienas potencialus pirkėjas gali pateikti VTF pasiūlymą dėl privatizuojamo objekto, ir VTF inicijuos minėto objekto privatizavimo programą.

Greitai prasidės žemės pardavimas juridiniams asmenims. Bus galutinai sureguliuota žemės įsigijimo užsieniečiams procedūra, nes tai trukdo ateiti užsienio investicijoms. Siekiama, kad žemę būtų galima parduoti kartu su pastatu. Pirkėjas, įsigyjantis daugiau kaip 50 proc. įmonės akcijų, turės teisę pirkti žemę įmonės vardu. Ateityje bus privatizuojamos valstybės kontroliuojamos vidutinio dydžio įmonės, parduodami smulkių akcijų paketai ir nekilnojamojo turto objektai.

Artimiausiu metu numatoma privatizuoti „Lietuvos dujas“, „Lietuvos energiją“ ir „Lietuvos geležinkelius“. Prieš privatizaciją šios įmonės bus restruktūrizuojamos.

Naujos kryptys

Privatizacija negrįžtamai žengia į priekį. Iš jos pelno gaus ir Vyriausybei priklausantis verslas, infrastruktūra bei socialinis draudimas. Visos trys sritys labai skiriasi, kaip ir skiriasi jų privatizavimo plėtros būdai. Svarbu apžvelgti privatizacijai turinčius įtakos pokyčius nuolat plėtojamoje viešojo valdymo srityje.

Naujas viešasis valdymas

Bendrų savybių turinčios viešojo administravimo reformos bus įgyvendintos daugelyje šalių. *Naujas viešasis valdymas* yra etiketė, skirta toms reformoms, kurių pagrindinė savybė yra rinkos principų taikymas politikoje. Tai reiškia, kad: 1) biurokratija siekia rezultatyvumo; 2) ekonominės rinkos modeliai naudojami politiniams ir administraciniams

santykiams plėtoti; 3) vartojamos tokios sąvokos kaip konkurencija, įvykdytos sutartys, paslaugų tiekimas, klientų patenkinimas, rinkos skatinimas ir dereguliavimas.

Privatizacija, be abejo, yra naujo viešojo valdymo dalis ir jai priskirtinos šios trys savybės. Viešojo sektoriaus vadovai įveda valdomą konkurenciją ir konkuruoja su privačiuoju sektoriumi, kas tieks paslaugas rezultatyviau ir efektyviau. Jie didina kliento pasirinkimą įvesdami garantijų sistemą bei kuria viešąjį ir privatųjį bendradarbiavimą, kad patenkintų visuomenės poreikius, išparduoda turtą atsikratydami valstybės valdomo verslo ir leisdami rinkos jėgoms gauti naudos iš reguliavimo. Privatizacija yra naujas viešasis valdymas.

Viešojo sektoriaus vadovai ir sprendimų priėmėjai susiduria su sunkumais sprenddami, kurios viešosios paslaugos ir funkcijos turėtų būti paliktos viešajam sektoriui ir kurios privatizuotos, kaip privatizacija turėtų būti įgyvendinta ir kokia kontrolė turėtų būti skirta privačiajam sektoriui. Jie jau nebegali susitelkti tik ties programa. Jiems reikia, kad privačios ir nevyriausybinės organizacijos prižiūrėtų, ar paslaugos tenkina žmones (32).

Viešojo ir privačiojo sektorių vadovai turės geriau suvokti kintantį vyriausybės vaidmenį bei rasti būdų pralenkti viešąją ir privačiąją partnerystę, galinčią tiekti paslaugas ir infrastruktūrą, kurioms išteklių neturi nė vienas sektorius. Vyriausybės turi būti restruktūrizuotos, kad iš dalies finansuotų, prižiūrėtų ir užtikrintų prieinamumą prie daugelio tipų paslaugų ir infrastruktūros užuot tiekusios jas tiesiogiai.

Vyriausybės dabar labiau nei kada nors turi įtikinti ir motyvuoti piliečius, jas remti. Kadangi daugelis visuomenių tampa vis mažiau vieningos ir vis mažiau gerbia politines jėgas, viešojo sektoriaus tarnautojai privalo sutelkti akcininkus ir susitarti dėl bendros veiklos. Jie turės daugiau laiko skirti diskusijoms, įtikinėjimams ir deryboms su piliečiais bei sieti tai su paslaugų poreikiais.

Kadangi vyriausybių institucijos ir viešosios agentūros funkcijas perduoda privačiajam sektoriui, vyriausybės turi prisiimti atsakomybę leisti įstatus, apsaugančius bendrąją gerovę, užtikrinti atvirą konkurenciją, plėtoti rinką, nevykdyti griežtos kontrolės ir be reikalo nevaržyti verslo.

Viešojo sektoriaus tarnautojai ir darbuotojai turi būti mokomi derybų, bendradarbiavimo, efektyvaus reguliavimo ir kaip turi dirbti privačios kompanijos. Jie turi būti atsakingi už privatizuotų įmonių, kurios yra „iš prigimties monopoliškos“ arba kurios teikia paslaugas, tiesiogiai susijusias su piliečių socialine ir ekonomine gerove, priežiūrą. Galiausiai jie turi vaidinti pagrindinį vaidmenį mažinant kiekvieną neigiamą poveikį, susijusį su perėjimu.

Vyriausybei priklausantis verslas

Jungtinėse Valstijose yra daug vyriausybinų korporacijų, sukurtų atlikti viešąsias verslo funkcijas. Federalinių korporacijų skaičius svyruoja nuo 12 iki 47. Tai priklauso nuo apibūdinimo ir nuo to, kas jas skaičiuoja (33). Lengva nuspėti, kad daugelis jų turėtų būti ir bus privatizuotos (34). Toliau pateiktame sąrašė išvardytos trisdešimt viena JAV Vyriausybės verslo įmonė. Viena iš jų – JAV pašto tarnyba (VSPS) jau privatizuojama. Kitos verslu užsiimančios įstaigos priklauso Vyriausybės departamentams ir jų šiame sąrašė nėra. Privatizuotos gali būti ir vyriausybės korporacijos valstybiniu ir vietiniu lygmeniu. Kai kurios korporacijos gali būti geriausiai privatizuotos leidžiant privačiajam sektoriui kontroliuoti funkcijas, jei to apskritai reikia.

Kai kurios JAV Vyriausybės korporacijos

Afrikos plėtros fondas

Bonheville'o elektros energijos administracija

Būsto kreditų korporacija

Bendruomenės vystymosi finansinių institucijų fondas

Nacionalinių ir bendruomeninių paslaugų korporacija

Visuomeninio transliavimo korporacija

JAV eksporto ir importo bankas

Federalinė žemės ūkio kultūrų draudimo korporacija

Federalinė indėlių draudimo korporacija

Federalinė aprūpinimo būstu administracija

Federalinės kalėjimų pramonės inkorporacija

Vyriausybės nacionalinė ipotekų asociacija („*Giunie May*“)

Tarptautinis fondas
Teisinių tarnybų korporacija
Nacionalinė kreditų sąjungos administracija
Nacionalinė geležinkelio keleivių korporacija (AMTRAK)
Kaimyninio reinvestavimo korporacija
Užsienio privačių investicijų korporacija (OPIC)
Penhsylvania avėniu plėtra
Elektros energijos marketingo administracija
Rezoliucijos fondų korporacija
Kaimo elektrifikacijos korporacija
Kaimo telefonų bankas
Pietryčių elektros energijos administracija
Pietvakarių elektros energijos administracija
St. Lawrence'o jūrų kelio plėtos korporacija
Tennessee Valley vadovybė
Finansų korporacija
JAV paštų tarnyba
Vakarų regiono elektros energijos administracija

Parengta pagal: Derived in part from *Government Corporations: Profiles of Existing Government Corporations*, GAO/GGD-96-14, Washington, D.C.: General Accounting Office, December 1995.

Infrastruktūra

Besivystančioms šalims reikia daugiau telekomunikacijų, daugiau elektros energijos, daugiau vandens, daugiau kelių, geležinkelių ir apskritai daugiau įvairių infrastruktūrų, kad skatintų ekonomikos plėtrą. Tai reiškia dideles kapitalo investicijas į vandens tiekimą ir nuotekų sistemos gerinimą, į mažiau teršiančias energijos gaminimo sistemas ir t. t. Tai taip pat reiškia, kad daugiau dėmesio skiriama tyrimams bei pažangesnių technologijų taikymui. Į tai bus įtrauktas privatusis sektorius, konkurencija ir svarbiausi tyrimai, kurių paprastai nekontroliuoja vietos vyriausybė. Tokiomis sąlygomis idealiai tinka viešojo ir privačioji partnerystė.

Transportas – taip pat vienas iš tikslų. Nuolatinė urbanizacija vis labiau sunkina transporto infrastruktūrą išsivysčiusiose šalyse ir padėtis reikalauja, kad ši infrastruktūra būtų naudojama rezultatyviau. Privatuoti mokami keliai bei mokamos gatvės, kuriose mokesčiai renkami automatizuotai, patikimai mažina spūstis. Naujovė – vadinamasis „grūščių apmokestinimas“, t. y. sistema, kai kainos kinta kas keletą minučių (tai priklauso nuo eismo pokyčių) ir su jomis žaibiškai supažindinami vairuotojai. Ji taikoma Kalifornijoje, kur greitkeliai efektyviausi, nes vairuotojai, atsižvelgdami į eismo sąlygas, gali naudotis apmokestinama šalutine gatve arba laisva gatve (35). Privatus kapitalas bei viešosios ir privačiosios partnerystės skatina tokias naujoves ir stiklo optinių ryšių srityje (36).

Didėjantys lėktuvų keleivių srautai ir kelia pavojų oro transporto kontrolės sistemoms. Todėl nenuostabu, jog statomi privatūs oro uostai (Graikijoje), o priklausantys valstybei parduodami (Vokietijoje, Britanijoje, Naujojoje Zelandijoje, Meksikoje) arba perduodami valdyti privačiam sektoriui (Niujorke, San Diege, Indianapolyje, Puerto Rike). Oro transporto kontrolės sistemos buvo privatizuotos Naujojoje Zelandijoje, Šveicarijoje ir Kanadoje, privatizuojamos Didžiojoje Britanijoje ir ruošiamos privatizuoti Jungtinėse Valstijose (37).

Kalėjimai yra kita infrastruktūra, kur plėtojama privatizacija. Pirmiausia privačių kalėjimų atsirado JAV. Dabar jų yra ir Kanadoje, Australijoje bei Didžiojoje Britanijoje (38). 1996 m. pabaigoje septyniolika šio „verslo“ firmų 132 įkalinimo įstaigose turėjo 85 000 kalinių. Tais metais kalinių skaičius privačiuose kalėjimuose padidėjo trečdaliu (42).

Kadangi tik 3 proc. JAV kalinių buvo privatizuotuose kalėjimuose, tai yra sritis, turinti didelių galimybių plėtotis. Jungtinės Valstijos priima kitų valstijų kalinius į tuos kalėjimus, kurie yra ekonominė mažėjančių bendruomenių išeitis (43). Atsižvelgiant į tai, kad įkalinimas sėkmingai mažina nusikalstamumą, artimiausioje ateityje numatoma įsteigti daugiau privačių kalėjimų, nes privatusis sektorius gali juos pastatyti greičiau ir pigiau. Kuriami nekilnojamojo turto investicijų fondai, kurie specializuojasi valdyti kalėjimų turta. Tai skatina privataus kapitalo investicijas (44).

Socialinis draudimas

Daugiau kaip šimtmetį žmonės tikėjosi iš vyriausybės pensijų, sveikatos apsaugos bei paramos skurdo atveju. Visa tai galima pavadinti socialiniu draudimu.

Prieš dvidešimt metų parduoti valstybei priklausantį verslą privačiam sektoriui atrodė politiškai neįmanoma. Dabar privatizaciją įgyvendina viso pasaulio vyriausybės.

Ar kiti du dešimtmečiai pakeis požiūrį į socialinio draudimo privatizaciją? Nacionalinė pramonė tada bei socialinė gerovė dabar panašios trimis požiūriais: plačiai paplitęs įsitikinimas, kad anksčiau taikyti metodai dabar nebetinka; daug svarių priežasčių manyti, jog privatizacija galėtų padėti išspręsti bent jau dalį problemų, bet dauguma žmonių jai priešinasi (45).

Turtingų šalių politikai vengė iš naujo apibrėžti valstybės vaidmenį socialiniam draudimui, tačiau dabar pats laikas tai daryti, nes sistema buvo pritaikyta vakarykščiam pasauliui, kur prasta sveikata bei skurdas buvo norma, o vidutinė gyvenimo trukmė buvo keturiasdešimt penkeri metai (46).

Protingiausias būdas iš naujo įvertinti socialinį draudimą yra nustatyti, kas yra veiksminga. Reikia pripažinti, kad gali būti dalykų, kuriuos vyriausybė gali atlikti geriau nei privatus verslas, arba kuriuos gali atlikti tik vyriausybė. Vyriausybė, nors apie tai garsiai nekalba, socialines paslaugas yra linkusi perduoti į privačias rankas, kad galima būtų kontroliuoti išlaidas ir išvengti mokesčių didinimo bei pašalpų mažinimo (47).

JAV socialinė sritis, kuri greičiausiai bus iš dalies privatizuota, yra socialinė apsauga, Vyriausybės valdoma pensijų sistema, pagal kurią darbuotojų mokesčiai yra skiriami pensininkams. Gresia problema, jog ateityje truks darbuotojų, kurie mokės tokias pensijas šiandieniniams dirbantiems asmenims, kai jie išeis į pensiją.

Privatūs pensijų fondai bei individualūs pensijų planai Jungtinėse Valstijose ir daugelyje šalių yra laikomi statistiškai protingais ir už-

tikrinančiais daug didesnes pensijas. Problema yra, kaip keletą dešimtmečių kontroliuoti pervedimą tiems, kurie prisidėjo prie esamos sistemos, bet iki pensinio amžiaus jiems dar toli; kaip skirti lėšų tiems, kurie negalėjo susitaupyti; ar remti ir kaip remti tuos, kurie atsisakė taupyti; bei kokie Vyriausybės įstatai reikalingi privatizuotų pensijų sistemoms.

Kitos socialinio draudimų programos buvo privatizuojamos keletu būdų. Socialinės paslaugos jau seniai buvo perduotos privačiajam sektoriui – ne pelno siekiančioms organizacijoms. Tai buvo lemtingas žingsnis, nes privačios, ne pelno siekiančios organizacijos tapo Vyriausybės pakaitalais, priklausomais nuo priverstinių įstatų, mažinančių jų iniciatyvą bei trukdančių rasti būdą, kaip padėti skurstantiems; kovodamos už Vyriausybės skiriamas lėšas, jos prarado nepriklausomybę. Tačiau daugėja ir pelno siekiančių kompanijų, tiesiogiai teikiančių tokias paslaugas kaip vaikų priežiūra bei profesinis mokymas ir administruojančių socialines programas pagal Vyriausybės sutartis.

Faktai rodo, jog pelno siekiančios kompanijos gali teikti vienodai kokybiškas paslaugas už mažesnę kainą kaip ir ne pelno siekiančios kompanijos, todėl sutartys bus sudaromos vis dažniau.

Atsiranda garantijos kaip populiarius būdas privatizuoti būtinas sąlygas atitinkančias socialines gerovės paslaugas. Tai vyksta dėl dviejų priežasčių: 1) socialinės paslaugos buvo monopoliškos, o garantijos sukuria konkurenciją, kuri griauja monopolijas ir gerina paslaugas; 2) sunku nustatyti socialinių paslaugų garantijų kokybės standartus, bet garantijos siūlo išeitį, nes standartų nereikia nurodyti; garantijų gavėjai tiesiog pasirenka jiems patinkančią programą iš galimų tiekėjų. Pavyzdžiui, tėvai gali vesti vaikus į dienos priežiūros institucijas arba už vaikams skirtus pinigus samdyti gimines arba draugus jiems prižiūrėti. Išsilavinimo garantijos veikia taip: tėvai neturi būti profesionalūs mokytojai arba netgi išsilavinę, kad išrinktų, jų manymu, geriausią mokyklą savo vaikams. Garantijos gali būti naudojamos maisto, aprūpinimo būstu, išsilavinimo, sveikatos apsaugos, sveikatos draudimo, vaikų, namų, pagyvenusių žmonių priežiūros, profesinio mokymo bei šeimos paslaugoms.

Be sutarčių ir garantijų, egzistuoja ir trečias socialinės gerovės funkcijų privatizavimo būdas – finansinių išpareigojimų nesilaikymas ir pakeitimas. Dvi pagrindinės privačiojo sektoriaus institucijos yra šeima ir savanoriškos grupės – religinės, labdaros, kaimyninės, pilietinės ir t. t. Šios savanoriškos grupės dar vadinamos nevyriausybinėmis organizacijomis.

Dvi iš dešimties JAV konstitucijos pataisų pabrėžia, kad Vyriausybė turi būti ribojama ir kad žmonės taip pat turi valdžią. Taip pripažįstamas svarbus savanoriškų grupių ir šeimos vaidmuo.

XIX a. trečiajame dešimtmetyje Alexis de Tosqueville amerikiečių charakteryje išvelgė kažką savito (50).

Skirtingo amžiaus ir būdo, skirtingais gyvenimo tarpsniais amerikiečiai nuolat kūrė įvairiausias asociacijas – religines, moralines, bendras arba siauras, dideles arba mažas. Amerikiečiai kuria asociacijas, rengiančias pasilinksminimus, kuriančias seminarijas, statančias viešbučius, bažnyčias, platinančias knygas, siunčiančias misionierius į kitas pasaulio šalis; taip jie įsteigia ligonines, kalėjimus bei mokyklas.

Tarp šių asociacijų yra „tarpinės institucijos“, esančios tarp individo ir jo privataus gyvenimo bei didelių institucijų viešajame gyvenime. Tačiau pagrindinės šių institucijų funkcijos buvo nacionalizuotos, centralizuotos ir suvyriausybintos. Dabar, kai sumažėjo tikėjimas, jog Vyriausybė gali išspręsti socialines problemas bei išryškėjo nusivylimas, buvo vėl atrastos tarpinės institucijos kaip geresnės ateities viltis. Politiniai vadovai atranda decentralizacijos vertybes, šeimos ir bendruomenės vertybių jėgą bei pasitikėjimu pagrįstas institucijas.

Tautinio atgimimo aljansas, aktyviai remiantis šį požiūrį, iliustruoja filosofiją taip: daugiau kaip 5 mln. vaikų, priklausančių rizikos grupei, auga skurstančiuose rajonuose, bendruomenėse, kur daug narkotikų ir smurto. Susidūrusios su vis didėjančiu susirūpinimu dėl šių vaikų ateities, bendruomenės stengiasi gerinti šeimų padėtį bei padidinti vaikų galimybes išlikti (52).

Šias tendencijas remia ir vyriausybės organizacijos, verslas, fondai bei ne pelno siekiančios organizacijos, įveikiančios senas kliūtis. Šios

organizacijos yra įsitikinusios, jog keistinos šeimos ir bendruomenės.

Šiandien Ameriką kamuojančių, tarpusavyje susijusių socialinių problemų – mokyklos nelankymo ir pašalinimo iš jos, netvarkingumo, paauglių nėštumo, nesantuokinių vaikų gimimo, vaikų ir sutuoktinių išnaudojimo, narkotikų ir alkoholio vartojimo, nusikalstamumo ir viešosios tvarkos nesilaikymo – Vyriausybė nepajėgi išspręsti. Iš mokyklos pašalinti mokiniai sunkiai pritampa informacinėje visuomenėje, o užaugusieji be tėvų dažnai tampa žiauriais nusikaltėliais.

Atkurti pilietinę visuomenę ypač svarbu (53). Reikia skatinti šeimas, tėvų atsakomybę, diegti moralines vertybes, remti tarpines institucijas ir religiją. 1902 m. Theodore'as Rooseveltas yra pasakęs, jog blogio jėga, augant mūsų miestams, tampa labiau sutelkta, grėsmingesnė bendruomenei. Jei bendruomenė nori eiti pirmyn, o ne atgal, ją reikia nugalėti pasitelkus gerį. Mūsų bažnyčia ateityje turėtų vis daugiau tuo rūpintis (55).

Bendruomenės ir religinių grupių pasitikėjimą skatinančios programos yra labai svarbios. Padaugėjo santuokų, sumažėjo nedarbas, narkotikų vartojimas, nusikalstamumas (56).

Kitas geras ženklas yra tyrimas, rodantis didėjančią jaunimo išitraukimą į bendruomenę ir religiją, dėmesį šeimai ir didėjančią savanorišką veiklą. Be to, savanoriška jaunimo veikla yra susijusi su socialinėmis paslaugomis, tokiomis kaip labdaros valgyklos, ligoninės ir mokyklos, o ne su viešomis paslaugomis (57).

Manoma, bus dar labiau stengiamasi telkti tarpinių institucijų, šeimos, atskirų savanorių ir bendruomenių jėgas, kad būtų pasiekta didesnė socialinė gerovė.

PRIEDAS

2001 m. gegužės mėn. ataskaita Nr. 210–6 „Dėl valstybės vardu ir su valstybės garantija skirtų paskolų panaudojimo efektyvumo bei teisėtumo vertinimo akcinėje bendrovėje „Mažeikių nafta“ rezultatų“.

Vykdydami Lietuvos Respublikos Seimo 2001 m. kovo 23 d. plenarinio posėdžio nutarimą, Valstybės kontrolės pareigūnai atliko valstybės vardu ir su valstybės garantija skirtų paskolų panaudojimo efektyvumo bei teisėtumo vertinimą akcinėje bendrovėje „Mažeikių nafta“ (toliau – bendrovė).

Siunčiame Jūsų žiniai minėto tikrinimo apibendrintas išvadas ir 2001 m. gegužės mėn. ataskaitą Nr. 210–6 „Dėl valstybės vardu ir su valstybės garantija skirtų paskolų panaudojimo efektyvumo bei teisėtumo vertinimo akcinėje bendrovėje „Mažeikių nafta“ rezultatų“.

1. Valstybės vardu ir su valstybės garantija gautų paskolų paskirtis

Iki 1999 m. spalio 29 d. „*Williams International Company*“ ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės investicijų sutarties pasirašymo „Mažeikių nafta“ su valstybės garantija buvo gavusi 13 paskolų, kurių bendra suma – 121 363 736,63 JAV dol. (485 454 946,52 Lt), bei 6 paskolas valstybės vardu, kurių bendra suma – 177 435 146 JAV dol. (709 740 584 Lt).

Bendrovei ir Lietuvos Respublikos Vyriausybei, kaip finansuojančiai šaliai, pasirašius investicijų sutartį ir 1999 m. spalio 29 d. paskolos sutartį bendra pagrindinė iki 1999 m. spalio 29 d. negražinta visų valstybės vardu gautų 177 435 146 JAV dol. (709 740 584 Lt) paskolų suma buvo perkelta ir įtraukta į minėtą paskolos sutartį. Pagal minėtas 1999 m. spalio 29 d. investicijų ir paskolų sutartis bendrovei papildomai buvo suteiktos šios valstybės paskolos:

– 1999 m. spalio 29 d. suteikta 75 000 000 JAV dol. (300 000 000

Lt) paskola, iš kurios 35 000 000 JAV dol. (140 000 000 Lt) – kaip atidėjimų suma pagal investicijų sutarties 2.7 paragrafą ir paskolos sutarties 2.2 paragrafą;

– 1999 m. gruodžio 31 d. suteikta 50 000 000 JAV dol. (200 000 000 Lt paskola);

– 2000 m. vasario 29 d. suteikta 21 492 354 JAV dol. (85 969 416 Lt paskola).

Investuotojas „*Williams International Company*“ pagal 1999 m. spalio 29 d. investicijų ir paskolos sutartį su „Mažeikių nafta“ suteikė 75 000 000 JAV dol. (300 000 000 Lt) paskolą su valstybės garantija.

Iš viso po 1999 m. spalio 29 d. investicijų sutarties pasirašymo bendrovei valstybės vardu ir su valstybės garantija buvo suteikta 221 492 354 JAV dol. (885 969 416 Lt) paskola.

Bendrovei valstybės vardu ir su valstybės garantija skirtų 221 492 354 JAV dol. (885 969 416 Lt) paskolos paskirtis – dvigubo apyvartinio kapitalo trūkumui padengti (papildyti apyvartinės lėšas) ir investicijoms.

Kokia konkreti paskolų suma turėtų būti skiriama investicijoms, sutartyse bei Vyriausybės nutarimuose nenurodyta, todėl paskolos gavėjui buvo sudaryta galimybė investicijoms ir bendrovės modernizavimui skirti minimalią sumą.

2. Valstybės vardu ir su valstybės garantija gautų paskolų panaudojimo planavimas, tikslų nustatymas, strategija ir valdymas

Kaip bus panaudojamos valstybės vardu ir su valstybės garantija gautos paskolos, skirtos apyvartinėms lėšoms papildyti ir investicijoms, nebuvo planuojama. Taip pat nebuvo nustatyti ir konkretūs bendrovės tikslai.

1999 m. spalio 30 d. bendrovės valdybos patvirtintuose veiklos planuose numatytas 570 mln. JAV dol. finansavimas iš išorinių šaltinių nebuvo gautas.

2000 m. spalio 3 d. informaciniame memorandume nurodytos modernizavimo lėšos ir finansavimo šaltiniai neatitinka bendrovės valdybos 1999 m. spalio 30d. veiklos planuose patvirtintų lėšų poreikio bei finansavimo šaltinių.

3. Valstybės vardu ir su valstybės garantija gautų paskolų panaudojimo analizė, dinamika ir vertinimas teisėtumo požiūriu

1999 m. lapkričio mėn. bendrovės apyvartiniam kapitalui nebuvo gauta reikalinga 90 mln. JAV dol. (360 mln. Lt) paskola, nes 90 mln. Lt buvo laikoma depozite.

Bendrovė nuo 1999 m. lapkričio mėn. iki 2000 m. lapkričio mėn. laikydama depozituose pinigines lėšas apytiksliai gavo 5,1 proc., t.y. 4711 Lt (l 178 JAV dol.) palūkanų, nors už minėtu laikotarpiu gautas paskolas mokėjo 10 proc. palūkanų ir patyrė 923 7 tūkst. Lt (2309 JAV dol.) finansinių sąnaudų, taigi bendrovė patyrė 4526 tūkst. Lt (1131,5 JAV dol.) finansinės veiklos nuostolį.

Bendrovės pažymų apie paskolų panaudojimą duomenimis, 14 557 118 Lt (3 639 280 JAV dol.) paskola pagal tikslinę paskirtį nebuvo panaudota ilgiau kaip šešis mėnesius. Dėl šios priežasties bendrovė turėtų sumokėti 2000 m. rugsėjo 1 d.–2000 m. lapkričio 2 d. laikotarpio 10 proc. palūkanų dydžio baudą, o tai sudaro 121 111 Lt (30 278 JAV dol.), ir gražinti Finansų ministerijai iki 2000 m. rugsėjo 1 d. nepanaudotą pagal tikslinę paskirtį 14557 118 Lt (3 639 280 JAV dol.) paskolą, kaip tai numato Lietuvos Respublikos valstybės skolos įstatymo pakeitimo įstatymo Nr. VIII–I 298 10 straipsnio 10, 11 punktai. Tikrinimo metu, t. y. nuo 2001 m. gegužės 9 d., Valstybės skolos įstatymo 10 straipsnyje minėtos nuostatos panaikintos, taigi šios sankcijos jau negali būti taikomos.

Bendrovė valstybės vardu ir su valstybės garantija gautą 221 492 354 JAV dol. (885 969 416 Lt) paskolą panaudojo apyvartinėms lėšoms – 204 471 360,19 JAV dol. (817 885 440,76 Lt) (92 proc.) ir tik 17 020 993,81 JAV dol. (68 083 975,25 Lt) – investicijoms (8 proc.).

Bendrovė 1999 m. lapkritį–2000 m. gruodį, turėdama pakankamai lėšų ir dalį jų laikydama depozituose, sumokėjo 103 556 Lt (25 889 JAV dol.) delspinigių kreditoriams už pavėluotą atsiskaitymą.

Bendrovė, atlikdama „*Purvin & Gertz, Inc.*“, MEC ir TC išankstinius mokėjimus iš 2000 m. sausio mėn.–2001 m. kovo mėn. gautų paskolų, apytiksliai patyrė 482,6 tūkst. Lt (120,6 tūkst. JAV dol.) finansinės veiklos sąnaudų, nes už paskolas mokėjo 10 proc. metinių palūka-

nų. Jeigu bendrovė nebūtų atlikusi išankstinių mokėjimų, o būtų pervežusi šias lėšas į depozitus, būtų gavusi 246,1 tūkst. Lt (61,5 tūkst. JAV dol.) pajamų, taigi būtų patirtas mažesnis finansinės veiklos nuostolis.

Gautų paskolų lėšomis atliktų modernizavimo darbų priėmimo ir perdavimo aktai parengti nesilaikant Statybos ir urbanistikos ministerijos 1997 m. gruodžio 5 d. įsakymu Nr. 266 patvirtintų „Statybos rangos sutarties nuostatų“ 24 punkto reikalavimų.

Finansų ministerija netinkamai atliko Valstybės skolos įstatymo pakeitimo įstatymo Nr. VIII–1298 3 straipsnio 4 punkto 5 dalyje pavestą funkciją kontroliuoti paskolų naudojimą.

4. Apyvartinių lėšų bei pajamų, naudojant apyvartines lėšas, analizė ir teisėtumas

Akcinė bendrovė „Mažeikių nafta“ 1999–2000 m. apyvartines lėšas naudojo žaliavai pirkti, investicijoms, valdymo mokesčiui, darbo užmokesčiui, mokesčiams bei palūkanoms už paskolas mokėti ir kt. Didžiausia dalis apyvartinių lėšų– 82–83 proc. panaudota žaliavai pirkti.

Bendrovė, neužtikrindama naftos produktų kokybės pagal Europos Sąjungos reikalavimus ir realizuodama produkciją nepatikimiems partneriams bei nesilaikydama sutartinių sąlygų, neteko dalies (pagal tikrinimo metu pateiktus faktus – apie 63 mln. Lt) apyvartinių lėšų, kurių labai trūksta bendrovei modernizuoti.

Valdymo mokesčiui skirtos apyvartinės lėšos naudojamos neefektyviai.

Valdymo paslaugas teikė 1999 m. spalio 29 d. valdymo sutartyje nenumatyti valdymo paslaugų teikėjai (UAB „British & Baltic Vilnius“, UAB „Sostena“, SPAB „Autoūkis“), o už UAB „British & Baltic Vilnius“ suteiktas valdymo paslaugas buvo atsiskaitoma ne pagal sutartyje numatytas sąlygas. Bendrovės administracija neužtikrina tinkamos atsiskaitymo už valdymo mokestį kontrolės. Valdymo mokestis nepriklauso nuo bendrovės rezultatų.

Bendrovėje iki 2001 m. balandžio 1 d. nebuvo paskirtas asocijuotas direktoriaus pavaduotojas, kuris Lietuvos Respublikos Vyriausybės vardu turėjo prižiūrėti, kaip vykdoma valdymo sutartis.

5. Bendrovės finansinių rezultatų ir verslo (veiklos) planuose numatytų rezultatų vertinimas

1. „Mažeikių nafta“ finansiniai rezultatai blogėja. Pagal Lietuvos Respublikos apskaitos principus 1999 m. nuostolis sudarė 130 863 Lt, 2000 m. – 213 728 Lt, t. y. padidėjo 63,3 proc. Bendrovės finansinė būklė bloga, bankroto tikimybė didelė.

2. Bendrovė dirba nuostolingai, tačiau 2001 m. kovo 14 d. stebėtojų tarybos posėdyje nepareikšta pastabų dėl valdybos narių netinkamumo eiti užimamas pareigas.

3. Verslo plane numatytas gamyklos modernizavimas atsilieka, o perdirbimo apimtys neatitinka planinių:

3.1. verslo plane numatytos užduotys neatliktos, – 2000 m. naftos perdirbta 1103 tonomis mažiau, negu buvo planuota, taigi užduotis įvykdyta 82 proc.;

3.2. pelnas prieš palūkanas, mokesčius, nusidėvėjimą ir amortizaciją (PPPMNA), bendrovės apskaičiavimais, 2000 m. turėjo būti 41 033 JAV dol. (164 132 Lt), tačiau faktiškai jis sudarė 35 159,6 JAV dol. (140 638,4 tūkst. Lt), t.y. 23 493,6 Lt mažiau;

3.3. planinė gamyklos naftos produkcija 2000 m. sudarė 5462 tonas, faktinė – 4446,5 tonos, t. y. 1015,5 tonos mažiau;

3.4. nėra nuolatinių sutarčių dėl žaliavos tiekimo;

3.5. nesudaryta rizikos valdymo programa;

3.6. pagal verslo planą modernizavimui 2000 m. numatyta panaudoti 217 mln. JAV dol. (868 mln. Lt), bendros kapitalo išlaidos 2000 m. – 34 864,7 JAV dol. (139 458,8 Lt), tačiau modernizavimo darbų atlikta tik už 85 382,2 Lt (21 345,5 JAV dol.). Modernizavimo darbų, atliktų 2000 m., vertė buvo 782,6 mln. Lt mažesnė, negu numatyta verslo plane.

4. Mažesnis negu verslo plane numatytas lėšų panaudojimas kapitalo investicijoms turi įtakos bendrovės bendriems rezultatams, o neatliktus modernizavimo programoje numatytų darbų negerėja produkcijos kokybė, išeiga ir nemažėja nuostoliai.

6. Valstybės vardu ir su valstybės garantija gautų paskolų panaudojimo vertinimas

Bendrovė minėtas paskolas panaudojo neefektyviai dėl šių priežasčių:

Bendrovė, gautas paskolas 1999 m. lapkričio mėn.–2000 m. lapkričio mėn. laikydama depozituose, patyrė 4526 Lt (1 131,5 JAV dol.) finansinės veiklos nuostolį, o laiku neatsiskaičiusi su įvairiais kreditoriais sumokėjo 103 556 Lt (25 889 JAV dol.) delspinigių.

Bendrovė iki investicijų sutarties pasirašymo iš valstybės vardu gautų 177 435 146 JAV dol. (709 740 584 Lt) paskolų 68 913 447 JAV dol. (275 653 788 Lt) panaudojo apyvartinėms lėšoms ir 108 521 699 JAV dol. (434 086 796 Lt) – investicijoms, iš jų 101 mln. JAV dol. – Būtingės terminalo statybai.

Bendrovė po investicijų sutarties pasirašymo iš valstybės vardu ir su valstybės garantija gautų 221 492 354 JAV dol. (885 969 416 Lt) paskolų apyvartinėms lėšoms panaudojo 204 471 360,19 JAV dol. (817 885 440,76 Lt) (92 proc.), investicijoms – tik 17 020 993,81 JAV dol. (68 083 975,25 Lt) (8 proc.).

Investicijoms ir modernizavimui skirta labai mažai lėšų, palyginti su analogiškais Vidurio Europos regiono naftos perdirbimo įmonėmis.

Pagal bendrovės verslo planą modernizavimui 2000 m. buvo numatyta panaudoti 217 mln. JAV dol. (868 mln. Lt). Bendros kapitalo išlaidos 2000 m. sudarė 34 864,7 JAV dol. (139 458,8 Lt), tačiau modernizavimo darbų atlikta tik už 85,382 mln. Lt (21,345 mln. JAV dol.), arba 782,6 mln. Lt mažiau, nei numatyta verslo plane. Bendrovė modernizavimo programos laikotarpiu alkilinimo įrenginiui projektuoti 1999 m. panaudojo 3,2 mln. Lt, 2000 m. – 13,9 mln. Lt. Iš viso panaudota 17,1 mln. Lt, tačiau tolesni šio įrenginio diegimo darbai sustabdyti.

Pagrindinė Vidurio Europos regiono naftos perdirbimo įmonių investicijų kryptis – modernizuoti įmones, kad jos atitiktų Europos Sąjungos kokybinius produkcijos reikalavimus. Bendrovė po investicijų sutarties pasirašymo iš gautų paskolų modernizavimui skyrė tik 17,021 mln. JAV dol. Tai sudarė prielaidas firmai „JBP Oil International Limited“ parduoti Europos kokybės standarto EN 228 neatitinkantį benzina. Dėl to bendrovė negavo 15 780 mln. JAV dol. pajamų.

Bendrovė, atlikdama išankstinius mokėjimus iš gautų paskolų už

modernizavimo darbus firmoms, „Purvin & Gertz, Inc“, MEC ir TC, apytiksliai patyrė 482,6 tūkst. Lt (120,6 tūkst. JAV dol.) papildomų finansinės veiklos sąnaudų. Jeigu bendrovė nebūtų atlikusi išankstinių mokėjimų, o lėšas būtų pervedusi į depozitus ir gautų 246,1 tūkst. Lt (61,5 tūkst. JAV dol.) pajamų, veiklos nuostolį būtų sumažinusi.

Kadangi 92 proc. paskolų panaudota apyvartinėms lėšoms (kurių tam tikru laikotarpiu netrūko, o jas laikant depozituose buvo patirtas finansinės veiklos nuostolis) ir tik 8 proc. – investicijoms ir modernizavimui, negalima teigti, kad paskolos panaudotos efektyviai.

Nepakankamas bendrovės mokumas, didelė finansinės rizikos ir bankroto grėsmė. Bendrovės nuostolis didėja.

Pagal audituotą finansinę atskaitomybę bendrovės nuostolis 2000 m. buvo 213,7 mln. Lt, 1999 m. nuostolis sudarė 130,8 mln. Lt, sukauptas nuostolis – 549,6 mln. Lt.

Pagal JAV visuotinai pripažintus apskaitos principus audituotas bendrovės nuostolis 2000 m. buvo 179,1 mln. Lt, 1999 m. – 158,9 mln. Lt, sukauptas nuostolis – 517,5 mln. Lt.

Bendrovė neplanavo, kaip efektyviai panaudoti valstybės vardu ir su valstybės garantija gautas paskolas, skirtas apyvartinėms lėšoms papildyti bei investicijoms, nenumatė konkrečių veiksmų bendrovės nuostoliui sumažinti.

7. Sumokėjimas už bendrovės parduotas akcijas

Lietuvos Respublikos Seimas 1998 m. rugsėjo 29 d. nutarimu Nr. VIII-869 „Dėl strateginio investuotojo pripažinimo“ nutarė pritarti Vyriausybės ir strateginio investuotojo „Miliams International Compan“ susitarimui, kad:

– už reorganizuotos akcinės bendrovės „Mažeikių nafta“ naujai išleidžiamas akcijas, kurios sudarys 33 proc. bendrovės įstatinio kapitalo, strateginis investuotojas sumoka 150 mln. JAV dol., iš kurių 75 mln. JAV dol. mokami pinigais, o kiti 75 mln. JAV dol. – beprocentiu vekseliu, kuris bus apmokėtas ne vėliau kaip 2002 m.

– Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1998 m. lapkričio 19 d. nutarimo Nr. 1343 „Dėl akcinės bendrovės „Mažeikių nafta“ įstatinio kapitalo didinimo“ 2 punktą nustatė, kad valstybei atstovaujantis Ūkio mi-

nisterijos įgaliotinis bendrovės visuotiniame akcininkų susirinkime privalo balsuoti už šiuos sprendimus:

- strateginis investuotojas už akcijas sumoka 75 mln. JAV dol. pinigais, o kitą sumą turciniu įnašu – 75 mln. JAV dol. vertės beprocenčiu vekseliu, kuris turi būti apmokėtas ne vėliau kaip 2002 m. gegužės 31 dieną;

- patvirtinti turcinį įnašą – 75 mln. JAV dol. vertės beprocenčio vekselio vertę (300 mln. Lt).

Minėtame Vyriausybės nutarime nebuvo sprendžiamas turcinio įnašo įvertinimo klausimas, kaip numatyta Akcinių bendrovių įstatyme. Bendrovės 1998 m. gruodžio 9 d. visuotinis akcininkų susirinkimas patvirtino turcinio įnašo vertę, lygią 300 mln. Lt, nors bendrovei dar nebuvo pateiktas pats nepiniginis (turtinis) įnašas, t. y. vekselis.

Visos pagal akcijų pasirašymo sutartį pasirašytos „*Miliams International Company*“ akcijos, įvertinus tai, kad vekselio, kaip nepiniginio (turtinio) įnašo, vertė patvirtinta 1998 m. gruodžio 9 d. bendrovės visuotiniame akcininkų susirinkime, laikomos apmokėtos.

Akcijų pasirašymo tarp „*Williams International Compan*“ ir „Mažeikių nafta“ 1999 m. spalio 29 d. sutartyje, kuri sudaryta atsižvelgiant į investicijų sutartį, numatyta, kad investuotojas išsipareigoja pirkti 341 546 650 paprastųjų vardinių bendrovės vieno lito nominaliosios vertės akcijų už 150 mln. JAV dol. Minėtos sutarties 2 punkte numatyta, kad investuotojas už perkamas akcijas sumokės:

- 75 mln. JAV dol., kuriais bus galima nedelsiant naudotis;
- 75 mln. JAV dol. sumokės vekseliu, kuris pasirašius šią sutartį bus perduotas bendrovei kaip nepiniginis (turtinis) įnašas (75 mln. JAV dol.). Jo vertė buvo patvirtinta 1998 m. gruodžio 9 d. bendrovės visuotiniame susirinkime.

Akcijų pasirašymo sutarties 7 punkte numatyta, kad šiai sutarčiai taikomi Lietuvos Respublikos įstatymai. Taigi, vadovaujantis Akcinių bendrovių įstatymo 41 straipsniu, nepiniginis (turtinis) įnašas gali būti tik tos vertybės, kurios yra nuosavybės teisės objektai ir gali būti ekonomiškai bendrovės revizoriaus arba valdybos (steigėjų) paskirto nepriklausomo eksperto ar jų komisijos įvertintos, o įvertinimą patvirtinus visuotiniam akcininkų susirinkimui akcijos tampa apmokėtos. Vekselis

nebuvo įvertintas kaip nepiniginis (turtinis) įnašas, o buvo patvirtinta tik turtinio įnašo 300 mln. Lt vertė. Pagal Lietuvos Respublikos įstatymų ir paprastųjų vekselių 1999 m. kovo 16 d. įstatymą Nr. VII-1087 vekselis – tai vertybinis popierius, kuris išrašomas šio įstatymo nustatyta tvarka, o jį išrašęs asmuo be sąlygų išipareigoja tiesiogiai ar netiesiogiai sumokėti tam tikrą pinigų sumą. Minėtas įstatymas nenumato, kad vekselis gali būti kaip nepiniginis (turtinis) įnašas.

„Miliams International Company“ 1999 m. spalio 29 d. pasirašė vekselį, kuriuo paliudijo pareigą sumokėti bendrovei 75 mln. JAV dol. ir kurio kaip nepiniginio (turtinio) įnašo vertė buvo patvirtinta prieš metus, t. y. 1998 m. gruodžio 9 d. bendrovės visuotiniame akcininkų susirinkime. Investicijų sutarties 10.3 punkte „Žalos atlyginimas ir nuostolių sumokėjimas iš bendrovės pusės“ numatyta, kad pasibaigus bendrovės 2001 finansiniams metams bendrovė per 60 dienų pateiks investuotojui audituotą ataskaitą, kurioje bus nurodytas faktinis kumuliacinis pelno rodiklis, t. y. pajamos be palūkanų, mokesčiai, nusidėvėjimas, amortizacija (toliau – PPPMNA). Jei bendrovės faktinis kumuliacinis PPPMNA pagal auditoriaus ataskaitą yra mažesnis negu 421 486 000 JAV dol. (1 685 944 000 Lt), bendrovė nedelsdama turės sumokėti PPPMNA trūkumą JAV doleriais investuotojui, tačiau toks mokėjimas jokia būdu neturi viršyti 75 mln. JAV dol.

Nepriklausomo audito įmonės „Arthur Andersen“ 1999 m. 10-ties mėnesių pelno (nuostolio) ataskaitos išvadoje teigiama, kad atsižvelgdama į dabartinius veiklos rezultatus vadovybė mano, jog visa vekselio vertė gali būti įskaityta PPPMNA trūkumui padengti.

Bendrovės 2000 m. finansinės atskaitomybės paaiškinamajame rašte, pateiktame audito įmonei „Arthur Andersen“, teigiama, kad atsižvelgiant į dabartinius veiklos rezultatus visa vekselio suma gali būti užskaityta PPPMNA trūkumui dengti. Tokią pat nuomonę bendrovės 2000 m. nepriklausomo audito išvadoje pateikė ir audito įmonė „Arthur Andersen“. 300 mln. Lt vertės vekselis finansinėse ataskaitose turėtų būti atidėtas. Bendrovės skaičiavimu, PPPMNA 1999 m. kovo 31 d. buvo 140,6 mln. Lt, arba tik 8,3 proc. planuojamo (1685,9 mln. Lt).

Siekti investicijų sutartyje numatyto 1685,9 mln. Lt PPPMNA netikslinga, nes tokiu atveju investuotojas negautų 75 mln. JAV dol.

arba reikėtų apmokėti vekselį, t. y. visas pasirašytas ir laikomas apmokėtomis akcijas.

Bendrovei nepasiekus 1685,9 mln. Lt PPPMNA ir visą vekselio sumą užskaičius PPPMNA trūkumui dengti „*Williams International Company*“ 341 546 650 paprastųjų vardinių bendrovės vieno lito nominaliosios vertės akcijų faktiškai įsigytų ne už 150 mln. JAV dol., kaip buvo numatyta, o už 75 mln. JAV dol. (300 mln. Lt).

Investuotojui nesumokėjus likusios 300 mln. Lt sumos už akcijas, vieno lito nominalios vertės akcijos bus įsigytos už 0,88 Lt (kai kurių Vidurio Europos naftos perdirbimo analogiškų įmonių akcijos parduotos už kainą, dešimtis kartų viršijančią akcijos nominaliąją vertę).

Vekselis, kaip nepiniginis (turtinis) įnašas, nebuvo įvertintas. Bendrovės visuotinis akcininkų susirinkimas, vadovaudamasis Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. lapkričio 19d. nutarimu Nr. 1343 bei Ūkio ministerijos kolegijos 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimu, patvirtino tik turtinio 300 mln. Lt įnašo vertę.

Iš veiklos rezultatų matyti, kad investicijų sutarties 10.3 punkte numatyto PPPMNA bendrovė tikrai nepasieks, todėl bendrovė 2002 m. „*Miliams International Company*“ turės sumokėti PPPMNA trūkumą, t. y. 75 mln. JAV dol., arba, kaip planuojama, visą vekselio vertės sumą įskaityti PPPMNA trūkumui dengti. Taigi bendrovė 2002 m. netektų 300 mln. Lt apyvartinių lėšų, kurias galėtų panaudoti palūkanoms dengti ir modernizacijai.

Buvęs „Mažeikių naftos“ generalinis direktorius J. E. Scheelas Valstybės kontrolei paaiškino (2001 m. gegužės 17d. raštas Nr. 4846), kad „išvada, jog bendrovė 2002 m. patirs 300 mln. Lt apyvartinio kapitalo nuostolį, kuris galėtų būti panaudotas palūkanoms sumokėti bei modernizacijos programoms vykdyti, nėra tiksli, nes bendrovė nieko nepraras. Tai yra tiesa, nes tikroji bendrovės vertė sutarties pasirašymo dieną buvo ne 150 mln. JAV dolerių, kaip teigė Vyriausybė, o 75 mln. JAV dolerių, kaip nurodė „Williams“.

Valdymo sutartyje numatyta, kad valdytojas neatsako už bendrovės veiklos tikslus, finansinius ar gamybinius tikslus ar užduotis, pelningumo planus ar kitus tikslus, įskaitant tikslus, numatytus bet kuriuoje valdymo pagrinduose ar veiklos plane. Valdymo mokestis nepriklau-

so nuo veiklos rezultatų, todėl valdytojui netikslinga siekti geresnių veiklos rezultatų, nes pasiekus investicijų sutartyje numatytą PPPMNA – 1685,9 mln. Lt investuotojas turės už įsigytas akcijas apmokėti likusią 75 mln. JAV dol. sumą.

8. Bendrovės ir kitų analogiškų įmonių veiklos rezultatai

Įmonės gali būti laikomos analogiškoms, jei jų veiklą lėmė ar lemia keletas bendrų veiksnių. Analogiškoms „Mažeikių naftai“ įmonėmis yra laikomos šios Vidurio Europos naftos perdirbimo įmonės:

- *Polsky Koncern Naftowy ORLEN S.A.* (Lenkija),
- *Rafinerija Gdanska S.A.* (Lenkija),
- *MOL* (Vengrija),
- *Slovnaft* (Slovakija),
- *Unipetrol / Česka Rafinerska* (Čekija),
- *OMV* (Austrija).

Nė viena iš Vidurio Europos naftos perdirbimo įmonių (išskyrus „Mažeikių naftos“ ir 49 proc. *Česka Rafinerska* akcijų) nebuvo parduota strateginiam investuotojui – tarptautinei naftos įmonei. Visa tai byloja apie mažą tarptautinių naftos kompanijų interesą šiame regione įsigyti papildomų naftos perdirbimo pajėgumų. Sėkmingiausiai įmonės buvo privatizuojamos akcijas parduodant per vertybinių popierių biržas.

„Mažeikių naftos“ valstybei priklausančių akcijų pardavimas, atsižvelgiant į dabartinius įmonės veiklos rezultatus, gali būti laikomas nesėkmingiausiu iš visų Vidurio Europos naftos perdirbimo įmonių privatizavimų (valstybė, nutarusi parduoti bendrovės akcijas strateginiam investuotojui, negavo jokių lėšų, o tik išipareigojo suteikti paskolas).

„Mažeikių naftos“ gamybinis pajėgumas yra gerokai perteklinis Lietuvos rinkai. Bendrovės produkcijos eksportas į Vakarų Europą yra nelabai pelningas, o esant dabartinėms naftos tiekimo kainoms net ir nuostolingas. Jei bendrovei nepavyks išvirtinti gretimose rinkose (Latvijoje, Lenkijoje, Estijoje, Šiaurės Vakarų Rusijoje bei Ukrainoje) ir gerokai padidinti produkcijos realizavimą jose, įmonės veiklos pelningumas gali būti gerokai mažesnis nei analogiškų Vidurio Europos naftos perdirbimo įmonių.

Vidurio Europos šalys, siekdamos suteikti konkurencinį pranašumą nacionaliniams gamintojams arba fiskaliniais sumetimais (Slovakija), naftos produktų importą ribojo įvesdamos importo muitus. Nuo 2001 m. visose nagrinėjamose šalyse (išskyrus Lietuvą) naftos produktų importo muitai yra panaikinti.

Per pastaruosius dvejus trejus metus visos Vidurio Europos regiono įmonės investavo dideles sumas į naftos perdirbimo įmonių modernizavimą ir veiklos plėtotę. Pagrindinės investicijų kryptys buvo:

- naftos perdirbimo įmonių modernizavimas siekiant atitikti Europos Sąjungos kokybinius produkcijos gamybos reikalavimus;
- naftos perdirbimo procesų ekonomiškumo didinimas išgaunant didesnę kiekį šviesių naftos produktų ir mažinant perdirbimo kaštus;
- veiklos plėtra – investicijos į naftos perdirbimo pajėgumų didinimą (Lenkijoje) ir degalinių tinklų plėtrą.

Bendra Vidurio Europos regiono įmonių investicijų į naftos verslą suma 1998–2000 m. siekė 4 mlrd. JAV dol., „Mažeikių nafta“ sudarė tik 7 proc. šios sumos, o didžioji jos dalis teko Būtingės naftos terminalo statybai. Tuo tarpu Vidurio Europos regiono įmonių didžioji investicijų dalis teko naftos perdirbimo įmonėms modernizuoti. Pagrindiniai Vidurio Europos regiono naftos perdirbimo pajėgumų modernizavimo projektai yra baigti (išskyrus „Mažeikių naftą“). Tolesnės investicijos bus skiriamos mažmeniniam prekybos tinklui plėsti, o griežtėjant Europos Sąjungos reikalavimams – produkcijos kokybei gerinti.

Vienas iš svarbiausių „Mažeikių naftos“ privatizavimo tikslų buvo kuo sparčiau pritraukti investicijas įmonei modernizuoti. Tiek užtrukęs privatizavimas, tiek nesėkminga įmonės veikla pastaraisiais metais neleido įmonei laiku pritraukti reikiamų investicijų, nes didžiausia dalis gautų paskolų buvo naudojama apyvartinėms lėšoms papildyti, o ne bendrovei modernizuoti, taigi „Mažeikių naftos“ praleido tinkamą laiką įsitvirtinti rinkoje tarp regiono naftos perdirbimo lyderių.

Tolesnės „Mažeikių naftos“ galimybės pritraukti reikiamas investicijas įmonei modernizuoti yra ribotos dėl nuostolingos įmonės veiklos (taip pat ir dėl nesugebėjimo išigyti naftos ekonomiškai palankiomis sąlygomis) bei labai rizikingos kapitalo struktūros.

Delsimas modernizuoti įmonę blogina jos konkurencingumą ir mažina tikimybę pritraukti investicijas.

Vidurio Europos naftos įmonės daugiausia perdirba rusišką naftą, tiekiamą „Družbos“ naftotiekiu. Naftą Vidurio Europos naftos įmonės gauna analogiškais kainomis – t. y. su „Urals NEW“ kainų nuolaida. Nuolaida vidutiniškai siekia 2,5 JAV dol. už barelį nuo „Brent CIF Roterdam“ nustatytos kainos. Gaunamos nuolaidos sudaro regione veikiančių naftos įmonių ekonominės veiklos pagrindus, t. y. lemia regiono naftos perdirbimo įmonių veiklos pelningumą ir sąlygas konkuruoti. „Mažeikių nafta“ yra vienintelė įmonė, kuri atėjus investuotojui naftą gauna su mažesnėmis nuolaidomis nei visos kitos regiono įmonės. Nepaisant to, kad dauguma naftos tiekėjų yra nuolatiniai, nė viena iš naftą gaunančių įmonių nėra sudariusi ilgalaikių sutarčių. Atsižvelgdamos į susiklosčiusią regiono patirtį ir į Rusijoje galiojančią naftos koordinatorių nustatymo praktiką, gamyklos sudaro vienerių metų sutartis, kurios vėliau papildomos sutartimis dėl papildomo naftos kiekio įsigijimo. Daugeliu atvejų naftos tiekimo sutartys yra pasirašomos ne su naftos gavėjais, o su tarpininkais, kurie dirba tiesiogiai su naftos gavėjais. Tai yra visuotinai pripažinta naftos tiekimo praktika naftos perdirbimo regione (ypač dirbant su tiekėjais iš Rusijos). Visos naftos tiekimo įmonės turi alternatyvius naftos tiekimo šaltinius, kurių daugumą užsitikrino subyrėjus socialistiniam blokui. Tačiau alternatyvūs naftos tiekimo šaltiniai dėl Rusijos naftos tiekėjų taikomų nuolaidų tiekiant naftą „Družbos“ naftotiekiu nenaudojami, nes jie neekonomiški.

„Mažeikių nafta“, palyginti su Vidurio Europos įmonėmis, Rusijos naftą perka ekonomiškai nenaudingomis sąlygomis, t. y. už barelį moka 0,78 JAV dol. brangiau. Pirkdama naftą didesne kaina nei kitos regiono įmonės, „Mažeikių nafta“ netenka reikšmingos ekonominės veiklos pagrindo dalies, t. y. įmonės veikla tampa ne tokia pelninga kaip kitų regiono įmonių, o esant dabartinei kapitalo ir kaštų struktūrai įmonė gali patirti bankrotą. Be kita ko, ilgalaikis naftos pirkimas didesnėmis kainomis gali lemti tam tikrą praktiką, kai naftos koordinuotojui ekonomiškai nenaudinga atsakyti gaunamų papildomų pajamų. Bendrovės ekonominė egzistencija, neužsitikrinus naftos tiekimo konkurencinėmis sąlygomis, abejotina.

Vidurio Europos regiono įmonės yra parengusios ir įgyvendina ilgalaikes pelningumo didinimo programas. Daugeliu atvejų tokios pelningumo didinimo programos apima veiklos efektyvumo didinimo ir veiklos sąnaudų nuolatinio mažinimo priemones, o tai turėtų sudaryti sąlygas įmonei sumažinti veiklos sąnaudas ir padidinti pelningumą.

Pelningumo programos bendrovė neparengusi, nenumatytos sąnaudų mažinimo priemonės.

1999–ieji apibūdinami kaip labai mažų naftos perdirbimo maržų metai. Vidutinės Roterdamo naftos perdirbimo maržos 1999 m. buvo 1,7 karto mažesnės nei 1998 m.

Padidėjus perdirbimo maržai labai padidėjo Vidurio Europos regiono naftos perdirbimo įmonių pelno rodiklis ir grynasis pelnas. Naftos perdirbimo maržos, palyginti su 1999 m., padidėjo net 2,4 karto.

„Mažeikių nafta“ 2000 m. rezultatai gali būti apibūdinami kaip nepatenkinami – pertvarkius „Mažeikių naftos“ veiklos rezultatus ir eliminavus nebudingos veiklos poveikį, t. y. beviltiškų klientų skolą ir pelno dėl permokėtų mokesčių korekcijas bei buhalterinį ilgalaikio materialiojo turto nusidėvėjimo sumažinimą, bus galima teigti, kad bendrovės veiklos rodikliai 2000 m. blogesni nei 1999 m. Įvertinant gerokai didesnę analogiškų Vidurio Europos naftos perdirbimo gamyklų pelningumą dėl naftos perdirbimo maržų padidėjimo bei „Mažeikių naftos“ veiklos 1999–2000 m. nuostolius galima teigti, kad bendrovė 2000 m. veikė ypač nuostolingai.

Atsižvelgiant į tai, kad 2000 m. iš esmės padidėjo naftos perdirbimo marža ir į tai, kad bendrovės kumuliacinis pelno rodiklis sumažėjo (nors Būtingės terminalo šis rodiklis padidėjo), galima teigti, jog 2000 m. „Mažeikių naftos“ rezultatai, palyginti su 1999 m., pablogėjo iš esmės.

1999 m. Vidurio Europos naftos perdirbimo įmonėms buvo ypač sėkmingi, nes gerokai padidėjo perdirbimo maržos, o tai lėmė ženklų pelningumo didėjimą.

„Mažeikių nafta“ savo nuostolinga veikla išsiskiria iš visų Vidurio Europos regiono naftos perdirbimo įmonių. Bendrovė yra vienintelė nuostolingai veikianti Vidurio Europos regiono naftos perdirbimo įmonė. Per pastaruosius trejus metus visos kitos Vidurio Europos regiono

naftos perdirbimo įmonės dirbo pelningai (išskyrus „Slovnaft“ 1999 m. patirtą nuostolį dėl pasikeitusio valiutų kurso).

„Mažeikių nafta“ yra vienintelė iš Vidurio Europos regiono įmonių, kurioje trūksta apyvartinių lėšų, tuo tarpu kitų Vidurio Europos regionų įmonės investicijoms naudojo nuosavas apyvartines lėšas, taigi šios įmonės išlaikė palankų nuosavo ir skolinto kapitalo santykį.

Kadangi investicijų sutartimi „Mažeikių naftai“ buvo užtikrintas ilgalaikis finansavimas, įmonė neįjaučia finansinio spaudimo, kuris atsirastų grąžinant valstybės vardu ir su valstybės garantija gautas paskolas. Tačiau neigiamas pinigų srautas ne tik neužtikrina, kad einamosios sąnaudos bus padengtos iš veiklos, bet ir kad bus sukaupta reikiamų lėšų paskoloms grąžinti ateityje.

Siekdamos užtikrinti finansinį stabilumą ir pelningą veiklą, daugelis Vidurio Europos regiono įmonių siekia išlaikyti palankią kapitalo struktūrą. Pirmaujančios Vidurio Europos regiono įmonės deklaravo, kad jų strateginis tikslas yra pasiekti arba išlaikyti grynosios skolos (visos skolos minus pinigai) ir nuosavybės santykį, lygų 30–40 proc. Tokių skolos ir kapitalo santykį išlaiko pirmaujančios regiono įmonės – PKN ORLEN ir OMV.

Didelis skolos ir nuosavo kapitalo santykis kartu su nuolatine nuostolinga veikla liudija apie ypač rizikingą „Mažeikių naftos“ finansinę būklę.

Bendrovės palūkanos 2001 m. bus mokamos panašiai kaip ir 2000 m., tačiau 2001 m. dėl apyvartinių lėšų trūkumo nebus gauta palūkanų už depozituose laikytas lėšas. Dėl šios priežasties pinigų srautas iš veiklos bus neigiamas. Bendrovei 2001 m. reikės grąžinti apie 26 mln. JAV dol. trumpalaikių ir ilgalaikių paskolų, taigi bendrovė 2001 m. patirs apie 44–59 mln. JAV dol. apyvartinių lėšų trūkumą ir gali tapti nemoki.

„Mažeikių naftos“ valdytojas, siekdamas išvengti bendrovės bankroto, turi užtikrinti:

- stabilų naftos tiekimą „ekonomiškai pagrįstomis kainomis“;
- finansinių išteklių, reikalingų bendrovei modernizuoti, pritraukimą;
- naftos perdirbimo gamyklos modernizavimą;
- finansinės būklės stabilizavimą;
- geresnį finansų valdymą;
- geresnę vadybą (išnaudoti galimybę pakeisti valdymo organų narius).

Literatūra

1.1.

1. Savas E. S. *Privatization: The Key to Better Government*. – Chatham, NJ: Chatham House, 1987, 3.
2. Savas E. S. quoted in David Osborne and Ted Gaebler // *Reinventing Government*. Reading, MA: Addison–Wesley, 1992, 25.
3. Glazer N. *The Limits of Social Policy*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1988, 126.
4. Ibid.
5. Lipset S. M. and Schneider W. *The Confidence Gap*. – New York: Free Press, 1983, 83.
6. Blendon R. J. et al. Chaging Attitudes in America/*Why People Don't Trust Government*. Joseph S. Nye. Jr. et al. eds. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1977, 205-216. Taip pat žr. Al Gore. *Creating a Government That Works better and Costs Less*. Report of the National Performance Review. – Washington, DC.: Government and Voting (Lexington, KY: National Association of Secretaries of State, 1999), 1.
7. *New Millennium Project, Part 1: American Youth Atitudes on Politics, Citizenship, Government and Voting*. – Lexington, KY: National Association of Secretaries of State, 1999, 19.
8. Gore A. *Creating a Government That Works Better*, 1.
9. Lipset and Schneider, *Confidence Gap*. No more recent poll results on this exact subject were found.
10. Groceries' Service rated High // *New York Times*. 10 March 1986.
11. Gore A. *Creating a Government That Works Better*. Chap 2.
12. Friedman M. *Capitalism and Freedom*. – Chicago, IL: University of Chicago Press, 1962.
13. Blankenhorn D., Bayme S., Elshtain J. B., eds. *Rebuilding the Nest: A New Commitment to the American Family*. – Milwaukee, WI: Family Service America, 1993.
14. Entzioni A. *The Spirit od Community*. – New York: Simon & Schuster, 1994.
15. Kolderie T. *An Equitable and Competitive Public Sector*. – Minneapolis: Hubert H. Humphrey Institute of Public Affairs, University of Minnesota, 1984.
16. Cornuelly R. C. *Reclaiming the American Dream: The Role of Private Indivials and Voluntary Associations*. – New Brunswick, NJ: Transaction, 1993.

17. Friedman M. *Capitalism and Freedom*.
18. Drucker P. F. *The Age of Discontinuity* – New York: Harper & Row, 1969.
19. Phalon R. „City May Uce Private Refuse Haulers“. *New York Times*. 6 April 1971, 1; Savas E. S. „Municipal Monology, Uncivil Servants – There Are No Culprits, Only Scapegoats // *Harper's* December 1971, 55-60. „Privatization from the Top Down and from the Outside“ *Privatization*. ed. Goodman J. C. – Dallas: National Centre for Policy Analysis, 1985, 69-77. *Privatization: The Key to better Government*, 291.
20. Savas E. S. „Municipal Monopolies versus Competition in Delivering Urban Services“. *Improving the Quality of urban Mangement*. Ed. Hawley W. D. and Rogers D. – Beverly Hills, CA: Sage Publications, 1974, 473-500.
21. Poole R. W. Jr. *Cut Local Taxes without Reducing Essential Services*. – Santa Barbara, CA: Reason Press, 1976.
22. Spann R. M. „Public versus Private Provision of Governmental Services / Budgets and Bureaucrats: The Sources of Government Growth. ed. T. E. Borchering. – Durham, NC: Duke University Press, 1977.
23. Rothbard M. N. *For a New Liberty: The Libertarian Manifesto*. – New York: Collier Macmillan, 1978.
24. Fisk D., Kiesling H., Muller T. *Private provision of Public Services: An Overview*. – Washington, DC: Urban Institute, 1978.
25. Poole R. W. Jr. *Fiscal Watchdog*. – Los Angeles: Reason Foundation. In February 1988 the name of the newsletter was changed to *Privatization Watch*.
26. Savas E. S. *Privatizing the Public Sector: How to Shrink Government*. – Chatham, N. J: Chatham House, 1982.
27. Henig J. R. „Privatization in the United States: Theory and Practice“ // *Political Science Quarterly*, 104, 4. 1989-1990, 649-670.
28. Bishop M. and Kay J. *Does Privatization Work?* – London: London Business School, 1988, 5–6.
29. Ibid.
30. Candoy–Sekse R. *Techniques of Privatization of State–Owned Enterprises. Inventory of Country Experience and Reference Materials*. Technical paper no. 90. – Washington, DC: World Bank, 1988, 3

1.2

1. Fleenor P. ed. *Facts and Figures on Government Finance*, 31st ed. – Washington, DC: Tax Foundation, 1997. Table A4.
2. Moore S. *Government: America's #1 Growth Industry*. – Lewisville, TX: Institute for Policy Innovation, 1993, 26.

3. The Entitlement Cuckoo in the Congressional Nest // *The Economist*. 30 May 1992, 23-24.
4. Cooper H. and Kamm T. Much of Europe Esases Its Rigid labor Laws, and Temps Proliferate. // *Wall Street Journal*. 4 June, 1998. A1.
5. Kamm T. Continental Shift: Au Revoir, Malaise, Europe's Economies are Back in Business // *Wall Street Journal*. 9 April, 1998. A1.
6. Lester S. M. *Beyond Privatization: The Tools of Government Action*. – Washington, DC: Urban Institute Press, 1989, 10.
7. Schenker A. „Zero Employee Governments“ / *Small Town*. 16. 1985. No. 7.
8. Brecher Ch. *Where Have All the Dollars Gone?* – New York: Praeger, 1974.
9. Borcharding T. E. ed. *Budgets and Bureaucrats: The Sources of Government Growth* – Drham, NC: Duke University Press, 1977, 50.
10. Meltzer A. H. and Richard S. F. Why Government Grows (and Grows) in a Democracy // *Public Interest*. 1978, No. 52, 111-118.
11. M. Olson *The Rise and decline of nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Regidities*. – New Haven, CT: Yale University Press, 1982, 69-73.
12. Payne J. L. *The Culture of Spending: Why Congress Lives Beyond Our Means*. – San Francisco, CA: ICS Press. 1991, 28-46.
13. Wolf Ch. Jr. A Theory of Non-market Failure // *Public Interest*. 1979. No. 55, 114-133.
14. Arenson K. W. „To Graduate Sunday, CUNY Students Must Pass Test“ // *New York Times*, 28 May, 1997. B3; Buettner R. CUNY Chief Hits Hostos, Says Many Students Barely Do College-Level Work // *Daily News*, 31 July, 1997, 28.
15. For an excellent discussion of risk in the context of heath see, Wildavsky A. „Richer Is Safer“ // *Public Interest*, 1980. No. 60, 23-39.
16. For example, see Savas E. S. „Public vs Private Refuse Collection: A Critical Review of the Evidence // *Journal of Urban Analysis*. 1979. Vol. 6, 1-13.
17. Morris P. F. *Congress: Keystone of the Washington Establishment*. – New Haven: Yale University Press, 1977.
18. Wagner R. E. „Revenue Structure, Fiscal Illusion, and Budgetary Choice“ // *Public Choice* 25. 1976, 45-61. Buchanan M. J. „Why Does Government Grow?“ / Borcharding, *Budgets and Bureaucrats*.
19. Pirie M. *Dismantling the State*. – Dallas: National Center for Policy Analysis, 1985, 20-21.
20. Wilson J. Q. *Political Organizations*. – New York: Basic Books, 1973, 330-333.
21. Nash O. *I'am a Stranger Here Myself*. – Boston: Little, Brown, 1938, 193.
22. Tullock G. Why Politicians Won't Cut Taxes // *Taxing and Spending* 1978, 12-14.
23. Fiorina M. P. *Congress: Keystone of the Washington Establishment*.

24. Buchanan I. „Why Does Government Grow?“, 13.
25. Staaf R. J. The Public School System in Transition: Consolidation and Parental Choice // Borchherding, *Budgets and Bureaucrats*, 143-146.
26. Bethell T. „The Wealth of Washington“ // *Harper's*, June 1978, 41-60.
27. Niskanen W. A. Jr. *Bureaucracy and Representative Government*. – Chicago: Aldine–Arherton, 1971, 36-42.
28. Bethell. „Wealth of Washington“.
29. Savas E. S. „New Directions for Urban Analysis“ // *Interfaces* 6. 1975, 1-9.
30. Kingdon J. W. *Agendas, Alternatives, and Policies*, 2nd ed. – New York: Harper Collins, 1995, 122.
31. Glazer N. „How Social Problems are Born“ // *Public Interest*. 1994, 42.
32. Nolan J. L. Jr. *The Therapeutic State: Justifying Government at Century's End*. – New York: New York University Press, 1998.
33. Will G. F. „The Triumph of the Therapy Culture“ // *New York Post*, 7 February, 1999, 53.
34. Savas E. S. „Municipal Monopoly: Uncivil Servants – There Are No Culprits, Only Scapegoats“ // *Harper's*, December 1971, 55-60.
35. Bish R. L. and Warren R. „Scale and Monopoly Problems in Urban Government Services“ // *Urban Affairs Quarterly*. 1972, 97-122.
36. A study by Berry W. D. and Lowery D. *Understanding United States Government Growth: An Empirical Analysis of Postwar Data*. – New York: Praeger, 1987.
37. *City of Lafayette, Louisiana, and City of Plaquemine, Louisiana v. Louisiana Power & Light Company*, 435 U.S. 389. 1978.
38. Gramlich E. „The Size of Government“ // *Journal Of Policy Analysis and Management*. 1989, Vol. 8. No. 3; Rose R. and Karran T. Taxation by Political Inertia. – London: Allen & Unwin, 1987.
39. Borchherding T. E., Bush W. C. and Spann R. M. „The Effects on Public Spending of the Divisibility of Public Outputs in Consumption, Bureaucratic Power, and the Size of the Tax-Sharing Group“, in Borchherding, *Budgets and Bureaucrats*, 219.
40. Topousis T. „Garbage Jobs Are an Offer Many Can't Refuse“ // *New York Post*. 1998, 26.
41. Savas E. S. *The Organization and Efficiency of Solid Waste Collection*. – Lexington, MA: Lexington Books, 1977, 67-78.
42. Baumol W. J. *Performing Arts: The Economic Dilemma*. – Cambridge, MA: MIT Press, 1966.
43. Savas E. S. „Municipal Monopoly.“
44. Hannaway J. „Supply Creates Demands: An Organizational Process View of

- Administrative Expansion“ // *Journal of Policy Analysis and Management*. 1987. No. 1, 118-134.
45. For example, see Choudhury Sh. „New Evidence on Public–Sector Wage Differentials“ // *Applied Economics*. 1994, 259. Cox W. and Brunelli S. A. „America’s Protected Class III, The Unfair Pay Advantage of Public Employees“ // *The State Factor*. 1994, 1-34. Braden B. R. and Hyland S. L. „Cost of Employee Compensation in Public and Private Sectors“ // *Monthly Labor Review*. 1993, 14-21.
  46. Miller M. A. „The Public–Private Pay Debate: What Do the Data Show?“ // *Monthly Labor Review*. 1996, 18-29.
  47. Bureau of labor Statistics „Employee Compensation in the Professional, Administrative, Technical, and Clerical Survey“ // *Industry Surveys*. – Washington, DC: 1975. No. 464.
  48. Mohanty M. S. „Union Premiums in the Federal and Private Sector“ // *Journal of Labor Research*. 1994, 73-81.
  49. De Fraja G. Unions and Wages in Public and Private Firms. *Oxford Economic Papers*, 1993, 457-469.
  50. Savas E. S. „Analysis of Daily Compensation of Police,“ unpublished report on police salaries in a suburban town in New Jersey.
  51. Savas E. S. „Municipal Monopoly“.
  52. Spann R. M. „Rates of Productivity Change and the Growth of State and Local Governmental Expenditures“ // Borchherding, *Budgets and Bureaucrats*, 100-129.
  53. Brecher. *Where Have All the Dollars Gone?*, 99.
  54. I am grateful to Edward V. Regan, former Comptroller of the State of New York, for this lucid and insightful observation.
  55. Butler S. M. *Privatizing Federal Spending: A Strategy to Eliminate the Deficit*. – New York: Universe Books, 1985, 9-28.
  56. Wilford J. N. „Space Mission is Rescued at the Brink“ // *New York Times*. 1994. A 18.
  57. Gwartney J. „Less Government, More Growth“ // *Wall Street Journal*, 10. 1998. A 10.
  58. Ibid.
  59. World bank, *World Development Report 1997*. – Washington, DC, 1-6.
  60. Citrin J. „The Alienated Voter“ // *Taxing and Spending* 1978, 7-11.

2.1

1. Ostrom V. and E. „Public Goods and Public Choices“ / *Alternatives for Delivering Public Services*. Ed. Savas E. S. Boulder, CO: Westview, 1977, 7-14.
2. Coase R. H. „The Lighthouse in Economics“ // *Journal of Law and Economics*, 17, No. 2, 357-376.
3. Malkin J. and Wildavsky A. „Why the Traditional Distinction Between Public and Private Goods Should be Abandoned“ // *Journal of Theoretical Politics*. 1991. No. 4, 355-378.
4. Wolf Ch. Jr. *Markets or Governments: Choosing Between Imperfect Alternatives*. – Cambridge, MA: MIT Press, 1993.
5. Robert W. Poole Jr. *Unnatural Monopolies: The Case for Deregulating Public Utilities* (Lexington, MA: DC Heath, 1985); Primeaux W. J. Jr. „Some Problems with Natural Monopoly.“ *Antitrust Bulletin*. 1979. No.1, 63-85.
6. Baumol W. J., Panzar J. C., and Willig R. D. „Contestable Markets and the Theory of Industry Structure.“ – San Diego: Harcourt Brace, 1982.
7. Alchian A. A. and Kessel R. A. Competition, Monopoly, and the Pursuit of Money / *Aspects of Labour Economics*, ed. National Bureau of Economic Research. – Princeton: Princeton University Press, 1962; De Alessi L. The Economics of Property Rights: A Review of the Evidence / *Research in Law and Economics* 1980. 2; idem, „Property Rights and Privatization“ // *Prospects for Privatization (Proceedings of The Academy of Political Science)* 36. 1987. No. 3; Anderson T. F. and Leal D. R. *Free Market Environmentalism*. – San Francisco: Pacific Research Institute for Public Policy, 1991.
8. Hardin G. „The Tragedy of the Commons.“ *Science*. 162. 1968, 1243-1248.
9. Aristotle's Politics, trans. Benjamin Jowett. – London: Oxford University Press, 1931. Book II, 57.
10. Singer F. S. „Free-for-All Fishing Depletes Stock.“ // *Wall Street Journal*. 1985. Vol. 10.
11. Vickrey W. „Optimization of Traffic and Facilities.“ // *Journal of Transport Economics and Policy*. 1967. No. 2. Vol. 1, 123-136.

2.2.

1. Savas E. S. „Public Policy, Systems Analysis, and the Privatization of Public Services“ // *Operational Research* 84. Ed. Brans J. P. – New York: Elsevier, 1984.
2. Savas E. S. and Kaiser J. A. *Moscow's City Government*. – New York: Praeger, 1985.

3. The Challenge of Local Governmental Reorganization. – Washington, D. C.: Advisory Commission on Intergovernmental Relations, February, 1974. Vol. 3 tables 3.3 and 3. A.
4. Valente C. F. and Manchester L. D. Rethinking Local Services: Examining Alternative Delivery Approaches. – Washington, D. C.: International City Management Association, 1974. XV.
5. Office of Management and Budget, Enhancing Governmental Productivity through Competition. – Washington, D. C.: Office of Management and Budget, 1984.
6. S. House of Representatives, Subcommittee on Employee Ethics and Utilization, Committee on Post Office and Civil Service, Hearings on Contracting Out of Jobs and Services. Serial No. 95 –7. – Washington, D. C.: Government Printing Office, 1977.
7. Nelson B. J. „Purchase of Services“ // in Productivity Improvement Handbook for State and Local Governments. ed. George Washnis. – New York: Wiley, 1978.
8. See also Fisk D., Kiesling H. and Müller T. Private Provision of Public Services. – Washington, D. C. Urban Institute, 1978.
9. Hatry P. and Durman E. Issues in Competitive Contracting for Social Services. – Falls Church, VA.: National Institute of Governmental Purchasing, 1985.
10. See Nelson. „Purchase of Services“.
11. Kirlin J. J., Ries J. C. and Sonenblum S. „Alternatives to City Departments“ // Alternatives for Delivering Public Services. Ed. Savas E. S. – Boulder, Colo.: Westview, 1977.
12. Ibid.
13. Bish R. L. and Warren R. „Scale and Monopoly Problems in Urban Government Services“ / Urban Affairs Quarterly. 1972. Vol. 8.
14. Ostrom E., Parks R. B. and Whitaker G. P. Patterns of Metropolitan Policing. – Lexington, Mass.: Lexington Books, 1976.
15. Bridge G. „Citizen Choice in Public Service: Voucher Systems“ // Savas E. S. Alternatives for Delivering Public Services.
16. See Valente and Manchester. Rethinking Local Services.
17. See Fisk, Kiesling, and Müller. Private Provision of Public Services.
18. „Teaching Children at Home“ / Time. 1978. Vol. 4.
19. „Harper’s Index“. – Harper’s, 1986.
20. Ferris J. M. „Coprovision: Citizen Time and Money Donations in Public Service Provision“. Public Administration Review. 1984. No. 4.
21. Savas S. E. The Organization and Efficiency of Solid Waste Collection. –

- Lexington, Mass.: Lexington Books, 1977.
22. Chaiken M. and Chaiken J. „Private Provision of Municipal and County Police Functions“. Report by Abt Associates. – Cambridge, Mass.: for the National Institute of Justice, 1986. Appendix tables A1 through A6.
  23. Kolderie T. „Contracting as an Approach to Management“ // Public Services Redesign Project. A newsletter of the Hubert H. Humphrey Institute. – Minneapolis: University of Minnesota, 1983.

3.

1. Lietuvos nacionalinis turtas. – Vilnius, 1988.
2. Sheshinski E. and Lopez - Calva L. „Privatization and its Benefits: Theory and Evidence“. H110 Development Discussion Paper 698, 1999, Harvard University. Cambridge, MA.
3. Megginson W., Nash R. and van Randenberg M. „The Financial and Operating Performance of Newly Privatized Firms: An International Empirical Analysis,“ J.Fin., 49, 1994, p. 403-452.
4. Rondinelli D. and Iacono M. Policies and Institutions for managing Privatization. International Training Centre, International Labor Office. Turin, Italy, 1996.
5. Bienen H. and Waterbury J. „The Political Economy of Privatization in Developing Countries.“ World Development. 17, 5, 1989, p. 617.
6. Van de Walle. Privatization in Developing Countries: „A Review of the Issues“. World Development, 17, 5, 1989, p. 601-615.
7. Hemming R. and Mansoor A., „Is Privatization the Answer?“ Finance and Development. 25, 3, 1988, p. 31-33.
8. Cook P. and Kirkpatrick C., „Privatization in Less Developed Countries: – An Overview.“ – Sussex, Wheatsheaf Books, 1988a.; Commander S. and Killick T. „Privatization in Developing countries: A Survey of the Issues“ // Cook P. and Kirkpatrick, eds. Privatization in Less Developed Countries. – Sussex, Wheat-sheaf Books, 1988.
9. Lal D. The Poverty of Development Economics. – London, Institute of economics Affairs, 1983.
10. Hanke S. „The necessity of property Rights“ // Hanke S., ed. Privatization and Development. – San Francisco: Institute for Contemporary Studies, 1987, Van De Walle. Privatization in Developing Countries: „A Review of the Issues“. World Development, 17, 5, 1989, p. 601-615.
11. Helleiner G. „Conventional Foolishness and Overall Ignorance: Current Ap-

- proaches to Global Transformation and Development“ // Canadian Journal of Development Studies. 10, 1, 1989, p. 107-120
12. Baumol W. „On the Implications of The Conference Discussions“ // Baumol W., ed. *Public and Private Enterprise in a Mized Economy*. – New York: St. martin’s Press, 1980; and Jackson P. and Palmer A. „The Economies of Internal Organization: The Efficiency of Parastatals in LDCs,“ Cook P. and Kirkpatrick C., eds. *Privatization in Less Developed Countries*. Sussex; Wheatsheaf Books, 1988b.
  13. Commander and Killick. „Privatization in Developing countries:A Survey of the Issues,“ / Cook P. and Kirkpatrick, eds. *Privatization in Less Developed Countries*, Sussex – Wheatsheaf Books, 1988.); and Sacristan Roy. „Some Considerations on the Role of Public Enterprise“ // Baumol W. ed. *Public and Private Enterprise in a Mized Economy*. – New York: St. Martin’s Press, 1980.
  14. Hanke S. „The necessity of property Rights,“ i// Hanke S., ed. *Privatization and Development*. – San Francisco, Institute for Contemporary Studies, 1987.
  15. Brada J. C. „Privatization in Transition – Or is it?“ *J. Econ. Persp.*, 10, 1996, p. 67-86.
  16. Barstein M. „Russia’s Mass Privatization Program // *Communist Economies and Econ.Transformation*. 1994. 6;4, p. 419-457.
  17. Alezandrowicz Melinda Roth.: „Mass Privatization Programs“, 1994, FPD Note Nr. 4. – Washington: World Bank.
  18. Havrylyshyn O. and McGettingan D. „Privatization in Transition Countries“, 2000, *Post Soviet Affairs* 16, p. 257-286.
  19. Megginson W., Nash R., Netter J. and Poulsen A. „The Choice Between Private and Public Markets:Evidence from privatizations“. Working paper, University of Georgia. – Athens, GA, 2000.
  20. Megginson W. and Netter J. „From State to Market: A Survey of Empirical Studies On Privatization // *Journal of Economic Literature*. June 2001.
  21. Navickas V. *Lietuvos ekonomika: dabartis ir perspektyvos*, 1999, p.10-19.
  22. Navickas V., Dapkus M., Bačkaitis D. *Kapitalo persiskirstymas ir jo efektyvumas Lietuvos ūkyje // Socialiniai mokslai. Ekonomika*. Nr.1(14), 1998, p. 30-39.
  23. Boardman A. and Vining A. „Ownership and performance in Competitive Environments: A Comparison of the Performance of Private, Mixed, and State-Owned Enterprises // *Law Economics*. 32. 1989.
  24. Vinning A. and Boardman A. „Ownership Versus Competition: Efficiency in Public Rnterprise“ *Pub. Choice*, 73, p. 205-239, 1992.
  25. Pinto B., Belka M. and Krajewski S. „Transforming State Enterprises in Poland: Rvidence on Adjustment by manufacturing Firms“ *Brookings papers*

- Econ. Act., 1993.
26. Boubakri N., Cosset J. „The Financial and Operating Performance of Newly Privatized Firms: Evidence from Developing Countries“ // *Journal of Finance*, 1998, p. 1081-1110.
  27. D'Souza J., Megginson W., Nash R. „Determinants of performance Improvements in Privatized Firms: The Role of Restructuring and Corporate Governance. Working paper, University of Oklahoma. – Norman, OK 2000.
  28. Dewenter K., and Malatesta P. „State-owned and Privately-owned Firms: An Empirical analysis of Profitability, Leverage and Labour Intensity“. *American Economic Review*, 2000.
  29. Ehrlich J., Gallais-Hamonno G., Liu Z., Lutter R. „Productivity Growth and Firm Ownership: An Empirical Investigation“. *J. Polit. Econ.*, 102, p.1006-1038, 1994.
  30. Majumdar S. *Assessing Comparative Efficiency of the State-Owned, Mixed and private Sectors in Indian Industry.* Pub.Choice, 96, p.1-24, 1996.
  31. Karpoff J. „Public Versus Private Initiative in Arctic Exploration: The Effects of Initiatives and Organisational Form“ *J. Pol. Econ.*, 2001.
  32. Kole S. and Mulherin J. „The Government as a Shareholder: A Case from the United States“ *J.L.Econ.*, 40, p.1-22, 1997.
  33. La Porta R., Lopez de Silanes, Shleifer A., and Vishny R. „The Quality of Government // *Journal of Law, Economics and Organization* 15, p. 222-279, 1999.
  34. Tian G., „State Shareholding and Corporate Performance: A Study of a Unique Chinese Data Set“ Working Paper, London Business School. – London, 2000.
  35. Operating performance of Newly Privatized Firms: Evidence from Developing Countries“ // *Journal of Finance*. 53(1998), p.1081-1110.
  36. Megginson W., Nash R., Van Randenborgh M. „The Financial and Operating Performance od Newly Privatized Firms: An Internationals Empirical Analysis.“ *Journal of Finance*, 49. 1994, p. 403-452, 1994.
  37. 2001m. gegužės mėn. ataskaita Nr.210-6, „Dėl valstybės vardu ir su valstybės garantija skirtų paskolų panaudojimo efektyvumo bei teisėtumo vertinimo akcinėje bendrovėje „Mazeikių nafta“ rezultatų“.
  38. Pinto B., Belka M. and Krajewski S. „Transforming State Enterprises in Poland: Evidence on Adjustment by manufacturing Firms“. *Brookings papers Econ. Act.*, p. 213-261, 1993.
  39. 2001m. Valstybės kontrolės ataskaita, Vilnius.
  40. Vining A. and Boardman A. „Ownership Versus Competition: Efficiency in

- Public Enterprise“ Pub. Choice, 73, p. 205-239, 1992.
41. Vienos tarptautinių ekonomikos studijų institutas ir UNCTAD (JTPPK). Seminaro medžiaga: Tiesioginės užsienio investicijos ir privatizacija Vidurio ir Rytų Europoje. 2000 m. kovo 2-3d. Viena.
  42. Privatizacija ir tiesioginės užsienio investicijos Vidurio ir Rytų Europoje. Kalman Kalotay ir Gabor Hunya. Seminaras „Tiesioginės užsienio investicijos ir privatizacija Vidurio ir Rytų Europoje“. 2000 m. kovo 2–3 d. Viena.
  43. Verslo žinios. 2002, kovo 12 d. Nr. 49.
  44. Lietuvos rytas. 1999–2001.
  45. Respublika, 2001.
  46. ELTA – <http://www.elta.lt>
  47. BNS – <http://www.bns.lt>
  48. <http://www.nafta.lt>
  49. <http://www.vtf.lt>
  50. <http://www.lrinka.lt>
  51. Knyga 2000 – 2004 metų Seimo nariams ir rinkėjams. LLRI, 2000.
  52. Valstybės vidaus skolos akcinei bendrovei „Lietuvos kuras“ pripažinimo ir padengimo įstatymas // VŽ. 1999, Nr. 88-2584.
  53. Baird A. Privatization Defined; Is it the Universal Panacea? // <http://www.worldbank.org/html/polft/transport/ports/con-docs/baird.pff>. June 27, 1999.
  54. Valstybė valdys „auksinę“ akciją // Verslo žinios (VŽ.). Nr.14, 1999 m. sausio 21 d. P. 5.
  55. Majauskas M. Susidomėjimas LISCO blėsta // VŽ. Nr. 130, 1999 m. liepos 9 d. P. 15.
  56. Keleraitė D. LISCO rengiasi privatizavimui // VŽ. Nr. 200, 1999 m. lapkričio 5 d. P. 7.
  57. Miglota LISCO privatizavimo pradžia // VŽ. Nr. 52, 2000 m. kovo 15 d. P. 7.
  58. Šliužas K. LISCO pirkėjas paaiškės liepą // VŽ. Nr. 127, 2000 m. birželio 29 d. P. 8.
  59. Majauskas M. LISCO gali likti neparduota // VŽ. Nr. 186, 2000 m. spalio 16 d. P. 4.
  60. Majauskas M., Maldeikienė A. LISCO investuotojo išsipareigojimui nesaisto // VŽ. Nr.188, 2000 m. spalio 18 d. P. 4
  61. LISCO privatizavimui kilo reali grėsmė // VŽ. Nr. 205, 2000 m. lapkričio 13 d. P. 5.
  62. Liukaitytė G. LISCO pirkėjų stovykla skyla // VŽ. Nr. 220, 2000 m. gruodžio 4 d. P. 3.
  63. LISCO akcininkai rengiasi taikai // VŽ. Nr. 11, 2001 m. sausio 16 d. P. 9.
  64. Danai pirko LISCO akcijų // VŽ. Nr. 54, 2001 m. kovo 19 d. P. 4.

65. Seimas LISCO pardavimo nesustabdė // VŽ. Nr. 80, 2001 m. balandžio 25 d. P. 7.
66. Artėja „DFDS Tor Line“ pinigai // VŽ. Nr.85, 2001 m. gegužės 2 d. p. 9.
67. DFDS dar nežada supirkti LISCO akcijų // VŽ. Nr.87, 2001 m. gegužės 4 d. P. 4.
68. Staniulytė T. LISCO – į gabalus // VŽ. Nr.93, 2001 m. gegužės 14 d. P. 5.
69. VTF įgaliotas pritarti LISCO reorganizavimui // VŽ. Nr. 96, 2001 m. gegužės 17 d. P. 5.
70. Valeckas E. Makleriai varžosi dėl LISCO akcininkų // VŽ. Nr. 102, 2001 m. gegužės 25 d. P. 4.
71. Valeckas E. LISCO skaidysis, o smulkieji akcininkai vienyšis // VŽ. Nr.103, 2001 m. gegužės 28 d. P. 5.
72. Birželio pabaigoje formalios LISCO dalybos // VŽ. Nr. 104, 2001 m. gegužės 29 d. P. 5.
73. Sendenas R. Nuo oficialaus pasiūlymo neišsisuks // VŽ. Nr. 105, 2001 m. gegužės 30 d. P. 2.
74. Valeckas E. Ateityje „LISCO Baltic Service“ gali tapti UAB // VŽ. 2001. P. 23.
75. Kreipėsi į teismą dėl LISCO // VŽ. Nr. 124, 2001 m. birželio 26 d. P. 5.
76. LISCO pirks ir parduos laivus // VŽ. Nr. 193, 2001 m. spalio 29 d. P. 8.
77. Port Map / The Services of Port Klaipėda // <http://spk.lt/port/map.htm>. [žiūrėta: 2001 11 24].
78. Uosto vystymasis / The Services of Port Klaipėda // http://spk.lt/port/development_lit.htm
79. Klaipėda – šiuolaikinis uostas Baltijos jūros baseine / The Services of Port Klaipėda // <http://spk.lt/port/index.htm>
80. Vandens transporto apžvalga / LR susisiekimo ministerija // <http://www.transp.lt>
81. Klasco: [Apie mus] / Klaipėdos jūrų krovinių kompanija // <http://www.klasco.lt>
82. Klaipėdos uostas: nūdienu ir ateitis // <http://www.gf.vu.lt/mg/nr/98/8/08uostas.html>
83. AB „Klaipėdos laivų remontas“ // <http://www.shiprepairing.lt>
84. Klaipėdos jūrų krovinių kompanija BEGA // <http://www.bega.lt>

4.

1. Rondinelli D. A. Privatization, Governance, and Public Management: The Challenges Ahead // *Business and the Contemporary World*. Vol. 10. No. 2. 1998, 149-170.
2. Daley D. The Politics and Administration of Privatization // *Policy Studies Journal*. Vol. 24. No. 4. 1996, 629-631.
3. Wadler J. Belying the Legend of the Grūsty Old Salt // *New York Times*. July 1998. Vol. 1.

4. Vigfusson O. How Markets Save Salmon. *PERC Reports* (Bozeman, MT: Political Economy Research Center, September 1998).
5. Brooke J. Land Trusts Multiplying, Study Shows // *New York Times*. October 1998, p. A 20.
6. Cushman J. H. Jr. Washington Skirmishes over Treaty on Warming // *New York Times*. 11 November 1998, p. A11.
7. Hudson W. New Hampshire and Georgia Lease State-Owned Resorts // *Privatization Watch*. October 1998, p. A 11.
8. Snell L. Indianapolis's Parks Bloom under Church Management // *Privatization Watch*. October 1998.
9. Walker T. Private Sector Revitalizes New York's Mean Streets // *Financial Times*. 2 July 1998, 8.
10. Bagley Ch. V. A Deal Is Struck for Coliseum Site // *New York Times*. 28 July 1998, p. A1.
11. Feiden D. City's Land Sale: Prime Real Estate Is Up for Grabs // *Daily News*. October 1998. Vol. 26. No. 3.
12. U.S. to Auction Land Near Las Vegas and Give State the Money // *New York Times*. October 1998. Vol. 25. No. 33.
13. Hanley R. and Strunsky S. Jersey City Weighs Private Management of Libraries // *New York Times*. June 1998. Vol. 29. B1.
14. Jordan W. S. The Turnkey Approach // *Public Works*. September 1997, 93-94.
15. Central Parking Corporation Awarded Contract to Manage On-Street Parking in Richmond; Contract Highlights Continued Growth in Privatization of Municipal Parking Programs // *AOL News*, 13 July 1998.
16. 24 x 7 Automated Parking Ticket Payment Program Introduced by Nextlink Interactive in NYC // *AOL News*. October 1998.
17. Janofsky M. Midshipmen To Get Milk through Middleman // *New York Times*. 19 July 1998, A16.
18. Miller J. Company Led by Top Admiral Buys Michigan Vaccine Lab // *New York Times*. 8 July 1998. A 19.
19. Harmon A. U.S. Expected to Support Shift in Administration of the Internet // *New York Times*. 20 October 1998. D1; Clausing J. Clinton's Envoy to the Internet Will Resign by Year's End // *New York Times*, 9 November 1998, C2.
20. „The Wackenhut Corporation Wins Contract for Embassy Security“ / <<http://www.prnewswire.com>> (15 October 1998).
21. Schneider G. Lockheed Gets NASA Space Pact // *Baltimore Sun*. 26 September 1998. 12C.
22. „Conny Kullman Outlines Vision of INTELSAT Privatization in the Competi-

- tive Global Market" // *AOL News*. 30 September 1998.
23. Lobel R. and Brown J. Privatization Promises to Build Military Family Houses Better, Faster, Cheaper // *Council Insights Netusletter* (Washington, DC: National Council for Public-Private Partnerships, May 1998).
  24. Lobel R. and Marchand K. Savings Low in Pentagon Homes Plan // *Associated Press*, AP-NY-07-21-98, 1653 EDT.
  25. Borgenson D. The Armament Retooling and Manufacturing Support Team / Paper presented at the Annual Conference of the National Council for Public-Private partnerships. – Atlanta, GA, 14-16 October 1998.
  26. Arizona firm wins contract to sell \$8 Billion in Military Surplus // *AOL News*. 23 September 1998.
  27. St. Lawrence Seaway Goes Private // *Associated Press*. AP-NY-09-30-98, 1401 EDT.
  28. Eckholm E. A Novelty for China: Owning a Home // *New York Times*. 19 June 1998.
  29. Bray N. Britain's Labour, Miming Tories, Unveils 3- Year Privatizing Plan // *Wall Street Journal*. 12 June 1998. A9.
  30. Queen's Airline Might Go Private // *Associated Press*. AP-NY-11-15-98, 1143EST.
  31. Kaboolian L. The New Public management: Challenging the Boundaries the Management vs Administration Debate // *Public Administration Review*. May-June 1998. Vol. 58. No. 3, 189-193.
  32. The foregoing borrows heavily from Rondinelli.
  33. *Government Corporations*, GAO/GGD-96-14. – Washington, DC: General Accounting Office, December 1995. Vol. 1.
  34. Postal Workers Rally against Priority Mail Giveaway // *AOL News*, 26 May 1998.
  35. Poole R. W. Jr. Good News for Hotlanes and Tollways // *Privatization Watch*. September 1998.
  36. Poole R. W. Jr. Sharing Rights of Way a Win-Win Deal for States, Companies // *Privatization Watch*. September 1998.
  37. Urquhart J. Canada's House of Commons to Approve Bill on Privatizing Air Traffic Control // *Wall Street Journal*. 3 June 1996. C13.
  38. Bray. Britain's Labour.
  39. Poole R. Jr. Building a Safer and More Effective Air Traffic Control System // *Policy Insight*. – Los Angeles: Reason Foundation February 1991. No. 126; Al Gore. *Creating a Government That Works Better and Costs Less*, Report of the national performance Review. – Washington, D.C.: Government Printing Office, 7 September 1993; Savas E. S. Is Air Traffic Out of Control? // *New York News-day*. 9 June 1995. A36.

40. Franz D. F.A.A. Reorganizes with Eye toward Privatizing Air Control // *New York Times*. December 1994. A16; Cole J. and Pasztor A. U.S. Air System Seen as Threat to the Economy; Partial Privatization of FAA, Greater Self Regulation Is Urged in Broad Study // *Wall Street Journal*. 11 December 1997. A4.
41. Chi K. S. Prison Privatization // *State Government News*. March 1998, 38.
42. Thomas Ch. W. Testimony Regarding Correctional Privatization. Given before the Little Hoover Commission A State of California, Sacramento, CA, 21 August 1997.
43. Swope Ch. The Inmate Bazaar // *Governing*. October 1998, 18-22.
44. Quinian J. M. Prison Privatization Moves to the Next Level // *Council Insights Newsletter*. – Washington, DC: National Council for Public-Private Partnerships. July 1998.
45. Social Insurance: Privatizing Peace of Mind // *The Economist*. 24 October 1998, special section, 22.
46. *Ibid.*, 3.
47. *Ibid.*, 4.
48. Berger P. and Neuhaus R. J. Peter Berger and Richard John Neuhaus Respond // *To Empower People: From State to Civil Society, 2nd ed.*, ed. Michael Novak. – Washington, DC: AEI Press, 1996, 150.
49. P. Nelson Reid. Reforming the Social Services Monopoly // *Social Work*. November 1972; motivated by E. S. Savas. Municipal Monopoly. *Harper's*. December 1971; Pruger R. and Miller L. Competition and Public Social Services // *Public Welfare*. Fall 1973, 16-25.
50. de Tonqueville A. *Travels in America*. – New York: Washington Square Press, 1964; first published in France in 1835, 181.
51. The term *mediating structures* was used by Peter Berger and Richard John Neuhaus // *To Empower People: From State to Civil Society*; see also the second edition. Ed. Michael Novak, 1996. The concept was introduced earlier by, for example; Cornuelle R. C. *Reclaiming the American Dream: The Role of Private Individuals and Voluntary Associations*. – New York: Random House, 1965.
52. Communities That Strengthen Families // *Governing*. October 1997, special section by the National Civic League, 3.
53. Goldsmith S. Rebuilding Civil Society // *The Twenty-First Century City: Resurrecting Urban America*. – Washington, DC: Regnery Publishing, 1997; Lassiter A. *Congress and Civil Society: How Legislators Can Champion Civic Renewal in Their Districts*. – Washington, DC: Heritage Foundation, 1998.
54. Blankenhorn D. *Fatherless America: Confronting Our Most Urgent Social Problem*. – New York: Harper Collins, 1996.

55. Quoted in Goldsmith. *Twenty-First Century City*, 183.
56. Freedman S. G. *Upon This Rock; The Mirades of a Black Church*. – New York: Harper Collins, 1994; Will G. F. A Man Who Makes His Community Grow // *New York Post*. 15 November 1998. Vol. 63; Levy C. Civil Society's Paramedics // *Wall Street Journal*. 20 November 1998. W17.
57. *New Millennium Project, Part 1: American Youth Attitudes on Politics, Citizenship, Government and Voting*. – Lexington, KY: National Association of Secretaries of State, 1999, 16-17, 28-31.
58. Ladd E. C. Why Clinton's Scandals Helped His Party // *Wall Street Journal*. 5 November 1998. A22.

LIETUVOS RESPUBLIKOS ĮSTATYMAI

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. – Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1993.
2. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. Oficialių dokumentų tekstai su pakeitimais ir papildymais iki 2001 01 10. – Vilnius: Vaga.
3. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // *Valstybės žinios*. 2000 10 06. Nr. 74–2262.
4. Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymas. Nr. VIII–270.1997 m. birželio 17 d. // *Valstybės žinios*. 1997 07 04. Nr. 64, 1500; 1997 09 24. Nr. 87.
5. 1998 m. spalio 20 d. Lietuvos Respublikos įmonių kapitalo sanavimo ir restruktūrizavimo įstatymas Nr. VIII–900 // *Valstybės žinios*. 1998 11 04. Nr. 96, 2656.
6. 1997 m. birželio 10 d. Lietuvos Respublikos kilnojamojo turto įkeitimo įstatymas // *Valstybės žinios*. 1997 06 27. Nr. 60, 140.
7. 1994 m. gruodžio 21 d. Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymas Nr. 1–722 // *Valstybės žinios*. 1994. Nr. 102,2049; 1994. Nr. 102,2049; 1995. Nr. 36, 888; 1996. Nr. 64, 1508; 1997. Nr. 69, 1738; 1997. Nr. 117, 3006; 1998. Nr. 26, 671; 1999. Nr. 60, 1956; 2000. Nr. 28, 761; 2000. Nr. 83, 2512; 2000. Nr. 34, 956; 2000. Nr. 42, 1186.
8. 1997 m. lapkričio 4 d. Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymas Nr. VHI–480 // *Valstybės žinios*. 1997. Nr. 107,2688; 1999. Nr. 66,2120; 1999. Nr. 90,2640; 1999. Nr. 101, 2905; 1999. Nr. 105, 3030; 2000. Nr. 28, 765; 2000. Nr. 33, 923; 2000. Nr. 66, 1986.
9. 1998 m. gegužės 12 d. Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymas Nr. VIII–729 // *Valstybės žinios*. 1998. Nr. 54, 1492; 1999. Nr. 55, 1772; 2000. Nr. 47, 1340.

10. 1997 m. lapkričio 4 d. Lietuvos Respublikos valstybės turto fondo įstatymas Nr. VIII–482 // Valstybės žinios. 1997. Nr. 104, 2616; 1999. Nr. 66, 2116.
11. 1997 m. gruodžio 2 d. Lietuvos Respublikos valstybės turto perdavimo savivaldybių nuosavybėn įstatymas Nr. VIII–546 // Valstybės žinios. 1998. Nr. 6, 113.
12. 1996 m. sausio 16 d. Lietuvos Respublikos vertybinių popierių viešosios apyvartos įstatymas Nr. 1–1169 // Valstybės žinios. 1996. Nr. 16, 412; 1996. Nr. 62, 0; 1996. Nr. 41, 992; 1996. Nr. 71, 1713; 1998. Nr. 33, 873; 2000. Nr. 61, 1824; 2000. Nr. 61, 1837; 2001. Nr. 39, 1347; 2001. Nr. 43, 1497.
13. 1996 m. sausio 16 d. Lietuvos Respublikos vertybinių popierių viešosios apyvartos įstatymas Nr. 1–1169 // Valstybės žinios. 1996. Nr. 16, 412; 1996. Nr. 62, 0.
14. 1996 m. rugpjūčio 13 d. Lietuvos Respublikos viešųjų pirkimų įstatymas Nr. I–1491 // Valstybės žinios. 1996. Nr. 84, 2000; 1999. Nr. 56, 1809; 1999. Nr. 86, 2565; 2000. Nr. 7, 177; 2000. Nr. 28, 766.
15. 1994 m. liepos 7 d. Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas Nr. 1–533 // Valstybės žinios. 2000. Nr. 91, 2832.
16. 2001 m. birželio 21 d. Nekilnojamojo turto registro įstatymas Nr. IX–391 // Valstybės žinios. 2001. r. 110–3070.
17. 2001 m. gruodžio 13 d. Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės įstatymo pakeitimo įstatymas Nr. IX–650 // Valstybės žinios. 2001, Nr. 112–4070. Valstybės kontrolė 2001 m. ataskaita.

LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMO VYRIAUSYBĖS IR KITŲ ŽINYBŲ NUTARIMAI

1. 1992 m. birželio 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos prisijungimo prie Ženevos vekselių k čekių konvencijų“ Nr. 1–2688 // Valstybės žinios. 1992 09 20. Nr. 26, 766.
2. Apie mus. Privatizavimo istorija. 2000 metų valstybės įmonės valstybės turto fondo veiklos, susijusios su valstybės turto valdymu, naudojimu ir disponavimu juo, ataskaita, www.vtf.lt
3. Dėl valstybės vardu ir su valstybės garantija skirtų paskolų panaudojimo efektyvumo bei teisėtumo vertinimo AB „Mažeikių nafta“ rezultatų. Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė, www.vkontrolė.lt
4. 1997 m. spalio 1 d. nutarimas „Dėl bankrutuojančių ir bankrutavusių įmonių turto pardavimo viešose varžytynėse nuostatų patvirtinimo“ Nr. 1074 // Valstybės žinios. 1997 10 07. Nr. 91, 2281.
5. 1998 m. balandžio 15 d. nutarimas „Dėl biudžetinių įstaigų materialinių vertybių nurašymo ir realizavimo tvarkos“ Nr. 456 // Valstybės žinios. 1996. Nr. 35, 54,

- 884; 1998. Nr. 8,175.
6. 1998 m. liepos 30 d. nutarimas „Dėl ilgalaikio turto nusidėvėjimo (amortizacijos) skaičiavimo ir jo remonto darbų apskaitos tvarkos patvirtinimo“ Nr. 955 // Valstybės žinios. 1998. Nr. 69, 2011.
  7. 1997 m. gruodžio 3 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės vertybinių popierių išleidimo ir apyvartos tvarkos patvirtinimo“ Nr. 1329 // Valstybės žinios. 1997 12 10. Nr. 112,2838.
  8. 1997 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl negyvenamųjų pastatų ir patalpų nuomos bei panaudos“ Nr. 448 // Valstybės žinios. 1997. Nr. 41, 1016.
  9. 1998 m. vasario 20 d. nutarimas „Dėl oficialaus pasiūlymo pateikimo, registravimo ir įgyvendinimo taisyklių“ Nr. 7 // Valstybės žinios. 1998 03 06. Nr. 23, 597.
  10. 1997 m. gruodžio 18 d. nutarimas „Dėl privatizavimo objektų parengimo privatizuoti tvarkos patvirtinimo“ Nr. 1427 // Valstybės žinios. 1997 12 24. Nr. 117, 3023.
  11. 1997 m. liepos 23 d. nutarimas „Dėl reorganizuojamų ir likviduojamų įmonių išregistravimo“ Nr. 795 // Valstybės žinios. 1997 07 30. Nr. 71, 1805.
  12. 1998 m. birželio 16 d. nutarimas „Dėl valstybei ir savivaldybėms nuosavybės teise priklausančių pastatų arba patalpų perdavimo už akcijas tvarkos“ Nr. 728 // Valstybės žinios. 1998 06 24. Nr. 57, 1596.
  13. 1998 m. rugpjūčio 4 d. nutarimas „Dėl valstybei nuosavybės teise priklausančio nekilnojamojo turto (pastatų ar jų dalių, statinių ir įrenginių) perdavimo valstybės įmonei – Valstybės turto fondui tvarkos“ Nr. 1005 // Valstybės žinios. 1998 08 12. Nr. 71, 2073.
  14. 1999 m. vasario 4 d. nutarimas „Dėl valstybei nuosavybės teise priklausančių akcijų perdavimo valstybės įmonei – Valstybės turto fondui tvarkos“ Nr. 120 // Valstybės žinios. 1999. Nr. 15, 391; 2000. Nr. 32, 907.
  15. 1998 m. gegužės 12 d. nutarimas „Dėl valstybės atstovavimo akcinėse ir uždaroiose akcinėse bendrovėse, kurių valstybei nuosavybės teise priklausančios akcijos patikėjimo teise perduotos valstybės įmonei Valstybės turto fondui“ Nr. 581 // Valstybės žinios. 1998 05 15. Nr. 45, 1248.
  16. 1998 m. kovo 24 d. nutarimas „Dėl valstybės įmonės Valstybės turto fondo steigimo“ Nr. 341 // Valstybės žinios. 1998 03 27. Nr. 29, 782; 1999. Nr. 9, 197.
  17. 1997 m. gruodžio 30 d. nutarimas „Dėl valstybės įmonės Valstybės turto fondo steigimo tvarkos“ Nr. 1491 // Valstybės žinios. 1998 01 07. Nr. 1, 14.
  18. 1998 m. sausio 30 d. nutarimas „Dėl valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo tiesioginių derybų būdu nuostatų patvirtinimo“ Nr. 113 // Valstybės žinios. 1998 02 03. Nr. 12, 280.

19. 1998 m. birželio 4 d. nutarimas „Dėl valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo viešo akcijų pardavimo būdu“ Nr. 666 // Valstybės žinios. 2000 05 03. Nr. 36, 1005; 1998 06 10. Nr. 53, 1464; 1999 12 08. Nr. 104, 3000.
20. 1997 m. gruodžio 31 d. nutarimas „Dėl valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo viešo aukciono būdu nuostatų patvirtinimo“ Nr. 1503 // Valstybės žinios. 1998 01 09. Nr. 3, 55.
21. 1997 m. gruodžio 31 d. nutarimas „Dėl valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo viešo konkurso būdu nuostatų patvirtinimo“ Nr. 1502 // Valstybės žinios. 1998 01 09. Nr. 3, 54.
22. 2001 m. sausio 5 d. nutarimas „Dėl valstybės turto perdavimo valdyti, naudoti ir disponuoti juo tvarkos“ Nr. 16 // Valstybės žinios. Nr. 3, 48.
23. 1998 m. gruodžio 22 d. nutarimas „Dėl vertybinių popierių registravimo ir platinimo taisyklių“ Nr. 35 // Valstybės žinios. 1999 03 12. Nr. 24, 690.
24. 1993 m. birželio 10 d. nutarimas „Dėl žemės valdymo nuosavybės teise faktą įrodančių papildomų dokumentų“ Nr. 407 // Valstybės žinios. 1993 06 16. Nr. 22, 531.

PAPILDOMA LITERATŪRA

1. Atkočiūnas V. ir kt. Privatisation in Lithuania – 1997: macro– and microeconomic aspects. – Vilnius: Institute of Economics and Privatisation, 1998.
2. Bailey R. W. Uses and Misuses of Privatization / Hanke S.H. (Ed) Prospects for Privatization. – Academy of Political Science. – New York, 1987.
3. Bartkus E., Buškevičiūtė E. Finansų institucijos ir finansų rinkos (Lietuvos sąlygos ir užsienio patirtis): mokymo priemonė. – Kaunas, 1994.
4. Bendick M. Jr. Privatization of Public Services: Recent experience // Brooks H. et al (Eds). Public Private partnership: New Opportunities for Meeting Social needs. – Ballinger: Cambridge, Mass, 1984.
5. Bendick M. Jr. Privatization the delivery of Social Welfare Services: An Idea to be taken Seriously // Kamerman S.B., Kahn A.J. (eds) Privatization and Welfare State. – Princeton University Press: Princeton, New Jersey, 1989.
6. Bilik A. Privatization: Selling America to the Lowest Bidder. – Labour research Review. 1990. Vol. 9. No. 1.
7. Complementary Information on Lithuania's Situation in 1997–1998. – Vilnius: European Committee under the Government of the Republic of Lithuania, 1998.
8. Damauskas Ž. Valstybės kontrolė gąsdina „Mažeikių naftos“ bankrotu // Lietuvos rytas. 2001 m. gegužės 29 d. Nr. 124.

9. Degutis P. Privatizavimas: ką jis reiškia ir kam jis reikalingas? Atsakymai į Jūsų klausimus. – Vilnius, 1999.
10. Dubėnas V. Nekilnojamojo turto rinka. – Vilnius, 1997.
11. Feigenbaum H. B., Hamnett C., Henig J. Shrinking The State: The Political Underpinnings of privatization. Press Syndicate of the University of Cambridge / October 1998.
12. Fitzgerald R. When Government Goes Private: Successful Alternatives to Public Service. – Universe Books. – New York, 1988.
13. Frydman R. Privatizacija Rytų Europoje: ar mažėja valstybės įtaka? – Kaunas: Litterae Universitatis, 1996.
14. Gaivenis V. Turto paveldėjimas. – Vilnius: Justitia, 1998.
15. Gilbert R. Privatizacija, darbuotojų teisė į nuosavybę ir jų dalyvavimas privatizacijos procese (pagrindiniai metmenys, kaip pakeisti neproduktyvias ekonomikos šakas). – Vilnius: Respublikinis pramonės darbuotojų mokymo centras, 1991.
16. Good T. L., Braden J. S. The Great School Debate: Choice, Vouchers, and Charters. – Amazon Press, 1998.
17. Gurin A. Governmental responsibility and Privatization: Examples from Four Social Services // Kamerman S. B., Kahn A. J. (Eds) privatization and Welfare State. – Princeton University press: Princeton, New Jersey, 1989.
18. Hanke S. H. (Ed) Privatization and Development. – Institute for Contemporary Studies. – San Francisco, California, 1987.
19. Hanke S. H. (Ed). Prospects for privatization. – The Academy of Political Science. – New York, 1987.
20. Hudgins E. L. (Ed.) Mail the Millennium: Will the Postai Service Go private?
21. Ilgalaikio turto nusidėvėjimo (amortizacijos) normatyvai (parengta vadovaujantis norminiais aktais, įsigaliojusiais iki 1994 m. lapkričio 27 d.). 1995.
22. Informacinis privatizavimo biuletenis. – Vilnius: Lietuvos valstybinė privatizavimo agentūra prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 1996.
23. Kamerman S. B., Kahn A. J. (Eds). Privatization and Welfare State. – Princeton University Press: Princeton, New Jersey, 1989.
24. Legal aspects of privatisation: proceedings: XXIst Colloguy on European law, Budapest, 15–17 October 1991 / Council of Europe. Strasbourg: Council of Europe, 1993.
25. Lieberman M. Privatization and Educational Choice. – St.Martin's Press. – New York, 1989.
26. Marston L. Preparing for Privatization: A Decision-maker's Checklist // Hanke S. H. (Ed). Privatization and Development. Institute for Contemporary Studies: San Francisco, California, 1987.
27. Melioracijos įrenginių privatizavimo ir efektyvaus naudojimo sistema. – Kaunas: Lietuvos žemės ūkio ministerija, Lietuvos vandens ūkio institutas, Lietuvos

- žemėtvarkos ir hidrotechnikos inžinierių sąjunga) 1999.
28. Moščinskienė V. Valstybinės nuosavybės privatizavimas Rytų Europos kraštuose: ekonominiai ir socialiniai aspektai. – Vilnius, 1994.
  29. Newbery D. M. Privatization, Restructuring, and regulation of network Utilities (Walras–Pareto lectures), 2000.
  30. Pack J. R. Privatization of Public Sector Services in Theory and Practice // Journal of the American Planning Association. 1989. Vol. 55. No. 4.
  31. Poole R. W., Fuder P. E. Privatization of Public Sector services in Practice: Experience and Potential // Journal of Policy Analysis and Management. 1987. Vol. 6. No. 4.
  32. Privatization and economic performance / edited by Matthew Bishop, John Kay, Colin Mayer. – Oxford: Oxford Univ. press, 1996.
  33. Privatizavimas: naujos problemos / Sudarė D. Kalvaitienė. – Vilnius, 1996.
  34. Privatizavimo palyginamoji analizė Baltijos ir Rytų Europos šalyse: analitinė apžvalga / Parengė V. Dubinas. – Vilnius, 1994.
  35. Respublikos piliečių nuosavybės teisių išlikusių nekilnojamojį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygos / Parengė St. Stažys. – Vilnius: Petro Prijalgausko PI 1991.
  36. Ross R. L. Government and the Private Sector: Who Should Do What? – Grane Russak. – New York, 1987.
  37. Savas E. E. A Taxonomy of Privatization Strategies // Policy Studies Journal. 1990. Vol. 18. No. 2.
  38. Savas E. E. Privatization: The Key to Better Government. – Chatham House: Chatham, New Jersey, 1987.
  39. Sclar E. D. You Don't Always Get What You Pay for: The Economics of Privatization. – Amazon Press, 2000.
  40. Solnyškinienė J. Valstybinio turto privatizavimo politikos formavimas ir įgyvendinimas: daktaro disertacijos santrauka (socialiniai mokslai, vadyba ir administravimas) (03S). – Kaunas, 2000.
  41. Starr T. The Limits of Privatization // Hanke S. H. (Ed). Prospects for Privatization. – Academy of Political Science. – New York, 1987.
  42. Sundquist J. L. Privatization: No panacea for What Ails Government // Brooks H. et ai. (Eds) Public Private Partnership: New Opportunities for Meeting Social Needs. – Ballinger: Cambridge, Mass, 1984.
  43. Valstybinės nuosavybės privatizavimas / Sudarė M. Brantienė. – Vilnius, 1991.
  44. Vertybinių popierių rinka: Lietuvos Respublikos įstatymai ir norminiai aktai. – Vilnius, 1994.
  45. Vilniaus informacinis privatizavimo biuletėnis. – Vilnius: Vilniaus m. privatizavimo tarnyba, 1992.

46. Барнеков Т. К., Раффл Д. Государственное управление процессами приватизации // Эффективность государственного управления. Пер. с англ. – Москва, 1998.
47. Оценка объектов недвижимости теоретические аспекты: учебное пособие. – Москва, 1997.
48. Савас Е. Приватизация и производительность // Эффективность государственного управления. Пер. с англ. – Москва, 1998. С. 127–151.

PERIODINIAI STRAIPSNIAI

1. 3 klausimai Valstybės turto fondo generaliniam direktoriui Stasiui Vaitkevičiui // Veidas. 1999. Nr. 29. P. 8.
2. Agintas R. Prezidentas ketina atimti iš Vyriausybės Privatizavimo fondą; Konservatoriams gaila net Privatizavimo fondo likučių; Konservatoriai pajuto pavojų visiems fondams; Prezidento kalba – kritikos strėlės valdininkijos armijai // Respublika. 1999 03 24; 1999 03 25; 1999 03 26; 1999 03 31.
3. Agintas R. Spec. tarnybos tirs privatizavimo skaidrumą // Respublika. 2000 07 22. P. 2.
4. Aleknavičius P. Totalinis ežerų privatizavimas Lietuvoje // Žemėtvarka ir melioracija. 2000. Nr. 4. P. 16–19.
5. Ališauskas A. Turto fondas valdys ne tik valstybės akcijas: apie Valstybės turto fondo veiklą // Lietuvos aidas. 1998 08 06. P. 19.
6. Ališauskas A. Virš Turto fondo – „Geonaftos“ privatizavimo šešėlis: apie Valstybinio turto fondo parengtą bendrovės privatizavimo programą // Lietuvos aidas. 2000 07 15. P. 10.
7. Antrajam privatizacijos etapui prasidedant: apie žemdirbių problemas Telšių r. // Kalvotoji Žemaitija. 1994 05 04.
8. Antrasis privatizavimo etapas prasidėjo: pokalbis su Lietuvos valstybinės privatizavimo agentūros direktoriumi K. V. Atkočiūnu // Vakarinės naujienos. 1996 09 27. P. 3.
9. Ar Lietuvoje reikalingas privatizavimas?: pokalbis su Seimo nariu, Ekonomikos komiteto pirmininko pavaduotoju, Privatizavimo komisijos nariu S. R. Petrikiu // Lietuvos aidas. 1998 03 31. P. 12.
10. Automobilių transporto privatizavimas Lenkijoje // Transportas. 1994. Nr. 9. P. 85–89.
11. Bagdanavičiūtė V., Liukaitytė G. Privatizavimo derlius // Verslo žinios. 1998 10 14. P. 5.
12. Balčiūnaitė S. Pramonininkai nepitaria siūlomam energetikos ūkio privatizavimo būdui // Lietuvos aidas. 1999 04 28. P. 9. Barauskas R. Banko privatizavimo

- sandėriai – slapti ir neteisėti: apie Lietuvos taupomojo banko privatizavimą// Lietuvos rytas. 1997 02 17. P. 1, 3.
14. Bielskytė G. Privatizavimo fondo aukso puodas jau išdalytas // Atgimimas. 1999 02 26. P. 9.
  15. Bleiras T. ES plėtra – ne tik išbandymas, bet ir geriausia galimybė (ištraukos iš Didžiosios Britanijos ministro pirmininko kalbos Lenkijos vertybinių popierių biržoje) // Respublika. 2000 10 12. P. 9.
  16. Bogdonavičius A. Valstybinių bankų privatizavimas – būtinas žingsnis // Laiko balsas. 2000. Nr. 10. P. 8.
  17. Borovieckis R., Kasperovič A. Valstybinių įmonių privatizacijos kryptys Lenkijoje // Lietuvos ūkis. 1994. Nr. 1. P. 34–35.
  18. Būdvytienė G. Kontrolieriai kaltina Vyriausybę ir Turto fondą // Kauno diena. 2000 10 06. P. 9.
  19. Būdvytienė G. Vyriausybė domisi, ar teisėtai 1993-1995 m. privatizuotas valstybės turtas // Kauno diena. 1997 10 16. P. 5.
  20. Busila R. Privatizavimo ideologai užmiršo kapitalo rinką: apie pastarųjų metų šalies privatizavimo politikos strategiją ir taktiką // Respublika. 2000 11 11. P. 11.
  21. Centrinės Europos universiteto privatizavimo projektas – pagalba ir Lietuvai: Apie šio projekto tikslus ir veiklą // Litas. 1995 01 05. P. 2.
  22. Centriniai bankai vairuotojo vaidmenyje; CEU privatizavimo projektas // Litas. 1995 03 30. P. 11-22.
  23. Cibas G. Antrasis privatizavimo etapas Lietuvoje dar nebus pradėtas iki šios vasaros // Lietuvos rytas. 1996 04 06. P. 7.
  24. Čaplikas J., Klupias F. Žemės ūkio struktūriniai pokyčiai privatizacijos metu // Socialiniai mokslai. Ekonomika. 1994. Nr. 46. P. 6-14.
  25. Damauskas Z. Privatizavimo derlius siekia 818 mln. litų: per šių metų pusmetį privatizuoti 435 objektai // Lietuvos rytas. 2000 07 14. P. 10.
  26. Damauskas Ž. „Lietuvos dujų“ privatizavimo startas - sausį // Lietuvos rytas. 2000 12 12. P. 11.
  27. Damauskas Ž. Investuotojai laukia „Lietuvos kuro“ privatizavimo // Lietuvos rytas. 1997 07 24. Priedas „Vartai“. P. 6.
  28. Damauskas Ž. Įsiskolinęs „Lietuvos kuras“ laukia privatizavimo; I „Lietuvos kurą“ – žvilgsnis iš už Atlanto: dėl nuostolingai dirbančios bendrovės „Lietuvos kuras“ privatizavimo // Lietuvos rytas. 1998 12 21. Priedas „Vartai“. P. 1-2.
  29. Danilevičiūtė V. Ko išmokė privatizavimas?: apie tarptautinį seminarą „Privatizavimas Lietuvoje: pamokos ir perspektyvos“ // Respublika. 1997 09 20. P. 12.

30. Daugėla A. Šiomet iš privatizavimo Lietuva gali gauti apie 1,5 mlrd. litų // Respublika. 2000 01 07. P. 10.
31. Daugis A. Patvirtinta Lietuvos žemės ūkio banko privatizavimo programa // Respublika. 2000 03 04. P. 12.
32. Daugis A. Privatizavimo rezultatai Lietuvoje pranoko lūkesčius // Respublika. 1998 01 26. Priedas „Rinka“. P. 4.
33. Daugis A. Sudarytas bendras Baltijos šalių vertybinių popierių sąrašas // Respublika. 1999 12 20. P. 13.
34. Daugis A., Danilevičiūtė V. Finansų ministerija klastoja Privatizavimo fondo išlaidų duomenis // Respublika. 1999 02 04. P. 12.
35. Daugis A., Drižius A. Privatizavimo fonde - skolinti pinigai // Respublika. 1999 07 19. P. 3.
36. Dautartienė I. Ruduo išjudina Baltijos akcijų rinkas; Baltijos biržos nerimauja dėl privatizavimo pabaigos; Kuriasi bendra Europos akcijų prekybos sistema // Verslo žinios. 1999 09 07; 1999 09 21; 1999 09 27.
37. Degutienė E. Privatizavimas Lenkijoje // Lietuvos aidas. 2000 01 22. P. 6.
38. Deksnys M. Privatizavimo rengėjai giriasi savo darbais: Telekomo akcijų kaina nedavė lauktų pajamų, bet pažadino kapitalo rinką // Lietuvos rytas. 2000 06 13. P. 6.
39. Didžiųjų įmonių privatizavimas neįmanomas be užsienio kapitalo: pokalbis su Nacionalinės vertybinių popierių biržos valdybos nariu A. Niaura // Lietuvos rytas. 1997 02 28. P. 11.
40. Dubinas V. Privatizavimo lygis Baltijos ir Rytų Europos valstybėse // Mokslas ir technika. 1994. Nr. 8. P. 6-7.
41. Eriksonas L. Čekijos nacionalinio turto fondui gresia bankrotas // Lietuvos rytas. 1998 01 29. Priedas „Vartai“. P. 8.
42. Garbačiauskaitė M. Nepraranda budrumo: apie vertybinių popierių rinkos priežiūrą // Verslo žinios. 1998 10 12. P. 3.
43. Garbačiauskaitė M., Ranonytė A. Priežiūros institucijos kontroliuoja: apie tarptautinę Vertybinių popierių komisijos metinę konferenciją // Verslo žinios. 1997 11 28. P. 21.
44. Grumadaitė R. Privatizavimo įstatymų landos leisdavo švaistyti valstybės turtą: apie Valstybės kontrolės atliktą valstybės turto privatizavimo 1993-1995 metais įvertinimą // Lietuvos rytas. 1997 10 16. P. 3.
45. Grumadaitė R. Prokurorai atsisako būti privatizavimo arbitrais: dėl Seimo nario R. Smetonos pareiškimo apie privatizavimo metu padarytus milijardinius nuostolius // Lietuvos rytas. 1998 10 05. P. 1-2.
46. Įmonių privatizavimas: argumentai „už“: pokalbis su Seimo Ekonomikos komiteto nariu R. Didžioku // Klaipėda. 1997 05 05. P. 4.
47. Intas A. A. Gyvybiškai svarbių objektų privatizavimas - didelis pavojus Lietuvos valstybingumui // Kauno diena. 1997 04 22. P. 4.

48. Jakubauskienė S. Turto fondas nepajėgus spręsti valstybės turto valdymo ir privatizavimo klausimus // Rinkos aikštė. 1999 04 21. P. 1, 3.
49. Jankauskas G. Privatizavimo rezultatai // Verslo žinios. 1997 02 07. P. 6.
50. Jankauskas G. Sumuojami privatizacijos rezultatai // Verslo žinios. 1998 01 16. P. 2.
51. Jaušonienė E. Kokia buvo privatizavimo pradžių pradžia: dėl kolūkių privatizavimo // Lietuvos aidas. 2000 09 25. P. 5.
52. Jokūbaitis S. Po privatizacijos šurmulio gimusios bendrovės nedžiugina dividendais nei valstybės, nei savivaldybių // Kauno diena. 1998 04 17. P. 1, 5.
53. Jokūbaitis S. Privatizavimo lėšos naudojamos skoloms užkaišioti // Kauno diena. 1998 12 22. P. 8.
54. Joneliūnas V. Rytų Vokietijos privatizavimo pavyzdys - neuniversalus receptas // Kauno diena. 1997 12 04. P. 22.
55. Juodžiūnaitė S. Skelbiami nereikšmingiausi „Mažeikių naftos“ privatizavimo dokumentai // Lietuvos aidas. 2000 01 13. P. 3.
56. Kairys V. Aviakompanijos kaip privatizavimo objektas // Aviacija. 1998. Nr. 3. P. 148-156.
57. Kalinas E. Energetikos modernizavimo projektuose ryškėja migloti privatizacijos ir konkurencijos motyvai // Kauno diena. 1997 06 06. P. 1, 8.
58. Kas žinotina apie vertybinių popierių biržą // Litas. 1994 03 03. P. 6.
59. Kiek truks antrasis privatizavimo etapas - dar neaišku: į „Savininko“ klausimus atsako privatizavimo agentūros prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės direktorius V. Atkočiūnas // Savininkas. 1996 02 09-15. P. 1-2.
60. Kirdulis R. Konkurencija taupo valstybės išlaidas: apie Vyriausybės vertybinių popierių pelningumą bei rinką // Verslo žinios. 2000 06 21. P. 6.
61. „Klaipėdos naftos“ laukia dar vienas privatizavimo išbandymas: pokalbis su Ūkio ministerijos specialiste, AB „Klaipėdos nafta“ valdybos pirmininke V. Babičiene // Jūra. 2000 12 08-15. P. 1-2.
62. Klišauskas L. Naujas privatizacijos etapas: viliojančių pasiūlymų nedaug; Pasaulio bankas: nauji kreditai ir nauji reikalavimai // Litas. 1996 08 15; 1996 08 20.
63. Komercinio privatizavimo įstatymo projektas Lietuvoje stumdomas jau metus // Vakarinės naujienos. 1995 03 06. P. 9.
64. Krakauskas D. Finansų ekspertė M. Starkevičiūtė siūlo privatizavimo pajamas skirti pensijų fondams // Kauno diena. 1999 10 21. P. 17.
65. Krakauskas M. Energetikos sistemų valdymo pertvarkymas įgyvendinant decentralizacijos, demonopolizacijos ir privatizacijos principus // Energetika. 1997. Nr. 3. P. 79-89.
66. Krakauskas M., Bučiauskas A. Energetikos sistemų valdymo pertvarkymas

- įgyvendinant decentralizacijos, demonopolizacijos ir privatizacijos principus // Energetika. 1996. Nr. 2. P. 102-116.
67. Krasauskas D. „Lietuvos dujų“ privatizavimo peripetijos // Kauno diena. 2000 07 29. P. 7.
68. Krasauskas D. Paskelbtas Lietuvos žemės ūkio banko privatizavimo konkursas // Kauno diena. 2000 04 04. P. 7.
69. Krasauskas D. Privatizavimas gali baigtis tebesiginčijant dėl jo tikslų // Kauno diena. 2000 01 20. P. 7.
70. Krasauskas D. Vyriausybė paleido „Lietuvos dujų“ privatizavimo laikrodį: ūkio ministras V. Milaknis nedrįsta prognozuoti, kiek galėtų kainuoti šios įmonės akcijų paketas // Kauno diena. 2000 02 18. P. 7.
71. Kraujalis Š. Veiksniai, sąlygojantys bankų aktyvumą vertybinių popierių rinkose // Socialiniai mokslai. Edukologija. 1999. Nr. 1. P. 50-56.
72. Krištopaitis A. Intelektas - vertingiausias mažos valstybės turtas // Šaltinis. 1996. Nr. 5/6. P. 28-30.
73. Kuo ypatingas naujasis Valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymas?: Seimo Ekonomikos komiteto nario R. Didžioko komentaras // Vakarų ekspresas. 1997 11 13. P. 8.
74. Laurinavičienė B. Turto fondas rezga biurokratinį tinklą: apie Lietuvos paviljoną „EXPO 2000“ parodoje Hanoveryje bei galimybes jį parduoti renginiui pasibaigus // Verslo žinios. 2000 06 06. P. 15.
75. Levišauskaitė K., Macionis D. Lietuvos nacionalinės vertybinių popierių biržos ateities perspektyvų analizė Baltijos šalių biržų kontekste // Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai. 2000. Nr. 15. P. 113-128.
76. Lietuva - Tarptautinės vertybinių popierių biržų federacijos forume // Lietuvos rytas. 1994 06 30. P. 13.
77. Lietuva padarė tiek, kiek galėjo padaryti: pokalbis su Nacionalinės vertybinių popierių biržos generaliniu direktoriumi R. Busila ir biržos valdybos nariu prof. K. Glavecku // Savininkas. 1994 01 21-27. P. 3.
78. Lietuvos Respublikos konstitucinio teismo priimtų nutarimų nuostatos žemės privatizavimo klausimais // Žemėtvarka ir melioracija. 1995. Nr. 2. P. 6-11.
79. „Lietuvos kuras“ – ties privatizavimo riba: pokalbis su bendrovės generaliniu direktoriumi R. Barcevičiumi // Žiburiai. 1998 02 06-12.
80. Likas S. Ekspertai abejoja telekomo privatizavimo skaidrumu // Respublika. 2000 05 17. P. 12.
81. Listopad E. Laivininkystės pardavimas sėkmingai žlugo; Sprendimą Vyriausybė atidėjo keletui savaičių; Laivininkystė kviečia valdžią imtis konkrečių veiksmų; Priešingai nei tikėtasi, laivininkystės privatizavimo sutartis nenutraukta: apie AB

- „Lietuvos jūrų laivininkystė“ privatizavimą// Klaipėda. 2000 12 02; 2000 12 06; 2000 12 09; 2000 12 22.
82. Listopad J. Nepaisant artėjančios privatizacijos, kompanija privalo turėti vystymo strategiją, mano „Lisco“ prezidentas Arturas Gedgaudas: apie linijinį laivyną „Lisco“ // Jūra. 1999 10 1-8. P. 1, 3.
83. Liukaitytė G. Turto fondas tikisi gerų sandorių: apie privatizavimą// Verslo žinios. 2000 01 07. P. 4.
84. Lomovska A. Kad privatizavimo įplaukos nepasiklystų: Lietuvos laisvosios rinkos instituto Viešųjų ryšių vadovės pasakojimas apie verslo laiptus // Laiko balsas. 2000. Nr. 8. P. 8.
85. Markevičienė E. Pradėtos derybos su „Lietuvos energijos“ privatizavimo patarėju // Respublika. 2000 04 20. P. 18.
86. Martinkienė P. Lietuviai privatizavimo tempais jau pralenkė Prancūziją: iš Seimo Ekonomikos komiteto nario J. Valatkos spaudos konferencijos // Vakarų ekspresas. 1997 08 05. P. 6.
87. Matutis V. Dėl privatizacijos išplaunami milijonai: apie AB „Mažeikių nafta“ privatizavimą // Klaipėda. 2000 10 21. P. 2.
88. Mokesčių sistemos ir jos įtakos ūkio subjektų veiklai bei užsienio investicijoms analizė ir įvertinimas / Parengė Ekonomikos ir privatizacijos institutas // Klaipėda. 1995 06 19. P. 22.
89. Norkus A. Turto fondas - privatizavimo flagmanas? // Atgimimas. 1998 03 20. P. 7.
90. Novickas J., Solnyškinienė J. Privatizacijos pokomunistinėse šalyse kaip savito privatizacijos tipo apibrėžtumo problema // Inžinerinė ekonomika. 2000. Nr. 1. P. 48-56.
91. Pasirinkome neteisingą privatizavimo strategiją: pokalbis su Ekonominių tyrimų centro direktoriaus pavaduotoju R. Daruliu // Diena. 1995 05 03. P. 11.
92. Patvirtinta penkerių metų privatizavimo politika // Lietuvos aidas. 1995 12 08. P. 3.
93. Pauliuvienė S. Politinis privatizavimo procesas: apie Liberalų sąjungos nuomonę privatizavimo klausimais // Lietuvos aidas. 2000 01 07. P. 2.
94. Pauliuvienė S. Privatizavimo pinigai - rezervui: Vyriausybė tikisi už paskutinius valstybinius gigantus gauti daugiau kaip milijardą litų // Lietuvos žinios. 2000 12 21. P. 10.
95. Petrauskas A. Ar paspartės savivaldybių turto privatizavimas? // Savivaldybių žinios. 1997 12 18. P. 1,3.
96. Petrauskas A. Kam atiteks savivaldybių turtas?: apie naująjį Valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymą// Vakarinės naujienos. 1997 12 18. P. 1, 4.

State and Local Government Properties Privatization: Theory and Practice.

Part N1

Summary ©

What is the role of government, and what is the role of the other institutions – let us call them private – institutions of society? Who should do what and to whom? At any given time and place, what is the best allocation of societal responsibilities among these powerful but very different actors? What is it that the family can best do? What can safely be left to spontaneously self – organised, voluntary groups and to the marketplace? What should government do?

The word *govern* comes from a Greek root “kybern”, which means to “steer” (The same root appears in *cybernetics*, the science of control.) The job of government is to steer, not to row. Delivering services – whether repairing streets or operating an airline – is rowing, and government is not very good at this task. Privatization is a pragmatic policy for restoring government to its fundamental role, steering, while relying on the private sector to do the rowing.

Privatization can be defined broadly as relying more on the private institutions of society and less on government to satisfy people’s needs. It is the act of reducing the role of government or increasing the role of the other institutions of society in producing goods and services and in owning property. In general, both the public and private sectors play important roles, and it is increasingly common to refer to “public-private partnerships”, a less contentious term than “privatization”. A public-private partnership is defined as any arrangement between a government and the private sector in which partially or traditionally public activities are performed by the private sector.

Privatization appears in several forms. Contracting with private

firms to collect garbage and trash, maintain public buildings, process claims, or repair military aircraft is a form of privatization, and so is contracting with a non profit agency to deliver “meals on wheels” to elderly shutins or to operate a child-care center. Awarding franchises to companies to finance, build, own, and operate highways, tunnels and waterworks is also privatization. Issuing food stamps and housing vouchers to the poor and providing education vouchers to the parents of school children are privatized approaches far different from – and better than – government – run farms and grocery stores, public housing projects, and failing inner city public schools. Urban dwellers practice privatization when they form neighbourhood security patrols, and so do suburbanites who join volunteer fire departments. It is also privatization when government retires from the business of insuring home mortgages or running buses and lets the marketplace provide those services. Finally, selling off a government-owned railroad, factory, or coal mine is privatization, a necessary element in the untidy transition to a market economy in the post-socialist countries.

The distinction between *public* and *private* is elusive. We speak of a park or government office building as being publicly owned, but we use the same term to describe Microsoft because it has many stockholders and any member of the public may buy part of the company; it is a private firm that is publicly owned. In the same way, a public restaurant is one that caters to the public at large, although it may be owned by a sole proprietor. Confusingly, we use the same word, *public*, to describe three very different conditions: government ownership, widespread ownership, and open access. Their semantic confusion is nevertheless instructive, for it implies that government ownership – and by extension, government action – is not necessary to achieve widespread (i.e., “public”) benefits. Privatization capitalises on this underappreciated truism and takes advantage of the full array of ownership and operating relations to satisfy people’s wants and needs and thereby to serve the public interest.

The term *service* or *public service* refers not only to a narrow task such as maintaining street lights, delivering mail, running a bus service,

or operating a telephone system, but to broad functions as well, such as assuring pensions for retirees, defending a nation against external threats, clothing the populace, supplying food, manufacturing goods, and protecting endangered species and the environment.

Several major influences have propelled the privatization movement: pragmatic, economic, philosophical, commercial, and populist. The goal of the pragmatists is better government, in the sense of a more cost-effective one. Economic affluence reduces people's dependence on government and increases their acceptance of privatized approaches. The goal of those who approach the matter philosophically – some would say ideologically – is less government, one that plays a smaller role vis-à-vis private institutions; government which governs least governs best.

The goal of commercial interests is to get more business by having more of government's spending directed toward them. And the goal of the populists is to achieve a better society by empowering people so they can satisfy their common needs, while diminishing the power of large public and private bureaucracies. We try to analyse all three forces to influence privatisation process.

The purpose of privatization is to improve government performance and thereby improve the lives of those dependent on government, while saving money and improving services for all taxpayers and thereby improving their lives as well. Moreover, poorly performing private firms tend to go out of business, while poorly performing public institutions are often given more money to try to overcome their shortcomings.

The book divided into four parts: background, theory, Lithuanian law – privatisation basis, principles, methods and future of privatization.

Part 1 presents the forces influencing privatization: these are pragmatic, economic, philosophical, commercial, and populist forces. Then we tried to analyse the growth of government, the reasons for that growth, and its harmful consequences. Three major factors have contributed to the growth of government: (1) increased demand for government services by current and would-be service recipients; (2)

increased supply of government services by service producers; (3) increased inefficiency, which results in more government staffing and spending to provide the same services.

Part 2 presents the theoretical basis for privatization. The vast jumble of goods and services can be sorted and classified according to two characteristics: exclusion and consumption. Goods and services are subject to exclusion if the potential user of the goods can be denied the goods or excluded from using them unless he meets the conditions set by the potential suppliers. The other relevant characteristic of goods and services has to do with consumption. Some goods may be used or consumed jointly and simultaneously by many customers without being diminished in quality or quantity, while other goods are available only for individual (rather than joint) consumption; that is, if they are used by one consumer, they are not available for consumption by other. Goods can be classified according to the degree to which they possess these two properties. The result is four idealised kinds of goods: individual goods (characterised by exclusion and individual consumption), toll goods (exclusion and joint consumption), common-pool goods (nonexclusion and individual consumption), and collective goods (nonexclusion and joint consumption).

The resulting classification determines the roles of government and of the nongovernmental (private) institutions of society in supplying the goods and services. It examines the basic goods and services that people want and need and discusses the intrinsic characteristics that permit them to be categorised usefully as private, toll, common-pool, or collective goods. It clarifies the role of collective action in supplying each of these kinds of goods.

Part 3 presents the law-economic basis of privatization in Lithuania. It describes the mechanism and problems of privatization, the list of government institutions, taking part and responsible for privatization, their functions, responsibilities and competence. Lithuania has a history of privatisation only about 10 years. The short time of privatization in Lithuania and other post communist countries created a lot of problems in different fields of life. We describe these problems and comments them.

Part 4 reviews the world-wide success of privatization and looks ahead at emerging trends in public governance and public management. Privatization is now commonplace throughout the world, in communist, socialist, and capitalist countries, in developed and developing countries, in democracies and dictatorships, more than one hundred countries have officially endorsed privatization and more are considering it. The next major areas to benefit from privatization are government-owned businesses, infrastructure, and social insurance.

“New Public management” is the label applied to this set of innovative reforms, whose defining feature is the infusion of market principles into political world. This means: (1) striving for efficiency in the face of unresponsive bureaucracies, (2) utilising economic market models for political and administrative relationships: public choice, negotiated contracts, transaction costs and principal-agent theory; and (3) applying the concepts of competition, performance-based contracting, service delivery, customer satisfaction, market incentives and deregulation. That’s why privatization is obviously in the mainstream of the New Public Management, exhibiting all these characteristics. Privatization is a means, not a finish; the finish is better government and a better society.

Apie autorius

Dr. Vladimiras Obrazcovas – žinomas Lietuvoje vadybos specialistas, dėstytojas ir konsultantas. Apsigynė valdymo ir ekonomikos mokslų daktaro disertaciją. Dirbo dėstytoju Lietuvos specialistų kvalifikacijos tobulinimo institute ir moksliniu bendradarbiu Lietuvos žemės ūkio ekonomikos moksliniame tiriamajame institute. 1979 – 1980 m. stažavosi Danijoje, Kopenhagos žemės ūkio universitete ir Orhuso verslo aukštojoje mokykloje, kur tyrinėjo Danijos konsultantų darbą žemės ūkyje. Kartu su danais išleido monografiją „Konsultantų tarnyba Danijos žemės ūkyje“. Stažavosi JAV ir Švedijoje. Yra *The International Registry of Organization Development (JAV)* garbės narys.

Valdymo konsultacinės firmos direktorius. Pagrindinės darbo kryptys – problemų sprendimas, produkcijos/paslaugų pardavimai ir marketingas, kokybės valdymas, strategija ir konkurencija. Socialinių mokslų daktaras, Teisės universiteto Valstybinio valdymo fakulteto Viešojo administravimo katedros docentas. Dažnai veda vadybos, marketingo, strategijos ir konkurencijos seminarus ir pratybas Lietuvoje ir užsienyje. Daugiau kaip 40 straipsnių ir 11 knygų apie vadybą autorius. Vienos iš naujausių – „Valdymo labirintai“ (V.: Mintis, 1991), „Ar valdai?“ (V.: Vaga, 1998), „Valdymo išmintis“ (V.: LTU, 2002). XII pasaulio valdymo kongreso pirmininkas ir kitų kongresų bei konferencijų dažnas pranešėjas.

Dr. Emanuelis Steve'as Savas – Niujorko *Baruch College City* universiteto viešojo administravimo profesorius. Dirbo vadovu *IBM* korporacijoje, Niujorko mero patarėju, JAV Prezidento Reigano administracijoje. Yra vienas iš privatizacijos šalininkų. Parašė 11 knygų ir 131 straipsnių. Jo knygos išverstos į 15 užsienių kalbų. Baigė Čikagos universitetą ir apsigynė daktaro disertaciją Kolumbijos universitete. Yra Piracuso universiteto (Graikija) garbės daktaras. Skaito paskaitas, konsultuoja valstybines bei privačias kompanijas ir institucijas.

Prof. habil. dr. **Eduardas Enrikas Jančiauskas** – žymus statistikas ir ekonomikos specialistas. 1986 m. dirbo dėstytoju Vilniaus universitete, 1990 m. – konsultantu Lietuvos darbo biržoje. 1992–1994 m. dirbo Hanoverio universiteto strateginių ir struktūrinių tyrimų institute. 1994 m. buvo Lietuvos statistikos departamento ekonominių tyrimų viršininkas, konsultantas. 1995 m. – Lietuvos karo akademijos Vadybos katedros vedėjas, profesorius, o 2000–2003 m. – Lietuvos teisės universiteto Valstybinio valdymo fakulteto Viešojo administravimo katedros vedėjas, profesorius. Yra 10 monografijų ir knygų apie verslą ir viešąjį administravimą autorius. Aktyviai skaito paskaitas ir konsultuoja valstybines institucijas viešojo administravimo ir valdymo klausimais.

Doc. dr. Obrazcovas, Vladimiras; prof. dr. Savas, Emanuel Steve; prof. habil. dr. Jančiauskas, Eduardas Enrikas

Ob 59 Valstybės ir savivaldybių turto valdymas ir privatizavimas: teorija ir praktika. Monografija. 1 knyga. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003 – 328 p., 30 lentelių, 20 paveikslų.

ISBN 9955-563-35-4

Monografijoje pateikiamos bendros privatizacijos prielaidos, privatizavimo teorija. Nagrinėjamas teisinis privatizacijos reguliavimas ir patirtis Lietuvoje, privatizavimo procesas, sąvokos, pagrindinės privatizavimo institucijų funkcijos, atsakomybė, veiklos sritys. Prognozuojama privatizacijos ateitis.

Monografija skirta valstybės ir savivaldybių institucijų darbuotojams, verslininkams, dėstytojams, taip pat magistrantūros studijų studentams, studijuojantiems teisę ir valdymą bei viešąjį administravimą.

UDK UDK 338.24

Vladimiras Obrazcovas, Emanuel Steve Savas,
Eduardas Enrikas Jančiauskas

VALSTYBĖS IR SAVIVALDYBIŲ TURTO VALDYMAS IR PRIVATIZAVIMAS:

TEORIJA IR PRAKTIKA

Monografija

1 knyga

Redaktorė *Jūratė Balčiūnienė*
Viršelio dailininkė *Stanislava Narkevičiūtė*
Maketavo *Aušrinė Ilekytė*

SL 585. 2003 09 04. 23,20 leidyb. apsk. l.
Tiražas 300 egz. Užsakymas
Išleido Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras,
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
El. paštas leidyba@ltu.lt
Puslapis internete www.ltu.lt
Spausdino SPAB spaustuvė „Aušra“, Vytauto pr. 23, Kaunas
Puslapis internete www.ausra.lt
El. paštas ausra@ausra.lt